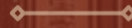




V Međunarodna konferencija bibliotekara, arhivista i muzeologa

# ZBORNİK RADOVA

„LIBRARIES, ARCHIVES AND MUSEUMS - LAM  
MONTENEGRO 2025“



Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurde Crnojević“

Cetinje

28-29. maj 2025. godine





**V Međunarodna konferencija bibliotekara, arhivista i muzeologa**

**„LIBRARIES, ARCHIVES AND MUSEUMS - LAM  
MONTENEGRO 2025“**

Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“  
Cetinje  
28-29. maj 2025. godine

**ZBORNİK RADOVA**

**Organizator Konferencije:**

Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ Cetinje

**Izdavač:**

Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje

**Programski odbor**

Mr Dragica Lompar, predsjednica, Dobrila Vlahović, dr Petra Zdravković, Danilo Mrvaljević, Dragoslav Bojović

**Organizacioni odbor**

Milenija Vračar, predsjednica, Dragana Marković, mr Vjenceslava Ševaljević, Suzana Marjanović, Hajdana Huter,

**Za izdavača:**

Mr Dragica Lompar

**Urednica:**

Mr Dragica Lompar

**Koordinatorica projekta**

Dragana Marković

**CIP - Katalogizacija u publikaciji**

Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

**ISBN 978-86-7079-247-0**

**COBISS.CG-ID 37227524**

Sva prava zadržana. Nijedan dio ove knjige ne može biti reprodukovan, čuvan u sistemu za pretraživanje ili prenosiv u bilo kom obliku ili na bilo koji način bez prethodne pismene dozvole izdavača.

NACIONALNA  
BIBLIOTEKA  
CRNE GORE



ĐURĐE  
CRNOJEVIĆ

## **ZBORNIK RADOVA**

**V Medunarodna konferencija bibliotekara, arhivista i muzeologa**

**„LIBRARIES, ARCHIVES AND MUSEUMS - LAM  
MONTENEGRO 2025“**

28-29. maj 2025. godine

**Cetinje, 2026.**

## SADRŽAJ

<b>Uvod</b> .....	6
<b>POZDRAVNA RIJEČ: Dragica Lompar</b> .....	7
<b>Sandra Marković</b> SAVREMENI PRISTUPI U ZAŠTITI ARHIVSKE GRAĐE VAN ARHIVA U CRNOJ GORI.....	9
<b>Irena Zečević, Nataša Simić, Ivan Karadžić</b> ULOGA DIGITALIZACIJE U OČUVANJU NACIONALNE KULTURNE BAŠTINE NA PRIMERU ZAVIČAJNOG ODELJENJA NARODNE BIBLIOTEKE GRAČANICA.....	18
<b>Milenija Vračar, Vjenceslava Ševaljević, Zorica Sjekloća</b> CETINJE U PUTOPISIMA – MAGIJA KOJA TRAJE (1820-1914).....	28
<b>Jelisaveta Blagojević, Nataša Komnenić</b> SKUPŠTINSKA ISTORIJA SOCIJALIZMA: OD PAPIRA DO PIKSELA.....	46
<b>Tina di Reda</b> PAPIR, PERGAMENT I KOŽA POD PRITISKOM VREMENA.....	54
<b>Zoran Zdravković</b> DIGITALIZACIJA FONDOVA I USLUGA BIBLIOTEKE U (POST)DIGITALNOM OKRUŽENJU OČUVANJA KULTURNE BAŠTINE.....	62
<b>Marina Šoć</b> POZICIJA I ULOGA ŽENE U CRNOGORSKOM OBRAZOVNOM SISTEMU.....	70
<b>Jelena Rajić, Jasna Milošević</b> OD POLICA DO BITOVA.....	81
<b>Snežana Nenezić</b> VIRTUELNE IZLOŽBE I KULTURNO NASLEĐE PROŠLOSTI.....	91
<b>Bojana Vučurović</b> TRANSFORMACIJA BIBLIOTEKA, ARHIVA I MUZEJA U (POST)DIGITALNOM OKRUŽENJU SA FOKUSOM NA ZAŠTITU, DOSTUPNOST, ISTRAŽIVANJE I PROMOCIJU KULTURNE BAŠTINE NA PRIMJERU LEGATA DR DUŠANA PETKOVIĆA.....	99
<b>Ljiljana Stanimirović</b> SRPSKA LIKOVNA KRITIKA U PERIODICI 19. VEKA.....	108
<b>Mileva Mršić, Jelena Čečur</b> INTERPRETACIJA NASLJEĐA KAO ALAT ZA OČUVANJE, SARADNJU I UČENJE.....	113
<b>Vera C. Petrović</b> E-ČASOPIS NOVOREČJE – NAUČNI I KULTUROLOŠKI ZNAČAJ.....	118
<b>Jelica ilić Minić, Vladimir Brborić</b> PRVA POZORIŠNA BIBLIOTEKA U SRBIJI.....	131
<b>Rosa Čukić Čvorović, Jelena Manojlović</b> MUZEJSKA APOTEKA U SRCU STAROG GRADA HERCEG NOVI.....	140

<b>Danijela Radulović, Marija Mašanović</b> LEGAT DR PERA ŠOČA.....	157
<b>Jelena Đurđulov</b> DIGITALIZOVANA GRAĐA IZ POSEBNE BIBLIOTEKE MIHAILA PUPINA U PROMOCIJI ZNANJA.....	162
<b>Nataša Špadijer</b> DIGITALIZACIJA U SLUŽBI OČUVANJA I PROMOCIJE KULTURNE BAŠTINE – JOSIP SLADE ŠILOVIĆ I CRNA GORA.....	169
<b>Negosava Nega Stjepanović, Željko Nikolić</b> IZ LOKALNOG U GLOBALNO – DIGITALNI PRISTUPI OČUVANJU KULTURNOG NASLJEĐA ZVORNIKA.....	181
<b>Aleksandra Simeunović</b> OSVRT NA DIGITALNU TRANSFORMACIJU MUZEJA I PRIMJEU VJEŠTAČKE INTELIGENCIJE U MUZEOLOGIJI.....	187
<b>Sanja Antoni, Oja Krinulović, Aleksandra Batinić</b> UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA „SVETOZAR MARKOVIĆ“ KAO DEPOZITNA I REPOZITORIJSKA INSTITUCIJA ZA DOKTORSKE DISERTACIJE.....	190
<b>Jasmina Ivanković</b> DIGITALNI LAZAREVAC – KULTURNO NASLEĐE KOLUBARE.....	199
<b>Elena Stankoska</b> OHRIDSKA REČ KROZ VEKOVE – KNJIŽEVNA MEMORIJA I DIGITALNA BUDUĆNOST.....	203
<b>Suzana Tanasijević, Marija Crnković</b> BALANSIRANJE IZMEĐU TRADICIJE I INOVACIJA – IZAZOVI ZA JAGODINSKU JAVNU BIBLIOTEKU U POST-DIGITALNOJ ERI.....	211
<b>Ivana Janošević, Jelena Manojlović</b> PRVA OBRENOVAČKA VAROŠKA APOTEKA I NJENI VLASNICI.....	224
<b>Tamara Malešev, Sladana Radovanović</b> KROZ DIGITALIZACIJU DO TRAJNOG PAMĆENJA.....	231

## UVOD

Poštovani čitaoci,

pred vama se nalazi Zbornik radova sa V međunarodne konferencije bibliotekara, arhivista i muzeologa, pod nazivom „Libraries, Archives and Museums, LAM Montenegro 2025“, koja je održana na Cetinju 28. i 29. maja 2025. godine u Nacionalnoj biblioteci Crne Gore „Đurđe Crnojević“ i Narodnom muzeju Crne Gore.

Organizator i domaćin je bila Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ na Cetinju, uz podršku Narodnog muzeja Crne Gore, Državnog arhiva Crne Gore i Prijestonice Cetinje. Tema koja je okupila stručnjake iz oblasti kulturne baštine regiona je **Transformacija biblioteka, arhiva i muzeja u (post)digitalnom okruženju sa fokusom na zaštitu, dostupnost, istraživanje i promociju kulturne baštine.**

Na otvaranju su govorile Dobrila Vlahović, generalna direktorica Direktorata za kulturnu baštinu i Dragica Lompar, direktorica Biblioteke. Tokom dva dana, predstavljeno je 28 radova iz Crne Gore, Srbije, Sjeverne Makedonije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Na inicijativu Udruženja bibliotekara Crne Gore, u okviru Konferencije je organizovana i panel diskusija u Državnom arhivu Crne Gore na temu: **Kulturna baština u digitalnom okruženju: između očuvanja, interpretacije i pristupačnosti.** Predavanje po pozivu imala je bibliotekarka savjetnica Beba Stanković iz Narodne biblioteke Srbije, pod nazivom **Savremene biblioteke i vještačka inteligencija.**

Drugog dana Konferencije, učesnici su mogli da pogledaju izložbu Državnog arhiva Crne Gore *Učiteljska škola na cetinju između dva rata*, autorki Vesne Đuričković i Jasne Cvetković.

Teme stručnih radova bile su raznovrsne i posvećene inovativnim uslugama u svim kulturnim institucijama. Naglašena je potreba za stalnim usavršavanjem kulturnih radnika, kao i poštovanje međunarodnih smjernica i standarda u poslovanju ustanova kulture, ali i njihova obaveza da se pozicioniraju kao kulturni, obrazovni i socijalni centri zajednice koji će uspješno saradivati sa drugim ustanovama u okruženju. Naglašena je potreba da se podigne svijest o značaju digitalizacije vlastitog nasljeđa u sredinama u kojima postoje bogati kulturni resursi; da se ohrabre svi oni koji treba da pokrenu projekte digitalizacije, kako bi lokalna kulturna u naučna baština postala dio evropske i svjetske baštine, radi njenog očuvanja, prezentacije i univerzalne dostupnosti.

I ove godine, Konferencija je okupila predavače iz gotovo svih država regiona, čime su se dodatno otvorile realne mogućnosti bliske saradnje i rada na zajedničkim projektima. Različiti pristupi digitalizaciji omogućavaju interdisciplinarnu saradnju i primjenu savremenih digitalnih tehnologija u muzejima, arhivima, bibliotekama i institucijama koje se bave kulturnom i naučnom baštinom

Do zaključenja Zbornika, nijesu dostavljena tri rada. Redosljed radova identičan je redosljedu izlaganja autora prema programu Konferencije.

Na kraju, zaključeno je da je Konferencija u potpunosti opravdala svoje postojanje, te da njeno održavanje treba nastaviti svake dvije godine, uz aktivnije učešće crnogorskih ustanova kulture koje se bave kulturnom baštinom.

## POZDRAVNA RIJEČ

Poštovana direktorice Direktorata za kulturnu baštinu, gospođo Vlahović,  
poštovana sekretarko za kulturu Prijestonice Cetinje, gospođo Ćipranić,

drage kolegice i kolege, učesnice i učesnici konferencije,  
uvaženi gosti,

Izuzetno mi je zadovoljstvo što mogu da Vas i ove godine pozdravim i poželim srdačnu dobrodošlicu u crnogorsku Prijestonicu istorije i kulture. Ovogodišnja konferencija se organizuje zajedničkim zalaganjem NBCG „Đurđe Crnojević“, Državnog arhiva Crne Gore i Narodnog muzeja Crne Gore. Ovo s ponosom ističem i zahvaljujem se direktorima ovih institucija na doprinosu u realizaciji ovog značajnog projekta. S ponosom ističem i da se danas, prvog dana konferencije, nalazimo u jednom od objekata Narodnog muzeja koji sljedeće godine slavi 100 godina svog postojanja. Vladin dom je namjenski projektovan „za knjaževsku vladu i ostala nadležstva na Cetinju“ 1910, a ova raskošna sala nosi ime osnivača našeg grada i crnogorskog vladara Ivana Crnojevića.

Međunarodna konferencija bibliotekara, arhivista i muzealaca se, dakle, organizuje peti put na Cetinju i ima za cilj podsticanje i razmjenu zajedničkih vrijednosti, znanja, iskustava i promociju kulturne baštine i kulture uopšte, kao univerzalne poveznice među narodima i državama.

Kulturna politika i kulturna tradicija su danas neodvojive od razvojnih politika svake zemlje. Njihova globalizacija je tema koja je posebno značajna za razvoj demokratije i multikulturalizma u potrazi za najboljim idejama i praksama u svijetu. Kad govorimo o kulturnoj baštini uopšte, mora se naglasiti da je njena uloga nezaobilazna u stvaranju društva koje poštuje sopstvene vrijednosti i koje treba da teži slobodi, inicijativama i otvorenosti za primjenu novih informatičkih dostignuća. Ovo se posebno odnosi na dostupnost informacija koje čuvaju kulturne institucije, bilo da se radi o bibliotekama, arhivima ili muzejima. Njihova konvencionalna uloga se u posljednjih decenija korjenito promijenila u smislu otvaranja prema najširoj javnosti i poštovanja prava na pristup znanju ma gdje se nalazili. S tim u vezi, digitalizacija je jedna od najvažnijih tema savremenog doba i može se reći – najbolji saveznik u zaštiti i promociji autentičnosti i identitetske prepoznatljivosti svake kulture. Digitalizacija je odgovoran proces usmjeren ka tome kako da naše kulturno nasljeđe učinimo zaštićenim, sigurnijim i bližim sadašnjim i novim generacijama.

Poštovane kolegice i kolege,  
hvala Vam što ste ovdje i što dijelite ovu zajedničku misiju. Uvjeren sam da naše profesije zavređuju veće društveno uvažavanje. Mi smo nosioci ideja i promjena u pristupu, istraživanju i razumijevanju nasljeđa, od kojeg uveliko zavisi formiranje ličnog i kolektivnog identiteta kao preduslova za sveukupni odnos društva prema sopstvenoj kulturi. Da bi sve ovo postigli, veoma je važna komunikacija sa javnošću,

posebno sa mladima, što je prisutno i u mnogim prijavljenim radovima za ovu Konferenciju. Danas smo tu i da pokrenemo nove teme kroz otvoreni dijalog, da čujemo stručnjake iz različitih kulturnih djelatnosti i da nastavimo da gradimo mostove saradnje kroz buduće projekte i inicijative za unapređenje digitalnih kompetencija u kulturnoj baštini.

U ime Programskog i Organizacionog odbora, zahvaljujem se na podršci Ministarstvu kulture i medija, Prijestonici Cetinje i gradonačelniku Nikoli Đuraškoviću, Javnoj ustanovi Nacionalni parkovi Crne Gore i svim kolegicama i kolegama koji su doprinijeli organizaciji događaja.

Želim Vam prijatan boravak na Cetinju i uspješan dvodnevni rad.

Cetinje, 28. maj 2025.

Direktorica  
Mr Dragica Lompar

Msc Sandra MARKOVIĆ

Državni arhiv Crna Gora

Arhivski odsjek za zaštitu registratorske i arhivske građe van Arhiva

[sandra.mar@t-com.me](mailto:sandra.mar@t-com.me)

## **SAVREMENI PRISTUPI U ZAŠTITI ARHIVSKE GRAĐE VAN ARHIVA U CRNOJ GORI**

### **Modern approaches in the protection of archival materials outside the Archives in Montenegro**

**Sažetak:** *Savremeni pristupi u zaštiti arhivske građe kao izvora za izučavanje istorije u Crnoj Gori obuhvataju preventivnu, fizičku, tehničku zaštitu, digitalizaciju i kriptografsku zaštitu, kao i konzervaciju. U Državnom arhivu Crne Gore poslove vezane za preventivnu zaštitu arhivske građe van Arhiva obavljaju specijalizovane službe koje rad realizuju dominantno u formi obilaska registratura. Pred službenicima su brojni izazovi pogotovo u savremenom stepenu razvoja tehnike i njene primjene u stvaranju, čuvanju, zaštiti i skladištenju arhivske i registratorske građe.*

*U radu spoljnje službe se najbolje detektuju problemi u vezi primjene zakona, ali i nepravilnosti u vezi postupanja sa arhivskom i registratorskom građom. Iskustva ove službe su dragocjen izvor podataka za promjenu normi zakona. Radi obavljanja ovih poslova potrebno je poznavanje normative i procedura, evropskih standarda i rezolucija vezanih za zaštitu arhivske građe. Značajna aktivnost je i primjena dobrih praksi drugih zemalja radi očuvanja arhivske građe kao istorijskog izvora prvog reda.*

**Ključne riječi:** *arhiv, zaštita arhivske građe, Crna Gora.*

**Abstract:** *Modern approaches to the protection of archival material as a source for the study of history in Montenegro include preventive, physical, technical protection and digitization and cryptographic protection, as well as conservation. In the State Archives in Montenegro, tasks related to the preventive protection of archival materials outside the Archives are performed by specialized services, which perform their work predominantly in the form of visits to registries. Officials face numerous challenges, especially in the modern level of technical development and its application in the creation, preservation, protection and storage of archival and registry materials.*

*In the work of the foreign service, problems related to the application of the law, as well as irregularities in the handling of archival and registry materials, are best detected. The experiences of the foreign service are a valuable source of data for changing the norms of the law. In order to perform these tasks, knowledge of norms and procedures, European standards and resolutions related to the protection of archival material is required. A significant activity is the application of good practices from other countries in order to preserve archival material as a first-rate historical source.*

**Keywords:** *archive, protection of archival materials, Montenegro.*

### **Uvod: savremeni pristup u arhivistici**

Arhivistika je savremena arheologija proizvoda ljudske misli, stvaralaštva, kreacije, zabave, poslovanja, prava, nauke, funkcionisanja organizacija uključujući i one najsloženije kao što su društvo i država. Iz tih razloga je posebno važno zaštititi

arhivsku građu koja jeste riznica za izučavanje svih oblasti ljudskog djelovanja, postojanja i organizacije društva i države.

Savremeni pristupi u zaštiti arhivske građe van Arhiva u Crnoj Gori obuhvataju najprije:

- definisanje rizika po bezbjednost, rizika u odnosu na kontaminaciju, manipulisanje, oštećenje i uništenje arhivske građe;
- unapređenje normativne oblasti;
- stvaranje fizičkih, tehničkih i drugih uslova smještaja i zaštite;
- unaprjeđenje unutararhivskih kadrovskih kapaciteta osposobljenih da postupaju na planu zaštite arhivske građe;
- edukaciju kadrova van Arhiva.

Savremeni pristupi u oblasti zaštite arhivske građe kao istorijskog izvora prvog reda obuhvataju više oblika zaštite. Tu spadaju:

- preventivna zaštita;
- fizička zaštita;
- tehnička zaštita;
- digitalizacija i sistem kriptografske zaštite;
- konzervacija.

Nakon definisanja savremenih pristupa u zaštiti arhivske građe van Arhiva u Crnoj Gori slijedi legitimisanje službi koje nose teret preventivne zaštite, zatim kratka retrospektiva normativnih oblasti i transformacija arhivskog i kancelarijskog poslovanja.

### **Rad spoljne službe Državnog arhiva u svrhu zaštite arhivske građe**

Ključnu ulogu u arhivima u oblasti zaštite arhivske građe kao istorijskog izvora prvog reda imaju službenici tzv. spoljne službe. Od njih se zahtijeva viši stepen stručnosti, poznavanje i praćenja propisa, procedura, praćenje razvoja informacionih tehnologija, ali i profesionalna odlučnost i hrabrost da reaguju u slučajevima ugroženosti arhivske i registratorske građe

Oni, po prirodi posla, ulažu velike napore u cilju očuvanja i zaštite arhivske građe koja je napuštena, čiji stvaraoci su pred gašenjem ili su prestali da postoje, kao i u slučajevima građe koja je ugrožena ili izložena propadanju.

Nekada su arhivski odsjeci nosili naziv - Arhivski odsjeci za kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj, sređivanje, obradu i korišćenje arhivske građe u Podgorici, Kotoru, Ulcinju, Andrijevići, itd. Svaki odsjek je kako ranije, tako i danas, prema Pravilniku o sistematizaciji, predviđao radna mjesta službenika koji većinu svojih poslova obavljaju na terenu u cilju praćenja stanja arhivske i registratorske građe. Ove aktivnosti se obavljaju dominantno putem Zapisnika, a daje se i saglasnost za izlučivanje preuzimanje arhivske građe. Da bi se ovi zadaci obavljali kvalitetno, neophodno je dobro poznavanje kancelarijskog poslovanja.

Kancelarijsko poslovanje, kao dio arhivskog poslovanja, po definiciji datoj u *Zakonu o arhivskoj djelatnosti*<sup>1</sup> definisano je *Uredbom o kancelarijskom poslovanju*

---

<sup>1</sup> *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, Službeni list CG 49/10, 40/11.

organa državne uprave<sup>2</sup> i Uputstvom o načinu vršenja kancelarijskog poslovanja<sup>3</sup>. Uredba sadrži klasifikacionu šemu koja obuhvata 99 stavki. Kvalitetno upravljanje dokumentacijom je ujedno i odlika uspješnog menadžmenta.

U savremenoj crnogorskoj državnoj upravi, u brojnim institucijama je uvedeno kancelarijsko poslovanje u elektronskom obliku koje obuhvata elektronski djelovodnik, evidentiranje akata u elektronskom obliku i obavezno skeniranje akata. Od trenutka uvođenja elektronskog načina funkcionisanja kancelarijskog poslovanja Crna Gora i njene institucije su se korak po korak približavale modernim javnim upravama. Ipak ovaj postupak se ne odvija ravnomjerno u svim regijama. U oblasti elektronskog kancelarijskog poslovanja se primjenjuju normativi vezani za elektronsku upravu, elektronski dokument, elektronski potpis, kao i Uredba o kancelarijskom poslovanju i Uputstvo o primjeni Uredbe o kancelarijskom poslovanju iz 2019. godine. Takođe je postalo značajno i poznavanje odredbi Uredbe o čuvanju javne registraturske i arhivske građe.<sup>4</sup> Sistemi kriptografske, tehničke i fizičke zaštite postali su važan dio funkcionisanja institucija. Na taj način se realizuje transformacija funkcionisanja institucija i prelazak na digitalnu formu koja, ipak, nije još uvijek dominantna. Pristup bazama ovih digitalnih zapisa je ograničen na osnovu lozinki kojima se ograničava pristup službenicima tokom rada na pojedine vrste dokumenata. Kao primjer se može navesti mogućnost pretraživanja baze po referatu koji pripada pojedinom službeniku i sl.

Ukoliko se u vidu imaju sve osobenosti rada spoljnje službe Državnog arhiva kao i potrebno znanje i obaveze stalnog praćenja propisa, uz oslonac na analizu rada službe, u praksi moguće je sagledati optimalna rješenja radi korekcija zakonskih normi. Detaljnije odredbe koje definišu postupanje sa arhivskom i registraturskom građom su obuhvaćene *Pravilnikom o sadržaju i načinu izrade Liste kategorija registraturske građe koju utvrđuju stvaraoci, držaoci* (Sl. list Crne Gore, br. 58/11).<sup>5</sup>

### **Digitalizacija kao vid zaštite i kriptografski sistemi zaštite**

Digitalizacija je proces značajan na nacionalnom, ali i internacionalom nivou. Digitalizovanje arhivske građe je dodatni sistem zaštite koja omogućava, pored obezbeđenja trajnosti dokumenta, i lakšu dostupnost. Da bi mogle da se sačuvaju digitalizovane baze dokumenata neophodna je dodatna zaštita sistema. Ona se organizuje u vidu kriptografskih zaštitnih sistema. Šifrovani način obezbjeđenja poruka je poznat od davnina. Sjetimo se šifrovanih poruka upućivanih putem telegrafa u doba Drugog svjetskog rata kojima su se u šiframa prenosile komande i direktive vezane za ratne operacije. Na teritoriji Jugoslavije i Crne Gore u toku istog rata postojale su slične prakse, ali su se koristile i lozinke i šifrovana pisma koja su nosili kuriri. Da bi mogla da se pročita takva poruka bilo je potrebno da se zna šifra ili ključ. Danas, dakle, kriptografski sistemi zaštite predstavljaju dio aktivnosti informatičara, a koriste se radi zaštite baza i radi obezbeđenja unosa podataka u te baze.

---

<sup>2</sup> Službeni list CG br 47/19.

<sup>3</sup> Službeni list 59/19, 03/20.

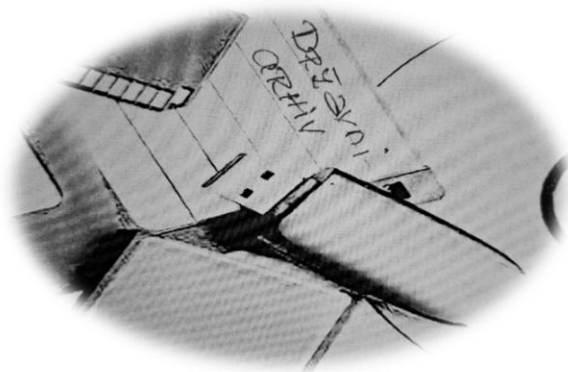
<sup>4</sup> Uredba o načinu i uslovima čuvanja javne registraturske i arhivske građe Službeni list Crne Gore 3/14

<sup>5</sup> Pravilnik o sadržaju i načinu izrade Liste kategorija registraturske građe koju utvrđuju stvaraoci, držaoci (Službeni list Crne Gore 58/11).

Kad govorimo o ovoj oblasti moralo bi se voditi računa o:

- zaštititi povjerljivih informacija,
- zaštititi pristupa bazama i očuvanju vjerodostojnosti sadržine akata,
- stanju baze i načinu na koji su akta evidentirana, digitalizovana i skenirana-sačuvana

„Kriptografija je odjeljak primijenjene matematike“<sup>6</sup>. Za oblast kriptografske zaštite značajni su simetrični i asimetrični kriptografski algoritmi, hibridni kriptografski algoritmi, zatim digitalni potpis i digitalni sertifikat.<sup>7</sup> Poznavanje procedura u institucijama koje su vezane za kriptografsku zaštitu podataka treba biti rezervisano za informatičare koji se bave ovim poslovima, a same procedure jesu poslovna tajna.



Digitalizacija i stvaranje digitalne baze dokumenata, koja nastaju jedino u digitalnom obliku, težnja je savremenog poslovanja. Tako nastaje značajna ušteda materijalnih sredstava, troškova upotrebe i nabavke papira, štampanja, skladištenja, itd. Ovako stvorene baze skeniranih dokumenata predstavljaju okosnicu dalje digitalizacije arhivske građe prilikom njenog prenošenja u Državni arhiv. U tom dijelu bi bilo potrebno obučiti službenike spoljnje službe Državnog arhiva sa ciljem pregleda, pretraživanja i utvrđivanja autentičnosti elektronskih baza te poznavanja pravila transporta i zaštite elektronskih baza. Umrežavanje institucija je važno u oblasti arhivske djelatnosti. Digitalni potpis predstavlja oblik zaštite, ali i element autentičnosti dokumenta ili pristupa bazi. On se vezuje za asimetričnu kriptografiju.<sup>8</sup> Digitalizacija jeste oblik zaštite arhivske građe kod stvaralaca, ali i u Arhivu. Kao bitnu informaciju treba navesti i to da je digitalizovan značajan dio fotografija koje su u posjedu institucija kulture i muzeja te da je ovo zaista vrijedna građa koja se može dalje koristiti. Na žalost u Državnom arhivu nije realizovana digitalizacija u odgovarajućoj mjeri. Međutim, da bi arhivska građa, nastala u papirnoj formi, mogla biti digitalizovana neophodno je da najprije bude zaštićena u registraturama prije isteka roka dospelosti za preuzimanje.

---

<sup>6</sup> Bakić Darko, Kriptografska zaštita podataka, *Arhivski zapisi*, godina XXVII/2020, broj 1-2, Cetinje, 2021. godine, str. 117-130.

<sup>7</sup> Isto, Bakić Darko.

<sup>8</sup> Isto, Bakić Darko

## Analiza normative za primjenu oblika zaštite

Zakonske odredbe u oblasti arhivske djelatnosti u Crnoj Gori su se tokom vremena transformisale i mijenjale tako da su norme iz ove oblasti mnogobrojne.<sup>9</sup> Međutim, nije dovoljno poznavati samo nacionalno zakonodavstvo o arhivističkoj i oblasti digitalizacije, već i međunarodnu normativu. Zahtjevi za usklađivanjem sa praksom Evropske Unije ogledaju se u brojnim segmentima, od kojih bi posebno trebalo naglasiti:

- *Rezoluciju Savjeta Evrope iz 1991*<sup>10</sup>. godine kojom se insistiralo na dvojnoj ulozi arhiva u Evropi i njenu primjenu u Crnoj Gori.
- Potrebu da se pridržavamo preporuka Savjeta Evrope pogotovo R (2002)13<sup>11</sup> Odbora ministara članica o evropskoj politici o dostupnosti arhivske građe.

Ono što bi moralo da usmjerava sve politike u reformi arhivističkog poslovanja u Crnoj Gori bila bi potreba da se dosljedno pridržavamo preporuka Savjeta Evrope.

Ubrzan napredak tehnike je iz upotrebe izbacio brojne medije na kojima je zapisan tekst, fotografija, video i audio zapis - arhivska građa. Kao primjer možemo navesti *floppy disk* format, gdje su na disketi skladišteni podaci koja danas gotovo da ne mogu da se čitaju jer ih je napredak u računarskim tehnologijama prevazišao. Sporadično su u upotrebi CD i DVD diskovi. Danas živimo u eri kada se sačinjavaju zapisi na USB-memoriji i memorijskim karticama. Hiperprodukcija papirne dokumentacije je umanjena stvaranjem elektronskih podataka. Ali i na ovom polju se dešava hiperprodukcija, zato je neobično važno da se i ova oblast uredi. U tom dijelu će biti od presudnog značaja dosljedna primjena svih međunarodnih normativa, kako se ne bi dešavale greške. U datim oblastima značajno je spojiti znanje arhivista i pravnika radi efikasnog obavljanja poslova. Važno je strogo voditi računa o odredbama krivično-pravnih normi i elementima predviđenim za krivično djelo prisvajanje, prikrivanje i uništenje arhivske građe.

Povodom ujednačavanja prakse u institucijama, redovno se posredstvom Uprave za ljudske resurse organizuje obuka „Kancelarijsko poslovanje“, a od 2025. godine i specijalizovana obuka „Arhivsko poslovanje“. Tokom edukacije posebna pažnja se poklanja oblasti adekvatnih uslova čuvanja arhivske i registratorske građe.

---

<sup>9</sup> Više o primjeni Zakona o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori, u: Marković. Sandra, Zakon o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori, *Arhivska građa u teoriji i praksi, Zbornik radova 6*, Arhivističko društvo Srbije, Beograd, 2023, str. 34-45.

<sup>10</sup> Pejović Srđan, Radunović Stevan, Kancelarijsko poslovanje, DPC, Podgorica, Podgorica, 2018.str. 64-72.

<sup>11</sup> *Isto*.



Fotografija: Primjer adekvatnog čuvanja arhivske građe u metalnim ormarima<sup>12</sup>

### **Zaštita arhivske građe državnih institucija i firmi u privatnom vlasništvu**

Potreba za zaštitom arhivske građe zahtijeva iste standarde kod državnih institucija i firmi u privatnom vlasništvu. Najčešći razlozi propadanja građe se vezuju za prodor vode, dejstvo vlage, čuvanje građe u rasutom stanju po podu... Bilo je i slučajeva dejstva požara.<sup>13</sup> Evo primjera kako negativan odnos prema arhivskoj građi u praksi izgleda:



Fotografija: Primjer neadekvatnog čuvanja građe koja je posložena na podu.

### **Svrha realizacije zaštite arhivske građe**

Radi obavljanja aktivnosti vezanih za zaštitu arhivske građe van Arhiva u Crnoj Gori važno je primjenjivati dobra zakonska rešenja, adekvatne sisteme zaštite digitalnih podataka, ali i dobru praksu drugih zemalja radi očuvanja arhivske građe kao istorijskog izvora prvoga reda. Koliki je značaj rada “spoljne službe” govori podatak da se kao jedan od kriterijuma za određivanje svojstva arhivske građe kao kulturnog dobra uzima i njegova vrijednost. Valorizacija arhivske građe se dalje realizuje u samom Arhivu nakon nekoliko faza: „popisno-registracijske obrade arhivalija, analitička i plansko-projektna obrada arhivalija, izvođenje postupaka valorizacije i kategorizacije arhivalija, održavanje i inspekcija valorizovanih i kategorizovanih arhivalija.”<sup>14</sup>

---

<sup>12</sup> Fotografija lična arhiva autorke.

<sup>13</sup> Dosije Osnovnog suda u Podgorici u kome je konstatovano da se desio požar, a događaj je i medijski ispraćen 6.12.2016. godine.

<sup>14</sup> Fotografija lična arhiva autorke.

Da bi se navedeni postupci sproveli u djelo prethodno je potrebno obezbijediti adekvatnu zaštitu arhivske građe i registratorske građe iz koje nije izdvojena arhivska građa.<sup>15</sup> Kako stići do ove faze i kako zaštititi arhivsku građu pojašnjeno je u prethodnom dijelu rada. Ono što je važno naglasiti jesu posljedice postojanja ovako zaštićene arhivske građe. One se svakako sagledavaju u formiranju fondova arhivske građe koji jesu osnov za dalji rad koji obuhvata:

- istraživačke aktivnosti privatnih i pravnih lica u pravno-dokazne i druge svrhe;
- pripremu izdanja Državnog arhiva;
- naučno-istraživački rad radi izrade stručnih tekstova, naučnih radova, itd.;
- otvorene mogućnosti istraživanja istorijskih činjenica, itd.

Na osnovu kvalitetnog rada spoljnje službe Državnog arhiva sačuvana je značajna količina arhivske građe i fotografija pa je na osnovu toga sačinjen i značajan broj stručnih radova, izložbi i prezentacija. Takođe je dosta pisano o izdavačkoj i kulturno-obrazovnoj djelatnosti arhiva u Crnoj Gori, a neki radovi su izlagani na međunarodnim konferencijama.<sup>16</sup> Koliki je značaj ove vste djelatnosti govori i broj posjeta sajtu Državnog arhiva i broj posjetilaca na izložbama. Kao primjer se mogu navesti izložbe: *Konzularna predstavništva Crne Gore 1880-1914*, *Prosvjeta u Podgorici*, *Radni narod Podgorice*, kao i ostale izložbe koje su istaknute na sajtu Državnog arhiva: *Crnogorska prosvjeta kroz arhivsku građu*, *Prosvjeta u Nikšiću*, *Žena - nosilac društvenog razvoja u socijalizmu*, *Prosvjeta u Rožajama*, *Novac u Crnoj Gori*, *Crna Gora u Prvom balkanskom ratu*, *Dokumenta o Njegošu u crnogorskim i ruskim arhivima*,<sup>17</sup> itd.

Među izdanjima Državnog arhiva Crne Gore posebno je značajno izdvojiti knjige: *Izveštaji Mitra Bakića, crnogorskog poslanika u Carigradu*, *Akcije crnogorskih banaka, štedionica i akcionarskih društava 1863-1946*, *Crnogorski vojni sanitet*, *Crnogorski i hercegovački vojnici poginuli za vjeru i otačastvo*, *Profesor Mihailo Bukvić kao narodni poslanik 1909-1914*, *Internacija stanovništva Crne Gore 1916-1918*, *Medova*, *Branitelji Lovćena*, *Odnosi Crne Gore i Bugarske*, *Cetinje kroz vrijeme*, *Kult Sovjetskog Saveza i Staljina u Crnoj Gori 1945-1948*, *Novac u Crnoj Gori*, *Prva psihijatrijska bolnica u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori 1899-1914*.<sup>18</sup>

Kako u praksi izgledaju rezultati zaštite arhivske građe može se vidjeti na primjeru sačuvanih fondova i brojnim vrijednim arhivalijama na fotografiji koja slijedi.

---

<sup>15</sup> Medojević Jovo, Dinamika, faze rada i postupci za valorizaciju i kategorizaciju arhivske građe kao spomenika kulture u Državnom arhivu, *Arhivski zapisi*, godina V, Broj 1-2/1998, str. 70-83.

<sup>16</sup> *Zakon o arhivskoj djelatnosti* Službeni list 49/10 I 40/11, sl. 27.

<sup>17</sup> Više o ovome; Marković Sandra, Unapređenje arhivske djelatnosti u Crnoj Gori u cilju promocije i približavanja arhivske građe široj javnosti, *Libraries, archives and museums- LAM Montenegro 2023*, zbornik radova, Nacionalna biblioteka Crne Gore Đurđe Crnojević Cetinje, Cetinje, 2024, str. 222-230.

<sup>18</sup> <https://dacg.me/category/izlozbe-i-manifestacije/>



Fotografija: Sat (Sahat) kula, Fond: AOPG, NJU „Titogradska tribina”

Na osnovu svega navedenog zaključujemo da, iako mlada, arhivistika je mnogim naučnim radnicima omiljena nauka. Iz tog razloga je važno sačuvati arhivsku građu kao istorijski izvor prvog reda. Kojom god naukom da se bavimo arhivistika nam daje značajne informacije o porijeklu, razvoju i specifičnostima razmatranih pojava. Tako u daljem istraživanju naše znanje kao drvo raste, a njegovi korijeni su uvijek arhivistički.

## **Zaključak**

Savremeni pristupi u zaštiti arhivske građe u Crnoj Gori obuhvataju preventivnu, fizičku, tehničku, digitalizaciju i kriptografsku zaštitu, ali i konzervaciju. Teret realizacije praćenja primjene zakonskih odredbi vezanih za preventivnu zaštitu arhivske građe je na specijalizovanim službama Državnog arhiva. U današnjem stepenu razvoja tehnologije, pred službenicima spoljnje službe Državnog arhiva su brojni izazovi. U toku rada se uočavaju brojni problemi, pa je iskustvo ove službe posebno dragocjeno radi daljih korekcija propisa iz oblasti zaštite arhivske građe. Pravilno obavljanje ovih poslova podrazumijeva poznavanje procedura i propisa koji su vezani za domaće zakonodavstvo i evropske standarde i rezolucije

U proceduri zaštite važno je definisati rizik po bezbjednost, unaprijediti normativnu oblast i stvoriti optimalne uslove smještaja. Važno je, takođe, unaprijediti unutararhivske kadrovske kapacitete i edukovati kadrove van Arhiva. Digitalizacija i kriptografski sistemi zaštite, nadalje, obezbjeđuju i lakšu dostupnost arhivske građe. U oblasti zaštite arhivske građe Crna Gora bi morala da se oslanja na praksu Evropske

Unije i preporuke Savjeta Evrope. Radi unaprjeđenja znanja u postupanju sa dokumentacijom preko Uprave za ljudske resurse se organizuju specijalizovane obuke za oblast kancelarijskog poslovanja, a od 2025. godine i samostalna obuka za oblast arhivskog poslovanja.

Svrha realizacije zaštite arhivske građe van Arhiva u Crnoj Gori ogleda se u očuvanju arhivske građe kao istorijskog izvora prvog reda, naročito u očuvanju arhivske građe sa statusom kulturnog dobra. Tako sačuvana arhivska građa se dalje koristi u istraživačke svrhe privatnih i pravnih lica, pravno-dokazne svrhe, zatim radi pripreme izdanja Državnog arhiva i naučno-istraživačkog rada, kao i radi daljeg istraživanja istorijskih činjenica. Na osnovu kvalitetnog rada spoljnje službe sačuvana je značajna arhivska građa koja je bila osnov za izdavačku i naučnu djelatnost. Na osnovu sačuvanih fondova arhivske građe realizovane su brojne izložbe i objavljeni zbornici dokumenata i druge stručne knjige.

Na osnovu svega navedenog nameće se zaključak da je arhivistika oslonac u primjeni historiografske metode za izučavanje bilo koje oblasti i činjenica, jer su korijeni svih pojava uvijek sačuvani u arhivskoj građi.

### **Literatura i izvori**

1. Bakić, Darko, Kriptografska zaštita podataka, *Arhivski zapisi*, Cetinje, 2021, br 1-2.
2. Bakić Mile, Prikaz Olga Giler : priručnik za zaštitu arhivske građe van Arhiva, *Arhivski zapisi*, XXVI/2019, br 1-2.
3. Dosije Osnovni sud u Podgorici, Arhivski odsjek Podgorica.
4. Dosije Doo „Rokšped” AOPG, Arhivski odsjek Podgorica.
5. Marković, Sandra, *Unapređenje arhivske djelatnosti u Crnoj Gori u cilju promocije i približavanju arhivske građe široj javnosti*, Libraries, arhcives and museums - LAM Montenegro 2023: zbornik radova, Nacionalna biblioteka Crne Gore Đurđe Crnojević, Cetinje, 2024.
6. Marković, Sandra, *Zakon o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori*, Arhivska građa u teoriji i praksi: zbornik radova 6, Arhivističko društvo Srbije, Beograd, 2023.
7. Medojević, Jovo, Dinamika, faze rada i postupci za valorizaciju i kategorizaciju arhivske građe kao spomenika kulture u Državnom arhivu, *Arhivski zapisi*, V/1998, br. 1-2/1998.
8. Pejović, Srđan, Pejović Ana, Uputstvo o načinu vršenja kancelarijskog poslovanja: UDK klasifikacija i njena primjena u klasifikacionoj šemi, *Arhivski zapisi*, XXVI/2019, br.1-2.
9. Pejović, Srđan, Radunović, Stevan, *Kancelarijsko poslovanje*, Podgorica, 2018.
10. Vukotić, Vukota, O kulturno-prosvjetnoj djelatnosti Arhiva, *Arhivski zapisi*, XXVI/2019, br. 1-2.

### **Zakonska akta**

1. Zakon o arhivskoj djelatnosti, *Službeni list Crne Gore*, br. 49/10, 40/11.
2. Pravilnik o sadržaju i načinu izrade Liste kategorija registratorske građe koju utvrđuju stvaraoci, držaoci, *Službeni list Crne Gore*, br. 58/11.
3. Uredba o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave, *Službeni list Crne Gore*, br. 47/19.
4. Uputstvo o načinu vršenja kancelarijskog poslovanja, *Službeni list Crne Gore*, br. 59/19, 03/20.
5. Uredba o načinu i uslovima čuvanja javne registratorske i arhivske građe, *Službeni list Crne Gore*, br. 3/14.

**Internet izvori**

1. <https://dacg.me/category/izlozbe-i-manifestacije/>
2. <https://dacg.me/izdanja/page/4/>

**Ostali izvori**

- Za ilustracije korišćenje fotografije iz privatne arhive autorke.

Ирена ЗЕЧЕВИЋ, дипл. библиотекарка саветница  
Библиотека Матице српске, Нови Сад  
[irena.zecevic.bp@gmail.com](mailto:irena.zecevic.bp@gmail.com)

Наташа СИМИЋ, дипл. библиотекарка саветница  
Народна библиотека Србије, Београд  
[natasa.simich@gmail.com](mailto:natasa.simich@gmail.com)

Иван КАРАЏИЋ, дипл. библиотекар  
Народна библиотека Грачаница  
[ivankaradzic1994@gmail.com](mailto:ivankaradzic1994@gmail.com)

## УЛОГА ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ НА ПРИМЕРУ ЗАВИЧАЈНОГ ОДЕЉЕЊА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ ГРАЧАНИЦА

**Сажетак:** Библиотеке, као кључне институције за чување и преношење знања и културне баштине, играју незаменљиву улогу у очувању историјских докумената, књига, рукописа и других драгоцених ресурса. Са развојем дигиталних технологија и појавом постдигиталног окружења, библиотекарски су постали још важнији актери у процесима заштите, доступности и промоције културне баштине. Заједно са сродним институцијама - архивима и музејима, суочавају се са новим изазовима и приликама које нуди постдигитално окружење. Ове институције препознају значај интеграције дигиталних технологија у своје свакодневне делатности, како би обезбедиле бољу заштиту, доступност, истраживање и промоцију културне баштине.

Ауторке овим радом указују на значај дигитализације грађе Завичајног одељења Народне библиотеке Грачаница и посвећеност запослених да, кроз своје активности, очувају и негују национални и културни идентитет.

**Кључне речи:** Библиотеке, библиотекарски, културна баштина, дигитализација, културно наслеђе, Србија, Косово и Метохија, Народна библиотека Грачаница

### The Role of Digitization in Preserving National Cultural Heritage: The Case of the Local Heritage Department of the National Library of Gračanica

**Abstract:** Libraries, as key institutions for the preservation and transmission of knowledge and cultural heritage, play an irreplaceable role in safeguarding historical documents, books, manuscripts, and other valuable resources. With the development of digital technologies and the emergence of the post-digital environment, librarians have become even more important actors in the processes of protecting, providing access to, and promoting cultural heritage. Together with related institutions-archives and museums-they face new challenges and opportunities offered by the post-digital environment. These institutions recognize the importance of integrating digital technologies into their daily activities to ensure better protection, accessibility, research, and promotion of cultural heritage. Through this paper, the authors highlight the importance of digitizing the collections of the Local Heritage Department of the National Library of Gračanica, and the dedication of its staff to preserving and nurturing national and cultural identity through their work.

**Keywords:** Libraries, librarians, cultural heritage, digitization, cultural legacy, Serbia, Kosovo and Metohija, National Library of Gračanica

## Кратак историјат националне културне баштине

Културна баштина Србије има дубоке корене који се протежу кроз дугу и сложену историју, обухватајући широк спектар „елемената“, као што су археолошка налазишта, манастири, цркве, уметничка дела, традиције и језик. Први трагови људског присуства на територији данашње Србије потичу из праисторијског периода, када су на овим просторима живели различити народи, попут Винчанске културе, једне од најзначајнијих европских цивилизација тог времена, која је оставила значајне археолошке налазе, укључујући јединствене симболе и писмо.

Током античког периода, Србија је била део различитих царстава, укључујући Римско и Византијско, што је оставило трага у обликовању културне баштине. Средњи век у Србији је обележен изузетним догађајима и значајним владарима, династијом Немањића, током чије владавине је постала важан културни, политички и верски центар, а манастири и цркве које су тада подигнуте, чиниле су нераскидиви део културне баштине. Монашке библиотеке, попут манастира Студеница, чувале су бројне рукописе и књиге, које су представљале драгоцене примере средњовековне српске књижевности и духовности, а оснивање манастирских школа и књижевних кругова било је кључно за преношење знања. Један од најважнијих аспеката српске средњовековне баштине био је и развој књижевности, иконографије и зидног сликарства. Књиге написане на српскословенском језику, као и фреске и иконе које су украшавале манастире, данас су стубови националног културног идентитета.

Након ослобођења Србије од Османлија и успостављања независне државе у 19. веку, српска културна баштина почела је да се обнавља и систематски чува. У том периоду, оснивају се јавне библиотеке, Библиотека Матице српске<sup>1</sup>, најстарија национална библиотека у Србији, а убрзо након тога и Народна библиотека Србије<sup>2</sup> у Београду. Културна елита усмерила је своје напоре на сакупљању и архивирању историјских докумената, улажући напоре на заштити историјских споменика, а основане су и бројне институције: Национални музеј у Београду, Археолошки музеј и Архив Србије, у мисији очувања културног наслеђа и истраживању националне историје. Напори у поновном успостављању заштите и обнове културне баштине били су изузетни и пуни изазова, будући да је током 40-тих година прошлог века део баштине био уништен током ратних сукоба и политичких преврата.

Данас, са развојем дигиталних технологија, културна баштина Србије је све више доступна путем дигитализације и има активно учешће у међународним пројектима.

---

<sup>1</sup> Библиотека Матице српске најстарија је српска библиотека националног значаја и прва јавна научна библиотека у Срба. Настала је 1826. године у Пешти, оснивањем Матице српске. Пресељена је у Нови Сад 1864. године.

<sup>2</sup> Народна библиотека Србије основана је 1832. године у Београду.

## Завичајно одељење Народне библиотеке Грачаница – некад и данас

Историјске околности у прошлости дефинисале су Косово и Метохију као јединствену, културно-историјски заокружену и препознатљиву регију. Фебруара 1945. године, отворена је Градска библиотека у Приштини, једна од најстаријих и највећих на Косову и Метохији, са фондом од 1.300 књига на српском, албанском и турском језику.<sup>3</sup> Руководство библиотеке је изузетну пажњу поклањало обogaћивању књижног фонда, проширивању библиотечке мреже, повећању броја читалаца и отварања 25 нових огранака у граду и приградским насељима. Највеће и најстарије библиотеке у приградским насељима су библиотеке у Грачаници, Обилићу и Косовом Пољу. Све оне налазиле су се домовима културе и имале су по 13.000 библиотечких јединица. Тако је већ средином 1947. године на територији Косова и Метохије било око 200 библиотека.<sup>4</sup>

Народна библиотека Грачаница, одлуком Скупштине града Приштине, од 13. децембра 2000. године постала је правни следбеник Градске библиотеке из Приштине. Целокупан фонд библиотеке остао је у Приштини, сачуване су само књиге које су се тада налазиле у истуреним одељењима у Грачаници, Лапљем Селу, Чаглавици и Доњој Брњици. Народна библиотека Грачаница послује у оквиру Дома културе Грачаница и њен књижни фонд, укључујући и истурена одељења износи око 30.000 наслова.

Одлуком Министарства државне управе и локалне самоуправе почела је изградња нове зграде, у коју ће се 2021. године уселити Народна библиотека Грачаница, чиме ће се знатно променити културни и друштвени живот Грачанице и целе Централне енклаве на територији Косова и Метохије.

Успостављање и организација завичајне збирке у народним библиотекама дуготрајан је и озбиљан задатак који захтева стручно оспособљен кадар, јасан концепт, истраживачки рад на прикупљању и попуњавању збирке, праћење издавачке и штампарске продукције, селекцију и обраду грађе, чување и њену заштиту. За успешно остваривање овог задатка неопходна је стручност, преданост и иницијатива библиотекара у завичајном одељењу.<sup>5</sup>

Завичајни фонд као саставни, организациони део општинске Народне библиотеке, формира се са циљем да прикупи и сачува штампану библиотечку грађу одређеног завичаја, одређене локалне заједнице, да омогући истраживање историје краја, живота људи и њиховог стваралаштва, рад институција просвете и културе, развоја места и околине, од најстаријих њихових помена, без обзира на време настанка грађе. Завичајна одељења поред основне функције да прикупљају, обрађују и чувају завичајни материјал, негују завичајну традицију, декларишу се све више као информационо-културни центри локалне заједнице, добијајући и улогу културног промотера историјско-традиционалне баштине свога краја.<sup>6</sup>

<sup>3</sup> *Rilindja*, Vjeteri I, Numër 1, 12 Fruer 1946, f. 4

<sup>4</sup> Адем Блаца, „Библиотеке Косова и Метохије у периоду 1948–1958. године”. *Библиотекар* бр. 1/2 (1959), стр. 59.

<sup>5</sup> Татјана Дуновић, „Некњижна грађа у завичајним фондовима народних библиотека”. *Библиотекарство Српске*, бр. 5 (2004): 22.

<sup>6</sup> Драгана Петрић, Завичајно одељење – промотер културног туризма, *Библиотекарство Српске*, бр. 6 (2005): 336.

<sup>7</sup> Десанка Стаматовић, *Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама*: нацрт. (Београд : Народна библиотека Србије, 1982), 4.

<sup>8</sup> COBISS.SR (Cooperative Online Bibliographic System and Services - Србија)

Завичајни фонд Народне библиотеке Грачаница обухвата штампане и друге носиоце информација који се тематски односе на Косово и Метохију, укључујући дела аутора који су рођени или стварали на овим просторима, а такође и писац националних мањина, који су живели или стварали на Косову и Метохији, као и сву грађу издату и штампану у издавачким кућама и штампаријама на овом подручју. Обједињује сав штампани и на други начин умножени библиотечки материјал, ситни библиотечки материјал, некњижни материјал и рукописну грађу која се односи на завичај.<sup>7</sup> Она подразумева: монографске и серијске публикације, некњижну грађу као што су рукописи, гравире, позивнице, плакати, програми, фотографије, разгледнице, картографску грађу, мултимедијалну грађу, CD-ове, DVD-е, звучне и видео записе и изворе. Књиге које се тренутно налазе у завичајном фонду Народне библиотеке Грачаница су углавном поклони суграђана и самих аутора. Веома мали број је набављен куповином. Већина публикација је на српском језику, али је значајан број публикација и на албанском, турском и ромском језику. У току је уношење свих библиографских јединица у узајамну базу COBISS.RS<sup>8</sup>, чиме ће грађа бити претражива, доступна и евидентирана у посебне инвентарне књиге.

У циљу прикупљања стваралаштва и културног блага, библиотекари завичајног одељења обављају преписку и успостављају контакте са ауторима који потичу или су деловали на простору који обухвата завичајни фонд. Приоритетан задатак Завичајног одељења ове библиотеке јесте да прикупи не само текућу, него и ретроспективну грађу и условљен је планским и систематским припремама и проучавањем прошлости завичаја, коришћењем приручника, библиографија, каталога националне и других библиотека, као и договора са архивом, музејом, историчарима завичаја и историчарима уопште.<sup>9</sup>

### **Завичајни библиотекари – истраживачи**

Истраживачки рад библиотекара подразумева дубоко познавање књижевности, историје, географије и других области које су неопходне за проналажење грађе која се односи на одређени крај или личности. У том смислу, библиотекар постаје и истраживач, чији је циљ да све те информације сакупи на једном месту и, као у мозаик, сложи делиће прошлости. Завичајни библиотекар никада не сме да одустане од прикупљања, чувања и обраде завичајног материјала у најширем смислу, јер је та грађа основа за очување културног идентитета. Завичајне публикације имају посебну вредност, јер само оне могу писаном речју, аргументовано, сведочити о прошлости, ради боље садашњости и будућности и тиме спрече губитак памћења и очувају оно што је од историјског значаја. Писани материјал који је настојао да документује завичајну стварност није увек подложен селекцији или вредновању, али је неопходно да се сачува за будуће генерације.

Када би завичајна одељења остварила све могуће пројекте који се могу осмислити уз њихове фондове - од римејкова разгледница до сликовница за децу са причама о националној старини - било би могуће осмислити адекватне начине представљања нашег културног наслеђа како странцима, тако и будућим генерацијама. Ови пројекти би гарантовали очување и преношење наше културне

---

<sup>9</sup> Десанка Стаматовић, *Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама* : нацрт. (Београд : Народна библиотека Србије, 1982), 9.

баштине на завичајном и националном нивоу. Завичајни фонд Народне библиотеке Грачаница прикупља се без временских ограничења и обухвата три основне групе:

- публикације о завичају (књиге које се тематски односе на Косово и Метохију)
- публикације завичајних аутора (аутора који су рођени или су дуго живели на Косову и Метохији)
- издавачка делатност завичаја (издавачи и штампарије са подручја Косова и Метохије).

### **Улога библиотекара у процесу дигитализације**

Библиотеке су одувек биле значајне институције за очување и преношење знања и културне баштине. У савременом, постдигиталном окружењу, улога библиотекара у овом процесу је вишеструка. Најпре, одговорни су за одабир штампаних материјала, рукописа, архивских докумената и других ресурса предвиђених за дигитализацију. Такође, баве се управљањем дигиталним архивама, тј. организацијом и чувањем дигиталних ресурса, омогућавајући да они буду доступни и адекватно заштићени. Како дигитални ресурси добијају на значају, библиотекари имају и улогу едукатора корисника да се снађу у дигиталном окружењу, помажући им да користе електронске каталоге и базе података. Неизоставан корак библиотекара у процесу дигитализације је свакако и усклађивање са правним и етичким стандардима, тј. поштовањем ауторских права и закона о интелектуалној својини и заштита података. Напретком технологија, библиотекари ће и даље бити основни чувари и интерпретатори културне баштине, али ће њихова улога бити све важнија и све комплекснија. Развој вештачке интелигенције, савремене технологије, као и нове методе дигиталне заштите и управљања информацијама, захтевају да они буду обучени не само у традиционалним техникама конзервације, већ и у најновијим технолошким решењима. Стога, њихова улога у будућности није само да чувају културну баштину, већ и да је интерпретирају, разумеју и деле са светом, доприносећи тако освешћивању јавности о значају културне баштине. Чувајући равнотежу између традиционалних вредности и савремених технологија, они су стубови у њеном очувању за будуће генерације. У сарадњи са музејима, архивима и другим институцијама, имају прилику да подстакну активности у заједницама, у ширењу свести о важности неговања културног наслеђа и стварању дијалога између различитих културних и друштвених група.

### **Будућност дигитализације у Народној библиотеци Грачаница**

Народна библиотека Грачаница, са својим запосленима, будним оком прати савремена технолошка достигнућа у напретку рачунарске технологије, те је у оквиру њеног даљег развоја планирана и дигитализација библиотечке грађе. Представници Владе Србије су, препознајући њихове потребе и напоре, приликом посете Библиотеци донирали знатан део техничке опреме. Свесни су чињенице да ће унапређење и развој нових дигиталних и виртуелних облика у постдигиталном окружењу, преласком са „традиционалног“ чувања физичке грађе на стварање и чување дигиталних ресурса, дефинисати њихову будућност. Разлога за ову важну иницијативу је више, али су најзначајнији заштита оригиналних штампаних публикација од даљег пропадања и повећање

доступности грађе путем интернета. Критеријум за одабир грађе за дигитализацију засниваће се на њеној вредности за наш завичај и људе са Косова и Метохије. Познато је да је територија Косова и Метохије препуна културно историјских споменика, немих сведока прошлости. Примена нових метода омогућиће, рецимо, реконструкцију порушених историјских локалитета, а стварање виртуелне архиве биће изворни материјал за даља истраживања. Ова врста дигиталне рестаурације и реконструкције чини културне објекте доступнијим и боље очуваним. Главна њена предност је управо доступности сваком кориснику, без обзира на место боравка. За Народну библиотеку Грачаница она представља сигурну гаранцију опстанка и очувања грађе, која ће се тако спасити од уништења и заштитити од заборавља. У склопу стратегије дигитализације, у Народној библиотеци Грачаница све се више ради и на едукацији запослених, увођењу нових софтверских решења за дигитално архивирање, као и на умрежавању са другим институцијама културе и знања. Циљ је да се формира један савремен, одржив и лако примењив модел дигиталног управљања културним наслеђем који ће служити као пример и другим библиотекама у региону. Дигитализована грађа постаје неупоредиво доступнија, што представља највећу предност дигиталних облика. Многи суграђани који поседују грађу која би могла бити уврштена у Завичајни фонд, често нису вољни да је уступе библиотеци у виду поклона, те би дигитализација у тим случајевима била од изузетне важности. Она би допринела не само обogaћењу фонда библиотеке, већ и олакшала њен приступ истраживачима. У постдигиталном окружењу, технологије као што су скенирање у високој резолуцији, 3D скенирање и дигитално архивирање играју кључну улогу у заштити од физичког пропадања. Оригинални материјали који су подложни оштећењу или нестанку због времена, климатских фактора или неких других непогода могу се сачувати у дигиталном формату, чиме се смањује ризик од трајног губитка. Креирање мултимедијалних ресурса који укључују текст, слике, видео и аудио садржаје биће свакако и атрактивнији за кориснике. Прикупљањем, обрадом, чувањем и популарисањем ове библиотечке грађе, несумњиво се осигурава очување вредног наслеђа једне територије за будуће генерације. Истовремено, подиже се свест о култури, историји и животу локалне заједнице, као и о значајним личностима које су оставиле трајан печат на њеном развоју. Дигитализација грађе је свакако један од начина да многи расељени са Косова и Метохије широм земље и света остану у контакту са својим завичајем, и да својим потомцима пруже комплетну причу о свом Косову и Метохији, његовој лепоти, прелепим средњовековним манастирима, о људима који су тамо живели и стварали. Завичајна одељења се оснивају не само за садашњост, него и за будућност. Будућност библиотека је у прожимању традиције и технологије. Народна библиотека Грачаница ће путем дигитализације наставити да гради своју мисију - да буде чувар културне баштине, али и мост ка свету, отворен и савремен простор за учење, сећање и стварање нових културних вредности.

У будућности се планира и оснивање посебног **Дигиталног центра** у оквиру библиотеке, који би био технолошки опремљен за различите врсте дигитализације - од скенирања рукописа, фотографија и архивске грађе, до снимања видео и аудио сведочења староседелаца, културних радника и чланова заједнице. На тај начин, не само да би се сачувала писана грађа, већ и живо усмено предање, традиција и сећања која често остају ван домаћаја званичних докумената. Дигитализација се такође посматра као пут ка отварању нових

видова сарадње са дијаспором, академским заједницама и међународним институцијама које се баве заштитом културног наслеђа. Омогућавањем онлајн приступа грађи, стварају се нови простори за интеркултурни дијалог, истраживачку размену и међународне пројекте који ће оснажити и саму библиотеку као релевантног партнера у глобалним оквирима.

### **Постдигитално трендови – нови поглед на будућност**

У постдигиталном окружењу, размена информација и сарадња између сродних институција постаје све значајнија. Библиотеке, архиви и музеји користе друштвене мреже, дигиталне кампање и мултимедијалне садржаје како би привукли широку публику. Постдигитално окружење им омогућава да креирају партнерства са образовним установама, организацијама и другим културним и истраживачким институцијама, чиме се шири домет и утицај културне баштине у глобалним оквирима. Промоције на платформама као што су Инстаграм, Фејсбук и Твитер, омогућавају директан контакт са публиком и активну укљученост у културне и историјске теме. Кроз визуелне, аудио и видео материјале, културни садржаји могу бити представљени на атрактиван и приступачан начин. Користећи дигиталне алате и технологије, истраживачи могу нпр. реконструисати и проучавати историјске локалитете, уметничка дела и друге културне ресурсе на начин који није био могућ раније. Дигиталне платформе омогућавају корисницима, без обзира на географске и социјалне баријере, да истражују и уживају у културним ресурсима који би иначе били тешко доступни. Онлајн базе података, виртуелне изложбе и интерактивне апликације омогућавају посетиоцима да приступе богатству информација и уметничких дела, чиме се шири образовни утицај ових институција.

### **Закључак**

Историјат културне баштине у Србији и историјат библиотекарства тесно су повезани. Библиотеке су одувек биле не само чувари књига, већ и чувари националног културног наслеђа. Од средњовековних монашких библиотека, преко јавних библиотека у 19. веку, до савремених дигиталних архива, библиотекари су увек били у служби заштите и промоције културне баштине. Кључни фактор у трансформацији савремених библиотека је дигитализација. Омогућава да оне изграде нове и ефикасније начине за чување, архивирање и приступ културној баштини, али и да буду значајан извор образовања и истраживања у дигиталном добу. Тиме им се омогућава да понуде нове услуге и приступе, унапреде корисничке услуге и чине културне ресурсе доступним на глобалном нивоу.

Историја библиотека на Косову и Метохији није само историја књига. Она је историја културног и образовног путовања народа који је кроз векове успевао да одржи свој идентитет, своје вредности и своје образовање. Без обзира на политичке и друштвене изазове, право на књигу, знање и образовање остаје основна људска вредност која мора бити очувана и преношена, јер је то једини пут који води ка истинском развоју и просперитету.

## Литература

1. Блаца, Адем, Библиотеке Косова и Метохије у периоду 1948–1958. године”. *Библиотекар*, бр. 1/2 (1959): 59-63.
2. Вранеш, Александра, Завичај кроз призму библиотека, *Панчевачко читалиште*, бр. 3 (2013): 26-28.
3. Вукићевић, Дејан, *Завичајни фондови*. Београд : Службени гласник ; Инђија : Народна библиотека "Др Ђорђе Натошевић", 2011.
4. Вукићевић, Дејан, Анализа завичајних фондова матичних библиотека у Централној Србији, *Бележница*, бр. 15 (2006): 21–25.
5. Вукићевић, Дејан, О појму и изучавању завичаја, *Глас библиотеке*, бр. 17 (2010): 175-196.
6. Дуновић, Татјана, Некњижна грађа у завичајним фондovima народних библиотека, *Библиотекарство Српске*, бр. 5 (2004): 22-30.
7. Илић, Драгана, Грба, Софија, Дигиталне колекције завичајне грађе у Народној библиотеци Смедерево". *Дигиталне колекције у библиотекама Србије: зборник радова*, Дани матичних библиотека Србије 2014 Библионет, 199-210.
8. Petrić, Dragana, Zavičajno odeljenje – juče, danas, sutra, *Knjižarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Varanje i Srijema* 1/2 (2018): 155-165.
9. Петрић, Драгана, Завичајно одељење – промотер културног туризма, *Библиотекарство Српске*, бр. 6 (2005): 336-346.
10. Поповић, Јанићије, *Живот Срба на Косову 1812-1912*, Београд : Књижевне новине, 1987.
11. *Rilindja*, Vjeti I, Numër 1, 12 Fruer 1946, f. 4
12. Савић, Ана. *Библиотека Призренске богословије - задужбина Симе Андрејевића Игуманова : (1872-2012)*. Београд : Народна библиотека Србије, 2013.
13. Симић, Наташа, Школска библиотека и програм рада школског библиотекара, *Библиотекарство Српске*, бр. 7 (2018): 253-261.
14. Службени гласник Републике Србије, 2011, бр. 52.
15. Стаматовић, Десанка. *Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама : нацрт*. Београд : Народна библиотека Србије, 1982.
16. Стаматовић, Десанка. Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама, *Глас библиотеке*, бр. 11 (2004): 15–40.
17. Stamatović, Desanka, Zadaci i značaj zavičajnih fondova u opštinskim narodnim bibliotekama”, *Savjetovanje o zavičajnim zbirkama u narodnim bibliotekama*, Sarajevo : Narodna biblioteka „Hasan Kikić”, 1987, str. 9–18.
18. Стаматовић, Десанка, Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама, *Заједница библиотеке*, бр. 2 (1982): 65–82.
19. *Стање и перспективе развоја завичајних фондова* : [зборник радова са саветовања библиотекара одржаног 14. и 15. децембара 2000. године у Чачку], Чачак : Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, 2004.
20. Стокић Симончић, Гордана, Српска књига и библиотеке на Косову и Метохији, *Панчевачко читалиште*, бр. 15 (2009): 52-58.

## Биографије аутора

**Ирена Зечевих** рођена је на Цетињу 25.02.1969. У родном граду је завршила основну школу и Гимназију. Дипломирала је на Филозофском факултету у Новом Саду, на Одсеку за југословенске књижевности и српскохрватски језик.

У БМС је почела да ради 1995, у Одељењу за матичне послове, када је ангажована на изради пројекта *Прилози за биографију Новице Церовића*. Истовремено је радила на инвентарисању збирке сигнализисте Мирољуба Тодоровића. Свој рад је наставила преласком у Одељење за каталошко-библиографску обраду, на пословима обраде монографских публикација, изради СР-а на српском језику и ретроспективној обради књига. Од 2004. је преузела послове библиотекарa Посебних збирки БМС, у Фонду ситно-штампаног и документационог материјала. Од 2016. је редактор Посебних збирки, а 2018. је стекла звање виши дипломирани библиотекар. У периоду од 2011. до 2013. учествовала је у раду Библиотекарског друштва Србије као заменик председника и делегат Подружнице Библиотеке Матице српске и високошколских библиотека Новог Сада. Од 2008. до 2010. је обављала функцију председнице Управног одбора Народне библиотеке „Вељко Петровић“ у Бачкој Паланци. Звање дипломираног библиотекара саветника је стекла почетком 2024.

У досадашњем раду је учествовала на бројним конференцијама, стручним скуповима и курсевима из библиотечко-информационе делатности у Србији, Републици Српској, Црној Гори и Северној Македонији. Од 2009. је у Српском биографском речнику као аутор-сарадник укључена у израду биографија знаменитих личности.

Објављује радове из области библиотечко-информационе делатности у стручним и научним часописима у Војводини, Србији, БиХ, Републици Српској, Северној Македонији: *Годишњак библиотеке Матице српске, Библиотекар, Читалиште, Савремена библиотека, Глас библиотеке, Корак библиотеке, Библиотекарство српске, Библиозона, Vosniaca, Бележница, Нови легат, Слово о Лапову, Крагујевачко читалиште, Библиотечен тренд, Библиографски вјесник.*

**Наташа Симић** рођена је 1972. у Приштини. Дипломирала 1999. на Катедри за историју Филозофског факултета Универзитета у Приштини. На истом факултету стекла је звање мастер историје. Од 2013. ради у Одељењу за каталогизацију и класификацију монографских публикација у Народној библиотеци Србије. Од 2013-2019. била је руководилац Службе за каталогизацију (СР служба). Од 2019. ради на радном месту каталогизатора и класификатора монографских публикација из области друштвених наука. Учествовала је на многим међународним и домаћим скуповима, а на већини скупова је била излагач. Иза себе има око чедрdesет објављених стручних и научних радова из области библиотечко-информационе делатности, историје српског библиотекарства, селективних библиографија и монографије *Библиографија едиције Десанкини мајски разговори (1993-2018), Библиографија издања Музеја жртва геноцида (1992-2022), Десанкини мајски разговори: библиографија (1993-2023), Аналитичка библиографија часописа и зборника Музеја жртва геноцида (1992-2022) и Биобиблиографија Јована Мирковића (1943-2020)*. Прву монографију о свом родном граду под насловом *Приштина кроз време* објавила је 2021, а 2023. другу под називом *Приштина мој град*.

Почетком 2025. је стекла звање дипломирани библиотекар саветник.

**Иван Карацић** рођен је 1994. у Приштини. Завршио је основне и мастер студије на Природно-математичком факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, смер Географија, и стекао звање мастер географ. Од 2018. године ради на пословима дипломираног библиотекара у Народној библиотеци Грачаница, огранак Лапље село. Учествовао је на међународним и домаћим скуповима, а на појединим је био излагач. Иза себе има неколико објављених радова из области библиотечко-информационе делатности, историје српског библиотекарства на Косову и Метохији са посебним освртом на историју и рад Народне библиотеке Грачаница.

Milenija VRAČAR

Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje  
[milenija.vracar@nb-cg.me](mailto:milenija.vracar@nb-cg.me)

Mr Vjenceslava ŠEVALJEVIĆ

Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje  
[vjenceslava.sevaljevic@nb-cg.me](mailto:vjenceslava.sevaljevic@nb-cg.me)

Zorica SJEKLOĆA

Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje  
[zorica.sjekloca@nb-cg.me](mailto:zorica.sjekloca@nb-cg.me)

## **CETINJE U PUTOPISIMA – MAGIJA KOJA TRAJE (1820–1914)** **Iz Digitalne i drugih kolekcija Nacionalne biblioteke Crne Gore**

**Sažetak:** *Cetinje, grad koji je središte života Crne Gore od polovine XV vijeka i vladavine Ivana Crnojevića do danas, kada je postalo prijestonica Crne Gore, ugostilo je mnoga imena svjetske politike, kulture, književnosti. Brojni istraživači, novinari, botaničari, geografi, etnolozi, pravnici i dr. ostavili su o Cetinju neizbrisiv trag. Ove ulice „pamte“ mnogo.*

*Kako je Cetinje bilo u fokusu interesovanja autora iz različitih evropskih država, prije samog koncipiranja ovog rada urađeno je istraživanje svih kolekcija koje posjeduje Nacionalna biblioteka Crne Gore, kao i selekcija putopisa koji su digitalizovani u našem Centru za digitalizaciju. Radom je obuhvaćeno 10 putopisa, i to na francuskom, engleskom, njemačkom, italijanskom, ruskom, češkom, norveškom i holandskom jeziku. Rad sadrži kratke biografije autora putopisa koje prate segmenti iz njihovih tekstova o Crnoj Gori.*

*Prilozi su, gdje god je bilo moguće, dati dvojezično, uz ilustracije iz putopisa. Hronološki su prezentirani putopisi u kojima je predstavljeno Cetinje iz vremena vladavine Petra I, Petra II i Nikole I Petrovića. Prikazani su izgled grada, privatnih kuća, ugostiteljskih objekata, kao i detalji iz svakodnevnog života, zatim izgled stanovnika, njihove navike i odnos prema strancima.*

**Ključne riječi:** *Cetinje, putopisi, Nacionalna biblioteka Crne Gore, digitalne kolekcije.*

### **Uvod**

Crna Gora postaje predmet interesovanja brojnih istraživača iz raznih, pretežno evropskih zemalja, počev od vremena vladavine Petra I Petrovića pa do kraja vladavine kralja Nikole I Petrovića. Napisane su mnoge studije, stručne monografije, kraći i duži putopisi i dr., o čemu svjedoči i *Crnogorska bibliografija 1494-1994*.<sup>10</sup> Cetinje, prijestonica Crne Gore i središte državnog, političkog i kulturnog života, ugostila je mnoga imena svjetske politike, kulture, književnosti. Brojni istraživači – botaničari, geografi, etnolozi, pravnici, istoričari; pisci i novinari ostavili su o Cetinju neizbrisiv trag. Digitalizacijom zapisa o našoj prošlosti, o gradu feniksu (termin Pavla Mijovića)

---

1 <https://digitalnabibliografija.nb-cg.me/> (29. 8. 2025)

stvaramo sponu vjekova – čuvamo od zaborava sve ono što je malena crnogorska prijestonica predstavljala.

Nakon istraživanja kolekcija koje Nacionalna biblioteka posjeduje, ovim radom je obuhvaćeno deset putopisa – na francuskom, njemačkom, norveškom, italijanskom, ruskom, engleskom, holandskom i češkom jeziku. Izbor iz putopisa dat je dvojezično i hronološki (prema godini objavljivanja originala), uz precizno navođenje izvora. Zastupljeni su autori: Viala de Somijer, Vilhelm Ebel, Anri Avelo i Žozef de la Nezijer, Henrik Angel, Viko Mantegaca, Dmitrij Golicin, Alban fon Han i Oskar Šlipe, Roj Trevor, Henri von Mandere i Jozef Jan Svatek.

### Izbor iz putopisa i biografije autora

#### 1820.

**Žak Luj Viala de Somijer** (Vialla de Sommières, Jacques Louis; Somijer, departman Gard, Francuska, 1764 - Belvil, Pariz, 1849), francuski pukovnik. Kao francuski oficir u vrijeme Napoleonovih ratova na Jadranu, imenovan je za komandanta mjesta u Herceg Novom (1808). Istu funkciju obavljao je u Kotoru od 1810. Naredne godine imenovan je za guvernera kotorske provincije, a aprila 1812. za načelnika štaba II divizije ilirske armije, čije je sjedište bilo u Dubrovniku. Tokom 1810. obišao je Crnu Goru. Nakon povratka u Francusku, napisao je dvotomno djelo *Voyage historique et politique au Montenegro*, koje je objavljeno u Parizu 1820. godine. U knjizi se nalaze podaci o Crnoj Gori, koji se odnose na period od 1807. do 1813. godine.<sup>11</sup> Prevedena je i objavljena 1994. godine (*Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*).

„Vialino djelo naišlo je na veliki odjek u Francuskoj samim tim što je bilo prvo. Naime, nijedan naučnik koji se nama bavio ili posjetilac naše zemlje nije propustio da se na njega ne osvrne. Mnogi su ga koristili ponavljajući njegove misli, podatke i opise bez oznake izvora. Ovo navodimo samo kao dokaz interesovanja koje je vladalo u Francuskoj za Crnu Goru u prvoj polovini prošlog vijeka a koje se nastavilo i kasnije pa čak i povećalo početkom XX vijeka, naročito u toku Prvog svjetskog rata.“<sup>12</sup>

„*Du costume national.*

*Les habits des Monténégrins sont d'une étoffe très grossière; c'est un tissu de tricot dans le genre de celui connu sous le nom de cadis.*

*La couleur gris-blanc est générale pour la partie principale de l'habillement; toutes les autres sont indistinctement en usage; mais la couleur bleue est la plus communément employée.*

*L'habillement consiste en une gunine ou casaque à manches larges, agrafée sur la poitrine; elle est de coupe grecque. L'un des deux pans est retroussé triangulairement sur le côté gauche.*

*La veste se porte dessous, et ne se voit pas.*

*La chemise sans collet, et non renfermée dans le pantalon, flotte librement au-dessus jusqu'aux genoux, et forme une espèce de japon court.*

*On porte indistinctement des pantalons serrés ou des culottes à la demi-turque, fort larges; elles sont fixées à la ceinture, par un fort cordon de cuir passé dans une*

---

<sup>2</sup> *Leksikon diplomatije Crne Gore*. Glavni i odgovorni urednik akademik Đorđe Borozan. Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2022, str. 681.

<sup>3</sup> Lekić, Danilo: *Francuzi o Crnoj Gori u XIX vijeku*, Bar, Kulturno-prosvjetna zajednica, 1985, str. 60.

gaine, au lieu de boutons<sup>13</sup>; on les arrête au bas, par une garniture de mailles à laquelle on met beaucoup de luxe, et qui fixe des chaussettes de laine, brochées de diverses couleurs très vives.

Ils ne sont pas chaussés à la manière européenne, et ne font aucun usage de semelles de cuir. Ils portent des spadrilles ou opan-kes, espèce de chaussons de peau de chèvre, d'une seule pièce qui prend la forme du pied, par la manière dont il y est assujéti.

Les jours de gala, ils portent, par-dessus la gunine, une veste sans manches, de velours vert, cramoisi ou noir, brodé de soie.

Un bonnet d'étoffe rouge ou violette couvre leur tête, l'été comme l'hiver; il y est fixé par un mouchoir de couleur que lui donne la forme d'un turban un peu mesquin.

Outre les agrafes, la casaque est fixée par une longue écharpe de laine, de diverses couleurs, à la ceinture, au-dessous de laquelle est aussi une large bande de cuir, arrêtée par une boucle fort grande, ciselée grossièrement.

Deux petites gibernes sont fixées à ce cuir, à droite; elles contiennent la poudre, et les cartouches, dont les balles articulées, sont très dangereuses.

Les pistolets et le ganzard sont passés dans la ceinture, de manière qu'un pistolet est de chaque côté, et sur le côté gauche, le ganzard est placé entre les deux pistolets.

Le fusil est en bandoulière. Toutes ces armes sont éprouvées; plusieurs les ont très riches...<sup>14</sup>

---

<sup>4</sup> Vialla de Sommières: *Voyage historique et politique au Montenegro : Contenant l'Origine des Monténégrins, peuple autochtone ou aborigène ... : Orné d'une Carte détaillée, dessinée sur les lieux, et de douze Gravures coloriées ....* T. Paris, Alexis Eymery, Libraire, 1820, str. 91–93.



### Narodna nošnja

„Crnogorska nošnja je napravljena od veoma grube tkanine. To je pletena tkanina slična kadisu.

Sivobijela boja je opštevažea za glavni dio nošnje; za ostale djelove u upotrebi su različite boje, ali je najčešća plava.

Nošnja se sastoji od gunja, ili kabanice širokih rukava. Na prednjoj strani se kopča; grčkog je kroja. Skut je na lijevoj strani zadignut u obliku trougla.

Ispod gunja nose bluzu koja se ne vidi. Košulja bez okovratnika slobodno pada preko pantalona, do koljena, kao kakva kratka suknja.

Svi muškarci, bez razlike, nose uzane ili, pak, veoma široke ‘poluturske’ pantalone koje se u struku, mjesto dugmadima, vezuju čvrstom omotanom kožnom uzicom. Pantalone se završavaju raskošnim pletenim ukrasom koji pridržava vunene čarape jarkih boja.

Obuća im nije kao u Evropljana; nema cipela sa kožnim đonom. Crnogorci nose opanke – neku vrstu papuča, koje su napravljene iz jednog komada jareće kože i koje, kada se vežu, dobijaju oblik stopala.

U svečane dane preko gunja oblače kratak kaput bez rukava, od zlatom izvezenog velura zelene, tamnocrvene ili crne boje. I ljeti i zimi nose suknenu, crvenu

ili ljubičastu kapu, koja pričvršćena maramom u boji, podsjeća na nekakav neugledni turban.

Osim što se kopča, gunj se vezuje dugim vunanim raznobojnim šalom. Ispod njega se nalazi široki kožni kaiš koji se završava veoma velikom, grubo izrezbarenom kopčom.

Na desnoj strani kaiša pričvršćene su dvije male kutije u kojima se nalaze veoma opasni barut i fišeci.

Za pasom, s lijeve i desne strane, nose revolvere, a između njih, po lijevoj strani, handžar.

O ramenu visi puška. Sve to oružje je isprobano. Neki komadi su skupocjeni...<sup>15</sup>

„Ostaje nam da još jednom ponovimo da je Vialino djelo prvo koje se pojavilo u Evropi o Crnoj Gori. Samim tim ono zauzima posebno mjesto u francuskoj literaturi o našoj zemlji. Ali istovremeno smatramo da je ono bilo i ostalo najbolje, jer je pisac iscrpio i svestrano obradio Crnu Goru onoga vremena što nijednom drugom Francuzu do kraja prošlog vijeka (XIX, prim. aut.) nije pošlo za rukom.“<sup>16</sup>

## 1842.

**Vilhelm Ebel** (Paul Wilhelm Socitheus Eugen Ebel), njemački botaničar (Kenigsberg / danas Kalinjingrad / Rusija, 29.VI 1815 – Hoheneck, 19.XII 1884).

Posjetio je Crnu Goru 1841. godine i kraći izvještaj sa putovanja objavio u Berlinu, a potom su uslijedile dvije knjige: *Dvanaest dana u Crnoj Gori (Zwelf Tage in Montenegro, I/1842, II/1844, Königsberg)*. Prva knjiga predstavlja opširan putopis sa dragocjenim podacima o zemlji i ljudima, dok je u drugoj obrađen herbarski materijal koji je Ebel prikupio na botaničkoj ekskurziji od Cetinja do Vrsute.

Autorovu pažnju zaokupili su detalji života u Crnoj Gori, crnogorski vladar i pjesnik Petar II Petrović, stanovnici, nošnja, ishrana... Jednostavnost života, objekata za stanovanje, nepristupačnost i ljepota predjela, malo obradive zemlje, život u funkciji zadovoljenja osnovnih životnih potreba stanovništva, sloboda... zabilježeni su na stranicama putopisa V. Ebela.

„O dolasku na Cetinje, i prvom viđenju male crnogorske prijestonice, Ebel je ostavio dragocjene zabilješke. Naročito su značajni opisi zanatske radionice u kojoj se ukrašavalo i opravljalno oružje...“

Ebel je dao veoma dragocjene podatke o Njegošu. Posmatrao ga je preciznim okom prirodnjaka i opisao neke njegove fizičke karakteristike sa više detalja od svih koji su imali priliku da se približe crnogorskom vladici.<sup>17</sup>

Knjigu V. Ebela Nacionalna biblioteka posjeduje samo u prevodu, original posjeduje Biblioteka Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (Podgorica)

---

<sup>5</sup> Viala de Somijer: *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*. Prevela s francuskog Marija Adžić.- Cetinje, Izdavački centar „Cetinje“, 1994, str. 54–55.

<sup>6</sup> Lekić, Danilo: *Francuzi o Crnoj Gori u XIX vijeku*, str. 63.

<sup>7</sup> Pulević, Vukić: *Botaničari i Crna Gora*, Podgorica, Prirodnjački muzej Crne Gore, 2006, str. 53.

In meinem Wohnzimmer, das durch ein kleines Fenster erhellt wurde, fand ich nur ein großes, breites, nach Italienischer Art gebautes Bett. Später wurden zu demselben noch ein Tisch und ein Stuhl gefügt. Meiner Stube gegenüber lag noch eine

„In meinem Wohnzimmer, das durch ein kleines Fenster erhellt wurde, fand ich nur ein großes, breites, nach Italienischer Art gebautes Bett. Später wurden zu demselben noch ein Tisch und ein Stuhl gefügt. Meiner Stube gegenüber lag noch eine andere, in welcher die zwei mir schon vom Dampfschiffe her bekannten Agramer Doctoren wohnten und so war der Cettigner Gasthof schon ganz belebt. Im untern Raume des Hauses gab es zwar noch eine Stube, allein nur mit einem großen in der Mitte stehenden steinernen Tische und langen, rings an den Wänden umhergestellten, hölzernen Bänken versehen, schien dieselbe bloß zu einem allgemeinen Versammlungsorte einer fröhlichen oder berathenden Menge bestimmt...“<sup>18</sup>

„U mojoj sobi, u koju je samo kroz jedan mali prozor ulazilo dnevno svjetlo, nalazio se samo jedan veliki široki italijanski krevet. Preko puta od moje sobe nalazila se soba u kojoj su bila smještena ona dva zagrebačka doktora koje sam upoznao na parobrodu, pa je tako cetinjska gostionica bila sasvim zaposjednuta. U donjem dijelu kuće postojala je doduše još jedna soba, ali je u njoj na sredini bio samo jedan veliki kameni sto sa drvenim klupama postavljenim uz zidove, tako da se činilo da je ova prostorija bila namijenjena za opšte skupove ili veća vesela društva... Samo se po sebi razumije da ova cetinjska gostionica u ovoj svojoj jednostavnosti nije kao ostale velike gostionice raspolagala sa regimentom kelnera, lakeja, slugu, portira i kućne posluge, pošto su gostioničar i njegova žena zajedno sa svojim malim sinom sami mogli da opsluže svoje goste, te sam, ako bi mi nešto bilo potrebno, bez zvona, samo udaranjem nogom u pod mogao da dozovem mog domaćina...“<sup>19</sup>

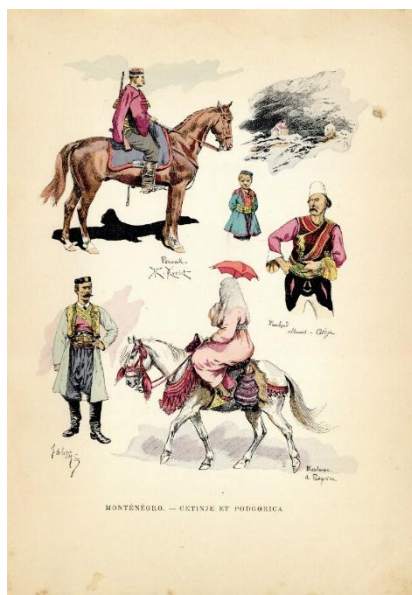
**1894.**

**Anri Avelo** (Henri Avelot, 1873–1935), francuski pisac, slikar, karikaturista i ilustrator. Sa **Žozefom de la Nezijerom** (Joseph de la Nézière, 1873–1944), piscem i ilustratorom, posjetio je Crnu Goru. Utiske sa putovanja objavili su u knjizi *Crna Gora i Hercegovina (Monténégro, Bosnie, Herzégovine, Pariz, 1894. godine)*.

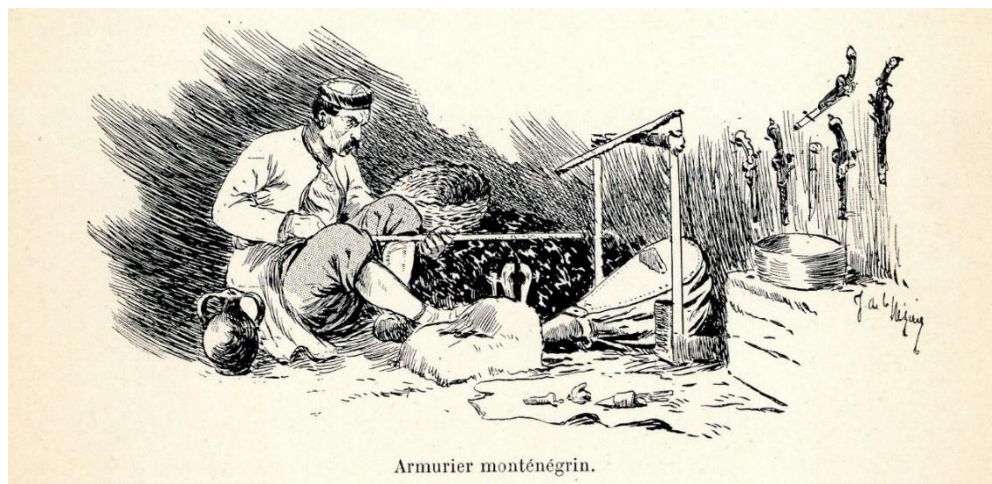
---

<sup>8</sup> Ebel, Wilhelm: *Zwölf Tage auf Montenegro*. Königsberg, Verlag von J.H.Bon, 1842, str. 42–43

<sup>9</sup> Ebel, Vilhelm: *Dvanaest dana u Crnoj Gori*. Preveo Tomislav Bekić. Podgorica, CID, 2006, str. 49.



„Comme ses grandes sœurs, Vienne et Paris, Cetinje possède maintenant un opéra. C'est un monument de proportions assez vastes, précédé d'une galerie à colonnes et dont l'intérieur présente un cachet bizarre de rusticité ; la toile, au lieu de figurer une simple draperie, est ornée de figures de grande taille représentant des guerriers en costumes nationaux. Dans la salle, douze bancs de bois pour les spectateurs, six à droite et six à gauche ; au fond, une petite loge tendue d'andrinople rouge pour le prince et sa famille. Vis-à-vis de la salle de spectacle s'ouvre une salle de lecture, grande table couverte de journaux, revues et brochures des différents pays...“<sup>20</sup>



Armurier monténégrin.

„Cetinje sada ima operu kao i njegove dvije velike sestre – Beč i Pariz. To je dosta prostrano zdanje sa galerijom na stubovima, čija je unutrašnjost čudno jednostavna: umjesto obične draperije, pozorišna zavjesa je ukrašena snažnim likovima

<sup>10</sup> Avelot, Henri; La Nézière, Joseph de: *Monténégro, Bosnie, Herzégovine*. Paris, Renouard, H. Laurens, [1894], str. 128–129.

ratnika u nacionalnoj nošnji... Naspram pozorišne sale otvorena je čitaonica. Veliki sto je prekriven listovima, časopisima i brošurama iz raznih zemalja...<sup>11</sup>

## 1895.

**Henrik Augusto Angel** (Henrich Augusto Angell, 1861–1922), norveški pukovnik, pisac. Boravio je u Crnoj Gori dva puta - 1893. i 1914. godine. Prilikom prvog, dvadestodnevnog boravka na skijama je prešao iz Kotora na Cetinje i veći dio Crne Gore, pa je njegovo ime vezano i za osnivanje prvog skijaškog društva na Cetinju i u Crnoj Gori 1893. Svoje skije ostavio je u Crnoj Gori. Utiske iz Crne Gore predstavio je u knjigama *Kroz Crnu Goru na skijama (Gjennem Montenegro paa ski, 1895. i 1896)* i *Sinovi crnih brda (De sorte fjeldes sønner)*.

*„Hvem skulde nu tro, at der fandtes skøitebane i Montenegro, og det en rigtig fin en ogsaa? Naar man gaar forbi palæet, baner sig vei over nogle forfærdelige snehouger, har fulgt en sti langs den fyrstelige park en stund, ser man for sig det fyrstelige kapel samt det gamle kloster — og paa engen tæt ved den nydeligste lille skøitebane....*

*Men man glemmer snart alle omgivelser, naar man først er kommen til selve banen. Et saadant skøite- publikum, mere originalt af sammensætning, skjønnere, pragtfuldere med hensyn til dragter existerer ikke. Her er montenegrinere i guldindvirkede røde trøier og mange-farvede silkeskjærf, her er alle de forskjellige gesandt- skabers herrer, her er damer af mindst lige saa mange nationaliteter, nærmest dog montenegrinerinder af hoffet.*

*En skøitefest her ved aftenstid i fuldmaaneskin, med kulørte lygter, med en brusende militærmusik, med alle de pragtfulde farver og smukke mennesker, med alt det fantastiske, eventyrlige og poetiske, der er Montenegro egent, det hører til ens smukkeste idræts- minder...<sup>12</sup>*

---

<sup>11</sup> Avelo, Anri; La Nezijer, Žozef de: *Crna Gora i Hercegovina*. S francuskog prevela Marija Adžić. Podgorica, CID, 1996, str. 60.

<sup>12</sup> Angell, Henrich Augusto: *Gjennem Montenegro paa ski*. Kristiania, H. Aschehoug : CO.s forlag, 1895, str. 55–56.



„Ko bi vjerovao da će u Crnoj Gori naći klizalište, i to zaista izvrsno?! Kad se prođe pokraj Dvora, i probije nekako između zbilja zastrašujućih smetova, i krene još malo stazom duž kneževskog parka, prvo ugledate kneževsku kapelu sa starim manastirom, a odmah kraj nje, na poljani, predivno klizalište...

Ali kad se priđe samom klizalištu, odmah se zaboravi okolina. Takvi posjetioci klizališta, originalnijeg sastava, tako lijepi, prekrasno odjeveni – nigdje ne postoje. Crnogorci u zlatom izvezenim crvenim gunjevima i sa raznobojnim svilenim maramama, zatim gospoda iz različitih poslanstava, pa dame, i one različitih nacionalnosti – ponajviše ipak Crnogorki sa dvora...

Večernja zabava na klizalištu spada u moje najljepše sportske uspomene. Bio je pun mjesec, svjetlili su raznobojni lampioni, svirala je muzika. I sve te prekrasne boje, ti lijepi ljudi, sve fantastično, kao u bajci, tako poetično, tako neobično, to je Crna Gora...“<sup>23</sup>

„U njegovoj knjizi, pored lijepog opisa krajeva kroz koje je prolazio, opisa života i narodnih običaja, kulture i tradicionalne crnogorske gostoljubivosti, odnosa među nacionalnostima i vjeroispovijestima, ima i niz podataka o interesovanjima Crnogoraca za sport, posebno skijanje... Inače, o sportu u Crnoj Gori on piše na više mjesta u knjizi, pa je ona, i pored toga što je neka vrsta putopisa, i značajan rad za izučavanje istorije crnogorskog sporta.“<sup>24</sup>

## 1896.

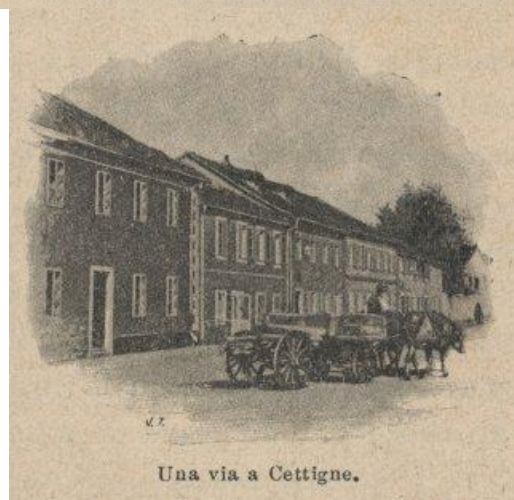
**Viko Mantegaca** (Vico Mantegazza, 1856–1934), italijanski pisac i novinar. Svoj boravak u Crnoj Gori opisao je u knjizi *U Crnoj Gori (Al Montenegro, note ed impressioni)*. Firenca, 1896).

<sup>13</sup> Angel, Henrik: *Kroz Crnu Goru na skijama*. Prevela s norveškog Boba Blagojević. Cetinje, Jas promet; Titograd, Republički fond za fizičku kulturu, 1991, str. 66–68.

<sup>14</sup> Jovanović, Novak: *Uz ovo izdanje*, u: Angel, Henrik: *Kroz Crnu Goru na skijama*. Prevela s norveškog Boba Blagojević. Cetinje, Jas promet; Titograd, Republički fond za fizičku kulturu, 1991, str. 10–11.

„L' albergo di Cettigne sorge di fronte alia strada principale, a quella che nei nostri paesi chiameremmo il Corso. E un fabbricato modesto che pub daré alloggio in camere, abbastanza buone, a una trentina di viaggiatori. Bucu, il conduttore, un bel pezzo d' uomo, che in questi tempi ha spiegato un' attività fenomenale per ricevere tanta gente e per organizzare, anche dalla mattina alla sera, con le difficoltà che vi sono a Cettigne, magari un pranzo di 100 persone, come quando arrivarono i baresi...

Quando c'è un poco di movimento, da quel punto la strada principale di Cettigne affollata di monténégrin! nei loro vivaci costumi, di albanesi con quelle loro sottane bianche che fanno un COSÌ singolare contrasto coi revolver e i lunghi pugnali che portaiio alia cintura, presenta un aspetto dei piú gai e dei piú pittoreschi. Le roc-éís della Catunscia che si sono attraversate venendo da Cattaro circondanti a guisa di vasto e irregolare anfiteatro la pianura di Cettigne, formano lo sfondo...“<sup>25</sup>



„Hotel na Cetinju se nalazi naspram glavne ulice koju bismo mi u našim varošima nazvali korzoom. To je zgrada skromnog izgleda koja može da ugosti oko tridesetak putnika u prilično komfornim sobama. Upravnik Bucu, jedna ljudina od čovjeka, razvio je sjajno svoju djelatnost za današnje prilike, jer od jutra do večeri gosti toliko svijeta uz sve poteškoće koje postoje na Cetinju, a to čini i onda kada treba organizovati ručak za sto ljudi, kao što je bio slučaj kad su stigli gosti iz Bara...

<sup>15</sup> Mantegazza, Vico: *Al Montenegro, note ed impressioni*. Firenze, Successori le Monnier, 1896, str. 85–86.

Kada se stvori malo gužve, od tog trenutka glavna ulica na Cetinju predstavlja jedan od najveselijih i najživopisnijih prizora. Ona je tada prepuna Crnogoraca u njihovim sjajnim nošnjama i Albanaca sa onim njihovim bijelim podsuknjama koje čine jedinstven kontrast sa pištoljima i dugačkim bodežima za pojasom. Pozadinu tog prizora čine vleti Katunske nahije pored kojih se prolazi na putu iz Kotora i koje okružuju poput nekog širokog i nepravilnog amfiteatra cijelu Cetinjsku ravnicu...<sup>26</sup>

**1898.**



**Dmitrij Petrovič Golicić** (Дмитрий Голицынъ Муравлинъ, Visbaden, Njemačka, 1860 – Lenjingrad, 1928), ruski plemić, pisac. Objavio je više romana i drama, preveden je na italijanski, francuski i njemački. Crnu Goru je posjetio 1898. godine i bilješke sa putovanja, opčinjenost prirodom, jednostavnušću i patrijarhalnim moralom ljudi objavio je 1898. godine (*У синя моря*, С.-Петербургу, 1898). Knjiga je prevedena 1999. godine (*Kraj sinjeg mora*, preveo Milorad Luketić. Podgorica, CID).

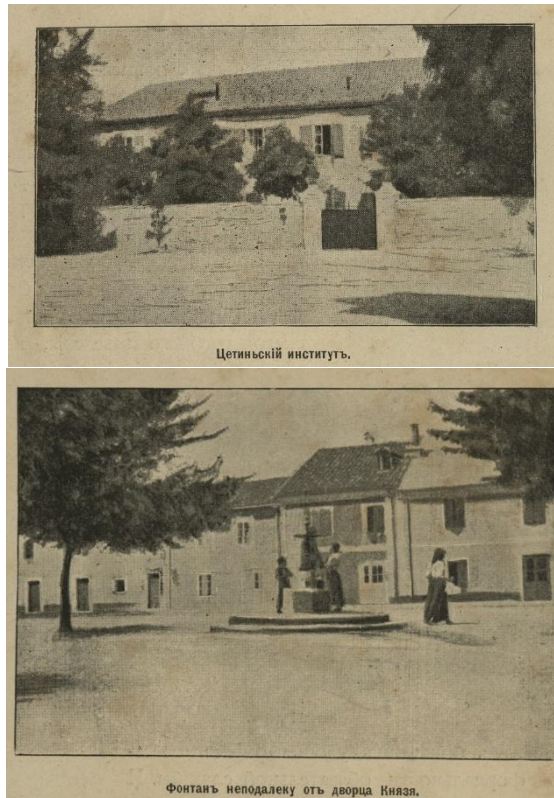
*„Этотъ маленькій городъ въ продолженіи четырехъ вѣковъ играетъ громаднѹю политическѹю роль. У него блестящее прошлое, прошлое не по росту, и будущность его, какъ средоточіа южнаго славянскаго движенія, несомнѣнно велика. Онъ поддерживается стихійною силой великихъ завѣтовъ и неослабѣвающихъ упованій. Не чужою защитой прикрывался городъ, и не рядомъ крѣпостей. ‘Его стѣна—ручной булатъ’ можно сказать о немъ словами Лермонтова объ ауль Джематъ. Случалось туркамъ пробивать эту стѣну, но она немедленно выростала заново, цементированная пролитою кровью.*

*Цетинье окрѣпло безъ посторонней помощи, само творило свою исторію, несло вѣковую аванпостнѹю службу у передовыхъ линій вражескихъ войскъ...“<sup>27</sup>*

---

<sup>16</sup> Mantegaca, Viko: *U Crnoj Gori, bilješke i utisci*. S italijanskog prevela Vesna Andrejević. Podgorica, CID, 2008, str. 61–65.

<sup>17</sup> Голицынъ, Дмитрий: *У синя моря, путевые очерки Черногории и далматинскаго побережья*. С.-Петербургу, [б. и.], 1898, str. 90.



„Ovaj maleni grad (Cetinje) već četiri vijeka igra ogromnu političku ulogu. Ima blistavu prošlost, potpuno nerazmjernu njegovoj veličini, a kao središte južnoslovenskog pokreta nesumnjivo ima veliku budućnost. Neumoljiva snaga velikih zavjeta i neuništiva nada natkriljuju grad. Nijesu ga štitili ni tuđe pokroviteljstvo, ni nizovi tvrđava, ‘nož u ruci je njegov bedem’ – moglo bi se za njega reći Ljermontovim riječima o aulu Džemat. Dešavalo se da Turci provale taj bedem, ali bi on momentalno izrastao ponovo, cementiran prolivenom krvlju. Cetinje je očvrslilo bez tuđe pomoći, samo je tvorilo svoju istoriju, vjekovima je bilo predstraža pred prvim linijama neprijateljske vojske...“<sup>28</sup>

### 1910.

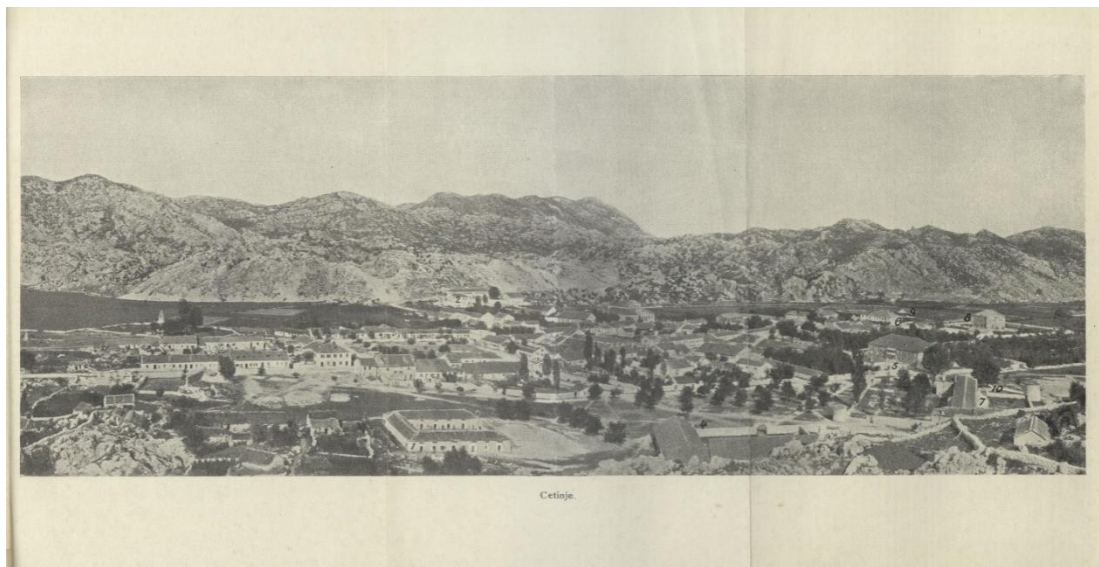
**Alban fon Han** (Alban von Hahn, Jena, 1858 – Lignic, 1942), njemački pisac, režiser, glumac i direktor pozorišta i **Oskar Šlipse** (Oskar Schlippe) svoj boravak u Crnoj Gori opisali su u knjizi *Put u Crnu Goru* (*Winke für die Reise nach Montenegro*) koja je objavljena u Lajpcigu 1910. godine.

*„Der Lovtschen, 1759 Meter hoch, der von Westen her über die Ebene von Cetinje hereinragt, ist gewissermaßen das Wahrzeichen des ganzen Landes. Seine Spitze ist von der Grabkapelle des Fürsten Peter Petrowitsch II. gekrönt. Er bietet eine wundervolle Aussicht, östlich fast über ganz Montenegro, westlich über die Bocche di Cattaro, alle die vorliegenden Berge und über das Meer bis zur italienischen Küste. Der Aufstieg ist aber nur bis zu einer gewissen Höhe gestattet; man kann auch mit dem Wagen dorthin gelangen, Preis etwa 20 Kronen. Auf alle Fälle wird man aber gut tun,*

<sup>18</sup> Golicein, Dmitrij Petrovič: *Kraj sinjeg mora, bilješke sa puta po Crnoj Gori i dalmatinskoj obali...* S ruskog preveo Milorad Luketić. Podgorica, CID, 1999, str. 93.

<sup>19</sup> Hahn, Alban von, Schlippe, Oskar: *Winke für die Reise nach Montenegro*. Leipzig, F. A. Barthel, [1910], str. 54.

sich vorher beim Kriegsministerium näher zu erkundigen, ob überhaupt das Betreten des Berges erlaubt ist...“<sup>29</sup>



„Lovćen, visine 1759 metara, koji se sa zapada uzdiže iznad Cetinja, u izvjesnom smislu zaštitni je znak cijele zemlje. Na njegovom vrhu nalazi se kapela u kojoj je grob Petra II Petrovića. Odatle se pruža divan pogled, na istoku čak preko čitave Crne Gore, zapadno preko Boke Kotorske, preko svih planina i preko mora do italijanske obale. Penjanje je dozvoljeno samo do određene visine; dotle se može doći kolima, cijena vožnje je oko 20 kruna...“<sup>30</sup>

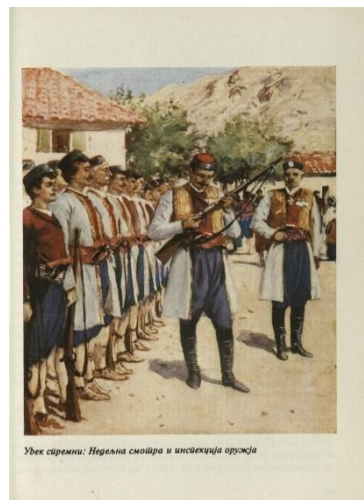
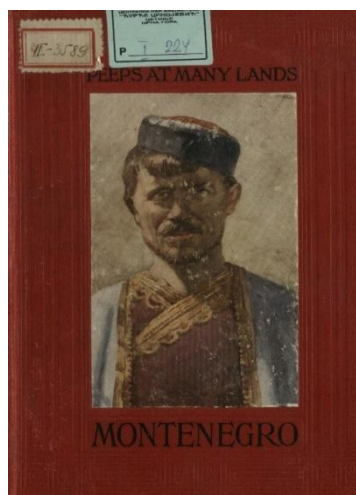
### 1913.

**Roj Trevor** (1869–1922), britanski književnik i putopisac. Proveo je izvjesno vrijeme na proputovanju po Bliskom istoku, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj. Boravio je u Crnoj Gori 1910. i nastojao da što detaljnije upozna zemlju, prošlost, običaje i karakterne osobine Crnogoraca. Opisao je prijestonicu Cetinje. Utiske iz Crne Gore objavio je u knjizi *Montenegro a Land of Warriors*, London, 1913 (*Montenegro zemlja ratnika*).

„*Apart from stirring historical memories, it cannot be said that there is much of spectacular interest to be found in Cetinje. There are no imposing buildings as in Belgrade, or Sofia, no theatres, no crowded streets, neither electric trams nor trains, nor, indeed, any traffic as we understand the word. Cetinje is virtually a big village somewhat resembling a South African “town ship,” consisting of a broad street lined with low, two-storeyed houses, and a large market-square. Every thing is of the simplest kind, almost primitive, and the King’s Palace is only dignified by that name on account of its really being the largest house; and the daily life of the Royal Family is as simple, open, and unaffected as that of the poorest peasant...*“<sup>31</sup>

<sup>20</sup> Han, Alban fon; Šlipe, Oskar: *Put u Crnu Goru*. Sa njemačkog prevela Dobrila Begenišić. Podgorica, CID, 2008, str. 54.

<sup>21</sup> Trevor, Roy: *Montenegro, a Land of Warriors*. London, Adam and Charles Black, 1913, str. 21.



„Ako izuzmemo uzbudljive istorijske događaje, u Cetinju nema mnogo toga spektakularnog. Nema impozantnih zgrada kao u Beogradu ili Sofiji, nema pozorišta, prepunih ulica, ni električnih tramvaja ili vozova, u stvari, nema nikakvog saobraćaja, onako kako mi shvatamo tu reč. Cetinje je praktično jedno veliko selo, koje se sastoji od jedne široke ulice duž koje su poređane niske kuće na dva sprata. Sve je vrlo jednostavno, a kraljev dvor je jedini dostojan tog imena, već i zbog toga što je to najveća kuća. Dnevni život kraljevske porodice je jednostavan, otvoren i neizveštačen, baš kao i život najsiromašnijih seljaka...“<sup>32</sup>

*„It is said that King Nikolas knows each of his subjects by name, and certainly all look upon him, their “Gospodar,” with passionate esteem and reverence. The humblest peasant may freely obtain an audience and recount to his Sovereign any wrong he may have suffered, happy in the conviction that it will be righted...“*<sup>33</sup>

„Govori se da kralj poznaje svakog svog podanika po imenu i da ga ovi sa velikim poštovanjem nazivaju svojim ‘gospodarom’. Najsiromašnji seljak može slobodno dobiti prijem kod kralja i ispričati mu bilo kakvu nepravdu koju je doživeo, ubeđen da će ista biti ispravljena...“<sup>34</sup>

**Henri van der Mandere** (1883–1959), holandski novinar i pisac. Knjigu putopisa *Crna Gora (Montenegro)* objavio je u Amsterdamu 1913. Godine.

*„CETTINJE wordt niet ten onrechte als hoofdstad niet bijzonder gunstig gelegen geacht.*

*Het bevindt zich noch in het centrum, noch in een streek, die de voornaamste kenmerken van het land in zich draagt; het is ver verwijderd van het Oosten en het Noorden; en het heeft slechts het voordeel, dat het dank zij eene uitstekende verbinding via Cattaro met het overige Europa in direct contact staat. Toch zou men verkeerd doen, wanneer men meende, dat Cetinje niet meer was dan de hoofdstad van het land,*

<sup>22</sup>Trevor, Roj: *Montenegro, zemlja ratnika*. S engleskog prevela Nadežda Riznić. Beograd, Pozorište Puž, Stručna knjiga, 1990, str. 22.

<sup>23</sup> Trevor, Roy: *Montenegro, a Land of Warriors*. London, Adam and Charles Black, 1913, str. 25.

<sup>24</sup> Trevor, Roj: *Montenegro, zemlja ratnika*. S engleskog prevela Nadežda Riznić. Beograd, Pozorište Puž, Stručna knjiga, 1990, str. 24.

waar de vorst zetelt en de regeering haar macht uitoefent. Integendeel, door den loop der jaren en der eeuwen is Cetinje in vele opzichten geworden het geestelijk centrum, het middenpunt van het kleine land, waarheen alle wegen samenkomen, waarheen aller oogen zieh richten tot wat het hoogste wordt geacht: de nationale eenheid. Van hier gaat de weg naar Podgoritza, dat in het vruchtbaar dal der Zeta ligt en dat te bereiken is via Rjeka, voor Montenegro een belangrijk punt met 't oog op den verbindingsweg met motorpost, boot en spoor, die Cetinje over eigen grondgebied met de zee voeling doet houden. Cetinje is de markt voor geheel het land; vereenigt handel van invoer en uitvoer in zieh...<sup>35</sup>



„S pravom se smatra da Cetinje kao prijestonica nema mnogo povoljan položaj. Niti se nalazi u središtu zemlje, niti u kraju koji nosi najznačajnija obilježja zemlje; udaljeno je i od istoka i od sjevera; i ima samo tu prednost da je zahvaljujući izvrsnoj saobraćajnici preko Kotora u direktnoj vezi sa ostatkom Evrope. Pa ipak bi bilo pogrešno smatrati da Cetinje nije više od prijestonice u kojoj je ustoličen kralj i u kojoj vlada vrši svoju vlast. Naprotiv, tokom godina i vjekova Cetinje je u mnogom pogledu postao duhovni centar, središte ove male zemlje gdje se sastaju svi putevi, u koje su uprti svi pogledi kao u otjelotvorenje onog što se smatra vrhovnim dobrom: nacionalno jedinstvo. Odavde vodi put ka Podgorici koja se nalazi u plodnoj dolini Zete i do koje se stiže preko Rijeke koja za Crnu Goru predstavlja značajno mjesto zbog poštanskog, broskog i željezničkog saobraćaja kojim Cetinje preko sopstvene teritorije održava vezu s morem. Cetinje je tržnica čitave zemlje; ono u sebi objedinjuje uvoznu i izvoznu trgovinu...“<sup>36</sup>

**1914.**

---

<sup>25</sup> Mandere, Henri van der: *Montenegro*. Amsterdam, Maatschappij voor goede en goedkope lectuur, 1913, str. 178–179.

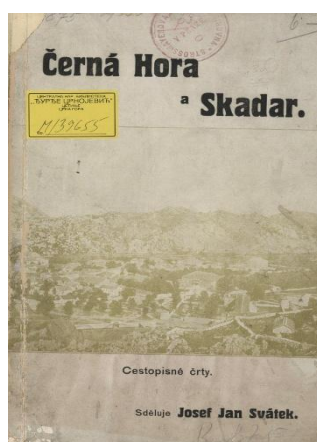
<sup>26</sup> Mandere, Henri van der: *Crna Gora*. Prevod s holandskog Jelica Novaković Lopušina. Podgorica, CID, 2002, str. 156.



**Jozef Jan Svátek** (Josef Jan Svátek, 1870–1948) češki pisac i žurnalista, doktor pravnih i filozofskih nauka. Knjigu putopisa *Crna Gora i Skadar* (*Černá Hora a Skadar: cestopisné črty*) objavio je 1914. godine.

Više čeških putopisaca, novinara, etnologa, muzičara, slikara... posjetilo je Crnu Goru i duže ili kraće vrijeme boravilo u njoj. Oni su ostavili brojne zapise (književne, likovne, muzičke...) o Crnoj Gori, njenim stanovnicima, istoriji, običajima... Ovdje predstavljamo izvode iz putopisa Jozefa Jana Svateka.

*„Byl jsem na Cerne Hore pred nekolika lety a odnesi jsem si nezapomenutelny dojem, co se kra- jiny tyče; ale jinak utkvely mi v mysli dcjmy dosti rozdilne! Než priznavani, že po letošnim svem zajezdu jsem musil mnoho z toho, co drive mluvilo proti obyvatelum zeme a i zemi samotne, opravit. Nikoliv snad všechno! Ale již mesto učinilo tentokrate na mne dojem mnohem priveti- vejši a rušnejši nežli pred nekolika lety.... s ostatniin, skoro bych rekl „velkoměstským“ pokrokem jako jinde tak i zde pochodila nejhûre rãzovitost města. Pochodily nejhûre kroje, po- chodil rãzovitý vzhled ulic. Jest dnes již videt mnoho evropských Satû, vyšši urednici chodi po městě v obradných redingotech, dokonce i cy- lindry viděti, mladši Cernohorci, kteri byli v ci- zině, predhãněji se ve vÿstrednostech evropské mody, dokonce i divky, které mimo vlast studo- valy, nosi se po evropsku a zapominaii na ladné zjevy svÿch babiček i matek, které jeste věrny jsou národnimu kroji, v němž vyvolãvaji silný dojem starorimských matron, vojaci maji už velmi strizlivou uniformu — to všechno mne zabo- lelo, když jsem se prochãzel Cetyni, a na to nejvice žaluji, nebof tim se zbavuje hlavni město Cerné Hory nejkrasnejšiho, co mělo...“<sup>37</sup>*



<sup>27</sup> Svátek, Josef Jan: *Černá Hora a Skadar*. Praha, [s. n.], 1914, str. 45–46.

„U Crnoj Gori sam bio prije nekoliko godina i tom prilikom ponio nezaboravne dojmove što se prirode tiče; inače, u sjećanju su mi ostala dosta različita osjećanja! Sad priznajem da sam, nakon mog ljetošnjeg putovanja, morao mnogo od onoga što je ranije govorilo protiv stanovnika ove zemlje, ili zemlje same, opovrgnuti. Ali ne sve! Ovaj put grad je kod mene ostavio sliku mnogo življeg i gostoljubivijeg mjesta nego što mi se to učinilo prije nekoliko godina... Sa savremenim razvojem grada, sa uređivanjem njegovih ulica i ostalim, skoro bih mogao reći ‘velegradskim’ napretkom, kao i drugdje, tako se i ovdje izgubila ona ranija raznolikost i šarenilo. Nažalost, nestale su nošnje, nestao je šaroliki izgled ulica. Danas tu vidimo najraznovrsniju evropsku garderobu, viši činovnici idu po gradu u službenim redengotima, čak se vide i cilindri, mladi Crnogorci, koji su bili u inostranstvu, nadmeću se u ekstravagantnosti evropske mode, čak se i djevojke koje su studirale u inostranstvu oblače na evropski način i zaboravljaju harmonične figure svojih majki i baka – još uvijek vjernih narodnoj nošnji, u kojoj pobuđuju silni dojam starorimskih matrona – vojnici imaju veoma racionalne uniforme i – sve ovo me zaboljelo kad sam šetao po Cetinju i zbog toga najviše žalim, jer ovim je glavni grad Crne Gore izgubio ono najdivnije što je imao...“<sup>38</sup>

„U razvoju češke predstave o Crnogorcima ključno razdoblje predstavljaju šezdesete i, prije svega, sedamdesete godine 19. vijeka... Politički događaji na Balkanu, u konkretnom slučaju Crne Gore, borbe s Turcima i uspješna kulminacija težnji za teritorijalnim širenjem i dosezanjem međunarodnog priznanja nezavisnosti knjaževine, naročito tokom rata na Balkanu u drugoj polovini 70-ih godina, pobudili su znatan interes češke publike. Upravo u te dvije decenije interes za Crnu Goru je dosegao svoj vrhunac. Crnogorci su u češkom diskursu bili definitivno konstruisani kao slovenski junaci zahvaljujući brojnim kreatorima, od kojih se neki i danas računaju u najznačajnije predstavnike kulturne elite češkog društva svoga vremena.“<sup>39</sup>

## **Zaključak**

Ovim malim izborom – predstavljajući Cetinje iz prošlosti (razmak između zastupljenih putopisa je gotovo 100 godina, a Crna Gora je u tom periodu pod upravom crnogorskih mitropolita Petra I i Petra II, potom knjaževina kojom je vladao Danilo I Petrović, a zatim knjaz i kralj Nikola I Petrović), viđeno očima stranaca iz različitih evropskih kultura, približavamo savremenom čitaocu, turisti i domicilnom stanovniku, grad koji je „nosio“ Crnu Goru stoljećima, patio sve njene patnje, vodio sve njene bitke, slavio sve njene pobjede... Prošlost kao dio pamćenja i dio sadašnjosti – zalog je budućnosti koja ima temelje. Ništa ne počinje samo od nas i ne završava sa nama...

Zbog „trajne memorije“ – predlažemo da Nacionalna biblioteka upotpuni digitalnu kolekciju svim putopisima na stranim jezicima o Crnoj Gori koje posjeduje u svojim fondovima.

## **Literatura i izvori**

1. Angell, Henrich Augusto: *Gjennem Montenegro paa ski*. Kristiania, H. Aschehoug : CO.s forlag, 1895.

---

<sup>28</sup> Jozef Jan Svatek: *Crna Gora i Skadar*. Preveo s češkog Branislav Borozan. Podgorica, CID, 2000, str. 41–43.

<sup>29</sup> Šistek, František: *Naša braća na jugu*, Cetinje–Podgorica, Matica crnogorska, 2009, str. 59.

2. Angel, Henrik: *Kroz Crnu Goru na skijama*. Prevela s norveškog Boba Blagojević. Cetinje, Jas promet; Titograd, Republički fond za fizičku kulturu, 1991.
3. Avelot, Henri; La Néziere, Joseph de: *Monténégro, Bosnie, Herzégovine*. Paris, Renouard, H. Laurens, [1894].
4. Avelo, Anri; La Nezijer, Žozef de: *Crna Gora i Hercegovina*. S francuskog prevela Marija Adžić. Podgorica, CID, 1996.
5. *Britanski putnici o našim krajevima u XIX veku*. Izbor, prevod i pogovor Branko Momčilović. Novi Sad, Matica srpska, 1993.
6. Durković Jakšić, Ljubomir: *Englezi o Njegošu i Crnoj Gori*, Titograd, Grafički zavod, 1963.
7. Ebel, Wilhelm: *Zwölf Tage auf Montenegro*. Königsberg, Verlag von J.H.Bon, 1842.
8. Ebel, Vilhelm: *Dvanaest dana u Crnoj Gori*. Preveo Tomislav Bekić. Podgorica, CID, 2006, str. 49.
9. Голицынъ, Дмитрий: *У синя моря, путевые очерки Черногории и далматинскаго побережья*. С.-Петербургъ, [б. и.], 1898.
10. Golicin, Dmitrij Petrovič: *Kraj sinjeg mora, bilješke sa puta po Crnoj Gori i dalmatinskoj obali...* S ruskog preveo Milorad Luketić. Podgorica, CID, 1999.
11. Hahn, Alban von; Schlippe, Oskar: *Winke für die Reise nach Montenegro*. Leipzig, F. A. Barthel, [1910].
12. Han, Alban fon; Šlipes, Oskar: *Put u Crnu Goru*. Sa njemačkog prevela Dobrila Begenišić. Podgorica, CID, 2008.
13. Lekić, Danilo: *Francuzi o Crnoj Gori u XIX vijeku*, Bar, Kulturno-prosvjetna zajednica, 1985.
14. *Leksikon diplomatije Crne Gore*. Glavni i odgovorni urednik akademik Đorđe Borozan. Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2022.
15. Mandere, Henri van der: *Montenegro*. Amsterdam, Maatschappij voor goede en goedkope lectuur, 1913, str. 178–179.
16. Mandere, Henri van der: *Crna Gora*. Prevod s holandskog Jelica Novaković Lopušina. Podgorica, CID, 2002, str. 156.
17. Mantegazza, Vico: *Al Montenegro, note ed impresioni*. Firenze, Successori le Monnier, 1896.
18. Mantegeca, Viko: *U Crnoj Gori, bilješke i utisci*. S italijanskog prevela Vesna Andrejević. Podgorica, CID, 2008.
19. Pulević, Vukić: *Botaničari i Crna Gora*, Podgorica, Prirodnjački muzej Crne Gore, 2006.
20. Svátek, Josef Jan: *Černá Hora a Skadar*. Praha, [s. n.], 1914, str. 45–46.
21. Šistek, František: *Naša braća na jugu*, Cetinje–Podgorica, Matica crnogorska, 2009.
22. Trevor, Roy: *Montenegro, a Land of Warriors*. London, Adam and Charles Black, 1913, str. 21.
23. Trevor, Roj: *Montenegro, zemlja ratnika*. S engleskog prevela Nadežda Riznić. Beograd, Pozorište Puž, Stručna knjiga, 1990.
24. Vialla de Sommières: *Voyage historique et politique au Montenegro : Contenant l'Origine des Monténégrins, peuple autochtone ou aborigène ... : Orné d'une Carte détaillée, dessinée sur les lieux, et de douze Gravures coloriées ....* T. 1-2. Paris, Alexis Eymery, Libraire, 1820.
25. Viala de Somijer: *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*. Prevela s francuskog Marija Adžić.- Cetinje, Izdavački centar „Cetinje“, 1994.
26. <https://digitalnabibliografija.nb-cg.me/> (29. 8. 2025)
27. <https://www.dlib.me> (29. 8. 2025)

Jelisaveta BLAGOJEVIĆ, Istorijski institut Univerziteta Crne Gore  
[jelisaveta@ucg.ac.me](mailto:jelisaveta@ucg.ac.me)

Nataša KOMNENIĆ, Skupština Crne Gore, Parlamentarni institut  
[natasa.komnenic@skupstina.me](mailto:natasa.komnenic@skupstina.me)

## SKUPŠTINSKA ISTORIJA SOCIJALIZMA: OD PAPIRA DO PIKSELA

**Sažetak:** *Bibliotečki fond Skupštine Crne Gore sadrži vrijednu zbirku stenografskih bilješki sa sjednica Skupštine iz perioda vladavine Saveza komunista Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Crne Gore. U cilju očuvanja ovog dragocjenog svjedočanstva o tadašnjem skupštinskom sistemu, procesu donošenja odluka, odnosima sa izvršnom vlašću u Crnoj Gori i Saveznom skupštinom, kao i kao izvoru podataka o društvenim, političkim i ekonomskim kretanjima druge polovine XX vijeka, razvijeno je digitalno rješenje koje omogućava očuvanje i jednostavniju upotrebu ove građe.*

*U okviru šireg projekta digitalizacije, koji je obuhvatio i bilješke iz drugih saziva i perioda rada Skupštine, stenografski zapisi su pretvoreni u digitalno pretraživ tekst sa funkcionalnostima koje olakšavaju pristup, istraživanje i analizu. U ovom radu predstavljen je značaj digitalno dostupnih bilješki za istraživanja savremene crnogorske istorije, s posebnim fokusom na strukturu i organizaciju dvodomne Narodne skupštine Narodne Republike Crne Gore, kao i kasnijih petodomnih i trodomnih saziva Skupštine Socijalističke Republike Crne Gore sve do uvođenja višepartizma.*

**Ključne riječi:** *Skupština Crne Gore, socijalizam, stenografske bilješke, politička istorija, digitalizacija.*

### Uvodna razmatranja

Socijalistička istorija Crne Gore, kao jedne od šest konstitutivnih republika Savezne Federativne Republike Jugoslavije, na čelu sa Savezom komunista Jugoslavije, odnosno Savezom komunista Crne Gore, predstavlja predmet interesovanja i izučavanja brojnih naučnika, istraživača kao i raznih zainteresovanih strana. Osim arhivske građe smještene u fondovima Državnog arhiva Crne Gore koja se, između ostalog, odnosi na rad Centralnog komiteta SKCG, bogat izvor informacija o načinu funkcionisanja tadašnjeg sistema, društvenih tokova, procesa, kao i načina donošenja odluka u raznim sferama života predstavljaju stenografske bilješke sa sjednica Skupštine Narodne Republike Crne Gore, odnosno Skupštine Socijalističke Republike Crne Gore. Navedeno pisano nasljedstvo Skupština Crne Gore čuva u svojoj Biblioteci, kao posebnu zbirku koja sadrži preko 70.000 strana mašinski kucanog teksta svjedočanstava izgovorene riječi brojnih narodnih poslanika toga vremena. U skladu sa latinskom izrekom „Verba volant, scripta manent“, te pravilima tadašnjih parlamentarnih poslovnika o radu, zabilježeno je i sačuvano svjedočanstvo socijalističke istorije parlamentarizma u papirnom obliku.

Ukupni globalni, nacionalni, pa i lokalni tokovi 21. vijeka diktiraju potrebu za umrežavanjem i bržim i jednostavnijim pristupom informacijama, kao i dijeljenjem istih. Shodno tome, proces pretvaranja dokumentacije iz papirnog u digitalni oblik postao je preovladavajući trend u svim administrativnim procesima, uključujući i arhivsku i bibliotečku djelatnost. Olakšani način pretraživanja sadržaja dokumenata kroz savremena aplikativna rješenja dodatno je podstakao ovaj proces. U tom smislu, a u težnji da se pojednostavi rad zaposlenih na arhivskim i bibliotečkim poslovima, te da se sačuvaju originalni spisi i predmeti, Skupština Crne Gore se odlučila da svoju pisanu

kulturnu baštinu, odnosno stenografske bilješke sa sjednica Skupštine prenese i u digitalni oblik, te obezbijedi lakši i brži pristup njihovom sadržaju, uključujući opšte podatke, kao što su nazivi sjednica, imena govornika, sazivi, ali i cjelokupan OCR-ovani tekst. U vezi sa navedenim, u zborniku sa konferencije LAM 2023 objavljen je rad u vezi sa procesom digitalizacije bilješki sa sjednica Skupštine Crne Gore, pri čemu je fokus bio opšte prirode u vezi sa noramativnim/pravnim okvirom vođenja i čuvanja bilješki, kao i samog tehničkog procesa digitalizacije (Blagojević, Komnenić, 2023). Ovaj rad se fokusira na značaj bilješki sa istorijskog stanovišta, posebno u odnosu na razumijevanje i proučavanje socijalističkog perioda crnogorske istorije na bazi tekstova bilješki.

U cilju razumijevanja značaja bilješki za izučavanje socijalističke istorije Crne Gore, kao i same parlamentarne istorije, u nastavku rada je dat kratak osvrt na početke parlamentarizma, kao i istorijski diskontinuum u periodu 1918-1944. Pored toga, ukazano je na osnove sistema socijalističkog samoupravljanja, kao i socijalističke ideologije, vrste skupštinskog sistema u jednopartijskom sistemu vlasti SKCG, različite strukture Skupštine, broj sjednica i delegata po sazivima i slično. U posljednjim segmentima rada, predstavljen je digitalni alat pretraživanja stenograma iz ovog perioda, odnosno faze digitalizacije bilješki koje su realizovane uz finansijsku podršku Misije OEBS-a u Crnoj Gori.

Segment rada koji se odnosi na ustrojstvo skupštinskog sistema, njegovu strukturu, kao i deskripcija sistema socijalističkog samoupravljanja pripremljen je na osnovu analize sadržaja dostupne literature u ovoj oblasti, dok je završni dio posvećen digitalizaciji bilješki pripremljen na osnovu ličnog iskustva i informacija koje posjeduju autori rada budući da su pripremali i vodili dati projekat, odnosno službenih informacija Skupštine Crne Gore u vezi sa datom temom.

## **Počeci parlamentarizma u Crnoj Gori i istorijski diskontinuitet**

Narodna skupština je prvi put formalno uspostavljena kao državni organ vlasti Ustavom za Knjaževinu Crnu Goru (*Glas Crnogorca*, 1905: 3) koji je knjaz i gospodar Nikola I Petrović Njegoš “podario” svom narodu decembra 1905. godine. Na ovaj način, pokrenute su prve demokratske reforme u Crnoj Gori, koje su značile prenošenje određenih ovlašćenja sa knjaza na narodno predstavništvo. Drugim riječima, Narodna skupština je zakonodavnu vlast vršila u saradnji sa knjazom (Skupština Crne Gore, n.d.). Ovo je prvi i odlučujući korak ka razvoju parlamentarizma u Crnoj Gori, odnosno stvoren je osnov za izlazak iz strogog tradicionalnog autokratskog sistema vlasti i raspisivanje izbora za poslanike prve crnogorske skupštine.

Shodno tome, prvi parlamentarni izbori (*Glas Crnogorca*, 1906c: 2) u istoriji Crne Gore održani su 27. septembra 1906. godine, u skladu sa *Zakonom o izboru narodnih poslanika* od 24. juna 1906. godine (*Glas Crnogorca*, 1906a: 1), dok je prva Narodna skupština, ukazom knjaza Nikole I (*Glas Crnogorca*, 1906b: 1), sazvana na Lučindan 31. oktobra 1906. godine (po starom kalendaru 18. oktobar 1906. godine), koju je knjaz otvorio svojom prijestonom besjedom (*Glas Crnogorca*, 1906e: 1-2). Ovaj datum - kada je uveden ustavni parlamentarni sistem na čelu sa knjazom se, shodno *Odluci o ustanovljenju Dana parlamentarizma u Crnoj Gori* (Sl. list Crne Gore, br. 53/2011) slavi i obilježava od strane Skupštine Crne Gore kao *Dan parlamentarizma* u Crnoj Gori. Kolegijum predsjednika Skupštine dužan je da do kraja septembra tekuće godine odredi program obilježavanja Dana parlamentarizma u Crnoj Gori.

Narodna skupština je svoje sjednice, u više saziva, održavala do kraja decembra 1915. godine, kada je usljed ratnih prilika to prekinuto (*Glas Crnogorca*, 1915: 1). Godine 1918. Crna Gora gubi međunarodno priznati državni status i postaje sastavni dio novonastale Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929), odnosno Kraljevine Jugoslavije (1929–1941). U tom periodu, Crna Gora nije imala sopstveno zakonodavno predstavništvo, što predstavlja istorijski diskontinuitet u razvoju parlamentarizma.

Do obnove parlamentarizma u Crnoj Gori dolazi pri kraju Drugog svjetskog rata kada je 14. jula 1944. godine, u Kolašinu, održana prva sjednica Crnogorske antifašističke skupštine narodnog oslobođenja (CASNO), konstituisane odlukom Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke (ZAVNO). Data Skupština - CASNO je mijenjala nazive: 15. aprila 1945. godine u Crnogorska narodna skupština, a 15. februara 1946. godine u Narodna skupština (Skupština Crne Gore, n.d.).

Novi crnogorski parlament kreira osnove budućeg socijalističkog političkog, društvenog i ekonomskog sistema, odnosno stvara uslove za održavanje izbora za Ustavotvornu skupštinu Narodne Republike Crne Gore, 3. novembra 1946. godine, koji označavaju početak perioda modernog socijalističkog parlamentarizma.

Od tada pa sve do savremenog perioda, Crna Gora je imala kontinuitet rada skupštinskih saziva, iako je država u međuvremenu tri puta mijenjala svoj status (od federalne jedinice unutar SFRJ, preko članice SRJ i državne zajednice, do obnovljene nezavisnosti 2006. godine). Tokom tog vremena, više puta su mijenjani skupštinski i izborni sistemi, od jednostranačkog socijalističkog modela do savremenog višestranačkog parlamentarizma. Danas, 2025. godine, Skupština Crne Gore nalazi se u svom 28. sazivu, što potvrđuje značaj i kontinuitet ove institucije u savremenom političkom sistemu Crne Gore.

## **Socijalističko samoupravljanje i skupštinski sistem**

U Crnoj Gori, kao i u cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji, uspostavljen je sistem socijalističkog samoupravljanja kao poseban društveni, politički i ekonomski oblik upravljanja zemljom. Uveden je nakon raskida odnosa sa Sovjetskim Savezom na čelu sa Staljinom 1948. godine u cilju legitimizacije novog puta razvoja, koji je zamišljen kao „treći put“ između Istoka i Zapada – sovjetskog centralizovanog modela i zapadnog liberalnog kapitalizma (Jović, 2024). Ovaj koncept bio je zasnovan na ideji da radni ljudi, preko svojih samoupravnih organa, aktivno učestvuju u upravljanju i odlučivanju o ukupnom životu socijalističkog društva.

Kao jedinstvena ekonomska inovacija i ideološki projekat, samoupravni sistem je bio osnova nove i posebne vrste socijalističke demokratije u Jugoslaviji zasnovane na participaciji radnika. Drugim riječima, Savez komunista Jugoslavije je, nakon Rezolucije Informbira (1948)<sup>40</sup> redefinisao sopstvenu ideološku paradigmu, usmjeravajući se na „humanizovani socijalizam“. U tom okviru, Savez komunista Crne Gore imao je centralnu i ključnu ulogu u sprovođenju političko-ideološke edukacije, odnosno indokrinacije stanovništva, naročito kroz rad partijskih komisija na čelu sa

---

<sup>1</sup> Rezolucija Informbira 1948 predstavljala je vid političkog pritiska i ideološke kritike usmerene na Jugoslaviju i Tita od strane ostalih članica Informbira (*Cominform - Communist Information Bureau*), odnosno komunističkih partija istočnoevropskih zemalja pod vođstvom Sovjetskog Saveza. Na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije zvanično je odbačena, a odnosi između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza počeli su da se popravljaju nakon Staljinove smrti 1953. godine. (Kovačević, 1998, 131)

Agitprop-om (Odeljenje za agitaciju i propagandu) i mreže organa političke agitacije na svim nižim (lokalnim) nivoima vlasti (Prekić, 2020: 119).

Istoričar Adnan Prekić (2020, 398) daje eksplanaciju da se socijalistički sistem zasnivao na pet ključnih političkih ideala: ideal socijalizma, ideal bratstva i jedinstva, ideal rada, ideal novih društvenih snaga, ideal revolucije i NOB-a (narodnooslobodilačke borbe). Ovi ideali su putem sistematske propagande i tzv. „antropološke revolucije“ transformisani u dogmu, sa ciljem stvaranja „novog socijalističkog čovjeka“ – ličnosti potpuno posvećene kolektivu i odanoj Partiji. Na ovaj način, individualizam i privatni interesi se potpuno potiskuju u korist opšteg – kolektivnog dobra. To je prožimalo sve sfere društva i sistema, uključujući skupštinski sistem Crne Gore.

Svaka nova ustavna promjena, odnosno reforma redefinisala je osnove političke i institucionalne strukture države, uključujući djelovanje i strukturu Skupštine. U periodu od 1946. do 1990. godine, donijeta su četiri ustava (1946, 1953, 1963. i 1974), a svako ustavno rješenje unosilo je značajne promjene u organizaciji Skupštine, pri čemu se mogu razlikovati dva osnovna skupštinska modela:

- Političko-predstavnički model (1946–1974) – zasnovan na izboru poslanika putem političkih organizacija i društveno-političkih organizacija, uz ključnu ulogu Partije;
- Delegatski sistem (1974–1992) – u kojem je Skupština bila organizovana po principu delegiranja iz radnih organizacija, mjesnih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica, odražavajući ideju direktnog učešća radnih ljudi u odlučivanju “odozdo”.

U datom periodu, Skupština je radila kroz 11 skupštinskih saziva, u različitim strukturnim oblicima:

- Jednodomni sistem (1946–1953): Narodna skupština Narodne Republike Crne Gore;
- Dvodomni sistem (1953–1963): Vijeće proizvođača i Republičko vijeće;
- Petodomni sistem (1963–1969): Republičko vijeće, Privredno vijeće, Prosvjetno-kulturno vijeće, Socijalno-zdravstveno vijeće i Organizaciono-političko vijeće;
- Petodomni sistem (1969–1974): Privredno vijeće, Vijeće komuna, Socijalno-zdravstveno vijeće, Prosvjetno-kulturno vijeće i Republičko vijeće;
- Trodomni sistem (1974–1989): Vijeće udruženog rada, Vijeće opština i Društveno-političko vijeće (Dragović, 2007).

Samoupravni model trajao je gotovo četiri decenije, od 1950. godine do formalnog ukidanja krajem osamdesetih godina XX vijeka, konsekventno dubokoj političkoj, ekonomskoj i državnoj krizi koja je zahvatila Jugoslaviju. Naime, ustavne promjene 1974. godine kojima je data značajna autonomija republikama i pokrajinama, te uveden vrlo rigidan delegatski sistem, u kombinaciji sa ekonomskim problemima i rastućim nacionalnim tenzijama, doprinijeli su urušavanju jugoslovenskog socijalističkog sistema vlasti i konačnom nestanku ovog modela nakon 1989. godine (Blagojević, 2023).

**Tabela 1: Skupština Crne Gore 1946-1990**

Saziv	Datum izbora	Struktura Skupštine	Broj delegata	Broj sjednica	Predsjednik Skupštine
Šesti (1946-1950)	3. novembar 1946. godine	Jednodomna	107	Ustanotvorna skupština (do januara 1947)- osam sjednica	Petar Komnenić (do 21.01.1949) Đuro Čagorović

				Narodna skupština (od januara 1947) – 27 sjednica	(od 21.01.1949)
<b>Sedmi (1950-1953)</b>	8. oktobar 1950. godine	Jednodomna	161	24 sjednice	Đuro Čagorović (do 04.02.1953) Nikola Kovačević (od 04.02.1953)
<b>Osmi (1953-1958)</b>	RV: 22. novembar 1953. godine VP: 26. novembra 1953. godine	Dvodomna	RV: 70 VP: 52	RV: 26 VP: 24 Zajedničke sjed: 17	Blažo Jovanović
<b>Deveti (1958-1963)</b>	RV: 23. mart 1958. godine VP: 28. mart 1958. godine	Dvodomna	RV: 92 VP: 58	RV: 28 VP: 27 Zajedničke sjed: 24	Blažo Jovanović
<b>Deseti (1963-1969)</b>	RV: 3. jun 1963 (u opštinskim skupštinama); 16. juna 1963. godine (neposredno od birača) PV, PKV, SZV, OPV: 3. jun 1963 (u opštinskim skupštinama) opštinskim skupštinama)	Petodomna	RV: 70 PV: 46 PKV: 46 SZV: 46 OPV: 46	RV: 46 PV: 53 PKV:36 SZV:39 OPV:42 Zajedničke sjed: osam	Andrija Mugoša (1963-1967) Veljko Milatović (1967-1969)
<b>Jedanaesti (1969-1974)</b>	RV: 13. april 1969. godine (osim Ivangrad – ponovljeni 4. maja 1969) PV, PKV, SZV: 23. april 1969. godine (izborne jedinice) VK: 23. april 1969. godine (opštinske skupštine)	Petodomna	RV: 70 PV: 46 PKV: 46 SZV:46 VK: 46	RV: 67 PV: 48 PKV: 46 SZV: 40 VK: 53 Zajedničkih sjed: 13	Veljko Milatović (do 06.10.1969) Vidoje Žarković (od 06.10.1969)
<b>Dvanaesti (1974-1978)</b>	25. april 1974. godine	Trodorna	VUR: 65 VO: 35 DPV: 35	VUR: 56 VO: 52 DPV: 54 Zajedničke sjed: 15	Budislav Šoškić
<b>Trinaesti (1978-1982)</b>	13. aprila 1978. godine	Trodorna	VUR: 75 VO: 55 DPV: 35	VUR: 54 VO: 50 DPV: 49 Zajedničke sjed: 18	Budislav Šoškić
<b>Četrnaesti (1982-1985)</b>	13. aprila 1982. godine	Trodorna	VUR: 75 VO: 55 DPV: 35	VUR: 51 VO: 51 DPV: 53 Zajedničke sjed: 25	Milutin Tanjević (maj 1982 – maj 1983) Omer Kurpejović (maj 1983 – maj 1984) Čedomir Đuranović (maj 1984 – maj 1985) Marko Matković (maj 1985 – maj 1986)
<b>Petnaesti (1986-1989)</b>	21. april 1986. godine	Trodorna	VUR: 75 VO: 55 DPV: 35	VUR: 42 VO: 39 DPV: 42 Zajedničke sjed: 23	Veselin Vuksanović
<b>Šesnaesti (1989-1990)</b>	VUR: 12. i 13. jun 1989. godine VO, DPV: 18. jun 1989. godine	Trodorna	VUR: 75 VO: 55 DPV: 35	VUR: 19 VO: 19 DPV: 20 Zajedničke sjed: 16	Dragan Radonjić

Izvor: Dragović, 2007, 138-177 u Blagojević, 2023, 208.

## Digitalizovano svjedočanstvo socijalističke istorije Skupštine Crne Gore

Primjena modernih alata digitalnih tehnologija predstavlja imperativ savremenih tokova razvoja i modernizacije. Očuvanje istorijske i kulturne pisane baštine predstavlja neophodnost svakog društva i države, a posebno onog nasljeđa koje konsituše njen razvoj i postojanje. U tom smislu očuvanje dokumentacije osnovnog organa zakonodavne grane vlasti kao istorijskog izvora predstavlja jedan od značajnijih poduhvata u cilju njene zaštite, ali i olakšavanja dostupnosti. Konsekventno, digitalizacija cjelokupne kolekcije stenografskih zapisa sa sjednica Skupštine Crne Gore u periodu od 1944. do 1990. godina, skladištene u Biblioteci i Arhivu Skupštine

Crne Gore, ima svoju višestruku vrijednost, posebno u kontekstu proučavanja socijalističke epohe crnogorskog parlamentarizma.

Pretvaranje stenografskih bilješki sa sjednica Skupštine Crne Gore iz papirnog i digitalni format, uključilo je više faza:

- priprema metapodataka, odnosno popunjavanje Excel fajlova detaljnim podacima za svaki zapis od naziva sjednice, tačke dnevnog reda, govornika, do broja strana i drugih relevantnih pojedinosti;
- skeniranje i OCR-ovanje materijala od strane odabrane privatne firme specijalizovane za ovu vrstu posla, kako bi se obezbijedio kvalitet i očuvanje autentičnosti teksta;
- pohranjivanje i integracija u softversko rješenje/ranije izrađenu aplikaciju – digitalni fajlovi su sačuvani u odgovarajućem formatu, a zatim unijeti u aplikaciju koja sadrži sve zapise parlamentarnog života Crne Gore 1906–2020 (Skupština Crne Gore, 2024a, 2024b).

Navedeni projekat je realizovan uz finansijsku podršku Misija OEBS-a u Crnoj Gori, što potvrđuje i međunarodni značaj očuvanja istorijsko-naučnih izvora o političkoj i ukupnoj prošlosti Crne Gore.

Pravo pristupa digitalnoj zbirci imaju poslanici, zaposleni u Službi Skupštine Crne Gore, kao i zainteresovana javnost uz odobrenje generalnog sekretara Skupštine. Na taj način postiže se ravnoteža između potrebe za otvorenosću i transparentnošću, sa jedne, i očuvanja institucionalne dokumentacije, sa druge strane.

Zbirka stenografskih bilješki u digitalnom obliku posebnu vrijednost ima za istraživače koji se bave analizom političkih pojava, procesa, ličnosti i događaja, kao i zakonodavnog postupanja, te ideoloških diskursa i jezičkih obrazaca u socijalizmu. Pored toga što se obezbjeđuje pojednostavljen pristup tekstu bilješki u digitalnoj formi, digitalizacija omogućava fizičku zaštitu originala bilješki. Štaviše, stvara se osnova za primjenu naprednih analitičkih metoda kao što je automatizovana semantička obrada tekstova.

Shodno navedenom, a u kontekstu savremenih trendova, projekat digitalizacije stenografskih bilješki sa sjednica Skupštine Crne Gore predstavlja primjer kako tradicionalni izvori mogu da se integrišu u digitalno dostupne materijale, te u konkretnom slučaju olakšaju izučavanje socijalističke istorije Crne Gore.

## **Zaključak**

Analiza crnogorske društvene, političke, pravne i generalno državne istorije Crne Gore nije moguća bez poznavanja i razumijevanja istorije parlamentarizma, sa svim svojim kontinuitetima i diskontinuitetima. U tom smislu, period vladavine Saveza komunista Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Crne Gore predstavlja neizostavno poglavlje u izučavanju političkog i pravnog sistema Crne Gore. Jednopartijski sistem sa glomaznom institucionalnom strukturom, uz deklarisan princip neposrednog učešća radnih ljudi, oblikovao je skupštinski sistem od 1946. do 1990. godine. Na koji način su odluke donošene u tom sistemu, odnosno da li se i kako obezbjeđivalo direktno učešće radnih ljudi u vlasti, u velikoj mjeri, mogu odgovoriti tekstovi stenografskih bilješki sa sjednica Skupštine Crne Gore tog perioda. Osim toga, odražavaju ideološke obrasce tog vremena, kao i tok, razvoj i promjene strukture skupštinskog sistema.

Navedeno potvrđuje relevantnost i opravdanost digitalizacije bilješki, u smislu veće dostupnosti i brzine pretraživosti njihovog teksta. Na ovaj način unapređuju se

demokratski performansi Skupštine Crne Gore, odnosno transparentnost i interaktivnost sa građanima dok se, sa druge strane, doprinosi očuvanju i zaštiti kulturno-istorijskog nasljeđa. U tom smislu, ovaj projekat nije samo tehničko rješenje koje olakšava rad zaposlenima na poslovima iznajmljivanja bibliotečke/arhivske građe, već ima širi naučni, kulturni i istraživački značaj, konkretno, i u pogledu očuvanja i razumijevanja socijalističke prošlosti Crne Gore.

## Literatura i izvori

1. Blagojević, J. (2023). *Delegatski sistem izbora i samoupravljanje: studija slučaja Crne Gore 1974–1990*. Montenegrin Journal for Social Science, 7(2), 192–218.
2. Blagojević, J., & Komnenić, N. (2024). *Pisana kulturna baština u digitalnom formatu: Bilješke sa sjednica Skupštine Crne Gore*, u Zbornik radova sa IV međunarodne konferencije bibliotekara, arhivista i muzeologa, pod nazivom „Libraries, Archives and Museums, LAM Montenegro 2023“, 25. i 26. maj 2023, Cetinje Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, str. 93–98.
3. Dragović, S. (2007). *Crnogorski ustavi, organizacija i sastav organa vlasti: od 1946. do potpune obnove državne nezavisnosti Crne Gore 2006* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore.
4. *Glas Crnogorca* (1905). *Pročitani Ustav*. *Glas Crnogorca*, god. 34, br. 50 (10. 12. 1905), str. [3]. Preuzeto sa <https://www.dlib.me/fajlovi/p1ejfc171j1fmv1nga1e56m0q1ld5.pdf>
5. *Glas Crnogorca* (1906a). *Zakon o izborima narodnih poslanika*. *Glas Crnogorca*, god. 35, br. 25 (24. 06. 1906), str. [1]. Preuzeto sa <https://www.dlib.me/fajlovi/p1ejk4ujic163315pt14k4712n0q5.pdf>
6. *Glas Crnogorca* (1906b). *Ukaz Nikole I, knjaza i gospodara Crne Gore o održavanju izbora narodnih poslanika za period 1906–1909, 14. septembra 1906. godine, i sazivanju Narodne skupštine u redovan saziv na dan 18. oktobra 1906. godine, na Cetinju*. *Glas Crnogorca*, god. 35, br. 26 (01. 07. 1906), str. [1]. Preuzeto sa <https://www.dlib.me/fajlovi/p1ejk52qqh15oa10g9ga11dhv1mq5.pdf>
7. *Glas Crnogorca* (1906c). *Izbori narodnih poslanika, izvršeni na dan 14. septembar, za skupštinsku periodu od 1906–1910*. *Glas Crnogorca*, god. 35, br. 37 (16. 09. 1906), str. [2].
8. *Glas Crnogorca* (1906d). *Spisak narodnih poslanika, po varošima i kapetanijama Crne Gore, sa titulama i funkcijama/poslovima koje su obavljali*. Preuzeto sa <https://www.dlib.me/fajlovi/p1ejk7377r12ab2gu8db1o6b11br4.pdf>
9. *Glas Crnogorca* (1906e). *Besjeda Njegovog Kraljevskog Visočanstva Knjaza i Gospodara Crne Gore Nikole I povodom otvaranja prve sjednice Narodne skupštine sazvane na Lučindan 18. oktobra 1906. godine*. *Glas Crnogorca*, god. 35, br. 43 (26. 10. 1906), str. [1–2]. Preuzeto sa <https://www.dlib.me/fajlovi/p1ejk7me6m6v51bsfaff1rn1lob5.pdf>
10. *Glas Crnogorca* (1915). *Ukaz Nikole I, kralja i gospodara Crne Gore (od 21. decembra 1915. godine) o zaključenju Narodne skupštine sazvane u vanredan saziv na dan 12. decembar 1915. godine*. *Glas Crnogorca*, god. 44, br. 26 (08. 12. 1915), str. [1]. Preuzeto sa <https://www.dlib.me/fajlovi/p1ekj0i2631gga115mcc41qgr3r55.pdf>
11. Jović, D. (2024). *Uvod u Jugoslaviju*. Novi Sad: Akademska knjiga.
12. Kovačević, B. (1998a). *O Informbirou u Crnoj Gori*. U 1948 Jugoslavija i Kominform – pedeset godina kasnije. Beograd: Fakultet političkih nauka; Pravni fakultet; Arhiv Jugoslavije; Službeni list SRJ; Međunarodna politika; Podgorica: Istorijski institut Crne Gore.
13. Kovačević, B. (1998b). *O Informbirou u Crnoj Gori*. Beograd: Fakultet političkih nauka. Odluka o ustanovljenju Dana parlamentarizma u Crnoj

- Gori. (2011). *Službeni list Crne Gore*, br. 53/2011. Preuzeto sa <https://www.sluzbenilist.me/propisi/6BF99708-6B72-4A5B-BE5B-A65BE86F45B9>
13. Prekić, A. (2020). *Crvena ideja Crne Gore*. Podgorica: Matica crnogorska, [https://www.researchgate.net/publication/349669249\\_CRVENA\\_IDEJA\\_CRNE\\_GORE](https://www.researchgate.net/publication/349669249_CRVENA_IDEJA_CRNE_GORE)
  14. Skupština Crne Gore. (n.d.). *Istoriijat parlamentarizma*. Preuzeto sa <https://www.skupstina.me/me/skupstina/istorijat-parlamentarizma>
  15. Skupština Crne Gore. (2024a). *Izveštaj o radu Skupštine Crne Gore za 2023. godinu*. Preuzeto sa <https://api.skupstina.me/media/files/1728310229-izvjestaj-o-radu-skupstine-crne-gore-za-2023-godini.pdf>
  16. Skupština Crne Gore. (2024b). *Zapisi skupštinskih rasprava u digitalnom formatu*. Podgorica: Skupština Crne Gore, OEBS.

### **Kratke biografije autorki**

**Dr Jelisaveta Blagojević** trenutno obavlja dužnost zamjenice direktora za međunarodnu saradnju na Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore, gdje je od jula 2024. godine zaposlena kao naučna saradnica za oblast migratornih kretanja na području Crne Gore. Blagojević je član redakcije časopisa *Istorijski zapisi*, kao i Uredništva Istorijskog instituta UCG. Od avgusta 2025. obavlja funkciju convenor-a Posebne interesne grupe za nove profesionalce (NPSIG) u okviru IFLA-e, gdje je u mandatu 2023-2025 obavljala funkciju convenor-a Posebne interesne grupe za žene, informacije i biblioteke (WILSIG). U periodu 2019–2024. bila je šefica Bibliotečko-dokumentalističkog centra i arhiva Skupštine Crne Gore. Tokom doktorskih studija dobila je više stipendija koje su obezbijedile istraživanja na Univerzitetu La Sapienza u Rimu, Jagelonskom univerzitetu u Krakovu, Paris 8 Vincennes-Saint Denis u Parizu. Doktorsku disertaciju pod nazivom: *Uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama. Studija slučajeva: Tunis, Egipat, Bahrein, Sirija, Libija i Jemen* odbranila je na Fakultetu političkih nauka u julu 2020. godine. Objavila je više od 40 naučnih radova, od čega tri u časopisima indeksiranim na *Social Science Citation Index* listi. Učestvovala je na većem broju konferencija u zemlji i inostranstvu, govori engleski, a služi se francuskim jezikom.

**Nataša Komnenić** trenutno obavlja dužnost rukovoditeljke Parlamentarnog instituta u Skupštini Crne Gore. Prethodno je obavljala funkciju pomoćnice generalnog sekretara Skupštine Crne Gore i rukovoditeljke Sektora za istraživanje, dokumentacione poslove i informatičku mrežu u dva mandata, zaključno sa julom 2022. godine. Prethodno je radila kao zamjenica direktora za Parlamentarni program u Kancelariji Nacionalnog demokratskog instituta iz Vašingtona (NDI) u Crnoj Gori. Na toj poziciji, radila je na osmišljavanju, razvoju i implementaciji više programa i projekata za poslanike i službenike parlamenta, kao i predstavnike političkih partija i nevladinih organizacija. Dio radnog iskustva stekla je radeći u medijima i nevladinom sektoru. Aktivno je učestvovala u većem broju konferencija i seminara, kako u Crnoj Gori, tako i u inostranstvu, kao i u izradi više publikacija na teme iz oblasti parlamentarnih procedura i praksi. Diplomirala je menadžment na Ekonomskom fakultetu Univerziteta Crne Gore i specijalizirala upravljanje u javnom sektoru. Govori engleski jezik.

## **PAPIR, PERGAMENT I KOŽA POD PRITISKOM VREMENA Uloga svih nas u zaštiti kulturne baštine u (post)digitalnom dobu**

**Sažetak:** *U kontekstu sve brže digitalne transformacije kulturnih institucija, kulturna baština – osobito građa na papiru, pergamentu i koži – suočava se s nizom izazova vezanih uz očuvanje, dostupnost i izlaganje. Ovaj rad donosi praktične smjernice i preporuke koje mogu svakodnevno primjenjivati knjižničari, arhivisti i muzejski djelatnici kako bi doprinijeli očuvanju i produživanju životnog vijeka svojih fondova. Naglasak je na važnosti suradnje između konzervatora-restauratora i ostalih stručnjaka i zaposlenika u institucijama, te podizanju svijesti o ulozi preventivne zaštite u očuvanju baštine. Poseban naglasak stavlja se na kulturnu baštinu zapisanu na papiru, pergamentu i koži, kao i na njezinu nezamjenjivu povijesnu, znanstvenu i estetsku vrijednost. Ti materijali, iako izuzetno izdržljivi, podložni su raznolikim vrstama oštećenja. Razumijevanje prirodnih procesa starenja ovih materijala te uzroka oštećenja ključno je za njihovo pravilno očuvanje i produljivanje životnog vijeka. Kroz pregled konkretnih primjera iz prakse te ilustraciju jednostavnih, ali učinkovitih mjera zaštite, ovaj rad nastoji potaknuti interdisciplinarni pristup u radu s kulturnom baštinom.*

*U (post)digitalnom okruženju, u kojem je dostupnost često sinonim za digitalizaciju, važno je ne zaboraviti materijalnu stvarnost građe koju digitalni prikaz nikad ne može u potpunosti zamijeniti. Ovaj rad ističe važnost ravnoteže između digitalnog i fizičkog te poziva sve djelatnike u kulturnim institucijama da prepoznaju svoju ključnu ulogu u lancu očuvanja.*

**Ključne riječi:** *Papir, pergament, koža, preventivna zaštita, digitalizacija.*

### **Uvod**

U postdigitalnom dobu, kulturna baština – osobito građa na papiru, pergamentu i koži – suočava se s nizom izazova vezanih uz očuvanje, dostupnost i izlaganje. Digitalizacija, danas predstavlja redovitu aktivnost institucija koje čuvaju baštinu, bilo da se radi o knjižnicama, arhivima ili muzejima. Ona omogućuje stvaranje sigurnosnih kopija, smanjuje potrebu za fizičkim rukovanjem izvornicima, te otvara mogućnost globalne dostupnosti. Pridonosi zaštiti izvornika. Digitalne zbirke dostupne su globalno, bez geografskih ili vremenskih ograničenja (IFLA, 2014), a online arhivi i virtualne izložbe privlače mlađe generacije i približavaju im kulturnu baštinu.

Ipak, digitalizacija nije čarobno rješenje koje u potpunosti uklanja rizike, jer original koji je digitaliziran nije sačuvan nego reproduciran u drugom obliku. Papir, pergament i koža, kao organski materijali, prirodno stare i degradiraju, a digitalizacija ne zaustavlja ovaj proces. Zatim digitalne reprodukcije imaju svoja ograničenja. One prenose vizualne informacije, ali ne mogu prenijeti taktilno i senzorno iskustvo susreta s izvornikom. Digitalni zapisi podložni su zastarijevanju tehnologije i riziku gubitka podataka. Građa na papiru, pergamentu i koži nije samo nositelj informacija – ona je svjedok vremena, kulture i identiteta. Prikazuje povijest, tradiciju i vrijednosti društva u kojem je nastala. Zadaća institucija je pronaći ravnotežu između digitalnog i

materijalnog, između dostupnosti i zaštite. Samo tako kulturna baština može ostati živ izvor znanja i identiteta za buduće generacije.

Prema definiciji UNESCO-a (1972), kulturna baština obuhvaća materijalna i nematerijalna dobra koja imaju povijesnu, umjetničku, znanstvenu i društvenu vrijednost. Kad govorimo o materijalima poput papira, pergamenta i kože, govorimo o dokumentima, poveljama, knjigama (inkunabule, rukopisi, stare i rijetke knjige), umjetninama (crteži, slike, grafike...), kartama, plakatima i još mnogo toga – o čitavom fondu jedne institucije. Sav ovaj materijal od kojeg je fond izrađen podložan je degradacijama te s vremenom propada. Stoga postoji potreba za zaštitom i očuvanjem. Njihova ugroženost nije samo teoretski problem, već realnost s kojom se svakodnevno suočavaju konzervatori, arhivisti i knjižničari. Proces propadanja može biti uzrokovan unutarnjim svojstvima materijala ili vanjskim utjecajima, fizičke, kemijske ili biološke prirode. Ovi faktori mogu djelovati zajedno ili odvojeno. Uzročnici degradacija su: svjetlo, temperatura i vlaga, biološki štetnici: bakterije, plijesni, gljivice, insekti, glodavci i ljudi. Ljudi su najčešći uzrok propadanja – bilo izravno (vandalizam, krađa) ili neizravno (nemar, neznanje, čak i dobronamjerne radnje).

### **Kako čuvati?**

IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom naglašavaju važnost njenog očuvanja kao kulturne i informacijske baštine. Preporučuje se pažljivo rukovanje, odgovarajući uvjeti (temperatura, vlaga i svjetlost), redovito čišćenje te pravilno skladištenje. Također, važno je educirati osoblje i korisnike o pravilnom postupanju s građom kako bi se spriječila oštećenja i osigurala dugoročna dostupnost materijala. Osim IFLA-inih, postoje i smjernice drugih organizacija poput UNESCO-a, ISO-a, AIC-a, LIBER-a, ICA-e te nacionalnih tijela. Međutim, iako pružaju opće preporuke za očuvanje i rukovanje knjižničnom, arhivskom i muzejskom građom, u njima često nedostaju konkretni primjeri iz prakse. Takvi se primjeri češće mogu pronaći u stručnim časopisima, projektima, edukacijama ili specijaliziranim priručnicima, no ti izvori često nisu lako dostupni svima – bilo zbog jezičnih, financijskih ili drugih ograničenja. Zbog toga može biti otežano praktično razumijevanje i primjena tih načela u svakodnevnom radu. Nadalje sva su ta načela izuzetno važna i treba ih ne samo slijediti, već i promišljati u kontekstu vlastite prakse. U stvarnosti se često suočavamo s nedostatkom financijskih sredstava, dugotrajnim procesima nabave skupe opreme i infrastrukturnim ograničenjima, zbog čega bi institucije, umjesto da čekaju idealne uvjete, trebale provoditi jednostavne, praktične mjere koje su odmah primjenjive i učinkovite. Pri čemu je ključno da u tim mjerama sudjeluju svi zaposlenici. Svi mogu i trebaju biti uključeni u proces zaštite! Ako nisu, dolazi do neučinkovitosti i izostanka zaštite.

Važno je razumjeti da konzervacija i restauracija nisu jedini načini zaštite i očuvanja te da konzervatori i restauratori nisu jedini odgovorni za zaštitu građe u ustanovama. Sistematičnu zaštitu trebaju provoditi svi koji s građom neposredno ili posredno dolaze u dodir. Knjižničari, arhivisti, muzejski djelatnici i tehničko osoblje imaju ključnu ulogu u procesu zaštite i očuvanja kulturne baštine. Svi imaju važnu ulogu u svakodnevnom prepoznavanju i prevenciji oštećenja. Male promjene u prostoru i navikama često su dovoljne za značajnu razliku u očuvanju građe. Stoga je nužno osigurati kontinuiranu edukaciju kojom će svi zaposleni naučiti osnove o materijalima te pravilnim metodama rukovanja i pohrane fonda koji se čuvaju u njihovoj instituciji,

i tako naučiti što oštećuje fond, kako to spriječiti i što raditi ako se primijeti određeno oštećenje.

### **Preventivna zaštita – prva linija obrane**

Više vodećih svjetskih institucija i organizacija koje se bave očuvanjem kulturne baštine se slažu da je preventivna zaštita najdjelotvorniji, najodrživiji i najjeftiniji pristup oblik očuvanja. IFLA u svojim smjernicama naglašava da preventivna zaštita mora biti temelj strategije očuvanja jer omogućuje dugoročnu zaštitu uz minimalne intervencije. ICCROM, također, ističe da je preventivna konzervacija najisplativiji oblik zaštite jer štedi resurse i smanjuje potrebu za skupim restauratorskim zahvatima, UNESCO preporučuje preventivne mjere kao osnovu za dugoročnu zaštitu, a Američki Institut za konzervaciju (AIC) naglašava da je preventivna zaštita najracionalnija mjera za očuvanje velikih količina građe. Kao što samo ime govori, preventivna zaštita se fokusira na prevenciji: spriječiti oštećenje ili propadanje kulturnih dobara prije nego što se to dogodi i/ili usporiti propadanje. Ona uključuje: pravilno rukovanje, skladištenje, zaštitu od nepogoda i plan rada u kriznim situacijama te edukaciju korisnika o pravilnom postupanju.

### **Uloga svih djelatnika u instituciji i primjeri iz prakse**

Pregled fonda i njegova detaljna dokumentacija predstavljaju temelj svake učinkovite zaštite građe, jer ne postoji zaštita ako ne znamo što posjedujemo i u kakvom je stanju. Kako ističe IFLA, “bez točne i ažurirane evidencije fonda nemoguće je provesti kvalitetnu konzervaciju i planirati preventivne mjere” (*IFLA Guidelines for Preservation*). Važno je naglasiti da svaki zaposlenik, bez obzira na stručnu pozadinu, može sudjelovati u pregledu i dokumentiranju građe. Osim osnovnih bibliografskih podataka, važno je utvrditi i materijale od kojih su primjerci izrađeni, njihovo trenutačno stanje, mjesto i uvjete čuvanja, kao i faktore koji mogu uzrokovati oštećenja. “Temeljita analiza stanja fonda omogućuje ciljane i učinkovite konzervatorske intervencije” (*ICCROM Preventive Conservation Manual*). Dokumentacija treba biti sveobuhvatna,



Slika 1. Pregled fonda

uključujući pisane zapise i fotografsku evidenciju, a svi prikupljeni podaci trebaju biti organizirani u bazu podataka koja će služiti kao vodič za sve buduće radove i prioritne intervencije. Pregled fonda i dokumentacija su od ključne važnosti. Kada su nepravilnosti i rizici jasno identificirani, moguće je pronaći odgovarajuća rješenja, koja mogu biti implementirana bez skupih investicija. Kreativnim pristupom može se doći do vrlo jednostavnih rješenja koja ponekad daju bolje rezultate od skupe opreme. Kao što navodi UNESCO, “kreativni i kontekstualno prilagođeni pristupi u očuvanju često donose izvanredne rezultate, čak i kada su resursi ograničeni” (*UNESCO Guidelines for Preservation*).

## Dobri uvjeti produžuju život zbirke



Slika 2. Termohigrometar

Prvo je neophodno znati u kakvim uvjetima se nalazi zbirka, što podrazumijeva nabavku i korištenje termohigrometra za praćenje temperature i relativne vlage u prostoru. Ako institucija ne posjeduje termohigrometar trebala bi ga nabaviti jer praćenje mikroklimatskih uvjeta temelj je za učinkovitu zaštitu građe. Sljedeći korak je stabilizacija mikroklimе. Ako prostor nema nikakav način stabiliziranja mikroklimе, od ključne je važnosti to promijeniti, jer promjene temperature i vlage direktno utječu na stabilnost materijala. Papir i pergament su izrazito higroskopsni materijali – upijaju i otpuštaju vlagu.

Higroskopsni materijali prilagođavaju svoj sadržaj vlage sadržaju vlage u okolini. Ta voda u njima teži ravnoteži s vodom u zraku, postiže ravnotežu vlažnosti s okolinom za nekoliko minuta. Kada primaju vodu šire se, a gubeći ju skupljaju se, te može doći do prekoračenja granice elastičnosti. Ako u prostoriji nema drugog materijala koji će upijati vlagu, tada su jedini higroskopsni materijali naše zbirke, i sve promjene relativne vlage događaju se upravo na njima, što vodi do oštećenja. Odvlaživači i ovlaživači predstavljaju vrlo učinkovita rješenja za održavanje stabilne mikroklimе, kako ističe Library of Congress, “korištenje uređaja za kontrolu vlage znatno produžuje životni vijek osjetljive knjižnične građe” (Library of Congress Preservation Directorate).

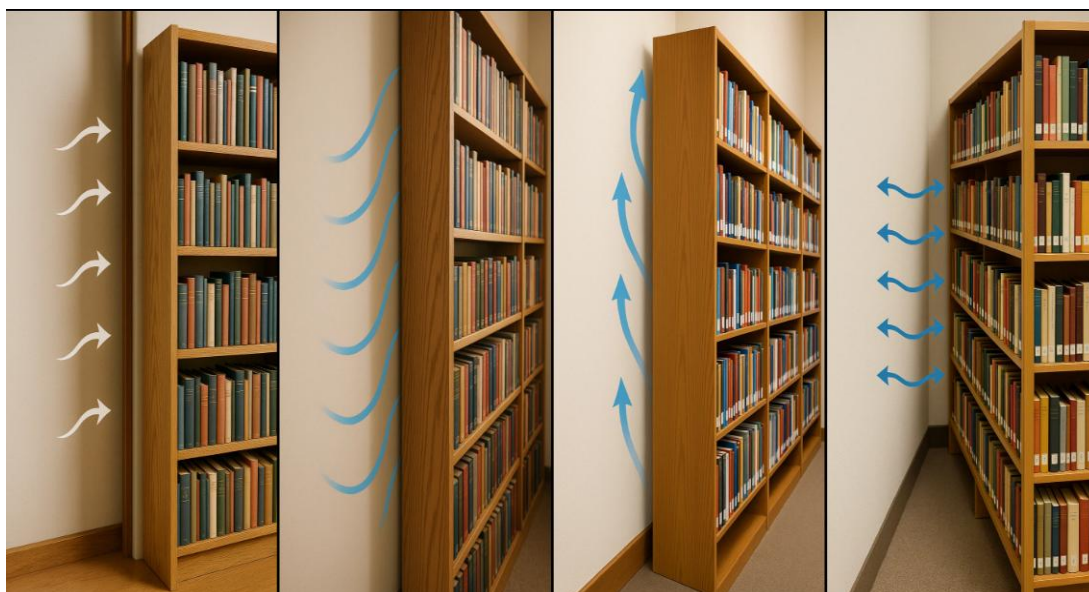
Kada financijska sredstva ne dopuštaju nabavku takvih uređaja, redovito provjetranje prostora može pomoći u smanjenju akumulacije topline i vlage. Također, postavljanje higroskopskih pufer materijala, poput silica gela, unutar ormara ili spremnika preporučuje se kao pristupačna i praktična mjera za regulaciju vlage i ublažavanje oscilacija.

## Police, ormari i pohrana

Potrebno je temeljito provjeriti ormare i police u kojima se čuva građa, odnosno utvrditi jesu li adekvatni za dugotrajno očuvanje, od kojih su materijala izrađeni, kako su predmeti složeni unutar njih ili na njima, te postoji li prisutnost prašine i drugih nečistoća. Ormari i police za čuvanje građe trebaju biti izrađeni od inertnih materijala koji ne ispuštaju štetne kemikalije ili plinove. Osim toga, važno je da omogućuju dobru ventilaciju/cirkulaciju zraka. Ako ormari i police nisu izrađeni od inertnih materijala, najbolje bi ih bilo zamijeniti. Međutim, u mnogim institucijama to nije uvijek lako, a u pojedinim slučajevima čak ni moguće. Stoga, dok se čeka njihova zamjena ili ako to nije izvedivo, od ključne je važnosti poduzeti mjere za poboljšanje trenutnog stanja, jer ako se ništa ne poduzme, može doći do oštećenja zbirke. Prema tome ormari treba odmaknuti od zida kako bi se poboljšala ventilacija, što može znatno doprinijeti očuvanju građe dok se ne osiguraju primjereni uvjeti za njezino dugoročno čuvanje. Odmicanjem se omogućava prirodna cirkulacija zraka, koja pomaže u sprječavanju kondenzacije vlage i na taj način se smanjuje rizik od razvoja plijesni, gljivica i bakterija.



Slika 3. Odvlaživač zraka



Slika 4. Primjer cirkulacije zraka iza polica i ormara

Zatim, police se trebaju redovito čistiti, a ako nisu izrađene od inertnih materijala na njih bi trebalo postaviti material koji ne uzrokuje štetu, npr. između drvenih polica i knjiga postaviti beskiselinški papir koji služi kao buffer i tako smanjuje negativan utjecaj kiselina. Kiseline iz polica i ormara će prijeći na papir, a ne u naš fond, te kada taj papir postane kiseo može se jednostavno zamijeniti s novim. Zatim presložiti knjige na policama kako bi se i na policama osigurala cirkulacija zraka, olakšalo korištenje, tj. vađenje i spremanje – tako smanjio rizik od oštećenja tijekom manipulacije.



Slika 5 Primjer pravilno složenih knjiga na policama

Potom potrebno je ukloniti dodatke koji mogu uzrokovati oštećenja, poput senjolibra, manjih papirića, neadekvatnih omota ili špage, ali i netipičnih predmeta poput plastičnih folija ili suhog cvijeća koje se ponekad nalaze između stranica, jer oni mogu dovesti do trajnih oštećenja. Dakle svaki detalj koji nije dio originalne građe, a nalazi se unutar ili oko nje, predstavlja potencijalni izvor kontaminacije ili oštećenja i treba biti pažljivo identificiran i uklonjen (*UNESCO Guidelines for Preservation*). Svaki zaposlenik može i treba biti uključen u ovaj process, svi mogu primijetiti takve nepoželjne predmete, fotografirati ih te zabilježiti svoja opažanja, što predstavlja ključni korak prema daljnjoj zaštiti građe. Dokumente koji su povezani, potrebno je pažljivo odvezati, a kako bi se spriječio gubitak dijelova, preporučuje se omatanje tih dokumenata beskiselinskim papirom, što smanjuje štetu koja nastaje zbog urezivanja konopa, i pruža dodatnu zaštitu od onečišćenja iz zraka te smanjuje utjecaj temperature i vlage na građu. Omoti izrađeni od modernih materijala uključujući i papire i kartone koji su u širokoj upotrebi su štetni za stare papire, pergament i kožu. Naime, noviji papiri često sadrže kiseline koje uzrokuju degradaciju materijala, stoga ih je potrebno zamijeniti s adekvatnim beskiselinskim omotima. Prilikom kontakta s građom, nužno je da svi zaposlenici obrate posebnu pozornost na moguće znakove degradacija, a posebno na prisutnost bioloških uzročnika oštećenja, poput plijesni, insekata ili drugih mikroorganizama. Ako se primijete takvi znakovi, odmah treba izdvojiti sve predmete na kojima su vidljivi i obavijestiti



kolege i nadređene kako bi se poduzele daljnje mjere. Biološki uzročnici oštećenja predstavljaju ozbiljan problem

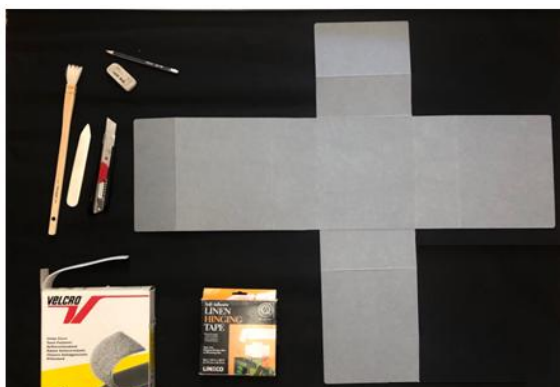


Slika 7. Oštećenja uzrokovana biološkim uzročnicima

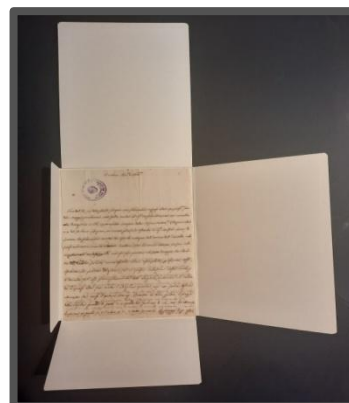
jer su njihova šteta obično nepovratna. Ako jedan predmet je zahvaćen, a uvjeti za razvoj bioloških uzročnika oštećenja su povoljni, brzo se mogu proširiti i na ostale predmete, što može imati katastrofalne posljedice po cijelu zbirku. Stoga, čim se primijeti bilo kakvu biološku aktivnost, odmah treba izdvojiti zahvaćeni predmet od ostatka

zbirke.

Osim svih prethodno navedenih mjera, važno je naglasiti i značaj pravilne pohrane, koja produžuje životni vijek zbirki. Arhivske kutije predstavljaju izvrstan izbor za pohranu pojedinih primjeraka jer osiguravaju dodatnu fizičku zaštitu od vanjskih utjecaja. Iako su relativno skupe ako se naručuju kao gotovi proizvod, troškovi se mogu znatno smanjiti ako se kutije izrađuju unutar ustanove. Zbog toga preporučuje se edukacija zaposlenika za izradu tzv. „phase box“ ili faznu kutiju i fascikle. Ove kutije nude siguran i dugotrajan način pohrane vrijednih predmeta, čime se značajno doprinosi njihovoj zaštiti i očuvanju za buduće generacije.



Slika 8 Materijal i alati za izradu kutije



Slika 9 Rukopis pohranjen u fascikli

## Zaključak

U kontekstu izazova očuvanja kulturne baštine, osobito građe na papiru, pergamentu i koži, jasno je da je zaštita materijala od ključne važnosti za očuvanje povijesti, kulture i identiteta. Digitalizacija nudi velike prednosti u smislu dostupnosti i sigurnosti, no moramo biti svjesni da fizička građa, s obzirom na svoju jedinstvenu povijesnu, znanstvenu i kulturnu vrijednost, zahtijeva kontinuiranu pažnju i odgovornost. Očuvanje nije jednokratni čin, već proces koji ovisi o svakodnevnim odlukama i ponašanjima svakog od nas. Stoga je od esencijalne važnosti usmjeriti se na preventivnu zaštitu, koja predstavlja najdjelotvorniji, najodrživiji i najisplativiji pristup očuvanju.

Važno je naglasiti da zaštita kulturne baštine nije samo odgovornost konzervatora-restauratora, već svih zaposlenika kulturnih institucija. Svaka osoba, od knjižničara do tehničkog osoblja, igra ključnu ulogu u prepoznavanju i prevenciji potencijalnih oštećenja, te aktivno doprinosi očuvanju građe kroz svakodnevne prakse, kao što su pravilno rukovanje, održavanje odgovarajuće mikrokline i eliminacija štetnih faktora. Također, edukacija svih zaposlenika i korisnika od neprocjenjive je važnosti kako bi se osigurala dugoročna zaštita i očuvanje baštine. Uz racionalno upravljanje resursima, korištenje jednostavnih i praktičnih mjera, poput redovitog praćenja mikroklimatskih uvjeta, upotrebe odgovarajućih materijala za pohranu, te izrada zaštitnih kutija, moguće je značajno produžiti životni vijek zbirke i smanjiti potrebu za skupim restauratorskim intervencijama. Kroz kontinuirani rad na preventivnoj zaštiti, kulturna baština može ostati sigurna, pristupačna i očuvana za buduće generacije. Budite aktivni sudionici u lancu očuvanja: promatrajte, prepoznajte, reagirajte i surađujte.

## Literaaura

1. AIC Guidelines for Conservation Environmental Guidelines  
[https://www.conservation-wiki.com/wiki/Environmental\\_Guidelines](https://www.conservation-wiki.com/wiki/Environmental_Guidelines)
2. AIC STASH (Storage Techniques for Art, Science and History)  
<https://stashc.wpengine.com/>
3. HOUGHTON, Bernadette Preservation Challenges in the Digital Age, Deakin University, Geelong, Australia

[https://www.researchgate.net/publication/305035525\\_Preservation\\_Challenges\\_in\\_the\\_Digital\\_Age](https://www.researchgate.net/publication/305035525_Preservation_Challenges_in_the_Digital_Age)

4. ICCROM Preventive Conservation <https://www.iccrom.org>
5. IFLA Guidelines for Preservation and Conservation <https://www.ifla.org/publications/ifla-guidelines-for-preservation-and-conservation>
6. IFLA Digital Reference Guidelines <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/22ed0438-8a77-4ae8-b25e-99c6d81e43f8/content>
7. LASZLO, Želimir, DRAGOJEVIĆ Andreja, Priručnik preventivne zaštite umjetnina na papiru, Zagreb: Crescat., 2010
8. Library of Congress Preservation Directorate <https://www.loc.gov/preservation>
9. Library of Congress Preservation Directorate <https://guides.loc.gov/preserving-your-books/storing>
10. TORDELLA, *Piera Giovanna*, Conservazione dei materiali librai archivistici e grafici, volume secondo, Torino 1999
11. UNESCO Guidelines for Preservation <https://unesdoc.unesco.org/>
12. UNESCO Memory of the World Program <https://www.unesco.org/en/memory-world>
13. VOKIĆ Denis, Preventivno konzerviranje slika, polikromnog drva i mješovitih zbirki, Zagreb, K-R Centar, 2007.
14. VOKIĆ Denis, Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada, Zagreb, K-R Centar, 2007.

### **Kratka biografija**

Tina Di Reda, mag. art konzervator-restaurator, Odjel zaštite i restauracije građe Dubrovačkih knjižnica. Završila preddiplomski i diplomski studij konzervacije i restauracije na Sveučilištu u Dubrovniku, smjer papir. Dio naobrazbe stekla na Institutu Palazzo Spinelli u Firenci i u Hrvatskom restauratorskom zavodu. Objavljeni su joj radovi u zbornicima s konferencija iz područja zaštite i istražnih radova na kulturnoj baštini. Sudjelovala i organizirala više stručnih skupova, radionica i okruglih stolova posvećenih zaštiti i očuvanju dokumenata, knjiga i umjetnina na papiru, pergamentu i koži.

Mr Zoran ZDRAVKOVIĆ, diplomirani bibliotekar savetnik  
Biblioteka grada Beograda  
[zoran@bgb.rs](mailto:zoran@bgb.rs)

## DIGITALIZACIJA FONDOVA I USLUGA BIBLIOTEKE U (POST)DIGITALNOM OKRUŽENJU OČUVANJA KULTURNE BAŠTINE

**Sažetak:** Transformacija biblioteka, arhiva, muzeja i srodnih baštinskih institucija tokom digitalne (r)evolucije s početka 21. veka uvela je promene i u procese očuvanja kulturne baštine. U postdigitalnom okruženju, nakon digitalizacije građe i usluga, fokus institucija koje čuvaju kolektivnu memoriju i nasleđe usmeren je na dostupnost, prezentaciju i promociju digitalizovane građe u cilju očuvanja i predstavljanja kulturne baštine. Digitalno transformisane, baštinske institucije povezuju se, proširuju dijapazon i unapređuju kvalitet usluga kroz omogućavanje pristupa i istraživanja svojih fondova doprinoseći dostupnosti nasleđa korisnicima, lokalnoj zajednici i društvu u celini.

Kao primere dobre prakse rad predstavlja digitalizaciju značajnih dela kulturne baštine u okviru Digitalne biblioteke grada Beograda, uz inovativne metode i tehnike čuvanja, prezentovanja i promovisanja digitalnog sadržaja u Odeljenju posebnih fondova Biblioteke grada Beograda kao i digitalne usluge Biblioteke, među kojima je "Nasleđe na dodir" – inovativna prezentacija kulturnog nasleđa iz kolekcija Biblioteke.

Od brojnih projekata i programa koje Biblioteka grada Beograda sprovodi, od značaja za očuvanje kulturne baštine u postdigitalno doba izdvajaju se digitalni kursevi za edukaciju, digitalno opismenjavanje i smanjenje digitalnog jaza kojima se unapređuju znanja i proširuju kompetencije u različitim oblastima očuvanja, prezentacije i promocije kulturnog nasleđa. Rad ukazuje na značaj kreiranja inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama poput masovnog otvorenog onlajn kursa „Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama“, dostupnog na sajtu Biblioteke, nastao međunarodnom saradnjom u okviru projekta *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries – iTSELF*, koji za cilj ima utvrđivanje najboljih postojećih bibliotečkih servisa i usluga u oblasti kulturnog nasleđa, i kreiranje inovativnih servisa za promovisanje nasleđa kako bi se lokalna zajednica i društvo uključili u identifikaciju, čuvanje i korišćenje kulturnog nasleđa.

**Ključne reči:** baštinske ustanove, digitalizacija kulturne baštine, postdigitalno okruženje.

### Library collections and services digitization in the (post)digital environment of cultural heritage preservation

**Abstract:** Transformation of libraries, archives, museums and related heritage institutions during the digital (r)evolution at the beginning of the 21st century introduced changes in the processes of digital preservation of cultural heritage. In the post-digital environment, after the digitization of materials and services, the focus of institutions that preserve collective memory and heritage is focused on heritage availability, presentation and promotion of digitized materials in aim to preserve and present cultural heritage. Digitally transformed, heritage institutions connect, expand the range and improve the quality of services by enabling access and research of their collections, contributing to heritage accessibility to the users, local community and society as a whole.

*The paper focuses on the library role in the process of cultural heritage digital preservation, as well as on the development of digital library services that ensure wide accessibility and public participation.*

*Analyzing good practice examples, the paper presents the digitization of significant works of cultural heritage within the Belgrade City Digital Library, methods and techniques of preserving, presenting and promoting digital content in the Special Collections Department of the Belgrade City Library, and the Library's digital services, including "Nasleđe na dodir" – an innovative presentation of cultural heritage from the Library's collections.*

*Among the numerous projects and programs implemented by the Belgrade City Library, digital courses that improve knowledge and expand competences in various areas of preservation and presentation of cultural heritage stand out as important for the preservation of cultural heritage in the post-digital age. The paper points out the importance of creating innovative services for the promotion of cultural heritage in libraries by presenting a massive open online course "Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama", available on the Library's website, created by international cooperation within the project Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries – iTSELF, which aims to determine the best existing library services and services in the field of cultural heritage, and creation of innovative services for the heritage promotion in order to involve the local community and society in the identification, preservation and use of cultural heritage.*

**Keywords:** *Heritage Institutions, Digitization of Cultural Heritage, Post-digital environment, Digital Belgrade City Library, Digital courses, iTSELF.*

## **Uvod**

Transformacija savremenih institucija, koje čuvaju kolektivnu memoriju poput biblioteka, arhiva, muzeja, galerija, zavoda za zaštitu spomenika kulture i srodnih baštinskih institucija tokom digitalne (r)evolucije koja datira sa početkom 21. veka, uvela je brojne promene u poslovanje ovih institucija i najavila promene i u procese očuvanja kulturne baštine.

Postdigitalno okruženje u baštinskim institucijama obuhvata period nakon ili tokom faza digitalizacije građe i usluga u baštinskim institucijama, kada su baštinske institucije potpuno digitalno transformisane (proces transformacije je završen) ili su pojedini procesi transformacije još uvek u toku.

Nakon digitalizacije građe svojih fondova i usluga, fokus institucija koje čuvaju kolektivno sećanje i različite vrste nasleđa usmeren je na dostupnost, prezentaciju i promociju digitalizovane građe. Tradicionalni cilj baštinskih institucija, očuvanje i predstavljanje kulturne baštine, sada u postdigitalnom okruženju, dobija nove forme. Digitalno transformisane, baštinske institucije međusobno se povezuju, proširuju dijapazon usluga koje nude i unapređuju kvalitet svojih usluga omogućavajući jednostavniji pristup i istraživanja svojih fondova demokratski, bez restrikcija, ne samo fizičkim već i udaljenim pristupom svim korisnicima. Na ovaj način baštinske institucije u postdigitalnom okruženju doprinose demokratski i dostupnosti nasleđa korisnicima, lokalnoj zajednici i društvu u celini.

Fokus institucija koje čuvaju kolektivnu memoriju i nasleđe usmeren je na dostupnost, prezentaciju i promociju digitalizovane građe u cilju očuvanja, predstavljanja i popularisanja kulturne baštine.

Biblioteka grada Beograda kao vodeća javna biblioteka regiona i partner brojnim baštinskim institucijama doprinosi ovim ciljevima savremenim aktivnostima i programima uvodeći inovativna rešenja u oblast prezentacije i promocije kulturne baštine. Ističu se primeri **prezentacije baštine** “*Nasleđe na dodir*”, savremenim rešenjima predstavljanja kulturne baštine iz kolekcija Digitalne biblioteke grada Beograda i **promocije kulturne baštine** kroz masovni otvoreni onlajn kurs „*Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama*“.

## **I Primeri dobre prakse: prezentacija baštine u postdigitalnom okruženju**

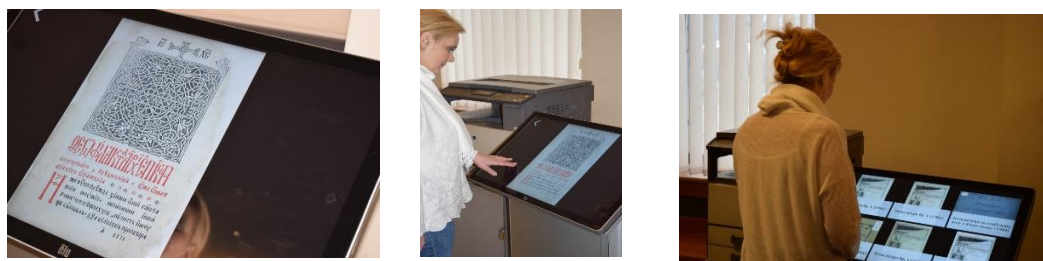
Inovativna metoda prezentacije kulturnog nasleđa iz kolekcija Digitalne biblioteke grada Beograda pod nazivom “*Nasleđe na dodir*” na savremen način predstavlja digitalizovana dela kulturne baštine od različitog značaja iz kolekcija i fondova Biblioteke grada Beograda. U okviru projekta “*Nasleđe na dodir*”, vredne stare i retke monografske i periodične publikacije iz digitalne kolekcije Biblioteke grada Beograda postale su dostupne na savremen način, putem interaktivnog prezentacionog kioska sa velikim *touchscreen* ekranom, uz sofisticirana softverska rešenja, metodama i tehnikama čuvanja, prezentovanja i promovisanja digitalnog sadržaja Odeljenja posebnih fondova Biblioteke grada Beograda. Uz podršku Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije nabavljena je oprema: prezentacioni kiosk, specijalizovani računar i softver za prezentovanje digitalne građe.

U okviru projekta izradjena je prezentacija 56 reprezentativnih naslova medju kojima su:

- *Минеј празнични (Саборник)*, Венеција, 1536-1538,
- *Четворојеванђеље*, Београд, 1552,
- *Vorfälle des Krieges zwischen den beyden hohen alliirten Kaiserlichen Höfen und der Hohen Pforte vom 1787sten Jahre und folgende Zeiten.* [Citau] : Neumann, 1788: Donau-Album. – Wien, Pest, Leipzig : A. Hartleben’s Verlag, S.A,
- *Новине читалишта београдског* (1847),
- *Београдске илустроване новине* (1866),
- *Српкиња*. – Ириг: Добротворна задруга Српкиња у Иригу, 1913,
- *Недељне илустрације* (1926-1930),
- *Die Strassenbrücke König Alexander I über die Save zwischen Belgrad und Zetun* / Мирко Рош. – Zürich, 1940,
- *План града Београда = Plan der Stadt Beograd* / П.Е. Навојев. – Београд,
- *Четроглас*, 1943., i dr.

Prezentacija digitalizovanih dela kulturne baštine iz kolekcija Digitalne biblioteke grada Beograda unapređena je savremenim pristupom interfejsu i pregledom putem *touchscreen* ekrana velikog formata. U postdigitalnom društvenom okruženju korisnicima je omogućeno da na jednostavan način (dodirom prsta, prevlačenjem, skrolovanjem...) odaberu digitalizovanu publikaciju koja ih zanima i da je pregledaju u velikom formatu. Na ovaj način, ovako atraktivan vid promocije kulturnog nasleđa, u skladu sa očekivanjima savremenih korisnika i uz pomoć savremenih tehnoloških alata, čini vidljivim kulturno blago koje poseduje naša ustanova kulture. Broj publikacija koje će korisnici moći da putem *touchscreen* ekrana pretražuju, pregledaju i koriste,

vremenom će biti uvećavan, shodno digitalizaciji druge vredne građe koja će planom biti digitalizovana u Biblioteci grada Beograda i promovisana na ovaj način.



Sl. 1. PC kiosk sa touchscreen ekranom za prezentaciju digitalizovane građe  
(<https://bgb.rs/projekti/nasledje-na-dodir-inovativna-prezentacija-kulturnog-nasledja-iz-kolekcije-bgb/>, 15.9.2025.)

## II Promocija baštine i edukacija u postdigitalnom okruženju

Među brojnim projektima i programima koje Biblioteka grada Beograda sprovodi, kao lider među regionalnim javnim bibliotekama, od značaja za očuvanje kulturne baštine u postdigitalnom dobu posebno se izdvajaju digitalni kursevi za edukaciju, digitalno opismenjavanje i smanjenje digitalnog jaza sa ciljem unapređenja znanja i proširivanja kompetencija u različitim oblastima očuvanja, prezentacije i promocije kulturnog nasleđa.

Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama od velikog je značaja ne samo za zaposlene u sektoru baštinskih institucija već i šire, za ciljne grupe korisnika usluga baštinskih institucija uz kreiranje budućih generacija korisnika.

Primer dobre prakse promocije baštine ne samo u bibliotekama već i ostalim baštinskim institucijama je masovni otvoreni onlajn kurs „*Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama*“. Dostupan na sajtu Biblioteke grada Beograda, na adresi <https://bgb.rs/iTSELF/index.html>, nastao je međunarodnom saradnjom u okviru projekta *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries – iTSELF*, realizovanog u okviru programa Evropske unije Erasmus+ (Ključna aktivnost 2: Strateška partnerstva u obrazovanju odraslih.<sup>41</sup> Projekat za cilj ima utvrđivanje najboljih postojećih bibliotečkih servisa i usluga u oblasti kulturnog nasleđa, i kreiranje inovativnih servisa za promovisanje nasleđa kako bi se lokalna zajednica i društvo uključili u identifikaciju, čuvanje i korišćenje kulturnog nasleđa. Poseban značaj kursa ima obuka zaposlenih i kreiranje, odnosno modifikacija postojećih usluga u cilju zadovoljavanja zahteva i potreba korisnika, što je osnovni obrazovni zadatak projekta korišćenjem digitalnih edukativnih materijala, dostupnih na odgovarajućoj onlajn Massive Open Online Course (MOOC) platformi.

---

<sup>1</sup> Nosilac projekta je Nacionalna biblioteka Letonije a partneri u okviru projekta su Biblioteka grada Beograda (Beograd, Srbija), Hacettepe universitesi (Ankara, Turska); L'Université de Marne-la-Vallée (Pariz, Francuska), Tallinn University (Talin, Estonija), Fondacija Stichting PRIME (Den Helder, Holandija). Period realizacije je 2018–2021. godina a donator je Evropska unija (Erasmus+ program) (Izvor: *Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama*, URL: <https://bgb.rs/projekti/kreiranje-inovativnih-servisa/>).

Masovni otvoreni onlajn kurs<sup>42</sup> pod nazivom „*Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama*“ osmišljen je tako da pomogne bibliotekarima i stručnjacima za informacije u koncipiranju i razvoju inovativnih servisa u vezi sa kulturnim nasleđem.

U toku kursa polaznici se upoznaju i sa različitim poslovnim modelima i metodologijama - Lego® SeriousPlay®, SCRUM i KANBAN agilnim okvirima i YOU poslovnim modelom, prolazeći različite faze planifikacije, dizajniranja, redizajniranja i zajedničkog dizajniranja, te uvođenje i ocenjivanja servisa. Kurs može biti samostalan element ili se kombinovati sa kompletom koji će pomoći u kreiranju servisa iz oblasti promocije kulturne baštine vodeći polaznika kroz svaki korak procesa. Tokom kursa polaznici, sledeći predložene modele, mogu kreirati sopstvene vrste usluga i servise u vezi sa kulturnim nasleđem.

Namena kursa: Kurs je namenjen ne samo bibliotekarima, već i drugim stručnjacima za oblast informacija iz svih vrsta ustanova koje se bave nasleđem.

### Koncepcija kursa

Koncipirana struktura i preduslovi kursa prikazani su grafički:

Trajanje	5 nedelja
Trud	6-7 sati nedeljno
Nivo	Srednji
Preduslovi	Osnovni nivo korišćenja internet pretraživača
Jezici	Srpski
Predmet	Servisi u vezi sa kulturnim nasleđem u bibliotekama
Metodologija	Kurs sa učenjem sopstvenim tempom

Tabela 1. Koncepcija kursa (izvor: *O ovom kursy*, [https://bgb.rs/iTSELF/\\_\\_.html](https://bgb.rs/iTSELF/__.html), 15.9.2025.)

Ciljevi kursa su: 1) razvoj znanja i veština za planiranje, dizajniranje, redizajniranje i zajedničko dizajniranje sadržaja/usluga i servisa, 2) uvođenje i ocenjivanje servisa u vezi sa kulturnim nasleđem i 3) određivanje načina korišćenja različitih metodologija, okvira, alata i tehnika u cilju zadovoljavanja potreba korisnika.

Struktura kursa je u osnovi podeljena na pet modula koji su posvećeni posebnim temama i alatima za iznalaženje ideja za osmišljavanje i realizaciju inovativnih servisa u vezi sa kulturnim nasleđem.

Napredak i nagrađivanje tokom kursa predviđeni su u digitalnom formatu: uz svaki modul pripremljeni su kvizovi i forumi za diskusiju o nizu različitih tema, što će za rezultat imati izgradnju mreže koja će se formirati tokom kursa. Za uspešno završeni kurs sledi dobijanje digitalnog bedža koji za preduslov imaju uspešno odgovorena pitanja kroz kvizove, onlajn.

<sup>2</sup> Massive Open Online Course (MOOC).

Struktura kursa koncipirana je kroz module:

Modul 1: Kulturno nasleđe i biblioteke

Modul 2: Lego Serious Play

Modul 3: Agilni okvir SCRUM i KANBAN

Modul 4: Poslovni model YOU i dizajnersko razmišljanje

Modul 5: Pružanje servisa u vezi sa kulturnim nasleđem u bibliotekama pomoću inovativnih metoda.

Modul 1. *Kulturno nasleđe i biblioteke* (prikazan na sledećoj slici) obuhvata sledeće segmente:

1. Uvod
2. Sadržaj: kulturno nasleđe i biblioteke
3. Forum za diskusiju
4. Rezime
5. Test samoprocene
6. Izvori

The screenshot shows a course page with a blue header: "Креирање иновативних сервиса за промоцију културног наслеђа у библиотекама". Below the header is a sidebar with a table of contents and a main content area. The sidebar lists the course title, a description, and a list of modules. The main content area shows the title "Модул 1. Културно наслеђе и библиотеке" and four small images: a library interior, a museum display, a classical building, and a person using a microscope. A Creative Commons license notice is visible at the bottom of the main content area.

Sl. 2. Moduli kursa *Kreiranje inovativnih servisa za promociju kulturnog nasleđa u bibliotekama*

i segmenti Modula 1 *Kulturno nasleđe i biblioteke* ([https://bgb.rs/iTSELF/\\_1\\_\\_\\_\\_.html](https://bgb.rs/iTSELF/_1____.html), 15.9.2025.)

Kroz sadržaj segmenta *Kulturno nasleđe i biblioteke* detaljno se razrađuje koncept *kulturno nasleđe*, definiše *materijalno*, *nematerijalno* i *digitalno kulturno nasleđe*, njihov značaj i vrednost, kao i digitalizacija kulturnog nasleđa u bibliotekama, uz forum za diskusiju, rezime i test samoprocene (Sl. 3):

онлајн курс
О овом курсу
Модул 1. Културно наслеђе и библиотеке
1. Увод
<b>2. Садржај: културно наслеђе и библиотеке</b>
2.1. Култура и културно наслеђе (материјално)
2.2. Нематеријално и дигитално културно наслеђе
2.3. Развој концепта
2.4. Вредност и значај културног наслеђа
2.5. Дигитализација културног наслеђа
2.6. Библиотеке и културно наслеђе
2.7. Дигиталне библиотеке и културно наслеђе
3. Форум за дискусију
4. Резиме
5. Тест самопроцене
6. Извори
Модул 2: Lego Serious Play
Модул 3: Агилни оквир. SCRUM и KANBAN



Лиценцирано под [Creative Commons Attribution Sha](#)

Sl. 3. Садржај и сегменти Модула 1 *Културно наслеђе и библиотеке* ([https://bgb.rs/iTSELF/\\_1\\_\\_\\_\\_.html](https://bgb.rs/iTSELF/_1____.html), 15.9.2025.)

Cilj i ishodi kursa – Након завршетка Модула *Културно наслеђе и библиотеке* и целокупног курса ползници ће бити у могућности да дефинишу концепт културног наслеђа, разликују материјално, нематеријално и дигитално наслеђе, разумеју вредност и значај културног наслеђа, објасне улогу библиотека у очувању културног наслеђа, разумеју изазове у вези са дигитализацијом културног наслеђа и објасне предности дигитализације културног наслеђа.

## Zaključak

Након трансформације савремених баštинских институција и промена у њиховом пословању долази и до промена и у процесима очувања културне баštине, нарочито у видовима презентације и промоције културне баštине: фокус институција које чувају колективно сећање и наслеђе усмерен је на доступност, презентацију и промоцију дигитализоване грађе.

Традиционални циљ баštинских институција, очување и представљања културне баštине, сада у постдигиталном окружењу, добија нове форме и реализацију иновативним дигиталним методима, савременим софтверским алатима и технолошким решењима чиме се значајно доприноси унапређењу демократиčnosti и доступности наслеђа корисницима, локалној заједници и друштву у целини.

Библиотека града Београда доприноси овим циљевима савременим активностима и програмима уводећи иновативна решења у област презентације и промоције културне баštине. Примери **презентације баštине** “*Наслеђе на додир*”, којим се савременим решењима представља културна баštина, на иновативан и једноставан начин за кориснике, и **промоције културне баštине** кроз масовни отворени онлајн курс „*Креирање иновативних сервиса за промоцију културног наслеђа у библиотекама*“ омогућавају да запослени у библиотекама и сродним баštинским институцијама унапреде своје компетенције, уведу новине у процесе рада и услуга, пренесу знања у својим институцијама, те разменјују информације и достигнућа у заједничкој мрежи баštинских институција.

Rad ukazuje na mogućnosti da svaki polaznik, individualnim tempom pohađanja kursa, nakon završetka bude u mogućnosti da unapredi svest i znanja iz oblasti kulturnog nasleđa, razume koncept materijalnog, nematerijalnog i digitalnog nasleđa, razume vrednost i značaj kulturnog nasleđa, ulogu biblioteka u očuvanju kulturnog nasleđa, izazove u vezi sa digitalizacijom kulturnog nasleđa i, na kraju, shvati prednosti digitalizacije kulturnog nasleđa kao metoda očuvanja, prezentacije i promocije kulturne baštine.

## Literatura

1. *Креирање иновативних сервиса за промоцију културног наслеђа у библиотекама*, URL: <https://bgb.rs/projekti/kreiranje-inovativnih-servisa/>, pregledano 15.9.2025.
2. *Креирање иновативних сервиса за промоцију културног наслеђа у библиотекама: масовни отворени онлајн курс*, URL: <https://bgb.rs/iTSELF/index.html>, pregledano 16.9.2025.
3. *Наслеђе на додир – иновативна презентација културног наслеђа из колекције БГБ*, URL: <https://bgb.rs/projekti/nasledje-na-dodir-inovativna-prezentacija-kulturnog-nasledja-iz-kolekcije-bgb/>, pregledano 15.9.2025.

## Biografija

Zoran Zdravković (1975), diplomirani bibliotekar savetnik u Odeljenju posebnih fondova Biblioteke grada Beograda, magistrirao je na Katedri za bibliotekarstvo i informatiku Filološkog fakulteta u Beogradu, gde je završio i osnovne studije. Osnivač je Društva za modernizaciju biblioteka, član Bibliotekarskog društva Srbije, zalaže se za unapređenje standarda, podizanje kvaliteta usluga u javnim bibliotekama, procese digitalizacije bibliotečke građe i kulturne baštine i razvoj modernog bibliotekarstva. Autor je stručnih radova, učesnik nacionalnih i stranih stručnih skupova i međunarodnih konferencija, inicijator istraživanja potreba korisnika biblioteka, zalaže se za princip otvorenog pristupa informacijama, otvorenu nauku i digitalizaciju u bibliotekama naročito posebnih bibliotečkih fondova i očuvanje kulturne baštine.

## Biography

Zoran Zdravković (1975), librarian advisor in the Department of Special Collections of the Belgrade City Library, MLIS, is the founder of the Society for the Libraries Modernization in Serbia, a member of the Library Association of Serbia, advocates for standards improvement, raising the quality of services in public libraries, digitization processes of library collections and cultural heritage, and the development of modern librarianship. As the author of various papers he participated in national and international conferences, expert groups, and advocates for the principle of Open Access to information, Open Science and digitization in libraries, especially special library collections, and cultural heritage preservation.

Mr Marina ŠOĆ, muzejska savjetnica  
JU Narodni muzej Crne Gore,  
e- mail: [marinasoc.ct@gmail.com](mailto:marinasoc.ct@gmail.com)

## POZICIJA I ULOGA ŽENE U CRNOGORSKOM OBRAZOVNOM SISTEMU

**Sažetak:** *Prve obrazovne ustanove u Crnoj Gori umnogome su doprinijele razvoju crnogorske kulture i poboljšanju položaja žene u društvu, kao i transformaciji unutar patrijarhalne porodice. Djevojački institut postaje svojevrsna oaza prosvjetnog preobražaja i obrazovno-vaspitna institucija od izuzetnog značaja koja je iznjedrila generacije i generacije dobro vaspitanih i učenih mladih djevojaka i ujedno postavila temelje budućih visokoškolskih obrazovnih centara u našoj zemlji.*

*Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, trajno će izmijeniti cjeloviti kulturni ambijent, kodiran patrijarhalno-tradicionalističkim standardima, u užoj i široj društveno-životnoj matrici.*

**Ključne riječi:** *Djevojački institut, Sofija Petrovna Mertvago, obrazovanje, prosvjetiteljstvo, interkulturalnost.*

„Prosvještenije“

„Nesrećan je narod koga zrake tvoje ne svijetle sjajne/  
a taj vječno srećan koji tebe diže spomenike hvalne i hramove sjajne.“

(Petar II Petrović Njegoš)

Prve „iskre” pismenosti u Crnoj Gori počinju stidljivo djelovati u okviru Cetinjskog manastira početkom 19. vijeka. Na Primorju (koje je bilo izvan crnogorskih granica), školstvo i prosvjeta se razvijaju pri benediktinskim samostanima i sjemeništima.

U staroj Crnoj Gori prve osnovne škole nastaju za vrijeme vladavine Petra II Petrovića Njegoša<sup>1</sup> i knjaza Danila Petrovića. Mladi crnogorski knjaz Nikola I Petrović nastavlja prosvjetiteljski rad svojih prethodnika i već prilikom prve posjete carskoj Rusiji 1868. godine, upućuje molbu<sup>61</sup> ruskom caru Aleksandru II Romanovu kako bi mu pomogao pri otvaranju prvih srednjih škola u Crnoj Gori.<sup>62</sup> Za vrijeme vladavine knjaza Nikole prosvjeta i kultura doživljavaju značajan uspon u svom razvoju.

Svjestan činjenice da bez prosvjećivanja i kultivisanja naroda nema napretka, razvoju prosvjete poklanja se velika pažnja i ono zauzima značajno mjesto u društvenom i političkom životu. To je dalo osnove za budući razvoj školstva u Crnoj Gori, počevši od predškolskog obrazovanja pa sve do visokih školskih ustanova. Očuvanje kulture, usmjeravanje i obrazovanje otpočelo je u skromnim uslovima bez sopstvenih sredstava i prostorija kao i adekvatnog nastavnog osoblja (na Cetinju), 1869. godine.

U istoriji crnogorske prosvjete 1869. godina značajna je po tome što je tada, u slobodnom dijelu države, otvorena 31 osnovna škola (zatim Bogoslovija i Djevojački institut na Cetinju, kao neka vrsta prvog ženskog koledža, namijenjen vaspitanju „crnogorske ženske omladine“). Jelena Vicković (1849–1908), bila je prva učiteljica prve privatne ženske škole u Crnoj Gori. Rođena u Kotoru, nakon završetka školovanja 1867. godine, dolazi na Cetinje sa željom da se posveti opismenjavanju što većeg broja djece, posebno djevojčica.

---

<sup>1</sup> Prvu svjetovnu školu u Crnoj Gori otvara Petar II Petrović, na Cetinju 1834. nakon nje otvaraju se tri škole: u Brčelima, Dobrskom selu i Ostrogu (B. Šekularac, „Razvoj školstva i obrazovanja u Crnoj Gori“, *Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Podgorica, 2009, str. 41).

<sup>2</sup> Imperator odobrava novčanu pomoć od 8.000 rubalja za izdržavanje Bogoslovske škole, dok njegova supruga carica Marija Aleksandrovna izdvaja 5.500 rubalja godišnje za potrebe instituta. Pozadina ove pomoći je svakako političke prirode i težnje ruskog cara da proširi svoj uticaj na ovom dijelu Balkana, s obzirom da je predhodnik kralja Nikole, knjaz Danilo u svojoj politici bio naklonjen zapadnom uticaju tj. Francuskoj (D. J. Martinović, Djevojački institut, prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, *Iz istorije školstva*, Titograd, 1980. str. 156).

<sup>3</sup> Cilj osnivanja ove institucije na Cetinju, bio je više političke nego pedagoške prirode, tj. širenje ruskog uticaja na Balanu i ovim prostorima (R. Delibašić, „Djevojački institut kao regionalna škola i rad knjaza (kralja) Nikole na otvaranju prve velike škole – fakulteta“, *Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Podgorica, 2009. str. 19).

<sup>4</sup> Tek školske 1870/71. prvi put se pominje upis 23 učenice, a dvije godine kasnije bilo ih je upisanih 39. Uskoro su u cetinjskoj opštini odlučili da otvore prvu žensku školu, „pokraj muške“. Materijalnu pomoć za rad dobijali su od petrogradske humanitarne organizacije „Blagotvorno opšestvo“ (T. Jovović, B. Maslovarić, „Počeci obrazovanja žena u Crnoj Gori, Djevojački institut na Cetinju“, Koper, 2018, str. 386).

Do početka njenog rada i pedagoškog djelovanja, žene su bile uskraćene za bilo kakvo obrazovanje (koncentrisane samo na brigu o porodici, djeci, egzistencijalnim pitanjima, teškom radu...).

U društvenom uređenju, tzv. plemenskom patrijarhatu, koji karakteriše Crnu Goru druge polovine 19. vijeka, u kome je evidentna sociološka činjenica o rigidnoj podjeli rada i društvenih pozicija između muškaraca i žena, do sredine 1869/1870. obavezno školovanje nigdje nije bilo istaknuto. Rodni disparitet i nejednakost u pristupu i sadržaju obrazovanja, u crnogorskoj sredini i dalje su bile markantne, pa je žensko školovanje dugo bilo u drugom planu.

Upkos činjenici da je obrazovanje za djevojčice bilo tabu tema, Vicković je bila dovoljno hrabra, uporna i mudra da se upusti u mijenjanje dotadašnje obrazovne strukture „tvrdo” patrijarhalne Crne Gore. U neinstitucionalnoj formi okupljala je djevojčice i opismenjavala ih, podučavala čitanju, pisanju, računanju, ručnom radu, kao i poukama iz dramske umjetnosti. Prva privatna škola<sup>63</sup> za djevojčice otvorena je 1871/72. godine. da bi se dvije godine kasnije, tj. 1874. donijela odluka da privatna škola preraste u prvu državnu žensku školu, koja je otvorena na Cetinju, pored već postojeće muške škole. U mješovitoj školi J. Vicković radila je sve do penzionisanja 1897. godine.

Jelena Živaljević Vicković zaslužna je za opismenjavanje stotine djevojčica, djevojaka i žena u Crnoj Gori. Sa velikim entuzijazmom i ljubavlju (bez novčane nadoknade), održavala je časove u svom domu i radila na opismenjavanju, osposobljavanju i emancipaciji žena. Nakon otvaranja škole na Cetinju, druga ženska škola otvorena je u Podgorici 1888. godine, a treća u Baru 1901. godine. Tek od 1914. godine zakonom biva uređena obaveza školovanja ženske djece.

### **Načelnice Djevojačkog insituta**

Na samom početku rada nastava u Institutu bila je povjerena učiteljici Jeleni Živaljević Vicković (iz Kotora), do dolaska upravnice Pacevič iz Rusije. Prva upravnica instituta bila je Nadežda Petrovna Pacevič (1870 -1880), koja po preporuci ruske carice i ruskog Sinoda, stiže u Crnu Goru, na Cetinje 1870. Uz pomoć svoje sestre Aleksandre Pacevič i Jelene Živaljević (kasnije Vicković), vodi Institut i izvodi nastavu gotovo iz svih predmeta<sup>64</sup> N.P. Pacevič je oformila solidnu biblioteku, kojom su se kasnije služili svi kulturo-prosvjetni poslenici na Cetinju, kao i nastavno osoblje.

---

<sup>5</sup> Prve školske godine imale su pomoć u radu Milana Kostića, rektora cetinjske Bogoslovije, Visariona Ljubiše, mitropolita crnogorsko-primorskog i Filipa Radičevića, protodakona Crnogorske mitropolije. Druge godine pridružuje ime se i Gavro Pešić, učitelj cetinjske osnovne škole. Po oglasu 1871, primljene dvije učiteljice, Milena Stanojević iz Beograda (radila je do maja 1874.) i Milka Kokanović iz Karlovca (radila je do početka školske 1874/1875), dok je nastavu pjevanja izvodio čeh František-Franjo Vimer (P.A. Rovinski, *Djevojački institute carice Marije na Cetinju*, Cetinje 2000, str. 10).

<sup>6</sup> “*Preksjutra u nedjelju Crnu Goru ostavljaju gospođice Nadežda i Aleksandra Pacevič, koje su na puno zadovoljstvo svijeh kroz punih deset godina predstojale ondašnjem višem ženskom zavodu, a na mjesto njihovo opredijeljena je i već je stigla ovamo i uzela upravu istoga zavoda gđa Natalija Mesaroš rođena grofica Saltikova. Gospođice dojakošnje predstojnice ovoga zavoda, koje sada polaze u svoju dragu otadžbinu ostavljaju kod nas ne samo najljepše uspomene nego i vječitu obavezu priznanja i blagodarnosti na velikoj revnosti i trudovima njihovijem, koje su kroz punih deset godina polagale oko unapređenja ovoga zavoda, u kojem se ženska polovina naroda našeg za svoj poziv sprema*” (*Glas Crnogorca*, Cetinje, 5. X. 1890. br. 41).

Početakom 1880. Institut napušta gospođica Pacevič<sup>65</sup>, a umjesto nje dolazi Natalija Ljovna Mesaroš (1880-1883), koja na toj funkciji ostaje tri godine. Iako je kratko vrijeme boravila na Cetinju, ostavlja upečatljiv trag u obrazovanju djevojaka Instituta, uvodeći dodatne časove na kojima se izučavaju ruski i južnoslovenski književnici. U aprilu 1883. godine iznenada napušta Institut i vraća se u Rusiju. Do dolaska nove upravnice privremeno je na mjestu upravnika postavljen profesor Cetinjske gimnazije i rektor Bogoslovsko- učiteljske škole Jovo Ljepava<sup>66</sup>.

Treća po redu upravnica Instituta bila je Julija Andrijanova Lopuhina (1883-1888), koja je dužnost preuzela 1883. godine. Za vrijeme njenog upravljanja izvršene su dopune i izmjene "Ustava Ženskog crnogorskog instituta"<sup>67</sup> koji je ostao na snazi sve do ukidanja ove institucije 1913. godine. Osim toga, promjene se ogledaju i u vremenu školovanja koje se produžava na šest godina, polaže se završni ispit, nakon čega se dobija diploma potpisana od strane Ministarstva prosvjete Knjaževine Crne Gore. Međutim, situacija se ubrzo dodatno komplikuje sukobom upraviteljice sa ruskim diplomatskim predstavnikom, ministrom rezidentom na Cetinju, Kimonom M. Argiropulom zbog čega je, nakon više intervencija ruskog diplomate, bila primorana da napusti Cetinje i posao upraviteljice krajem 1887. godine.

Četvrta i posljednja upravnica Instituta bila je Sofija Petrovna Mertvago (1888-1913), poznata po svom visokom obrazovanju<sup>68</sup> i reputaciji besprekornog pedagoga. Dolaskom na Cetinje inovira nastavni plan i program i ostavlja snažan pečat u prosvjetno-obrazovnom sistemu. Jednom riječju, bila je duša ove poznate i priznate škole o kojoj je nemoguće govoriti bez pomena njenog imena.<sup>69</sup>

### **Sofija Petrovna Mertvago (1851- 1921)**

---

<sup>7</sup> P.A. Rovinski, *Djevojački institut carice Marije na Cetinju*, Cetinje, 2000. str. 14).

<sup>8</sup> Do značajnijih promjena u radu Instituta i njegovim upravljanjem dolazi poslije 1885. kada ovu ustanovu posjećuje specijalni ruski izaslanik carice Marije, koji je pomogao da se uradi novi Ustav instituta i formira Komitet za upravljanje njime. Komitet je bio sastavljen od predstavnika različitih političkih i državnih institucija (R. Delibašić, *Djevojački institut kao regionalna škola i rad knjaza (kralja) Nikole na otvaranju prve velike škole – fakulteta, Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Podgorica, 2009, str. 21).

<sup>9</sup> Mertvagova, je bila izuzetna prosvjetiteljka, koja je pored veoma solidnog obrazovanja, stečenog na Smoljnom institutu, dragocjeno iskustvo izgradila kao upravnica Marijinske ženske gimnazije u rodnom Rjazanu (T. Jovović, B. Maslovarić, "Počeci obrazovanja žena u Crnoj Gori, Djevojački institut na Cetinju", *Annales*, Koper, 2018, str. 389).

<sup>10</sup> P.A. Rovinski, *Djevojački institut carice Marije na Cetinju*, Cetinje, 2000, str. 8-13.

<sup>11</sup> Sofija Petrovna Mertvago, rođena je 1851. u Kazanu, u plemićkoj ruskoj porodici. Osnovno obrazovanje stekla je u svom domu. Prva učiteljica bila joj je njena majka koja se, pored pedagoškog rada, bavila pružanjem medicinske pomoći beskućnicima i bolesnima, u čemu su joj svesrdno pomagala njena djeca. U četrnaestoj godini Mertvagova odlazi u Sankt-Peterburg, na prestižni Smoljni Institut, gdje je stekla visoko obrazovanje. Na Institutu je brzo i uspješno napredovala u svim obrazovnim sferama. Zahvaljući izuzetnim rezultatima koje je postigla, prosvjetne vlasti su joj omogućile da za dvije godine završi planiranih sedam godina školovanja i dobije specijalno priznanje za ostvareni uspjeh. Nakon uspješnog završenog školovanja, posvećuje se pedagoškom radu i podučavanju djece u rodnom gradu. U Smoljnom institutu školovanje je trajalo sedam godina, a kako je Mertvago pokazala veliki nivo obrazovanja, nadležne školske vlast su je prevele u starije razrede i omogućile vanredno napredovanje (D.J. Martinović, *Portreti V*, Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1995, str. 59).

<sup>12</sup> T. Jovović, B. Maslovarić, *Počeci obrazovanja žena u Crnoj Gori, Djevojački institut na Cetinju*, *Annales*, Koper, 2018, str. 389.

Dolaskom na čelo ove obrazovne škole, pored preuređivanja ustanove, u kojoj je učilište djelovao i obezbjeđivanja zavidne subvencione sume za potrebe Instituta, upraviteljica Mertvago<sup>70</sup> je značajno proširila i unaprijedila kvalitet i sadržaj nastavno-pedagoškog rada. U nastavni kadar po njenoj preporuci, vremenom se uključuju stručnjaci iz inostranstva, kao S. L. Vetoškina iz Rusije, g-đica Frilej<sup>71</sup> iz Francuske (koja je učenicama predavala francuski jezik i slikarstvo). Za druge predmete, bio je angažovan, domaći kadar. Škola<sup>72</sup> se postepeno transformisana u uređenu, po ondašnjim evropskim standardima organizovanu, multikulturalno koncipiranu instituciju, a pohađale su je u sve većem broju učenice i iz drugih južnoslovenskih sredina. Zbog reprezentativnog uzornog ponašanja učenica u svojoj i drugim sredinama, ugled Instituta je vremenom rastao, a interesovanje šire javnosti bilo je sve izrazitije, pa su austrijske vlasti, pokrenule otvaranje ustanova sličnog tipa u Dalmaciji i Boki Kotorskoj.

Po prirodi radoznala, Sofija Mertvagova je mnogo putovala, zanimajući se za običaje, kulturu i život svojih sunarodnika, ali i navike i specifičnosti drugih evropskih naroda. U periodu od 1883. do 1888. godine, radila je kao nastavnica, a potom i izuzetno uspješna upravnica Ženske gimnazije u Rjazanu, čime je stekla visoku poziciju u ruskim intelektualnim i društvenim krugovima. Na Cetinje dolazi, po preporuci ruske carice<sup>73</sup> 1887. godine, a dužnost upravnice Ženskog instituta preuzela je od J.A. Lopuhine, 1888. godine<sup>74</sup>.

S. P. Mertvago, u Crnoj Gori, posebno se zanimala za život žena, pa je obilazeći sela i varoši proučavala etnografski specifikum nove sredine kroz položaj, običaje i navike stanovništva, relacije u porodičnim odnosima, tražeći načine da im učini život kvalitetnijim i naprednijim<sup>75</sup>. To je podstaklo da inicira otvaranje prve škole ženskih ručnih radova na Cetinju, u kojoj su mlade djevojke učile da se bave raznim zanatima, uz korišćenje odgovarajućeg pribora za proizvodnju. U ovom poduhvatu imala je veliku podršku kraljice Jelene Petrović Savojske, tako da je otvorena „*Radnička škola princeze Jolande*” u kojoj su se dugo proizvodile najfinije tkanine. Polaznice su dobijale, osim obuke, i alat za rad po povratku u svoje porodice. „*S. P. Mertvago je značajno doprinijela svojim upornim, temeljno satkanim svekolikim djelovanjem u široj društveno-životnoj zbilji tradicionalno zatvorene sredine, tihoj i postepenoj emancipaciji žene u Crnoj Gori i perpetuiranju svijesti o potrebi školovanja djevojčica, te njihovoj drugačijoj ulozi u životno-društvenom prosedeu i budućnosti. Pritom, ova izuzetna, humana prosvjetiteljka je pomagala siromašnoj djeci i crnogorskim familijama, čiji su članovi stradali u Balkanskim ratovima. Za svoj*

---

<sup>13</sup> Institut je u početku svoga rada uglavnom okupljao varoške kćerke viđenijih ljudi i glavara iz crnogorske sredine i drugih južnoslovenskih areala, pa je poprimio obilježja elitne institucije i teže dospijevao do siromašnijih i udaljenih seoskih crnogorskih sredina, što mu je, također, trebala biti namjena (*Isto*, 389-390).

<sup>14</sup> Ruska carica Marija Aleksandrovna, kada se javila potreba za načelnicom imperatorskog Djevojačkog instituta na Cetinju, bez imalo dvoumljenja odredijelila se za Mertvago i Carskim dekretom postavila je za upravitelja iste, 9. 11. 1888 (D.J. Martinović, *Portreti V*, Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1987, str. 60).

<sup>15</sup> T. Novović, Pedagoški uticaj S. P. Mertvago na razvoj predškولstva u Crnoj Gori, *Acta Histriae*, Koper, 2018, str. 561.

<sup>16</sup> Kako bi temeljnije upoznala i proučila crnogorske običaje, kulturu, tradicijsko i nasleđe, Mertvagova je obilazila različite krajeve i ljude u knjaževini, kako bi nanovo, brižljivo planirala sljedeće korake u pravcu cjelishodnije emancipacije ukupnog kvaliteta života porodice, a naročito žena i djece. Obilazila je Crnu Goru sa posebnim interesovanjem, pa je upoznavši običaje, domaću radinost, došla na ideju da otvori prvu zanatsku školu na Cetinju (T. Jovović, B. Maslovarić, Počeci obrazovanja žena u Crnoj Gori, Djevojački institut na Cetinju“, *Annales*, Koper, 2018, str. 393).

rad, ruska prosvjetiteljka odlikovana je od Ruske carice sa dva reskripta i Marijanskim ordenom II stepena, a knjaz Nikola I je nagradio Zlatnom medaljom za revnost. Rovinski, savremenik S. P. Mertvago, ostavio je bogatu riznicu bilješki, članaka, komentara o izuzetno značajnoj, prosvjetno-pedagoškoj misiji ruske upraviteljke Djevojačkog instituta i prvog Djetskog sada, na Cetinju, u Crnoj Gori<sup>76</sup>.“

Na inicijativu Sofije Petrovne Mertvago otvoren je i prvi dječji vrtić u Crnoj Gori, „Djetski sad“<sup>77</sup>, u februaru 1903. godine, pod pokroviteljstvom Milice Nikolajevne (kćerke kralja Nikole, supruga Velikog knjeza Petra Nikolajeviča Romanova). S. Mervago bila je prisutna u svim važnijim prosvjetno – kulturnim zbivanjima u Crnoj Gori i prijestonici druge polovine 19. vijeka. Dala je ogroman doprinos razvoju crnogorske prosvjete i kulture, a posebno obrazovanju žena i vaspitanju djece predškolskog uzrasta. „Sofija Petrovna je bila duša ove poznate i priznate srednje škole, najpoznatije na Balkanu, njen „spiritus movens“ i njena personifikacija. Govoriti o Institutu nije moguće bez pomena njenog imena utkanog tokom dvije i po decenije u njegov prosvjetno – pedagoški istorijat“.<sup>78</sup> Cetinje i Crnu Goru napuštala je 1913. Posljednje godine života provela je u siromaštvu i nemaštini. Umrkla je 7. juna 1921.<sup>79</sup>

### Osnivanje „Djevojačkog instituta“ i „Radničke škole princeze Jolande“ na Cetinju

Djevojački institut je bio jedna od najprestižnijih institucija na južnoslovenskim balkanskim prostorima. Njegov zadatak bio je da pripremi učiteljice budućih ženskih osnovnih

---

<sup>17</sup> Tatjana Novović, Pedagoški uticaj S. P. Mertvago na razvoj predškolsva u Crnoj Gori, *Acta Histriae*, Koper, 2018, str. 565-566.

<sup>18</sup> Knjaginja Milica obezbijedila je novčana sredstva za kupovinu kuće u blizini Djevojačkog insituta, kao i nabavku potrebnog inventara i održavanje dvije vaspitačice. Vrtić je bio namijenjen siromašnoj djeci. Prve godine primljeno je 48 muške i ženske djece. Prve vaspitačice u vrtiću bile su Cvetka Miletić i Koviljka Tatar (S. Klikovac, Predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Crnoj Gori – naš zadatak, *Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Podgorica, 2009, str. 35- 36.

<sup>19</sup> P. A. Rovinski, *Djevojački institut carice Marije na Cetinju*, Cetinje, 2000, str. 12.

<sup>20</sup> D.J. Martinović, *Portreti V*, Cetinje, 1995, str. 66- 70.

<sup>21</sup> U pravilima koja se daju na znanje roditeljima, koji bi htjeli da svoju djecu upišu u ovu ustanovu u tački 10 navodi se: Molbenice za primanje u Istitutu šalju se u toku maja i u prvoj polovini juna Nj. S. knjaginji Mileni preko upraviteljice. Upraviteljica je dužna upoznati crnogorsku knjaginju o dobijenim molbama odmah poslije prijernih ispita i nakon toga obavijestiti roditelje. Tačka 17: Ako je vaspitanica u redovnom roku završila puni osmogodišnji tečaj Instituta, dobija od Ministarstva narodne prosvjete Crne Gore posebnu diplomu koja joj daje parvo da bude učiteljica u osnovnoj školi (P.A. Rovinski, *Djevojački institut carice Marije na Cetinju*, Cetinje, 2000, str. 76-77).

<sup>22</sup> D. J. Martinović, Djevojački institut, Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, *Iz istorije školstva*, Titograd, 1980, str. 158.

<sup>23</sup> Djevojački institut bio je smješten zajedno sa Bogoslovijom u "Biljardi". Kasnije je sazidana nova namjenska zgrada u blizini cetinjske "Lokande" na poljani "Romanovina". Veliko zdanje na dva sprata useljeno je u jesen 1872, imalo je biblioteku i prateće kabinete.

<sup>24</sup> U *Glasu Crnogorca*, u kratkom izvještaju o radu ove obrazovne ustanove povodom 40-to godišnjice rada, navodi se da je do promjene starog institutskog Ustava došlo na inicijativu specijalnog ruskog izaslanika Oma u Crnu Goru, koga je lično uputila ruska carica Marija. G -din Om je u dogovoru sa tadašnjim crnogorskim ministrom prosvjete i crkvenih poslova J. Pavlovićem uveo promjene i izradio

škola, kao i da osposobi žene da budu dobre „hrišćanke, majke, domaćice, sposobne da gazduju i vode domaćinstvo“.

U prvoj generaciji<sup>80</sup> Djevojački institut je pohađalo 12 učenica, po socijalnom statusu iz imućnijih i istaknutijih crnogorskih porodica. U početku školovanje je trajalo dvije godine, a kasnije četiri. Najbolje učenice su završavale i petu školsku godinu i time sticale status učiteljice. Institut je prve tri školske godine bio smješten u Biljardi, kao i Bogoslovsko-učiteljska škola. Tako su se na jednom mjestu našle dvije škole, jedna isključivo muška i jedna isključivo ženska<sup>81</sup>. Ograničeni prostor u Biljardi i nemogućnost normalnog odvijanja nastavnog plana i programa, uslovlila je potrebu brzog proširenja, tj. izgradnje nove zgrade<sup>82</sup>. Početkom školske 1872/73. „ženska škola“ preseljena je u novosagrađeni školski objekat. Institut je dobio novi Ustav<sup>83</sup> (Statut), verifikovan lično od samog knjaza. Škola je dobila zvanični naziv „Ženski crnogorski institut“<sup>84</sup>.

Školske 1889/90. nastava je izvođena po novom nastavnom planu i programu. Te godine upisano je 28 polaznica Instituta, od kojih 6 o svom trošku, a ostale na račun države. „18 učenica su crnogorke, a 10 su srpkinje sa strane: sve su vjere pravoslavne osim jedne, koja je vjere katoličke.“<sup>85</sup>

Već 1891/92. godine, S.P. Mertvago je u ženski Institut upisala 35 učenica (iz Crne Gore 15, iz Boke Kotorske, Dalmacije, Hrvatske i Vojvodine 15, iz Bosne i Hercegovine 3, iz Srbije 1 i iz Turske 1. Sve su vjere pravoslavne osim jedne. Na državnom budžetu su njih 21, a 14 o svom trošku),<sup>86</sup> tako je škola postala centar međunacionalne i interkulture saradnje, koji će pomjeriti granice prosvjetno-pedagoškog uticaja van crnogorskih okvira.

---

novi Ustav koji je stupio na snagu 8. IX. 1885. Prema novom ustavu dotadašnje upravljanje institutom koje je bilo samo u nadležnosti načelnice instituta, sada se mijenja i formira se komitet na čelu sa knjaginjom Milenom, a stalni članovi su ruski ministar rezident u Crnoj Gori, načelnica instituta i jedno lice koje postavlja sam knjaz Nikola. Prema paragrafu prvog Ustava institut je bio namijenjen samo za „djecu Crnogoraca“, i tek kao izuzetak po odobrenju i volji knjaževskog para, mogla su biti upisana „necnogorska“ djeca, ali njihov broj nije smio prelaziti jednu trećinu ukupnog broja vaspitanica (*Glas Crnogorca*, Cetinje, 30. I. 1906, br. 6) (P.A. Rovinski, *Djevojački institut carice Marije na Cetinju*, Cetinje, 2000, str. 41).

<sup>25</sup> D. J. Martinović, *Djevojački institut, Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, Iz istorije školstva*, Titograd, 1980, str. 158.

<sup>26</sup> Ž. Dragović, *Izveštaj o Djevojačkom institutu carice Marije na Cetinju školske 1880 – 90. godine*, Cetinje, 1890, str. 30.

<sup>27</sup> Ž. Dragović, *Izveštaj o djevojačkom carice Marije institutu na Cetinju školske 1891 – 92. godine*, Cetinje, 1892, str. 27.

<sup>28</sup> Subotom prije podne, slobodne od redovne nastave učenice su u pratnji učiteljica a ponekad i u pratnji same upraviteljke išle u šetnju, tj. na izlete na Belveder i Vrtijeljku. Van nastavnog programa upraviteljka, često je priređivala razne igre za njih u institucioj bašti u kojima je bilo spojeno korisno i zabavno, kao igra „Lotto“ za učenje riječi iz ruskog i francuskog jezika. „Školska godina dijeli se na tri godišnja odsjeka: prvi odsjek od početka školske godine do Božićnih praznika, drugi – do Uskršnjih praznika, treći od Uskršnjih praznika, pa do Petrova – dne“ (Ž. Dragović, *Izveštaj o Djevojačkom institutu carice Marije na Cetinju školske 1880 – 90*, Cetinje, 1890, str. 19-20).

<sup>29</sup> Za vrijeme od 40 godina rada kroz Institut je prošlo oko 450 učenica, od kojih je iz Crne Gore bilo 205, a ostalih 245 su iz Austro-Ugarske, Turske, Srbije i jedna iz Bugarske. Bez obzira na političku pozadinu, školovanje u

Uspjeh i popularizacija rada Instituta doprinijela je sve većem interesovanju mladih djevojaka sa južnoslovenskih prostora za upis u ovu školu, a crnogorskom školstvu donijela veći ugled i prestižniju poziciju u širem okruženju. Plan i program po kojem se nastava odvijala u Institutu bio je kompatibilan sa programom u ondašnjim ruskim ženskim gimnazijama.

Polaznice Instituta,<sup>87</sup> čiji je broj iz godine u godinu rastao<sup>88</sup> bile su prve obrazovane mlade Crnogorke, koje su svojim radom i pedagoškim djelovanjem, pozitivno uticale na dalje promjene u onovremenoj crnogorskoj sredini. Koliko su obrazovanje i disciplina bile na zavidnom nivou govore brojni komentari značajnih ličnosti iz Rusije, Ausrougarske i drugih zemalja koji su opisivali rad ove škole, kao i život u Crnoj Gori, od kojih su mnogi bili diplomate, avanturisti ili jednostavno znatiželjnici. Mnogi od njih nijesu mogli da se „čudu načude“ kako u malenoj Knjaževini usred ruralnih prostora, mogu da sretnu mlade stamene Crnogorke koje imaju dostojanstvo i držanje „evropske dame“ i koje tečno govore francuski ili ruski jezik<sup>89</sup>.

Crnogorski knjaževski par je s velikom pažnjom pratio rad Instituta, pa je na svim ispitima prisustvovao neko iz knjaževske porodice, a na završnim svečanostima i sam crnogorski suveren<sup>90</sup>. „Školska 1891/92. završni spiti su otpočeli 12. juna. Predsjedavala je Nj. Sv. Knjaginjica Jelena, uz prisudstvo Nj. Sv. Knjaginjice Ane.“<sup>91</sup>

Za razvoj Instituta karakteristične su **tri razvojne faze: prva**, početna godina rada kada Institut nije imao svoju zgradu, program ni nastavnike; **druga faza** sljedeće tri godine kada se organizuje nastava i broj vaspitanica raste, i **treća**, kada Institut dobija fizionomiju dobro organizovane usmjerene škole.

Tokom dugogodišnjeg rada i života u Crnoj Gori Sofija Mertvago je sve više sticala simpatije i podršku crnogorskog naroda, a uzvraćala je istom mjerom i ljubavlju. Tako je u jednom intervjuu, datom povodom 25-to godišnjice svoga rada izjavila: „*S ovom se djecom, kao i sa cijelim*

---

Devojačkom institutu postalo je čak i pitanje prestiža među bogatim i poznatim porodicama iz Beograda, Ljubljane, Zadra, Dubrovnika, Novog Sada, Sofije, pa i Carigrada.

Po podacima iz ondašnje štampe vidi se da je od upisanog broja školu završilo i diplomu dobilo 140 učenica: 86 Crnogorki, a ostale su bile: iz Dalmacije trideset i dvije, 3 iz Hercegovine, 6 iz Bosne, 2 iz Kraljevine Srbije i Albanije, 2 iz Hrvatske, po jedna iz Slavonije, Bugarske i Ljubljane (*Žene Crne Gore*, JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica, 2022, str. 130).

<sup>30</sup> *Tragovima školstva u Crnoj Gori, 140 godina osnivanja Bogoslovsko – učiteljske škole i Devojačkog instituta*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2009, str. 9.

<sup>31</sup> „*Ispiti u gimnaziji jučer su dovršeni. Njegovo Visočanstvo Gospodar izvolio je pisustvovati svaki dan po koji sat svijem ispitima. Njegovo Visokopreosveštenstvo g. Mitropolit Mitrofan predsjedavao je ispitnoj komisiji... U svakome razredu po nekoliko učenika pokazali su takav uspjeh, koji služi zaista na čast i pohvalu dotičnijem nastavnicima* (*Glas Crnogorca*, Cetinje, 20. VI 1892, br. 25).

<sup>32</sup> Ž. Dragović, *Izveštaj o Djevojačkom institute carice Marije na Cetinju školske 1880 – 90*. Cetinje, 1890, str. 19-20.

<sup>33</sup> *Žene Crne Gore*, JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica, 2022, str. 130.

<sup>34</sup> T. Novović, Pedagoški uticaj S. P. Mertvago na razvoj predškولstva u Crnoj Gori, *Acta Histriae*, Koper, 2018, str. 562.

*crnogorskim narodom može sve postići, ali ne krutim birokratizmom nego s dušom, jako su daroviti, ali nemaju discipline. S dušom treba raditi, to je moje načelo.*<sup>92</sup>

Najsavremenija nastavna sredstva nabavljena su iz Rusije, a škola je dobila svoj pečat 1889/90. godine, na kojem je u sredini bio urezan crnogorski grb, a okolo natpis „Djevojački institut carice Marije na Cetinju”<sup>93</sup>.

Povodom proslave 25-to godišnjice postojanja škole, na Cetinju je održana svečana proslava na kojoj su učestvovali profesori, učenice, knjaz Nikola sa knjaginjom Milenom i porodicom. Skup je pozdravio govorom mitropolit Mitrofan Ban, dok se knjaz Nikola načelnici instituta zahvalio sljedećim riječima: „Njeg. Visočanstvo Gospodar izvolio upraviti načelnici instituta sljedeću zdravicu:

*Gospođice Načelnice!*

*„Danas slavi ovaj prosvjetni hram 25-godišnjicu svoga blagoslovenog djelovanja u Mojoj državi, a na polju opšte srpske prosvjete. U cijelom Južnom Slovenstvu, po sudu znalaca ovaj Institut prednjači pred svojom braćom, na veliku korist Crne Gore i ponos Rusije. A što čini, te mu pripada to prvijenstvo? To je veliko plemenito rusko srce, što u njemu bije! Ono u velikoj bratskoj nam Rusiji, u oblasti blagotvornosti, čini čudesa, kojima se i zapadna prosvijećena Evropa divi i klanja. To je rusko srce učinilo i ovo čudo, te je u ovim krševima procvjetao najmirisniji cvijet na Balkanu i to baš, gospođice, pod vašom mudrom, revnosnom i prosvijećenom upravom. Pun priznanja prema toj urođenoj dobrotvornosti ruskoga srca, koje ponajbolje bije u ženskom dijelu bratskoga nam naroda ruskoga, Ja pijem, Gospođice, u Vaše zdravlje!*

*„Iza ove zdravice Njegovog Visočanstva, koja je veliko oduševljenje izazvala, opet je hor otpjevao „mnoga ljeta“.*

25. XI. 1895.

...

Institut je poslije 44 godine uspješnog postojanja prestao s radom. Odluka je uslijedila nakon rasprave u crnogorskoj Skupštini 1906/1907. zbog nesporazuma između S. Mertvago i tadašnjeg ministra prosvjete Jovana Plamenca oko crnogorsko – ruskih ingerencija nad njegovim radom. Do novih sukoba dolazi 1910. zbog odbijanja uprave škole da se Ministarstvu prosvjete prizna pravo nadzora nad radom Instituta. Od strane Rusije<sup>94</sup> sukob je shvaćen kao politički akt i oslobađanje od trajnog ruskog uticaja koji se sprovodio preko ove ustanove. U junu 1913. Rusko

---

<sup>35</sup> Ova obrazovna institucija se, odlukom Ruskog poslanstva i carske vlasti u Petrogradu, neopozivo se zatvara. Razlozi za konačnu obustavu rada ove ugledne i evropski priznate obrazovne institucije fluidno su tumačeni (T. Jovović, B. Maslovarić, *Počeci obrazovanja žena u Crnoj Gori, Djevojački institut na Cetinju*, str. 391).

<sup>36</sup> D.J. Martinović, Djevojački institut, Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, *Iz istorije školstva*, Titograd, 1980, str. 166.

<sup>37</sup> Ova prosvjetno - obrazovna institucija radila je od 1869. do 1913. godine s prekidima za vrijeme oslobodilačkih ratova 1876-1878. godine. Ratni događaji obustavili su dalji razvoj školstva i obrazovnih „zamaha“ u ondašnjoj crnogorskoj sredini.

<sup>38</sup> D.J. Martinović, Djevojački institut, Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, *Iz istorije školstva*, Titograd, 1980, str.154 -155.

poslanstvo na Cetinju, službeno<sup>95</sup> je objavilo zatvaranje ustanove<sup>96</sup>. Postojao je plan da se ona izmjesti u Niš, Peć, Beograd ili Šabac. Međutim, do realizacije ove ideje nije došlo.

Nakon ukidanja Instituta kompletna arhiva prenijeta je u S. Peterburg (što predstavlja dodatni problem u detaljnijem istraživanju ove ustanove, veoma značajne za društveno politički i kulturni život Crne Gore, a i šire)<sup>97</sup>.

Prosvjetni neimari, na čelu sa S. P. Mertvago, postavili su temelje veličanstvene građevine koja se zove obrazovanje i vaspitanje novih naraštaja i budućih generacija na ovim prostorima.

...

Otvaranjem većeg broja obrazovnih institucija, Crna Gora se mogla pridružiti civilizovanim uzorima prosvijećenih naroda. Elite, koje su počele da se stvaraju u ambijentu tvrdokorne patrijarhalnosti, prihvatile su ideju o školovanju žena. U vrijeme formiranja građanskog staleža veliku ulogu odigrale su baš žene obrazovane u novoosnovanom Institutu.

Obrazovana crnogorska žena, unijela je drugačije vaspitne mjere i red u porodični život, pa i postupno popuštaje krutog patrijarhalnog, dominantno bračnog modela. Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, trajno će izmijeniti cjeloviti kulturni ambijent, kodiran po patrijarhalno-tradicionalističkim standardima, u užoj i široj društveno-životnoj matrici.

Ženski Institut, nakon 44 godine svog bivstvovanja, imao je impozantne rezultate i ostvario snažan uticaj na proces promjena u društvenoj i kulturno-prosvjetnoj crnogorskoj stvarnosti. Iznjedrio je generacije i generacije mladih obrazovanih učiteljica, od kojih su neke nastavile školovanje na poznatim univerzitetima širom Evrope, i podstakao emancipaciju i preispitivanje ženske pozicije i statusa u porodici i društvu na pragu 20. vijeka.

## Literatura

1. Delibašić Rade, Djevojački institut kao regionalna škola i rad knjaza (kralja) Nikole na otvaranju prve velike škole – fakulteta, Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu, Podgorica, 2009, br. 4.
2. *Dulcinea* : časopis aktiva istorije, geografije i građanskog vaspitanja, Ulcinj, 2017.
3. Glas Crnogorca od 23. juna 1890, br. 26.
4. Glas Crnogorca od 5. oktobra 1890, br.41.
5. Glas Crnogorca od 23. novembra 1890, br. 48.
6. Glas Crnogorca od 20. juna 1892, br. 25.
7. Glas Crnogorca od 6. februara 1906, br. 7.
8. Glas Crnogorca od 30. januara 1910, br. 6.
9. Glavnija pravila za roditelje i staratelje, koji daju djecu na vaspitanje u Djevojački Institut carice Marije na Cetinju, Cetinje, 1905.
10. Izvještaj o Djevojačkom institutu carice Marije na Cetinju školske 1880-90. godine. Priredio profesor Ž. Dragović, Cetinje, Knj. crn. državna štamparija, 1890.
11. Izvještaj o Djevojačkom institutu carice Marije na Cetinju školske 1891-92. godine. Priredio profesor Ž. Dragović, Cetinje, Knj. crn. državna štamparija, 1892.
12. Klikovac Sofija, Predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Crnoj Gori – naš zadatak“, Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu, Podgorica, 2009, br. 4.

13. Martinović, Dušan J., Portreti V, Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurđe Crnojević,“ Cetinje, 1995.
14. Martinović, Dušan J., Djevojački institut : prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, Iz istorije školstva, Titograd, 1980.
15. Novović, Tatjana, Pedagoški uticaj S. P. Mertvago na razvoj predškola u Crnoj Gori, Zgotovinsko društvo za južno Primorsko – Koper, *Acta Histriae*, Koper, 2018.
16. Novović, Tatjana, Maslovarić Biljana, Počeci obrazovanja žena u Crnoj Gori, Djevojački institut na Cetinju, *Annales*, Koper, 2018.
17. Rovinski, Pavle A., Djevojački institut carice Marije na Cetinju, Cetinje, Štamparija Obod, 2000.
18. Šekularac, Božidar, Razvoj školstva i obrazovanja u Crnoj Gori, *Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Podgorica, 2009.
19. *Tragovima školstva u Crnoj Gori : 140 godina osnivanja Bogoslovsko – učiteljske škole i Djevojačkog instituta*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2009.
20. *Žene Crne Gore*, JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica, 2022.

#### WEB izvori:

<http://www.idoconline.info/article/684701>

<http://www.fms-tivat.me>

#### Kratka biografija

Marina Šoć zaposlena je u JU 'Narodni muzej Crne Gore' na Cetinju. Završila Kulturološki fakultet na Cetinju, postdiplomske studije na Istorijskom institutu u Podgorici, odsjek Istorija / istorija kulture i istorijska antropologija. Učestvovala je u izradi programa, studija i elaborata za izvođenje konzervatorsko-restauratorskih radova na pokretnim spomenicima kulture iz Muzeja kralja Nikole, Istorijskog, Etnografskog i Njegoševog muzeja i Manastirske riznice na Cetinju. Takođe je angažovana na obavljanju stručnih poslova za potrebe JU Muzeji, galerija i biblioteka Budva, Pomorskog muzeja iz Kotora i Polimskog muzeja iz Berana.

Kao dio stručnog tima, učestvovala je na pripremi izložbi; *"Od niti do tkanine"* (Etnografski muzej, Cetinje, 2003), *"Blago Crne Gore"* (Opava, Češka, 2005), *"Crnogorske uniforme"* (Biljarda, Cetinje, 2006), *"Evropska moda na crnogorskom dvoru"* (Biljarda, Cetinje, 2015), *"Narodne nošnje Crne Gore XIX –XX vijek"* (Biljarda, Cetinje, 2016), *"Prva stalna postavka etnografskog muzeja"* (Etnografski muzej, Cetinje, 2018), *"Legat Veljka Vlahovića"* (Crnogorska galerija umjetnosti „Miodrag Dado Đurić“, Cetinje, 2018), *„Od tradicionalnog do modernog“* (Muzej makedonske borbe, Skoplje, 2019), *„Ljepota različitosti – The beauty of diversity“* (Etnografski muzej - Baku, Azerbejdžan, 2024).

Učestvovala je na mnogim seminarima i radionicama u zemlji i inostranstvu (u Etnografskom muzeju i Narodnoj biblioteci Srbije – Beograd, Al Centro Universitario Europeo per i Beni Culturali – Ravello, Salerno - Italia, na Univerzitetu Perugia, “20 th and 21th century art futuro contemporaneo”, Italia, "Heritage without borders", Narodni muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo).

Objavila više stručnih radova iz oblasti kulture, istorije i zaštite pokretnih spomenika kulture.

Jelena RAJIĆ

Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“, Jagodina, Srbija  
[jelenanora@gmail.com](mailto:jelenanora@gmail.com)

Jasna MILOŠEVIĆ

Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“, Jagodina, Srbija  
[jasna0908@gmail.com](mailto:jasna0908@gmail.com)

## OD POLICA DO BITOVA: PRIMER NARODNE BIBLIOTEKE U JAGODINI KROZ PRIZMU SAVREMENIH SVETSKIH BIBLIOTEKA

**Sažetak:** *U postdigitalnom društvu, digitalne tehnologije ne predstavljaju nešto revolucionarno i inovativno – one su transparentne i sveprisutne i smatraju se sastavnim delom svakodnevnog života. (Post)digitalna transformacija nije zaobišla ni javne biblioteke, koje se danas posmatraju kao hibridni prostori – fizički i digitalni – mesta za čitanje, ali i dinamični centri za celoživotno učenje, inovacije, kreativnost i osnaživanje zajednice.*

*Primer Narodne biblioteke u Jagodini pokazuje da i male biblioteke imaju značajnu ulogu u transformaciji kulturnih praksi u postdigitalnom okruženju. U cilju promocije dela najvećih stvaralaca književnosti za decu koja prevazilaze vremenske i generacijske okvire i ostaju prisutna u kolektivnoj svesti, Biblioteka realizuje program Imam pravo da čitam, koji je 2022. godine nagradila neprofitna organizacija EIFL za izuzetan bibliotečki program koji ima značajan uticaj na lokalnu zajednicu.*

*Na kreativnim radionicama deca obrađuju najznačajnija književna dela kroz ilustrovanje tema i likova, izvođenje skečeva, predstava i kvizova, kao i putem virtuelnih izložbi i video preporuka omiljenih naslova koje deca objavljuju na zvaničnoj Facebook stranici Biblioteke.*

*Ovaj sveobuhvatni pristup pokazuje da su deca ne samo čitaoci, već i aktivni učesnici kako u fizičkom prostoru Biblioteke, tako i u digitalnom okruženju. Na taj način, digitalni prostor se ne koristi za besmislene i površne sadržaje, već postaje mesto koje podstiče dečju kreativnost, empatiju, maštovitost, jezičke veštine i prepoznavanje univerzalnih vrednosti i moći koje ima pisana reč.*

*Uprkos lokalnom kontekstu, ograničenim digitalnim i finansijskim resursima Biblioteke, ovaj program uspešno prati inovacije u oblasti bibliotekarstva. U radu su predstavljeni i primeri usluga za decu nekih od digitalno najrazvijenijih biblioteka u svetu, čime se dodatno naglašava značaj i potencijal programa za decu Imam pravo da čitam.*

*(Post)digitalna transformacija ne ogleđa se isključivo u korišćenju društvenih mreža, aplikacija i veštačke inteligencije, već u razumevanju činjenice da digitalne tehnologije ne mogu u potpunosti da zadovolje suštinsku potrebu dece da svet oko sebe razumeju kroz čitanje, jer književnost kao kulturno nasleđe neguje upravo ono što ih čini ljudima.*

**Ključne reči:** *postdigitalno društvo, biblioteke, digitalna transformacija, čitanje, deca.*

## FROM SHELVES TO BITS: THE CASE OF THE JAGODINA PUBLIC LIBRARY THROUGH THE LENS OF CONTEMPORARY GLOBAL LIBRARIES

**Abstract:** *In the postdigital society, digital technologies are no longer perceived as revolutionary or innovative. They are transparent, omnipresent, and considered an inherent part of everyday life. The (post)digital transformation has not bypassed public libraries, which are increasingly understood as hybrid spaces, both physical and digital, not only as places for reading but also as dynamic centres of lifelong learning, innovation, creativity, and community empowerment.*

*The case of the Jagodina Public Library illustrates that even small libraries can play a significant role in transforming cultural practices within the postdigital environment. In order to promote the works of the most prominent authors of children's literature, works that transcend time and generation boundaries and remain present in the collective memory, the Library implemented the program I Have the Right to Read. In 2022, this initiative was awarded by the non-profit organization EIFL as an exemplary library program with substantial impact on the local community.*

*Through creative workshops, children engage with major literary works by illustrating characters and themes, performing sketches, plays, and quizzes, as well as by creating virtual exhibitions and video book recommendations published on the Library's official Facebook page.*

*This comprehensive approach demonstrates that children are not only readers but also active participants in both the physical space of the Library and in the digital sphere. In this way, digital platforms are not used for trivial or superficial content but become environments that nurture children's creativity, empathy, imagination, language skills, and appreciation of the universal values and enduring power of the written word.*

*Despite its local context and limited digital and financial resources, the Library has successfully kept pace with contemporary innovations in librarianship. This paper also presents examples of services for children in some of the world's most digitally advanced libraries, further emphasizing the importance and potential of the I Have the Right to Read program.*

*The (post)digital transformation is not defined only by the use of social media, applications, or artificial intelligence, but by recognizing that digital tools cannot fully satisfy the essential human need of children to understand the world through reading. Literature, as cultural heritage, cultivates precisely those values that make us human.*

**Keywords:** *postdigital Society, Libraries, digital transformation, Reading, Literature, Children.*

*„Knjiga je poput kašike, čekića, točka ili makaza. Kada ste ih jednom izmislili, ne možete ih učiniti boljim... Možda će ona evoluirati u svojim sastavnim delovima, možda joj stranice više neće biti od papira. Ali ostaće ono što jeste.“*

*(Umberto Eko i Žan Klod Karije )*

### Postdigitalno doba ili novi humanizam čovečanstva

Tokom prve industrijske revolucije, Tomas Mor je pisao: „Ovce su pojele ljude“. Bila je to, uz sve blagodeti koje progres donosi, i prva velika pretnja po celokupni ljudski rod. Opstanak je zahtevao prilagođavanje i okretanje pretnji u šanse.

Nekoliko vekova kasnije, nauka i tehnika donose neslućena „čuda” u život širom planete. Ovoga puta iz zasede vrebaju gladni sajber-vukovi, a svet je ponovo pred dilemom hoće li digitalno okruženje pojesti čoveka.

Mogu li kompjuteri, mašine za učenje, roboti i sva veštačka inteligencija ubiti čoveka i njegovu suštinu?

Svedoci smo dramatičnih promena u svim sferama života i neograničenih mogućnosti u oblasti obrade i čuvanja informacija i u pristupu znanju.

Mašine, naročito ove savremene, su umnogome superiornije od ljudi. Njihove performanse i brzina delovanja dostižu neslućene parametre. Male su šanse čoveka i sve njegove kognitivne snage u borbi sa osrednjim procesorom koji se nalazi u rukama skoro svakog deteta, ali je zato sva snaga sveta u srcu ljudskog roda, a tu su i najmoćnije mašine nemoćne. U suštini, ovo je vreme potencijalnih opasnosti, ali i velikih prilika.

Postdigitalno doba s idejom povratka ljudskim vrednostima i postavljanja tehnologije u potčinjeni položaj uprkos svoj njenoj superiornosti, predstavlja svojevrsan novi humanizam u razvoju društva i novu nadu za opstanak prirodom najusavršenijeg bića.

Čitav svet i sve oblasti ljudskog delovanja prolaze kroz proces (post)digitalne transformacije, pa samim tim i biblioteke koje se posmatraju kao hibridni prostori – fizički i digitalni.

Nezamislivo je njihovo poslovanje bez primene tekovina digitalne revolucije pri čemu korisnici digitalno participiraju<sup>98</sup> u medijskim procesima, ali i bez druženja uz knjigu i povodom knjige, međuljudskih susreta, usmerene kreativnosti, razmene dobre energije i duhovnih potencijala na ime ličnog razvoja i osnaživanja čitave zajednice.

Primer Narodne biblioteke u Jagodini pokazuje da i male biblioteke imaju značajnu ulogu u transformaciji kulturnih praksi u postdigitalnom okruženju.

Ovom prilikom, ukazaćemo na neke od ideja za rad sa decom koje smo sproveli u delo i za koje smo nagrađeni na globalnom nivou.

Naime, Narodna biblioteka *Radislav Nikčević* u Jagodini je jedna od četiri pobedničke biblioteke na međunarodnom konkursu za inovativne programe javnih biblioteka koji omogućavaju učenje kroz igru. Nagradu dodeljuje neprofitna organizacija EIFL osnovana 1999. godine s misijom da preko javnih biblioteka širom sveta omogući dostupnost digitalnih informacija, znanja i održivi razvoj zajednica.

Nagradu je podržala i LEGO fondacija u okviru svoje kampanje *Izgradimo svet igre* kojom podstiče decu da uče kroz igru i razvijaju veštine neophodne za napredovanje i dostizanje punog potencijala.

Jagodinska biblioteka je nagrađena za program pod nazivom *Imam pravo da čitam* u okviru kojeg deca razvijaju maštu, kreativnost i ljubav prema knjigama i čitanju; podstiču empatiju; stiču prijateljstva i bolje razumeju svet oko sebe. Program je predstavljen na međunarodnoj konferenciji za inovatore u javnim bibliotekama Next Library u danskom gradu Orhusu.

---

<sup>1</sup> „Digitalna participacija znači aktivno učešće, a ne pasivno konzumiranje digitalnih sadržaja i predstavlja preduslov za uspešno učešće u medijskim participativnim procesima”, prema Jasmina Arsenijević i Milica Andevski, „Kreativnost u prostoru interneta”, Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 5, 2015:11, preuzeto 29.8.2025, <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2015/978-86-6065-354-5>

## Imam pravo da čitam

Program *Imam pravo da čitam* je namenjen deci predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta i sastoji se iz niza aktivnosti (od neformalnih druženja preko radionica, kvizova, predstava, do virtuelnih izložbi i video preporuka).

Uvodna radionica u okviru ovog programa, bila je *Zdrav duh u zdravome telu* namenjena deci od 5 do 7 godina. Cilj nam je bio da istaknemo važnost sklada u negovanju fizičkog i mentalnog zdravlja. Pričali smo i čitali o zdravoj hrani i telesnom vežbanju, ali i o zdravlju koje „iz knjiga dolazi” i na kraju, u dobrom sportskom duhu, sproveli „zdravo” takmičenje u čijoj organizaciji su nam pomogli drugari iz školice sporta Sportissimo iz Jagodine. Kao krajnji rezultat, dobili smo savršen koktel zdravlja: razvijali motoričke veštine, gradili i produbljivali prijateljstva, istraživali svet i učili o njemu (a da to nismo ni primetili) i nadasve se zabavili.

Centralni segment programa koji smo nazvali *Ako ne možeš pobediti, pridruži se* posvećen je pokušaju ublažavanja antagonizma između modernog i konvencionalnog, ekrana i knjige.

Skoro da više i ne postoji dilema ko je pobednik našeg doba.

Golim okom gledano, a i mnoštvom studija dokazano, knjige polako gube bitku u borbi s pametnim telefonima i računarima.

Neminovnost civilizacijskog napretka, reći će mnogi, no sve i da celokupno društvo to prihvati, postoji profesija koja će se boriti za, makar, nerešen rezultat – bibliotekari. Kao čuvari svekolikog znanja pohranjenog najpre na glinenim pločicama, papirusnim svicima i pergamentu, preko papirnih pa sve do e-stranica, bibliotekari imaju najvažniju misiju – ne samo da budu posrednici već i aktivni učesnici u procesu susreta i zbližavanja između knjiga i čitalaca. Na njima je da pronađu način. Univerzalni recept ne postoji. Jedino što je izvesno i što je istina koju ne treba dokazivati je da čitanje knjiga pozitivno utiče na razvoj dece, na bogatstvo njihovog rečnika i kulturu izražavanja, razvija kreativnost i maštu, poboljšava pažnju i koncentraciju, razvija empatiju, podstiče razvoj kritičkog mišljenja, utiče na usvajanje i razvoj estetskih i moralnih vrednosti, podstiče radoznalost i istraživački duh, ukratko – čitajući, deca stvaraju sebi veće životne šanse i postaju bolji ljudi.

Brojna istraživanja pokazuju da deca koja imaju razvijene čitalačke navike kasnije imaju bolji uspeh u školi, stiču veća akademska zvanja, kreativniji su, imaju bogatiji socijalni život.

Pozivajući se na istraživanje rađeno u Nemačkoj<sup>99</sup> po kome deca koja čitaju postaju uspešniji ljudi, jedan od najpoznatijih srpskih pisaca za decu novije generacije, Uroš Petrović, zaključuje da mi „nemamo pravo da im te procenite vezane za uspeh tako rano izmaknemo pravdajući se manjkom vremena ili tehnološkim novotarijama”<sup>100</sup>. Isto tako savremena istraživanja pokazuju da deca sve manje čitaju, a sve više vremena provode ispred televizora, mobilnih telefona, tableta i računara. „Najvažniji akteri informacionog društva, škole, univerziteta, biblioteke, suočavaju se sa paradoksima digitalnog sveta: površnost i brzina zamenjuju mudrost i

---

<sup>2</sup> Wido Geis-Thöne, „Results on Long-Term Effects Based on the Socio-Economic Panel: Daily (Pre-) Reading Improves School Performance,” IW-Report 39 (November 7, 2019), German Economic Institute (IW), <https://www.iwkoeln.de/en/studies/wido-geis-thoene-daily-pre-reading-improves-school-performance.html> (pristupljeno 27.8 2025).

<sup>3</sup> <https://laguna.rs/laguna-bukmarker-uros-petrovic-nedostaju-nam-putokazi-ka-pameti-unos-852.html> (preuzeto 26.8.2025)

obrazovanje, rastući kvantitet informacija i razni metodi lakog i brzog pristupa ne garantuju kvalitet i kreativnost njihove upotrebe”.<sup>101</sup>

Može li se pomiriti naizgled nepomirljivo i možemo li pronaći način kako da deci „doskočimo” u ime njihovog dobra? Budući da promene „zapljuskuju kopna i kule sveta“ u „moderne splavove za spašavanje valja ugraditi – drvo mašte, kormila kreativnosti i jedra inicijative“. (Neisbitt, prema Mujić, 2007: 290).<sup>102</sup>

Rezultati nekih od primera koje smo mi osmislili i sproveli, potvrđuju da smo na pravom putu ostvarivanja sinergijskog delovanja tehnoloških dostignuća i knjige u njenom izvornom obliku.

Kao prvi primer dobre prakse, navodimo radionice za decu inspirisane knjigom *Očarane naočare* Svetlane Velmar Janković. Knjiga se sastoji iz sedam priča – sedam epoha iz istorije Beograda i sedam „međuvremena” u kojima književni likovi u sadašnjosti tumače način života i događaje koje sreću u pričama iz prošlosti. Rad na ovom tekstu je zahtevao ozbiljnu pripremu i tesnu saradnju sa nastavnicima. Pristup je bio interdisciplinaran i multimedijalan.

Polazeći od knjige u klasičnom papirnom formatu, deca dobijaju zadatak da pročitaju tekst i pronađu odgovore na unapred pripremljene istraživačke zadatke. Samostalno i u grupama, oni obavljaju temeljnu pripremu vezanu za određeni istorijski trenutak koristeći se izvorima u svim raspoloživim oblicima (razgovor sa odraslima, istorijski udžbenici, preporučeni sajtovi, filmovi, prigodne emisije...). Finalna radionica je predstavljala mozaik sačinjen od kratkih prezentacija svih sedam vremena od neolitske Vinčanske kulture na obalama Dunava, preko dolaska Kelta pa Slovena, vremena Ćirila i Metodija, uz preskok od nekoliko vekova do renesanse Beograda pod despotom Stefanom Lazarevićem pa sve do njegovog oslobođenja od Turaka pod Karađorđem i, konačno, do kneza Mihaila i dobijanja ključeva Beogradske tvrđave.

Pored centralnog fokusa na književni tekst o istorijskim epohama, akcenat je i na laserskim naočarama koje u ovoj knjizi čudima tehnike daju magijsku moć.

Drugi primer koji ćemo navesti jeste radionica posvećena najpoznatijoj knjizi o Holokaustu – *Dnevnik Ane Frank*. Imajući u vidu da je pomenuta knjiga skinuta sa spiska obavezne lektire i da se obrađuje samo odlomak iz čitanke s ciljem usvajanja značenja dnevnika kao epistolarne forme, a da autentičnost i suština ovog dela (razvijanje empatije mladih ljudi za sve progonjene i bespomoćne) ostaju u drugom planu, smatrali smo da bi ovakva radionica mogla bar donekle nadomestiti tu nedorečenost školskog programa.

Vremenska distanca i okolnosti u kojima se našla glavna junakinja ovog dnevnika ne mogu se smatrati bliskim i inspirativnim za čitanje današnjoj deci. Iz tog razloga su bibliotekari uz pomoć nastavnika srpskog jezika i istorije odlučili da im ovu tešku priču priplize „njihovim” stilom i jezikom: što manje teksta, što više slika, učenje putem otkrića, kooperativno učenje, vršnjačka interakcija i saradnja...

Naime, približavanje ovog dela deci je zamišljeno kroz izložbu o Ani Frank i radionicu u kojoj će oni, u velikoj meri, putem samostalnih otkrića rešavati dobijene zadatke.

Rad počinje upoznavanjem s likom Ane Frank i istorijskim kontekstom njenog života. Zatim se deci dele vežbanke koje će sve vreme posete izložbi imati uz sebe. Zatim sledi gledanje kratkog dokumentarnog filma nakon čega se deca dele u dve grupe i kreću u obilazak izložbe. Obe grupe imaju iste zadatke, razlikuje se to što ih rešavaju obrnutim smerom kako bi se izbegla gužva

<sup>4</sup> Vučković Željko, „Kliktanje i mišljenje: kultura knjige i čitanja u eri interneta”, <file:///C:/Users/decje/Downloads/kp18-IV-2-ZeljkoVuckovic.pdf> (preuzeto 28.8.2025)

<sup>5</sup> Nihada Mujić, „Obrazovanje kao najznačajniji stup na putu u društvo znanja,” *Informatologia* 40, br. 4 (2007): 289–294.

ispred panoa na kojima će pronalaziti odgovore na pitanja iz vežbanki. Na kraju će se ponovo svi spojiti i radiće završni zadatak koji se sastoji u tome što će deca pronaći odgovore koje su upisivala u odgovarajućim redovima što je označeno brojevima u „mrljama od mastila”. Kao rezultat, pojaviće se pesmica u formi ”rondo”<sup>103</sup> koju mogu da prepisu na papir i ilustruju vodeći se ličnim impresijama.

Program *Imam pravo da čitam* je obuhvatao i gostovanja popularnih dečjih pisaca. Njihovo druženje s decom je najneposredniji način uspostavljanja prisnog odnosa između knjige i mladog čitaoca i najbolji pokazatelj da mašine i nisu tako superiorne. Pisci su večita deca. U njihovoj prirodi je „lakoća zavođenja” onih kojima se obraćaju. Maštoviti su i kreativni pa je pravo uživanje posmatrati ih i „krasti fore” za privlačenje dece u svet književnosti.

Radionice, predstave, kvizovi, izložbe, preporuke, likovno-literarni konkursi i slične aktivnosti jesu potvrđeni načini popularizacije knjiga i čitanja. Naravno, potpuno je iluzorno i pomisliti da bi se „čudne sprave” mogle sasvim izbeći i staviti van igre, što ne bi bilo ni poželjno. Važno je samo pronaći pravu meru i pravi model njihovog participiranja u svim ovim aktivnostima, iskoristiti sve njihove prednosti i postaviti ih u ulogu aktivnog promotera knjige i čitanja.

Najočigledniji primer pozitivnih strana tehnoloških pomagala jeste njihova uloga u doba korone. U vreme kada su biblioteke i njeni korisnici bili fizički distancirani, sva komunikacija se odvijala putem društvenih mreža: obaveštavanje korisnika, preporučivanje knjiga pa čak i takmičenje u likovnom stvaralaštvu (na književne teme).

Neke od tih aktivnosti su opstale i nakon propisane socijalne distance već tradicionalnog letnjeg konkursa za najbolju fotografiju s odmora uz knjigu iz naše biblioteke pod nazivom *Knjiga na moru*.

Na kraju, nedopustivo je ne pomenuti i u ovom kontekstu projekat koji predstavlja neprocenjivu vrednost u elektronskoj riznici jagodinske biblioteke –elektronski književni časopis za decu i mlade *Slova na struju*<sup>104</sup> koji nam je nepresušna inspiracija i za brojne književno-kreativne aktivnosti s decom.

## **Primeri dobrih (inovativnih) praksi svetskih biblioteka**

Primer Narodne biblioteke u Jagodini jasno pokazuje da i ustanove sa ograničenim resursima mogu uspešno da prate savremene trendove u bibliotekarstvu kreirajući inovativne programe koji podstiču decu na čitanje i stvaralaštvo kako u fizičkom, tako i u digitalnom prostoru. Ipak, da bismo u potpunosti razumeli značaj ovakvih inicijativa, važno je sagledati primere dobre prakse iz globalnog okruženja.<sup>105</sup> Najmodernije biblioteke širom sveta razvijaju nove modele rada sa decom kombinujući digitalne tehnologije i fizički prostor oslanjajući se na daleko veće digitalne, finansijske i infrastrukturne kapacitete.

---

<sup>6</sup>”Rondo” je stara francuska poetska forma koju karakteriše da je pisana u 8 redova, a da se 1. 4. i 7. red ponavljaju. Tako se prvi stih uvek ponovo vraća u 4. redu, pa onda opet u 7. redu. Na taj način se stihovi vrte u krug kao u nekom plesu.

<sup>7</sup> Opširnije u: Jasna Milošević i Snežana Vulić, „*Slova na struju*”, 165-176. U: Zbornik radova s međunarodnog savjetovanja knjižničara 2018. godine, priredila Katarina Čeliković, Subotica: Hrvatska čitaonica Subotica i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2019.

<sup>8</sup>U radu, primeri nisu prikazani na osnovu prikupljanja podataka iz različitih izvora, već na osnovu terenskog istraživanja i neposrednog posmatranja u bibliotekama u Dubaiju, Singapuru i Orhusu.

*Mohamed bin Rašid* biblioteka u Dubaiju predstavlja jedan od najambicioznijih projekata u oblasti savremenog bibliotekarstva u svetu. Reč je o impresivnoj zgradi futurističkog dizajna koja se prostire na sedam spratova i korisnicima nudi širok spektar digitalnih sadržaja. Posebna pažnja posvećena je deci kroz programe koji kombinuju književnost i najnovija tehnološka dostignuća.

Jedan od najupečatljivijih primera je humanoidni robot Peper koji predstavlja spoj tehnologije, edukacije i interakcije. On pozdravlja najmlađe korisnike i vodi interaktivne razgovore, usmerava ih kroz prostor biblioteke, daje preporuke, odgovara na pitanja vezana za biblioteku. Zavaljujući tehnologiji za prepoznavanje lica, tona glasa i osnovnih emocija, Peper može da prilagodi svoju komunikaciju i učini je prijatnijom i prirodnijom – može, na primer, da uteši ili nasmeje korisnika. Pored toga, on ume da igra igrice, zabavlja decu, čak i pravi selfije. Koristeći gestove, glas i ekran, priča bajke i edukativne priče na zanimljiv način kombinujući interaktivne elemente kao što su slike, animacije i tekst, čime podstiče decu na aktivno slušanje, razvijanje pažnje i interesovanja za književnost. Prisustvo ovog robota čini prostor biblioteke zabavnijim i pristupačnijim, naročito za decu koja se prvi put susreću sa čitanjem.

Proširena stvarnost (AR) u biblioteci omogućava deci da pomoću tableta ili pametnih telefona skeniraju posebne ilustracije u knjigama, koje zatim „ožive“ na ekranu kroz zvukove, animacije i dodatne informacije. Na taj način, statične stranice knjige se pretvaraju u dinamične i interaktivne sadržaje, što dodatno podstiče decu na aktivno čitanje i istraživanje.

Virtuelna stvarnost (VR) omogućava deci da pomoću specijalnih naočara „uđu“ u svet priče. Najmlađi korisnici biblioteke mogu da istražuju zamak iz bajke ili šumu iz naučne fantastike. Na taj način, čitanje prestaje da bude samo klasično čitanje teksta, već postaje doživljaj iz prve ruke koji podstiče maštu i pomaže deci da bolje razumeju kontekst i detalje priče.

Hologrami u biblioteci ne samo da čitaju priče deci, već i oživljavaju likove iz knjiga na fascinantna način. Kroz trodimenzionalne prikaze i pokrete, oni uvode mališane pravo u samu priču, pretvarajući klasično čitanje u magično i interaktivno iskustvo. Glas holograma izgovara tekst priče dok se likovi i scene pojavljuju u prostoru kao da su živi. Korišćenjem gestova i izraza lica, hologram dodatno prenosi emocije i atmosferu, čineći doživljaj zanimljivijim za decu. Osim što pričaju priče, hologrami razgovaraju sa decom, odgovaraju na njihova pitanja i podstiču ih da aktivno učestvuju. Hologramski naratori mogu biti poznati pisci ili omiljeni junaci iz knjiga, što dodatno približava decu svetu knjiga.

Inicijativa *A World in Your Language*<sup>106</sup> (Svet na tvom jeziku) omogućava čitanje i slušanje knjiga na 13 jezika uz pomoć veštačke inteligencije (AI). Cilj je da se arapska književnost, kultura, jezik i nasleđe učine dostupnim široj publici kroz najsavremenije simultano prevođenje. Posebna pažnja posvećena je deci kojoj ova tehnologija pruža mogućnost da na maternjem jeziku uživaju u pričama i edukativnim sadržajima podstičući njihov razvoj i interesovanje za književnost i različite kulture.

*Nacionalna biblioteka Singapura* (NLB) je pokrenula inovativnu digitalnu platformu *Playbrary* čiji je cilj da klasična književna dela približi mlađim generacijama na interaktivan način. Uz pomoć generativne veštačke inteligencije, romani se pretvaraju u avanturističke igre u kojima čitaoci preuzimaju glavnu ulogu i biraju opcije koje vode do različitih zapleta i ishoda radnji. Na taj način se, recimo, „20000 milja pod morem“ ili „Mobi Dik“ ne samo čitaju, već i „doživljavaju“.

---

<sup>9b</sup>Mohammed Bin Rashid Library Launches „A World in Your Language“ Initiative to Read and Listen to Books in 13 Languages, Government of Dubai Media Office, September 20, 2023, <https://mediaoffice.ae/en/news/2023/september/20-09/mohammed-bin-rashid-library-launches-a-world-in-your-language-initiative> (pristupljeno 24.8.2025)

Igre prate osnovnu radnju originalnih dela, ali omogućavaju dodatnu interakciju sa sadržajem. Pored toga, platforma automatski generiše ilustracije koje prate priču, čineći čitanje vizuelno privlačnijim. Ova platforma korisnicima omogućava da direktno pristupe i pozajme originalne štampane ili elektronske verzije knjiga iz fonda Nacionalne biblioteke Singapura čime se promovise čitanje klasičnih dela na tradicionalan način.

*StoryGen* je inovativni projekat Nacionalne biblioteke Singapura, deo programa ExperienceIT, koji koristi generativnu veštačku inteligenciju da klasične priče pretvori u interaktivna i multimedijalna iskustva.<sup>107</sup> Korisnici, uključujući i decu, mogu da preuzmu aktivnu ulogu u oblikovanju priča birajući likove, žanr, lokacije i tok radnje čime se svaka priča prilagođava njihovim interesovanjima i mašti i postaje jedinstvena. Na primer, poznata dečja priča može se preoblikovati u naučno-fantastičnu avanturu sa ilustracijama koje generiše AI. Priča se zatim prikazuje u specijalnom prostoru koji se zove Immersive Room, gde korisnici mogu da je dožive kroz zvukove, slike i projekcije koje omogućavaju potpuni doživljaj personalizovane priče. Pored toga, korisnici dobijaju sopstvenu verziju priče u PDF formatu, koju mogu čuvati ili deliti putem društvenih mreža. Ovaj pristup predstavlja digitalnu transformaciju književnosti omogućavajući stvaranje jedinstvenih, interaktivnih priča koje kombinuju tekst, slike i multimedijalne elemente čime korisnicima pruža novo i dinamično iskustvo čitanja.

Ovaj projekat naišao je na oštre kritike pisaca, izdavača i radnika u kulturi u Singapuru. Oni su 7. januara 2025. godine potpisali zajedničku izjavu u kojoj se izrazili svojom zabrinutost zbog korišćenja generativne veštačke inteligencije u obrazovanju i kulturi, naglašavajući da ovakvi projekti mogu ozbiljno ugroziti književnu scenu Singapura.<sup>108</sup> Kritičari su izrazili zabrinutost zbog prekomerne upotrebe digitalnih tehnologija, koje mogu dovesti do "normalizacije intelektualne krađe" i izbrisati granicu između originalnog stvaralaštva i automatizovanog generativnog sadržaja. S druge strane, Nacionalna biblioteka tvrdi da su svi materijali u StoryGen-u legalno licencirani ili više nisu pod zaštitom autorskih prava, a platforma je zamišljena kao alat koji dopunjava, a ne zamenjuje tradicionalne veštine pisanja. Ove kritike pokreću važna pitanja o etici korišćenja veštačke inteligencije u kulturnim i obrazovnim institucijama, posebno u postdigitalnom društvu gde tehnologija preplavljuje sve sfere života, ali i otvaraju nova pitanja vezana za originalnost i očuvanje ljudske kreativnosti.

*Dokk1* biblioteka u Orhusu predstavlja kulturni centar koji spaja tehnologiju, kreativnost i znanje stvarajući interaktivni prostor koji podstiče zajednicu na istraživanje i ideje. *Reading Ambassadors* je program biblioteke namenjen deci od 10 do 14 godina, sa ciljem da ih angažuje u aktivnom čitanju, diskusijama i promociji književnosti.<sup>109</sup> Kroz ovaj program, mladi čitaoci ne samo da čitaju i preporučuju knjige, već postaju i ambasadori književnosti unutar svoje zajednice. Reading Ambassadors organizuju različite književne događaje, kao što su maraton čitanja, književni festival i radionice. Pored toga, deca učestvuju u izboru i ocenjivanju knjiga za specijalna priznanja. Analiziraju knjige na osnovu stila pisanja, kreativnosti, tema i pouka i donose odluke o tome koje knjige zaslužuju posebna priznanja. Kroz ovaj proces, deca razvijaju veštine kritičkog mišljenja, izražavanja i organizacije, negujući ljubav prema knjigama i čitanju i prepoznajući vrednost književnih dela u društvu koje je sve više oblikovano digitalnim tehnologijama.

---

<sup>10</sup>Generative AI, LearnX Digital (National Library Board, Singapore),

<https://www.nlb.gov.sg/main/site/learnx/learnx-digital/adults-seniors/GenAI> pristupljeno 19.8.2025,

<sup>11</sup> The Straits Times, "68 Spore writers sign collective statement criticising NLB's uncritical endorsement of generative AI", <https://www.straitstimes.com/life/arts/68-spore-writers-sign-collective-statement-criticising-nlb-uncritical-endorsement-of-generative-ai> pristupljeno 14.8.2025

<sup>12</sup>*Læseambassadørmøde*, Dokk1, man. 3. nov., Aarhus Bibliotekerne, <https://www.dokk1.dk/det-sker/laeseambassadoermoede-3> pristupljeno 15.8.2025

*Kloden* je interaktivno igralište, dizajnirano kao prostorno pripovedanje koje deci omogućava da kroz igru istražuju, stvaraju i oživljavaju priče povezane sa različitim simboličkim zonama i elementima inspirisanim kulturama širom sveta. Deca nailaze na vulkan ili zmaja što podstiče njihovu kreativnost i omogućava im da izmisle sopstvenu priču. Ova interaktivna igra povezuje fizički svet i književnost, jer deca "čitaju" prostor koristeći mobilne uređaje i aplikacije za pripovedanje kako bi dokumentovala, delila i proširivala svoje priče. Na taj način čitanje postaje dinamičan proces koji kombinuje fizičke, digitalne i narativne elemente stvarajući interaktivno iskustvo koje povezuje decu sa književnošću i savremenim tehnologijama.

*MakerLab* je kreativni prostor u kome deca koriste najnovije tehnologije kao što su 3D štampači, digitalna animacija i zvučni dizajn, kako bi pretvorila pročitane priče u interaktivne, vizuelne i zvučne doživljaje. Na primer, kada pročitaju neku bajku mogu da dizajniraju 3D modele likova ili da kreiraju animirane scene koje oživljavaju ključne događaje ili da dodaju muziku. Na ovaj način čitanje prelazi iz pasivnog procesa u digitalno pripovedanje čime se razvijaju čitalačke veštine i digitalna pismenost.

## **Zaključak**

Analiziranjem praksi biblioteka u Jagodini, Dubaiju, Singapuru i Orhusu postaje jasno da tehnološki razvoj nije sam sebi cilj već izazov da se pronađe ravnoteža između humanističkog i digitalnog. Upravo u toj ravnoteži krije se snaga biblioteka u postdigitalnom dobu. Dok najrazvijenije biblioteke koriste VR, AR, holograme i veštačku inteligenciju da bi privukle decu, male biblioteke poput jagodinske osmišljavaju kreativne radionice i neguju neposredan kontakt sa decom. Ove razlike pokazuju da inovacije ne zavise isključivo od dostupnih finansijskih sredstava, već pre svega od spremnosti bibliotekara da deci pruže smislen i pedagoški utemeljen sadržaj.

Iako su najrazvijenije biblioteke sveta već daleko odmakle u primeni tehnoloških inovacija u svom radu to ne bi smelo da obeshrabri one neuporedivo manje i siromašnije da pokažu želju, ulože napor i upotrebe svu svoju kreativnost ne bi li ispratili zadate trendove i udovoljile zahtevima modernog multitasking čitaoca.

Iako tehnološki napredak pruža nove mogućnosti, važno je da se ne potisnu vrednosti tradicionalnih veština već da se nadograde i dopune stvarajući harmoniju između književnosti, tehnologija i lične kreativnosti pri čemu je od ključnog značaja da se tehnologija koristi na način koji neće dovesti do površnog odnosa prema knjizi, već će književnost i čitanje učiniti dostupnijim generacijama koje odrastaju uz ekrane.

Postdigitalno društvo upravo to zahteva od svih njegovih aktera jer je pronalaženje ravnoteže između očuvanja klasičnih vrednosti i ljudske kreativnosti i odgovornog korišćenja digitalnih alata ključni preduslov za obrazovanje i vaspitanje mladih generacija.

Budućnost biblioteka leži u univerzalnoj misiji da deci i mladima omoguće da kroz knjigu, bilo u štampanom ili, pak, digitalnom formatu, razvijaju svoj identitet, vrednosti i veštine neophodne u društvu koje se neprekidno menja.

## **Literatura i izvori**

1. Aarhus Bibliotekerne. "Læseambassadørmøde, Dokk1." November 3, 2023. <https://www.dokk1.dk/det-sker/laeseambassadoermoede-3>. (pristupljeno 17.8.2025)

2. Andevski, Milica i Željko Vučković. *Prolegomena za kritičku pedagogiju medija*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”; Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.

3. Arsenijević, Jasmina i Milica Andevski, „Kreativnost u prostoru interneta”, *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* 5, 2015:11, <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2015/978-86-6065-354-5> (preuzeto 29.8.2025)

4. Geis-Thöne, Wido. “Results on Long-Term Effects Based on the Socio-Economic Panel: Daily (Pre-) Reading Improves School Performance.” IW-Report no. 39 (November 7, 2019). Cologne: German Economic Institute (IW). <https://www.iwkoeln.de/en/studies/wido-geis-thoene-daily-pre-reading-improves-school-performance.html>. (pristupljeno 17.8.2025.)

5. „Generative AI.” LearnX Digital, National Library Board Singapore. <https://www.nlb.gov.sg/main/site/learnx/learnx-digital/adults-seniors/GenAI>. (pristupljeno 19.8.2025.)

6. Laguna. „Uroš Petrović: Nedostaju nam putokazi ka pameti.”. <https://laguna.rs/laguna-bukmarker-uros-petrovic-nedostaju-nam-putokazi-ka-pameti-unos-852.html>. (pristupljeno 17.8.2025.)

7. Milošević, Jasna i Snežana Vulić, „Slova na struju”, 165-176. U: *Zbornik radova s međunarodnog savjetovanja knjižničara 2018. godine*, priredila Katarina Čeliković, Subotica: Hrvatska čitaonica Subotica i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2019.

8. „Mohammed Bin Rashid Library Launches *A World in Your Language* Initiative to Read and Listen to Books in 13 Languages.” Government of Dubai Media Office. <https://mediaoffice.ae/en/news/2023/september/20-09/mohammed-bin-rashid-library-launches-a-world-in-your-language-initiative>. (pristupljeno 18.8.2025.)

9. Mujić, Nihada. „Obrazovanje kao najznačajniji stup na putu u društvo znanja”. *Informatologia*, 4 (40), 2007: 289–294.

10. Stančić, Gordana. „O knjizi i čitanju: uloga biblioteka u razvijanju kulture čitanja”. Andrićgrad - Višegrad: Andrićev institut, 2022.

11. The Straits Times. „68 Spore Writers Sign Collective Statement Criticising NLB’s Uncritical Endorsement of Generative AI.” <https://www.straitstimes.com/life/arts/68-spore-writers-sign-collective-statement-criticising-nlbs-uncritical-endorsement-of-generative-ai>. (preuzeto 27.8.2025)

12. Vučković, Željko. „Kliktanje i mišljenje: kultura knjige i čitanja u eri interneta”. *Kultura polisa* 9, 18

Mr Snežana NENEZIĆ  
Narodna biblioteka Kruševac  
[nenezicbiblioteka@gmail.com](mailto:nenezicbiblioteka@gmail.com)  
[snenezic37@gmail.com](mailto:snenezic37@gmail.com)

## VIRTUELNE IZLOŽBE I KULTURNO NASLEĐE PROŠLOSTI

**Sažetak:** Tema ovog rada su virtualne izložbe biblioteka. Biblioteke koriste tehnološko okruženje za prezentovanje bibliotečko-informacione građe, kako iz nacionalnih biblioteka tako i iz javnih (zavičajne i tematske kolekcije, legati) i na kretaivan način povezuju kulturno nasleđe sa aktuelnim trenutkom života. Zavičajna odeljenja javnih biblioteka virtualnim izložbama povezuju instituciju sa prošlošću i učestvuju u dokumentovanju iste. Digitalizovani sadržaj ističe kolekcije, a osim što informiše treba i da zainteresuje korisnike. Dodavanjem teksta, objašnjenja, pričaju se priče o događajima, autorima, knjigama.

Virtualne izložbe Zavičajnih odeljenja javnih biblioteka sadrže kontekst relevantan za njihovu publiku i lokalnu zajednicu – primer Narodne biblioteke Kruševac (Žene sa dvora kneza Lazara, Jelena J. Dimitrijević (1862-1945)). Na ovaj način promovise se kulturni diskurs lokalne zajednice. Drugi tip su virtualne izložbe povodom godišnjica i jubileja, koje su podrška čitanju i treba da podstaknu obrazovni proces i saradnju između biblioteka i škola. Ovakve izložbe pokazuju bogatstvo kolekcija, privlače nove korisnike i imaju za cilj obrazovanje publike.

Biblioteke koriste potencijal digitalnog okruženja za unapređenje korisničkog iskustva.

**Ključne reči:** virtualne izložbe, promocija kulturnog nasleđa, digitalne kolekcije, zavičajne zbirke.

### Virtual exhibitions and cultural heritage of the past

**Summary:** The topic of this work is virtual library exhibitions. Libraries use the technological environment to present library and information materials, both from national libraries and from public libraries (local history collections and thematic collections, legacies) and in a dynamic way connect cultural heritage with the current moment of life. Local history collections of public libraries connect the institution with the past through virtual exhibitions and participate in documenting it. Digitized content highlights the collections, and in addition to informing, it should also interest users. By adding text, explanations, libraries tell stories about events, authors, books... The virtual exhibitions of the local history collections of public libraries contain a context relevant to their audience and the local community - an example of the Kruševac Public Library (Women from the Court of Prince Lazar, Jelena J. Dimitrijević (1862-1945)). In this way, the cultural discourse of the local community is promoted. Another type are virtual exhibitions on the occasion of anniversaries and jubilees, which support reading and should encourage the educational process and cooperation between libraries and schools. In this way, the richness of the libraries collections is highlighted, new users are attracted and the audience is educated.

Libraries use the potential of the digital environment to improve the user experience.

**Keywords:** virtual exhibitions, promotion of cultural heritage, digital collections, local history collections.

## Uvod

U poslednjih dvadeset godina, ni materija, ni prostor, ni vreme nisu bili ono što su bili od pamtiveka. „Moramo očekivati da velike inovacije transformišu celokupnu tehniku umetnosti, čime će uticati na sam umetnički izum i možda čak dovesti do neverovatne promene u samom našem pojmu umetnosti“ rekao je svojevremeno Pol Valeri (1871-1945). Ono što se francuskom pesniku i esejisti Polu Valeriju svojevremeno činilo kao neverovatne inovacije u samoj tehnologiji umetnosti, sada je uobičajeno za one koji su zadovoljni televizijom, filmovima i multimedijalnim svetom koji se isporučuju našim uređajima preko interneta – bilo računarima na radnom stolu ili mobilnim uređajima koje koristimo u pokretu ili primenom tehnoloških dostignuća na samom mestu gde je postavljena fizička izložba.

Biblioteke, arhivi i muzeji riznice su ljudskog znanja. „Ove institucije pamćenja, koje čuvaju za buduće generacije i, nadamo se, vekove, informacije, znanje, mudrost, artefakte, tehnike, blaga i primere ljudskog napora, evoluirale su tokom vremena, i mnogi njihovi današnji proizvodi i usluge bili bi nepoznati posetiocu koji se spotiče kroz njihova vrata od pre samo sto godina. Istorijski gledano, tri velika skladišta ljudskog pamćenja i sveta, prirodnog kao i stvorenog, oslanjala su se na svoj generalno neosporni status kulturnih institucija kako bi širila svoju poruku. Ljudi su dolazili u biblioteke, arhive i muzeje da uče, istražuju i zabavljaju se. Sa pojavom elektronskih medija - prvo radija, zatim televizije, a sada i interneta - tradicionalne aktivnosti učenja, istraživanja i zabave premestile su se iz javnih arena, kao što su biblioteke, arhive i muzeji, u dnevne sobe i računare“.<sup>110</sup>

Jedno od pitanja sa kojim se susreću bibliotekari danas je kako zadržati povlašćeno mesto na tržištu informacija koje su bibliotekari vekovima imali? Javna biblioteka mora biti spremna da ponudi inovativne usluge i aktivnosti koje omogućavaju građanima doživotno učenje koristeći sve dostupne medije i oblike komuniciranja.

Teoretičarka Šenon Kristina Matern (Shannon Christine Mattern: 2014) predlaže razmišljanje o biblioteci kao mreži integriranih infrastruktura koje međusobno jačaju i razvijaju se. „Biblioteka je oduvek bila mesto gde se informacija i društvena struktura ukrštaju unutar fizičke infrastrukture koja podržava taj program. Biblioteka kao platforma – jedna je od ključnih zabluda onih koji proglašavaju zastarelost biblioteka i da se njena funkcija kao institucije znanja može svesti na njene tehničke usluge i ponudu informacija. Slika koju model platforme evocira je dvodimenzionalna, nema dubinu tako da se dovodi u pitanje njena struktura. Biblioteke stvaraju strukturu struktura.“<sup>111</sup>

## Virtuelne izložbe

Virtuelne izložbe predstavljaju jedan segment strukture biblioteka i nude kontinuirani život idejama.

---

<sup>1</sup> Martin R. Kalfatovic, *Creating a Winning online exhibition a Guide for Libraries, Archives, and Museums* <http://www.library.uc.edu.kh/userfiles/pdf/41.Creating%20a%20winning%20online%20exhibition%20a%20guide%20for%20libraries%20archives%20and%20museums.pdf> pristupljeno 01.09.2025. u 10 sati

<sup>2</sup> Shannon Christine Mattern, *Library as Infrastructure* [https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/?gclid=CjwKCAjw1ZbaBRBUEiwA4VQCIYNWoNU7ec6EeHydL6zG0VtJY11whWBR0kFY\\_GZm4gi8ijDanooXeRoC6wMQAvD\\_BwE&cn-reloaded=1](https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/?gclid=CjwKCAjw1ZbaBRBUEiwA4VQCIYNWoNU7ec6EeHydL6zG0VtJY11whWBR0kFY_GZm4gi8ijDanooXeRoC6wMQAvD_BwE&cn-reloaded=1) pristupljeno 01.09.2025. u 11 sati

„Izložba je trajni ili javni događaj na kome se razni umetnički ili drugi predmeti izlažu javnosti“.<sup>112</sup>

Kroz istoriju se pokazalo da su izložbe važan aspekt bibliotekarstva. Bez razumevanja njihove prošlosti, sadašnji napori i uticaji izložbi su potcenjeni. Izložbe su deo identiteta biblioteka i proširuju mogućnosti za dalji razvoj bibliotekara.<sup>113</sup> U bibliotekama izložbe su podrška promociji knjige i čitanja, mogu da budu tematske, posvećene određenim jubilejima ličnostima ili događajima. Virtuelne izložbe građe iz zavičajnih fondova su svojevrsna promocija lokalne kulturne baštine i nasleđa prošlosti.

Muzej, u velikoj meri, postoji da bi služio izložbi. Međutim, u bibliotekama i arhivima, izložba, bilo stvarna ili virtuelna, je dodatak mnoštvu drugih misija i usluga. U većini slučajeva, izložba u biblioteci ili arhivu će poboljšati druge programe. Pored toga, kako su muzeji naučili, njihova prava blaga su njihovi predmeti. Slika objekta na monitoru računara nema isti nivo realnosti, istu težinu, kao što sam fizički objekat ima pred očima posetioca. Ne treba potcenjivati dobru volju i publicitet koje galerijske izložbe mogu generisati kada je posetiocima dozvoljeno da imaju interakciju sa kolekcijama biblioteke ili arhiva. I baš kao što muzeji moraju da se nose sa ovim problemom prilikom kreiranja onlajn izložbi, tako to rade i biblioteke i arhivi. Međutim, priroda predmeta u bibliotekama i arhivima omogućava tim objektima da budu prezentovani online. Iako su knjige i dokumenti po svojoj prirodi trodimenzionalni i pate od istog gubitka dubine kao i muzejski predmeti, vrednost bibliotečke i arhivske građe često leži između korica, u dvodimenzionalnom prostoru stranice. Za razliku od fizičke izložbe, koja omogućava samo jedan pogled na objekat, onlajn izložba dozvoljava prezentaciju brojnih otvaranja stranica ili stranica dokumenta.

Kongresna biblioteka u Vašingtonu, učinila je tekstualne datoteke i slike sa izložbi dostupnim na sajtu sa protokolom za prenos datoteka (FTP) 1992. i 1993. godine. Ovi rani napori pružali su malo interaktivnosti i jednostavno su omogućavali korisniku da preuzima delove izložbe. Međutim, do 1996. godine, ogroman rast svetske mreže kao primarne metode interakcije javnosti sa internetom doveo je do eksplozije u prezentaciji online izložbi od strane muzeja, biblioteka i arhiva. Online izložbe postale su redovna ponuda kulturnih institucija. Istovremeno su postale gotovo neophodan dodatak tradicionalnim fizičkim izložbama, nudeći kontinuirani život idejama predstavljenim u galerijama od cigle i maltera dugo nakon što su izložbe zatvorene. Pored toga, svedoci smo sve većeg broja virtuelnih izložbi u kojima muzeji, biblioteke i arhive koriste tradicionalne shvatanja izložbe kao odskočne daske za stvaranje zanimljivih, poučnih i zabavnih izložbi kroz koje posetioci nikada neće prolaziti.<sup>114</sup>

Na veb stranici, u segmentu *Kulturna ponuda*, Nemačka nacionalna biblioteka (Deutsche national bibliothek) prezentuje virtuelne izložbe posvećene određenim jubilejima i godišnjicama

---

<sup>3</sup> Izložba <https://sr.wikipedia.org/wiki/Izlo%C5%BEba> pristupljeno 01.09.2025. u 10 sati

<sup>4</sup> Carol Ng-He, Elizabeth Meinke, *A History of Library Exhibitions and Their Development*. *Art Documentation: Journal of the Art Libraries Society of North America* Volume 41, Number, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/719378?journalCode=adx> pristupljeno 01.09.2025. u 11 sati

<sup>5</sup> Library of Congress Virtual Exhibitions <https://www.loc.gov/research-centers/manuscript/collections/virtual-exhibitions/> pristupljeno 01.09.2025. u 12 sati

<sup>6</sup> 100 years First World War <https://erster-weltkrieg.dnb.de/WKI/Web/EN/Home/home.html> pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati

(*Sto godina od početka Prvog svetskog rata*<sup>115</sup>, kao i tematske izložbe (*Nemačka umetnost u egzilu 1933-1945*)<sup>116</sup>. U organizaciji Muzeja knjige i pisma koji je sastavni deo DNB predstavljena je *Istorija medija duga 5.000 godina*.<sup>117</sup>

Biblioteka Matice srpske u Novom Sadu priredila je 178 izložbu u vitrinama. Od januara 2011. godine izložbe se prezentuju i u elektronskom obliku, u javnom katalogu biblioteke. Elektronski katalogi izložbi trajno se čuvaju na CD-u i dostupni su u Biblioteci Matice srpske i na sajtu.<sup>118</sup>

Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ iz Beograda realizovala je više virtuelnih izložbi. „Virtuelne izložbe smeštene u dvoranu sajber prostora predstavljaju nacionalno kulturno nasleđe i humanističko zaveštanje, poteklo iz fonda Univerzitetske biblioteke. One su otvorene prema svim korisnicima internet i čine svojevrsne digitalne kulturne oaze „elektronske agore“ savremenog doba“<sup>119</sup>.

Formati virtuelnih izložbi se razlikuju, ali konstantu čini jedno jedinstveno, inovativno, predstavljanje digitalnih kolekcija koje su najčešće u vezi sa pojedinim jubilejima, godišnjicama ili datumima. „U vremenu opšte digitalizacije sveukupnog ljudskog pisanog pregalaštva, ove virtuelne izložbe jesu temeljna korektivna kategorija jer na moderan način upućuju svakog zainteresovanog čitaoca na dokazane vrednosti nasleđa“.

O virtuelnim izložbama kao mediju prezentacije naučnog i kulturnog nasleđa pisali su Ljubica Ćorović, Vesna Vuksan, Adam Sofronijević<sup>120</sup>. Počeci organizacije virtuelnih kolekcija Univerzitetske biblioteke je online višejezična izložba o Milutinu Milankoviću, zatim prezentacija građe o rektoru Đorđu Stanojeviću...

U period od 2004. do 2024. godine broj izložbi se uvećao na preko 20 tema koje su značajan resurs dostupan korisnicima bilo kada i bilo gde. Virtuelne izložbe su sredstvo za unapređenje dostupnosti i doživljaja kulturne baštine.

---

<sup>7</sup> Virtual exhibitions [https://www.dnb.de/EN/Kulturell/kulturell\\_node.html#sprg265482](https://www.dnb.de/EN/Kulturell/kulturell_node.html#sprg265482) pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati

<sup>8</sup> Sign – Books – Networks, <https://mediengeschichte.dnb.de/DBSMZBN/Web/EN/Home/home.html> pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati

<sup>9</sup> Biblioteka Matice srpske Izložbe <https://www.bms.rs/izlozbe/> pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati

<sup>10</sup> Virtuelne izložbe <https://www.unilib.rs/sadrzaji/virtuelne-izlozbe/> pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati

<sup>11</sup> Ćorović, V., Vusan V., Sofronijević A. „Virtual Exhibition as a medium for presenting scientific and cultural Heritage to International Audiences: Đorđe Stanojević – A Rector who lit up Belgrade“. *Преглед ИИЦ* 26 (2015), 53-61.

## **Virtuelne izložbe – zaštita stare i retke bibliotečke građe**

Virtuelne izložbe treba posmatrati kao jedan od načina za prezentaciju stare i retke bibliotečke građe. Ne treba posebno naglašavati koliko je digitalizacijom i organizacijom virtuelnih izložbi povećana dostupnost materijala koji su u posebnim uslovima zaštite. Za razliku od fizičke izložbe, koja omogućava samo jedan pogled na objekat, online izložba dozvoljava prezentaciju brojnih otvaranja stranica.

Zavičajni fondovi biblioteka putem virtuelnih izložbi prikazuju materijale u različitim formatima, od kojih neki i nisu dostupni u samoj biblioteci, već su fizički smešteni na drugoj lokaciji, na ovaj način praveći jednu koherentnu priču o određenoj ličnosti, događaju ili jubileju.

Primena digitalizacije u kontekstu virtuelnih izložbi omogućava trajnu zaštitu i konzervaciju fizičkih kulturnih dobara koji su izloženi riziku od propadanja. Stvaranjem virtuelnih kopija, koje su dostupne široj publici, smanjuje se potreba za direktnim kontaktom sa originalnim predmetom. Virtuelne izložbe imaju za rezultat veću uključenost javnog mnjenja i podizanje svesti o kulturnom nasleđu.<sup>121</sup>

### **Komunikacijska uloga izložbe**

Izložba je jedan vid povezivanja savremenog posmatrača sa nasleđem prošlosti.

Napredak tehnologije doprineo je da se korisnici aktivno uključuju u izložbu – koristeći touch screen ekrane, info pultove i info kioske koje poseduje većina biblioteka.

U slučaju online izložbe dodavanje dodatnih materijala ili hiperlinkova vodi do drugih resursa.

Za razliku od fizičkih izložbi, koje su vezane za fizičke objekte i radno vreme istih, virtuelne izložbe su dostupne 24/7 i uklanjaju vremenske i fizičke razlike između izloženih materijala, tj. objekata i korisnika. Povećana mogućnost pristup uklonila je fizičko-geografske barijere i omogućila korisnicima da pristupaju od kuće, u hodu...

Virtuelne izložbe podrazumevaju interaktivnost, jer uključuju aktivno učešće korisnika.

### **E-izložba „Žene sa dvora kneza Lazara“**

Narodna biblioteka Kruševac od 2004. godine održava veb prezentaciju i sajt Biblioteke, preko koga je dostupan online katalog i digitalna kolekcija.

U period od 2005-2023. godine kao prva galerija na vebu bile su dostupne zbirke razglednica i anizist karti, fotografije Kruševca načinjene iz vazduha i zbirka fotografija domova kulture u okolini Kruševca.

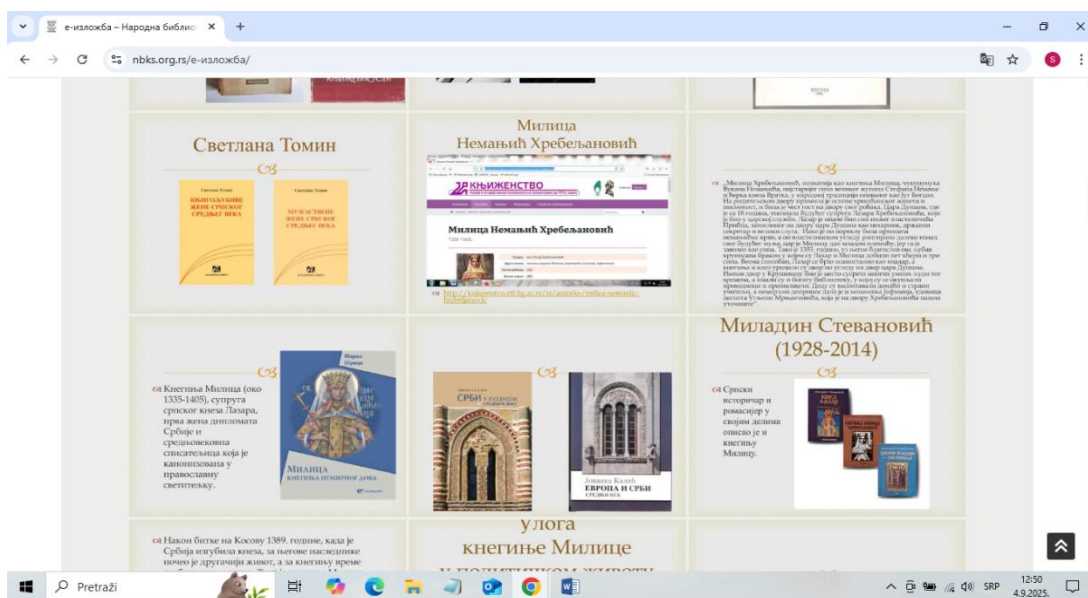
Na godišnjem nivou Biblioteka organizuje 12 do 20 izložbi posvećenih određenim događajima, jubilejima i ličnostima. Pojedine teme se, zbog aktuelnosti u lokalnim okvirima, kroz nekoliko godina ponavljaju obogaćene novim materijalima. U saradnji sa školama u Biblioteci se organizuju kolektivne posete učenika srednjih škola.

---

<sup>12</sup> Smolenski N., Gavrilović I. „Virtual Exhibitions as a means of enhancing the Accessibility and Experience of Cultural Heritage: Virtual Exhibitions of the University Library „Svetozar Marković“. *Review of the NCD* 45 (2024), 1-11.

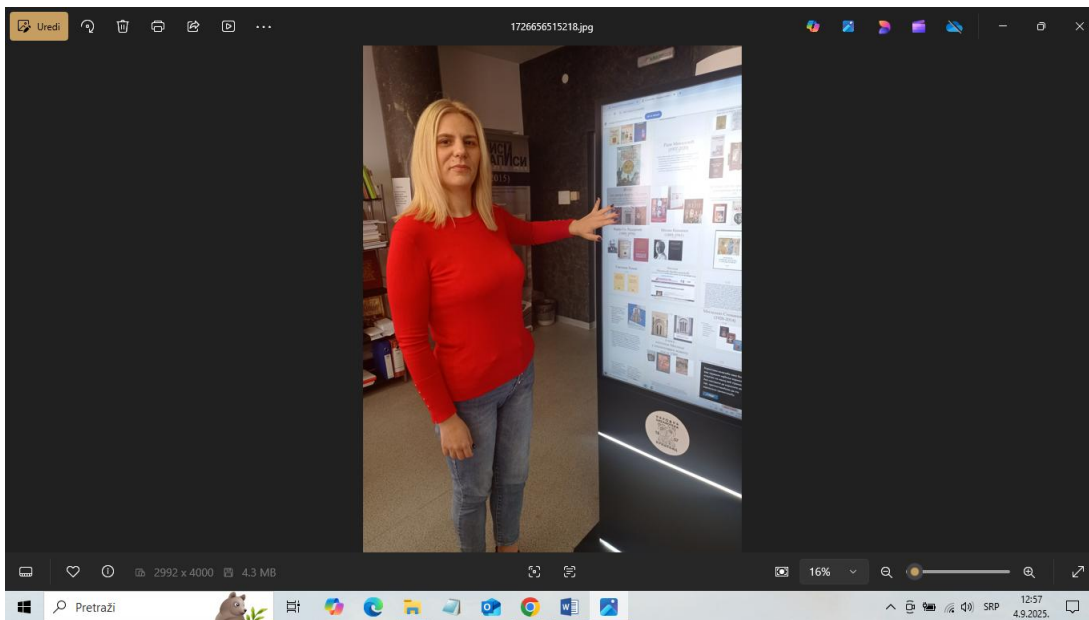
Izložba *Žene sa dvora kneza Lazara* priređena je u fizičkom obliku za Vidovdan 2024. godine u prostoru Biblioteke. Publikacije relevantne za navedenu temu bile su izložene sa kratkim opisom, koji je podrazumevao izdanje i kratak opis sadržaja publikacije. U cilju da se izložba približi građanstvu na sam praznik, 28. juna 2024. godine, ista je postavljena na trgu ispred Biblioteke. Za ovo prezentovanje skeniran je materijal - naslovne stranice, pojedine fotografije koje ilustruju prikazano iz publikacija, materijal koji nije u posedu Biblioteke, a u funkciji je detaljnijeg prikaza prezentovane građe.

Građani su pokazali izuzetno interesovanje za prikazani materijal. Kako bi izložba bila stalno dostupna doneta je odluka da se na sajt Biblioteke postavi obrađeni materijal u formi e-izložbe.



Predstavljeni materijal je moguće pregledati i u Biblioteci na interaktivnim uređajima, što izložbi daje jednu novu dimenziju – uvek se može pregledati.

Pored toga izložba predstavlja edukativni materijal koji se prezentira učenicima prilikom posete Biblioteci.



Kako je ova prezentacija prilično statična, u cilju unapređenja usluga ova prezentacija u narednom periodu treba da se obogati zvučnim sadržajem, hiperlinkovima koji treba da unaprede korisničko iskustvo i prošire spoljne veze sa materijalima koji nisu dostupni u Biblioteci. Dodavanjem novih veza i sadržaja ova prezentacija postaće dinamična i atraktivna korisnicima.

## Zaključak

Virtuelne izložbe postale su redovna ponuda baštinskih institucija kulture i neophodan dodatak tradicionalnim izložbama, nudeći kontinuirani život idejama predstavljenim u galerijama od cigle i maltera nakon što su izložbe zatvorene.

Svedoci smo sve većeg broja virtuelnih izložbi u kojima muzeji, biblioteke i arhivi koriste tradicionalno shvatanje izložbe kao odskočne daske za stvaranje zanimljivih, poučnih i zabavnih izložbi kroz koje posetioци nikada neće prolaziti. Izložbe doprinose popularizaciji i prezentaciji bibliotečke građe koja često nije dostupna široj publici. Posetioци online izložbi mogu biti zaintrigirani da posete lokalnu kolekciju ili institucije kulture koje im mogu pomoći u njihovim istraživanjima.

Teme za online izložbu su svuda oko nas, a materijali koji čine izložbe uspešnim su na našim policama.

## Literatura:

1. Biblioteka Matice srpske Izložbe <https://www.bms.rs/izlozbe/> pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati
2. Deutsche Nationalbibliothek German National Library [https://www.dnb.de/EN/Home/home\\_node.html](https://www.dnb.de/EN/Home/home_node.html)
3. Izložba <https://sr.wikipedia.org/wiki/Izlo%C5%BEba> pristupljeno 01.09.2025. u 10 sati

4. Kalfatovic, Martin R. *Creating a Winning online exhibition a Guide for Libraries, Archives, and Museums*  
<http://www.library.uc.edu.kh/userfiles/pdf/41.Creating%20a%20winning%20online%20exhibition%20a%20guide%20for%20libraries%20archives%20and%20museums.pdf> pristupljeno 01.09.2025. u 10 sati
5. Library of Congress Virtual Exhibitions <https://www.loc.gov/research-centers/manuscript/collections/virtual-exhibitions/> pristupljeno 01.09.2025. u 12 sati
6. Mattern, Shannon Christine. *Library as Infrastructure* [https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/?gclid=CjwKCAjw1ZbaBRBUEiwA4VQCIYNWoNU7ec6EeHydL6zG0VtJY11w\\_hWBR0kFY\\_GZm4gi8ijDanooXeRoC6wMQAvD\\_BwE&cn-reloaded=1](https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/?gclid=CjwKCAjw1ZbaBRBUEiwA4VQCIYNWoNU7ec6EeHydL6zG0VtJY11w_hWBR0kFY_GZm4gi8ijDanooXeRoC6wMQAvD_BwE&cn-reloaded=1) pristupljeno 01.09.2025. u 11 sati
7. Ng-He, Carol; Meinke, Elizabeth. *A History of Library Exhibitions and Their Development*. *Art Documentation: Journal of the Art Libraries Society of North America* Volume 41, Number, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/719378?journalCode=adx> pristupljeno 01.09.2025. u 11 sati
8. Sign – Books – Networks, <https://mediengeschichte.dnb.de/DBSMZBN/Web/EN/Home/home.html> pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati
9. Smolenski, Nikola; Gavrilović, Ivana. „Virtual Exhibitions as a means of enhancing the Accessibility and Experience of Cultural Heritage: Virtual Exhibitions of the University Library „Svetozar Marković“. *Review of the NCD* 45 (2024), 1-11.
10. Virtual exhibitions [https://www.dnb.de/EN/Kulturell/kulturell\\_node.html#sprg265482](https://www.dnb.de/EN/Kulturell/kulturell_node.html#sprg265482) pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati
11. Virtuelne izložbe <https://www.unilib.rs/sadrzaji/virtuelne-izlozbe/> pristupljeno 01.09.2025. u 13 sati
12. Ćorović, Ljubica; Vusan, Vesna; Sofronijević, Adam „Virtual Exhibition as a medium for presenting scientific and cultural Heritage to International Audiences: Đorđe Stanojević – A Rector who lit up Belgrade“. *Преглед ИИД* 26 (2015), 53-61.

### **Kratka biografija**

Mr Snežana Nenezić (1964) diplomirala je na grupi Istorija umetnosti - Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu 1989, završila specijalističke studije na Katedri za bibliotekarstvo i informatiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu (1997) i magistrirala (2003). Od 1991. godine zaposlena u Narodnoj biblioteci Kruševac, matičnoj ustanovi za Rasinski okrug (od 1994. godine). Nakon položenog stručnog ispita za bibliotekare (1992) kontinuirano se bavi praktičnim i teorijskim aspektima bibliotečko-informacione delatnosti.

Učešće u projektu Virtuelna biblioteka Srbije - NBKŠ je od 2005. godine punopravni partner u projektu, organizacija poslova digitalizacije građe - NBKŠ je prva javna biblioteka u Srbiji koja je na svoj veb sajt postavila digitalne zbirke (2005). Učešće na domaćim konferencijama iz oblasti digitalizacije u organizaciji Nacionalnog centra za digitalizaciju (NCD), SEEDI konferencijama u regionu (2007-2013), na međunarodnim konferencijama u organizaciji Filološkog fakulteta u Beogradu (2007-2018) i učešće u projektima za sufinansiranje kod nadležnog Ministarstva kulture RS u periodu 2010-2025. godine.

Rukovodi radom Zavičajnog odeljenja NBKŠ od 2007. godine. Navedene poslove obavlja u svojstvu bibliotekara (1991), pomoćnika direktora Narodne biblioteke Kruševac (1997-2001), višeg bibliotekara (1999) i bibliotekara savetnika (od 2006. godine).

Trenutno na poziciji direktora Narodne biblioteke Kruševac.

**ТРАНСФОРМАЦИЈА БИБЛИОТЕКА, АРХИВА И МУЗЕЈА У  
(ПОСТ)ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ СА ФОКУСОМ НА ЗАШТИТУ,  
ДОСТУПНОСТ, ИСТРАЖИВАЊЕ И ПРОМОЦИЈУ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ  
НА ПРИМЈЕРУ ЛЕГАТА ДР ДУШАНА ПЕТКОВИЋА ИЗ ГРАДСКЕ  
БИБЛИОТЕКЕ И ЧИТАОНИЦЕ ХЕРЦЕГ НОВИ**

**Сажетак:** Улога библиотеке у друштву је улога чувара културног наслеђа једног народа, традиције, историје, медијатора између њених корисника и непроцењивих извора података из свих области људског знања које библиотеке прикупљају и чувају за садашње и будуће нараштаје. Поставиши спона између прошлих и будућих генерација, библиотеке су посвећене чувању културних добара која се у њима налазе: рукописа, старе и ријетке књиге, фотографија, мапа, штампаних, аудиовизуелних и других библиотечких материјала. На библиотекарима је тежак задатак да своју грађу сачувају од губитка и пропадања, а у исто вријеме да је учине доступном што ширем спектру корисника. Кровна институција у библиотечко-информационој дјелатности – ИФЛА захтијева од библиотекара да промовишу високе стандарде пружања библиотечко-информационих услуга и професионалну праксу, као и доступност, заштиту и очување документарног културног наслеђа.

Овај задатак намеће библиотекарима потребу сталног усавршавања и напредовања, стицања нових знања из области информационих наука и технологија, а све у циљу обезбјеђивања актуелних и релевантних информација за кориснике библиотека, као и обезбјеђивање широке доступности свих врста информација.

Можемо рећи да дигитално доба доноси већу демократизацију приступа културном наслеђу једног народа - коришћењем великог броја доступних дигиталних алата и техника сва грађа коју посједују библиотеке може бити лако и брзо доступна путем веб страница и друштвених мрежа. Дигитализација и различите технике веб презентације могу у многоме ријешити проблем осјетљивости свих врста носача информације и ограничења у њиховом коришћењу, недостатка простора за изложбе, материјалних улагања које те изложбе захтјевају, као и проблем удаљености популарних културних дестинација и свјетски познатих културних добара.

У овом раду биће говора како би се дигитални алати могли примијенити на презентацију и популаризацију легата др Душана Петковића, који је у власништву Градске библиотеке и читаонице Херцег Нови. Овај легат састоји се од око 5 500 књига на више од 20 свјетских језика, које се баве различитим областима науке или припадају свјетској књижевности, и које је легатор из далеке Аргентине допремио у завичај и поклатио Библиотеци. Ипак, садржај Петковићевог легата још увијек је недовољно презентован јавности. За више од 600 публикација које припадају легату спадају у категорију старе и ријетке књиге, а због неадекватног смјештаја прије допремања у херцеговску Библиотеку, а затим и због зуба времена, неопходна је конзервација и рестаурација, а затим и дигитализација овог легата, како би се он сачувао и уједно био доступан већем броју корисника. (Пост)дигитално доба и захтјеви које оно поставља пред библиотекарне, али и могућности које оно вјешитим библиотекарима нуди, може бити нада за излаз из сјенке за једно овако вриједно културно добро и завичајно наслеђе.

**Кључне ријечи:** трансформација библиотека, (пост)дигитално доба, легат, др Душан Петковић, дигитализација, културно наслеђе.

**Abstract:** The role of the library in society is to serve as a guardian of the cultural heritage of a people, their traditions, history, and as a mediator between its users and invaluable sources of information

*from all areas of human knowledge that libraries collect and preserve for present and future generations. By becoming a bridge between past and future generations, libraries are dedicated to preserving cultural treasures found within them: manuscripts, old and rare books, photographs, maps, printed materials, audiovisual materials, and other library resources. Librarians face the challenging task of safeguarding their collections from loss and decay while simultaneously making them accessible to a wider range of users. The leading institution in library and information activities – IFLA – requires librarians to promote high standards of library and information services and professional practices, as well as the accessibility, protection, and preservation of documentary cultural heritage.*

*This task imposes on librarians the need for continuous improvement and advancement, acquiring new knowledge in the fields of information science and technology, all with the aim of providing current and relevant information to library users, as well as ensuring broad accessibility to all types of information. We can say that the digital age brings greater democratization of access to a nation's cultural heritage – by using a large number of available digital tools and techniques, all the material held by libraries can be easily and quickly accessed through websites and social networks.*

*Digitization and various web presentation techniques can largely solve the problem of the sensitivity of all types of information carriers and restrictions on their use, the lack of space for exhibitions, the material investments that these exhibitions require, as well as the problem of distance between the library and popular cultural destinations and world-famous cultural assets.*

*This paper will discuss how digital tools could be applied to the presentation and popularization of the Dr. Dušan Petković collection, which is owned by the City Library and Reading Room of Herceg Novi. This collection consists of about 5,500 books in more than 20 world languages, covering various fields of science or belonging to world literature, which the donor brought from distant Argentina back to his homeland and donated to the Library. Its content is still insufficiently presented to the public. More than 600 publications in the collection fall into the category of old and rare books, and due to inadequate storage before being delivered to the Herceg Novi library and the passage of time, conservation and restoration are necessary, followed by the digitization of this collection. This ensures its preservation but also its availability to a larger number of users. The (post)digital age and the challenges it places on librarians, as well as the opportunities it offers to skilled librarians, could provide hope for bringing such a valuable cultural asset and local heritage out of the shadows.*

**Keywords:** *library transformation, post-digital era, legatee, Dr. Dušan Petkovic, digitalization, cultural heritage.*

## **Увод**

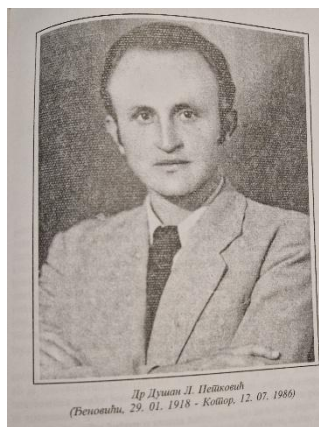
Традиционална улога библиотека – да прикупљају, обрађују, чувају и дају на коришћење библиотечку грађу, наглим напретком информационах технологија прераста у улогу активних библиотечко-информационих центара који теже да своје фондове заштите и сачувају, а у исто вријеме их учине информативним и расположивим широј друштвеној заједници. Библиотеке су се, искористивши нове дигиталне алате за каталожку обраду грађе, прикупљање и обраду информација, трансформисале од тихих чувара знања и културног наслијеђа, до активних промотера традиције и културе једног народа, као и до вриједних чинилаца у културном и образовном туризму.

Нове технологије и дигитални алати омогућавају ширу промоцију и коришћење библиотечких фондова, нарочито оних чија је доступност лимитирана за кориснике, због кртости папира или других носача информација, а онда и због просторне ограничености за изложбе и презентовање заштићене грађе. „Преформатирање омогућава очување изворног документа од механичких оштећења и прекомјерног коришћења. Нови формат уједно представља сигурносну копију изворника и омогућава већу доступност интелектуалном

садржају изворног документа, а доступност информацијама је императив савременог доба“<sup>122</sup>.

Имплементацијом процеса дигитализације у културне установе, постигнута је већа демократизација приступа информацијама и културним добрима – њиховим постављањем у интернет окружење превазиђена су ограничења простора и времена – постигнут је принцип доступности грађе са било којег мјеста у било којем тренутку за све кориснике који имају приступ интернету, а оригинални примјерак је заштићен од прекомјерне употребе давањем на коришћење његове дигиталне копије. „Познавајући досадашње потребе и атипичирајући будуће потребе корисника старе грађе те уважавајући својства и предности електроничког медија, дигитализација би, у првом реду, требала унаприједити знанствено-истраживачки рад, а потом на креативан, смислен и нов начин представити збирке старе грађе и ширем кругу корисника кроз интерпретацијске и репрезентацијске пројекте“<sup>123</sup>

У фонду Градске библиотеке и читаонице из Херцег Новог, налази се по многима вриједна и јединствена библиотечка колекција – Легат др Душана Петковића. Дигитализацијом дјелова грађе, али и веб презентацијама које дигитално доба нуди, из сјенке би изашла и за кориснике постала доступна оставштина од преко пет хиљада књига, великог броја часописа, грамофонских плоча и фотографија које је легатор завјештао Градској библиотеци.



### Ко је био др Душан Петковић?

Др Душан Петковић рођен је у мјесту Ђеновићи, у општини Херцег Нови 1918. године. Своје дјечачке дане провео је у родном мјесту, а гимназију похађао у Дубровнику. Студије историје започео је на Филозофском факултету у Београду, а затим наставио у Падови, значајном универзитетском центру тога доба. Други свјетски рат затекао га је у Италији, па се после завршетка школовања и стеченог доктората сели у Аргентину, гдје му је дуго година живио отац, поморац Лука Петковић.

Петковић се скрасио у Буенос Аиресу, гдје је градио своју професорску каријеру. Као редовни професор, предавао је на тамошњем Интернационалном универзитету. Сарађивао је са Енциклопедијским заводом издавача Plaza & Janes-а, обрађивао је историјске теме, посебно аргентинске предсједнике. Године 1972. у Буенос Аиресу је објављена књига „Galeria de presidentes Argentinos desde Rivadavia hasta Lanusse, 1826-1972“ а аутор је Душан Л. Петковић. У двотомној публикацији “Diccionario Plaza&Janes” је „сарађивао и написао одреднице из политичке и културне прошлости балканских земаља и шире“<sup>124</sup>. Своје историјске есеје објављивао је у часопису

<sup>1</sup> Polimac, Sonja. „Zaštita bibliotečke građe“ *Bosniaca: časopis nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, god. 20, br. 20 (2015): 14-24.

<sup>2</sup> Katić, Tinka. „Digitalizacija stare građe“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 46, br. 3-4 (2003): 33-47.

<sup>3</sup> Песторић, Веселин: „Сјећање на др Душана Петковића“, *Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности*, бр. 23 (2003): 307-310.

<sup>4</sup> Милошевић, Милош: „Сјећање на др Душана Петковића“ *Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности*, бр. 23 (2003): 295-301.

„Gran Aldea“, а разне популарне чланке објављивао је аргентинској штампи у периоду од 1953. до 1960. године<sup>125</sup>. Књигу поезије и есеја „Из туђине“ објавио је 1961. године.

Године 1983. одлучује да се врати у завичај. Умире 1986. године. Душан Петковић сахрањен је, по својој жељи, у гробу свога стрица протосинђела Јеротеја Петковића, између велике и мале цркве Манастира Савина.

### Легат др Душана Петковића



Задњих година свог живота Петковић је настојао да се његова колекција књига, периодике и остале грађе допреми у Херцег Нови, одучивши да је поклони Градској библиотеци. Тадашњи запослени Градске библиотеке, на челу са професором Веселином Песторићем, успијевају у напорима да се легат пребаци из Буенос Аиреса у Боку.

Те 1985. године пакети са грађом први су унешени у нову, још недовршену зграду Библиотеке. Неадекватно складиштена грађа, послје великог прекоокеанског путовања до Херцег Новог, није била у завидном стању. Малобројни запослени Библиотеке, двије уполсене и управник, г. Песторић, приступили су физичком чишћењу књига, које су након тога заузеле мјесто на металним полицама, у просторији која није изложена сунчевој свјетлости, има могућност доброг провјетравања, а касније је и климатизована.

Легат садржи 5 500 књига. Утисак запослених који су радили на стручној обради ове колекције је да је „легатор куповао раритете, дјела референсног садржаја, затим дјела из разних области науке и знања, нарочито религије, умјетности и историје. Ипак, лична Петковићева интересовања дала су печат садржају легата.

Према Универзалној децималној класификацији, структура легата је сљедећа: општа група 164 публикације, филозофија 113, религија 167, друштвене науке 1067, природне науке 40, примијењене науке 170, умјетност 212, књижевност, лингвистика и филологија 1367, географија, историја, биографија 2112 публикација. Заступљене монографске публикације писане су на више од 20 језика и то: на њемачком 73, руском 103, енглеском 333, италијанском 674, француском 1992, а на шпанском 2362 публикације. Категорију старе и ријетке књиге чине издања старија од 1867. године, а у легату их има 619.“<sup>126</sup>

Поклон у виду библиотечког фонда пратио је и новчани износ од 5000\$ који је Библиотека утрошила на куповину рачунарске опреме и увођење програма за аутоматску обраду грађе – софтверског система CDS/ISIS, апликације BIBLIO. Цио књижни фонд овог легата првобитно је описан у посебном ауторском, предметном и стручном лисном каталогу легата, а затим и у бази BIBLIO, чиме су се повећале могућности његовог претраживања. Временом, дигитализоване су и најстарије штампане публикације из овог легата:

<sup>5</sup> Митровић, Невенка, „Легат др Душана Петковића“, *Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности*, бр. 23 (2003): 303-305.

1. Il Petrarca con l'espositione d' Alessandro Vellutello di novo ristampato con le figvre a i triumpho, et con piv cose vtili in varii lvoghi aggivnte / Alessandro Vellutello. - Vinegia : Gabriel Giolito de Ferrari e fratelli, 1550.
2. Delle glorie di Sisto quinto rime di Mvtio Pansa da Ciuita di Penne : con Discorsi in fine del medesimo autore, che spiegano quanto nell' opera si contiene / Mvtio Pansa. - Roma : Appresso Hieronimo Francini, 1588.
3. De Serpente Æneo Ambrosianæ Basilicæ Mediolani : Micrologvs / Petro Pavlo Bosca. - Mediolani : Ex Typographia Francifci Vigoni, 1675.
4. Cincq dialogues : faits a l'imitation des anciens / par Oratius Tubero.- A Mons (Bergen) : Chez Paul de la Fleche, 1671.
5. Histoire du ministre du Cardinal Mazarin, sous le regne de Louys XIV, Roy de France & de Navarre.- [S.l.] : [s.n.], 1668.
6. Histoire du pontificat de S. Gregoire la grand / par monsieur Maimbourg. - A Paris : Chez Claude Barbin, 1686.
7. Histoire de l' admirable Don Quixotte de la Manche. T. 1. - A Paris : Chez Claude Barbin, 1681.

Дигитализован је један рукопис:

1. PROVINCIA DE MADRID : Registro de los derechos yoficios enagenados de la R. Corona.- [S.l.] : [s.n.], [17??]

Дигитализоване публикације су доступне на сајту Градске библиотеке.<sup>127</sup>

Добар дио књига из Петковићеве оставштине, њих око 300, бави се животом Наполеона, указујући на фасцинираност легатора овом историјском личношћу.

Серијске публикације из ове колекције одају пасионираног историчара, какав је Петковић сигурно и био. Фонд периодике обухвата часописе који су се бавили историјским темама и личностима а излазили су у Аргентини у XX вијеку (*Grandes Personajes de la Historia Universal, Historia de America, Los Hombres, Historama : la gran aventura del hombre, Historia Universal, Capitulo Universal : la historia de la literatura mundial, Las Grandes Religiones, Historia del Mundo, Historia de las Revoluciones, Gran Historia de Latinoamerica...*).

---

<sup>6</sup> <https://bibliotekahercegnovi.co.me/index.php/cir/posebne-zbirke/legat-dr-dušana-petkovića>



Слика 1. Часописи из Легата др Душана Петковића

Фонд фотографија Душана Петковића предмет је посебне пажње. Садржи породичне фотографије из његовог дјетињства и младићких дана, често са поветом на полеђини, те се умногоме може реконструисати ко је особа или особе на фотографији и из којег периода она потиче. Ове су слике вјеран показатељ грађанског живота Бокелја из периода између два свјетска рата, начина одијевања, школских униформи, живота помораца и исељеника. У посебан омот одвојене су 52 фотографије, а Петковић је назначио да су на њима догађаји из историје Херцег Новог: соколске свечаности, откривање спомен-плоче Краљу Александру код Манастира Савине, освештање зграде Јадранске страже у Мељинама, итд. На полеђинама ових фотографија описан је често догађај, назначена година из које потиче и имена људи које је Петковић препознавао на сликама. Ова колекција значајна је допуна завичајном фонду библиотеке.



Слика 2. Фотографије из приватне архиве др Душана Петковића

Фонд разгледница датира из периода Другог свјетског рата па до 60-тих година XX вијека. На њима су градови Италије, Русије, Њемачке и Пољске, као и историјске личности из разних земаља.

Фонд грамофонских плоча прати музичку продукцију друге половине XX вијека, знатан број плоча потиче из Јужне Америке, затим ту су дјела класичне музике, народна музика из Русије, и чак једна плоча произведена у Бугарској а на њој је композиција посвећена Црној Гори, изводи је хор под називом „Гусле“. Неке од плоча не садрже музички запис него приче из Другог свјетског рата и репортаже из Аргентине у периоду 1943-1955. године.



Слика 3. Грамофонске плоче из Легата др Душана Петковића

Легат др Душана Петковића сигурно представља јединствену колекцију на подручју Црне Горе, језичком структуром публикација у фонду, старошћу издања и предметима интересовања легатора. Као таква, заслужује ширу промоцију и доступност научно-истраживачкој јавности, као и библиофилима и љубитељима културе и умјетности.

### **Могућности презентације и веће доступности Лагата др Душана Петковића**

Дигитализација пословања у библиотекама омогућила је већу претраживост, транспарентност и тиме бољу доступност фондова научно-истраживачкој јавности, као и љубитељима писане ријечи. Примјена дигитализације унапрјеђује традиционални начин пружања услуга: она „полази од постојеће документације о објектима и збиркама, развија их даље и обогаћује тако да оне постају додатно вредне“. На тај начин примјена

дигитализације омогућава „да се представљање сваки пут наново обликује и да се сваки објекат интензивно и свеобухватно контекстуализује“.<sup>128</sup>

Како је текао прогрес код процеса каталогизације и претраге фондова кроз вријеме до (пост)дигиталног доба, добро осликава и обрада грађе из Легата Петковића. За монографске публикације из овог легата првобитно су израђени лисни каталози, затим је исти фонд обрађен у интерној бази BIBLIO и био претражив библиотекарима и познаваоцима система претраге у овој бази, док се данас настоји да се ова грађа обради у узајамном каталогу COBISS, чиме би њена претрага била омогућена свим заинтересованим корисницима интернета. Обрада у COBISS каталогу омогућила би обраду и претраживост некњижне грађе из овог Легата, па тако и њену ширу употребу.

Један од врло важних аспеката дигитализације фондова културних установа јесте могућност њихове презентације у интернет простору, посебно оних дјелова који због старости, кртости материјала, велике вриједности оригинала или недостајућег изложбеног простора нису довољно презентовани јавности. Библиотеке за промоцију својих фондова користе:

- друштвене мреже (Facebook, Instagram, Twitter)
- веб странице
- интерактивне платформе (Google Arts and Culture)
- e-mail маркетинг
- апликације за мобилне уређаје (mCOBISS)
- интерактивни елементи (QR кодови на штампаном материјалу) и др.

Организовањем виртуелних догађаја попут тематских онлајн радионица и предавања, виртуелних интерактивних изложби и тура може се скренути пажња публике на ријетке и недовољно истражене дјелове фонда. Предност оваквих изложби у односу на оне оне које су постављене у реалном простору и времену представља неограничено трајање поставке као и неограниченост простором. О изложеној грађи може се дати већи број информација у онлајн облику, а линковима се може упутити на сродне објекте и тематски везано културно наслијеђе широм свијета, што крајњем кориснику омогућава да на једном мјесту нађе умрежене податке за предмет свог интересовања. Интерактивним елементима попут QR кодова на штампаном материјалу који упућују на веб презентацију фондова, културне установе могу употпунити културно-образовну туристичку понуду градова.

Разлагањем грађе Легата др Душана Петковића на тематске цјелине – нпр. грађу посвећену Наполеону, завичајне фотографије, историјску периодику, референсну грађу, језичке цјелине – стекли би се услови да се направе тематске изложбе, њен садржај детаљније испита, да се грађа повеже са сродним цјелинама у другим установама културе.

Прича о животу др Душана Петковића, библиофила, страственог историчара и његове породице, документована фотографијама и публикацијама из легата, завичајна је прича о поморцима и исељеницима из Боке, о начину живота Бокелја са почетка XX вијека и као таква потенцијална је допуна културно-туристичке понуде Херцег Новог.

---

<sup>7</sup> М. Хагердон-Заупе, В. Швајбенц. „Обрада, умрежавање и приступ“. Будућност прошлости: културно наслеђе у дигиталном свету, Београд: Народна библиотека Србије (2019): 41-55.

## Закључак

У овом раду приказане су могућности промоције Легата др Душана Петковића у интернет окружењу. На тај начин, односно пројектима на популаризацији и промоцији овог дијела свог фонда, Градска библиотека Херцег Нови би постала дио породице културно-образовних институција које граде мрежу дигиталних културних добара региона, Европе и свијета, а које својим удруженим дјеловањем раде на квалитетнијем чувању, заштити и представљању свјетске културне баштине.

## Литература

1. Diah Sri Rejeki, Rina Rohma Renggani, Erika Nurmayanti, Libraries as Hubs for Cultural Preservation and Educational Tourism, <https://www.atlantis-press.com/article/126007134.pdf>, приступљено 23.05.2025.
2. Хагердон-Заупе, Моника, Швајбенц, Вернер, Обрада, умрежавање и приступ, Будућност прошлости: културно наслеђе у дигиталном свету, Београд: Народна библиотека Србије (2019).
3. IFLA/UNESCO манифест за дигиталне библиотеке <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/90ccc51a-3a80-4078-8fb0-d81a36d5f445/content>, приступљено 26.08.2025.
4. Ше, Јагода, Меић, Ismena, Digitalizirana zagrebačka baština : raznolike uloge digitalnih zbirki Knjižnica grada Zagreba <https://hrcak.srce.hr/clanak/156980>, приступљено 27.08.2025.
5. Katić, Tinka, Digitalizacija stare građe, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, god. 46, br. 3-4 (2003).
6. Милошевић, Милош. Сјећање на др Душана Петковића, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 23 (2003).
7. Митровић, Невенка, Легат др Душана Петковића, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 23 (2003).
8. Песторић, Веселин, Сјећање на др Душана Петковића, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 23 (2003).
9. Polimac, Sonja, Zaštita bibliotečke građe, *Bosniaca: časopis nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, god. 20, br. 20 (2015).
10. Поповић, Валентина, Употреба дигиталних алата у малим јавним библиотекама. Љиг, Интернет клуб; Сомбор, Педагошки факултет, 2023.
11. Смернице за пројекте дигитализације : за збирке и грађу у јавној својини, нарочито ону коју чувају библиотеке и архиви <https://arhivvojvodine.org.rs/wp-content/uploads/2024/03/Smernice-za-projekte-digitalizacije-2020.pdf>, приступљено 27.08.2025.
12. <https://bibliotekahercegnovi.co.me/index.php/cir/посебне-збирке/легат-др-душана-петковића>

Љиљана СТАНИМИРОВИЋ, виши дипломирани библиотекар  
Универзитетска библиотека у Крагујевцу  
[ljstanimirovic@gmail.com](mailto:ljstanimirovic@gmail.com)

## СРПСКА ЛИКОВНА КРИТИКА У ПЕРИОДИЦИ 19. ВЕКА

**Сажетак:** Збирке периодичних публикација у библиотекама су драгоцен и незаобилазан извор за проучавање историјских, политичких и културних прилика једног народа. Захваљујући дигитализацији, методолошки принципи истраживања су се изменили и умногоме олакшали даља проучавања. Циљ овог рада је да укаже на место и улогу периодике у настанку српске ликовне критике и њеној афирмацији као облику духовног и интелектуалног стваралаштва. У раду ћемо дати и краћи приказ новина и часописа који су најзначајнији за ширење ликовне културе као важном сегменту српске културне политике 19. века.

**Кључне речи:** периодика, ликовна критика, Србија, деветнаести век.

**Abstract:** Collections of periodical publications in libraries represent a valuable and indispensable source for the study of the historical, political, and cultural circumstances of a nation. Thanks to digitization, the methodological principles of research have changed and significantly facilitated further studies. The aim of this paper is to highlight the role and significance of periodicals in the emergence of Serbian art criticism and its affirmation as a form of spiritual and intellectual creativity. The paper also offers a brief overview of newspapers and journals that were most influential in the dissemination of visual culture as an important.

**Keywords:** periodicals, art criticism, Serbia, nineteenth century, translationsegment of Serbian cultural policy in the 19th century.

### Увод

Током 19. века, након стицања аутономије, а потом и независности од Османског царства, Србија пролази кроз значајне политичке, друштвене и културне промене. По угледу на развијене европске земље, велику улогу у обликовању јавне свести и културног живота преузимају интелектуални и уметнички кругови.

Идеолошке и друштвене промене које доводе до формирања грађанског друштва утичу и на уметност, нарочито сликарство, које је до тада било превасходно усмерено на црквене мотиве. Почетком века, поред религиозног сликарства, све већу улогу добија портрет као самосталан уметнички жанр. Пут од иконе до самосталне портретске уметности, којим почиње модерна национална уметност, одвијао се у још недовољно развијеном културном простору – без реформисаног језика, без бројних новина и часописа, изложби, као и без утицаја образованих интелектуалаца. Тек у доба класицизма, са

формирањем државе и унутрашњом стабилизацијом, настају услови за развој ликовне критике.<sup>129</sup>

Са развојем јавне сфере и појавом периодичне штампе, ствара се простор за уобличавање и ширење ликовне критике. Периодична штампа игра кључну улогу у популаризацији уметности, али и у формирању критичког дискурса. Дневна и периодична издања, поред политичких и просветних садржаја, доприносе и профилисању уметничког укуса. У новинама се објављују текстови о аутономији уметности, примату идеје и духа у чину стварања, а јављају се и први критичко-полемички чланци. Кроз публикације као што су *Српски летопис*, *Седмица* и *Српски народни лист*, може се пратити развој интересовања за домаћу уметност и покушаји њеног вредновања према естетским критеријумима преузетим из европске традиције.

### Почеци српске ликовне критике

Хронолошки посматрано, почеци српске ликовне критике везују се за епоху класицизма у првој половини 19. века. Први аутори ликовних критика били су књижевници, просветни радници, сами уметници, па чак и политичари, који су своје судове о уметности износили на основу општег образовања, естетских схватања и моралних начела свога доба.

Изучавање ликовне уметности у Србији започето је текстовима посвећеним старим споменицима културе. Читалачка публика се упознаје са својим духовним и уметничким наслеђем приказима средњовековних манастира. Разматрани су и различити проблеми везани за обнову цркава и манастира и изношени критички судови према нестручно изведеним радовима. На тај начин, штампа је утицала на формирање свести о очувању и заштити националног наслеђа.

Један од најзначајнијих чланака из те области је расправа Димитрија Давидовића о манастиру Жичи, објављена у *Српском летопису* 1828. године.<sup>130</sup> У овом тексту, првом те врсте у српској литератури, Давидовић је подједнаку пажњу посветио архитектури и живопису. Исте године *Српски летопис* је објавио још неколико сличних текстова монографског облика и значаја, као што су описи манастира Ковиља<sup>131</sup> и Беочина<sup>132</sup>. Поред *Летописа*, у наредним годинама и *Српски народни лист* доноси драгоцене историјско-уметничке приказе манастира: Крушедола (1939), Шишатовца (1940), Кувеждина и Петковице (1844), Раванице и Манасије (1845). Значајан прилог овој врсти текстова је и текст Димитрија Аврамовића о манастиру Манасији, објављен у листу *Седмица* 1852. године.<sup>133</sup>

---

<sup>1</sup> Трифуновић, Л., *Српска ликовна критика: избор*, СКЗ, Београд, 1967, стр. 10.

<sup>2</sup> Д. Давидовић, „Жича, манастир у Србији, зидань измеђь 1190. и 1224. год., *Сербске Летописи*, Год. 4, частица 2=13 (1828), стр. 9-22.

<sup>3</sup> Манастирь Ковиль, *Сербске Летописи*, Год. 4, частица 3=14 (1828), стр. 10-27.

<sup>4</sup> Манастирь Беочинь у Фрушкой горы“ *Сербске Летописи*, Год. 4, частица 3=15 (1828), стр. 1-18.

<sup>5</sup> Д. Аврамовић, „Манастир Манасија“, *Седмица*, Нови Сад, 1852, бр. 15, стр. 117.

## Теоријске расправе и класицистичка естетика

С ослобађањем уметности од њене традиционалне васпитно-образовне улоге, у периодици се појављују први теоријски текстови о естетици. Ови текстови не само да анализирају уметничка дела, већ настоје да дефинишу основне категорије уметности, њене циљеве и методе вредновања. Први значајан корак у том правцу представља текст Благоја Нешића под насловом „Теорија лепи художества“, објављен у *Србском летопису* 1834. године. Ова естетичка расправа, инспирисана је идејама немачког историчара уметности Јохана Винкелмана, утемељивача класицистичке естетике. Током наредних деценија, српска ликовна критика остаје доследна критеријумима антике и класицистичком поимању уметности, што се огледа у бројним текстовима и критичким освртима тог периода. Након Нешићевог текста, *Летопис* 1838. и 1839. године објављује два значајна рада свештеника Васе Суботића<sup>134</sup>, а *Голубица* политичара и књижевника Ђорђа Малетића<sup>135</sup>, који додатно осветљавају ова стремљења у српској уметничкој критици.

Од четрдесетих година 19. века, *Српски народни лист* се истиче као водећа публикација за објављивање текстова посвећених теоријским и естетичким питањима уметности. Посебно се издаваја студија Георгија Петровића о уметничком стварању уопште, с нагласком на сликарство, у којој аутор износи податке о српским сликарима из 18. и прве половине 19. века. У тексту под насловом „Нешто о художеству с кратким погледом на нас Србље“<sup>136</sup> Петровић заступа став о „аутономији уметности, где дух и идеја играју примарну улогу“ у стваралачком процесу, истичући лепоту, савршенство и хармонију саме уметности као кључне вредности.<sup>137</sup> У серији чланака објављених у истом листу 1844. и 1845. године, сликар Димитрије Аврамовић пружа техничка објашњења и указује на значај уметничких материјала као што су земља, дрво, камен, слонова кост, бронза и драго камење.

## Развој критичког дискурса

До средине XIX века, српска ликовна критика достиже идејну зрелост, али се и даље налази у процесу термилошког и методолошког формирања. Недостатак устаљене терминологије условио је да се критички приступи разликују у зависности од образовања и професионалне оријентације појединих аутора. Ипак, у том периоду настају први покушаји формулисања аналитичког језика и критичког приступа, што представља важну прекретницу у развоју ликовне критике као дисциплине.

Овај процес уобличавања критичког приступа посебно се огледа у текстовима објављеним у дневној и периодичној штампи, а нарочито се издвајају прилози Димитрија Димитријевића и Димитрија Аврамовића. Димитријевићев текст посвећен сликару Арси

---

<sup>6</sup> Суботић, В., „Основи чисте естетике“, *Новый сербский летопись*, 1838, част 4=45, стр. 1-31. „Основи практичне естетике“, *Новый сербский летопись*, 1839, част 2=47, стр.1-18.

<sup>7</sup> Малетић, Ђ., „Различна сматрања о разним естетичарским предметима“, *Голубица : съ цветомъ књижества србскогъ*, Београд, 1840, стр. 118.

<sup>8</sup> Г. Петровић, „Нешто о художеству с кратким погледом на нас Србље“, *Српски народни лист*, 1842, VII, стр. 16-17.

<sup>9</sup> Трифуновић, Л., *Српска ликовна критика: избор*, СКЗ, Београд, 1967, стр.

Теодоровићу може се сматрати једним од првих примера стручно утемељене ликовне анализе у српској критици.

Насупрот томе, Аврамовићев текст, објављен у *Седмици*, представља почетак критичко-полемичког жанра у српској ликовној критици. Његов „Одговор г. Живку Петровићу ковачу, марвеном лекару и академском живописцу“<sup>138</sup> има обележја сатиричне полемике и представља прву забележену расправу у српској ликовној критици.

Разноврсност тематских и стилских приступа у овом периоду резултат је ширег културног и друштвеног контекста. Ликовна критика у 19. веку је често одражавала и идеолошке, националне и просветитељске тежње свога времена. Критичари су уједно били и хроничари друштвених токова, а њихова делатност је имала двоструку улогу: с једне стране, бавила се вредновањем уметничких дела, а с друге, као инструмент у изградњи културне политике и формирању националног уметничког идентитета.

У недостатку устаљених методолошких образаца, ликовна критика током 19. века развијала се у складу са образовањем и интересовањима самих аутора, али и у зависности од друштвених и политичких прилика. Стога се одликује изразитом стилском и тематском разноврсношћу. Посебно је значајно истаћи да су критичари у том периоду обављали и улогу хроничара друштвеног живота. Њихова делатност није била ограничена на вредновање уметничких дела, већ је подразумевала и подстицање развоја уметничког укуса, успостављање вредносних критеријума и афирмацију националне уметности у складу са идеолошким и политичким тежњама свога времена.

### ***Полемика о православности***

Један од преломних тренутака у развоју српске ликовне критике, који је значајно допринео њеном стручном профилисању, представљала је расправа објављена у листу *Стражилово* током 1886. и 1887. године, поводом осликавања иконостаса Саборне цркве у Нишу. У средишту полемике нашла се икона „Смрт цара Лазара“, рад Ђорђа Крстића, која је изазвала оштру јавну расправу, касније познату као „полемика о православности“. До сукоба мишљења дошло је између Стеве Тодоровића и Ђорђа Малетића, с једне стране, и Михајла Валтровића и самог Крстића, с друге. Разлог спорења лежао је у стилском одступању од традиционалне иконографије: Крстић је кнеза Лазара приказао у реалистичком кључу, као човека у тренутку смрти, док је у оквиру православне сликарске традиције преовлађивао идеализован и симболички приказ светитељског лика.

Иако је тема полемике узбуркала целокупну домаћу штампу, сама по себи није донела суштински нове увиде. У оквиру критичке расправе у први план су, ипак, избили значајнији проблеми од саме тематике која је послужила као повод за полемику.

У основи овог конфликта налазило се дубље теоријско питање које је током читавог 19. века заокупљало српску уметничку сцену – однос између идеалне лепоте и индивидуалног уметничког доживљаја природе. У крајњем исходишту, превагу је однела реалистичка струја, која је афирмисала идеју аутономије уметности, као и сликарску слободу у погледу израза и интерпретације теме.

---

<sup>10</sup> *Седмица* : лист за науку и забаву, 9. V 1854, стр. 119-120.

Појавом Валтровића српска ликовна критика достиже фазу зрелости, стручне утемељености и идејне разуђености. Њеним деловањем постављени су темељи за даљи развој критичке мисли у српској уметности.

## Закључак

Српска ликовна критика 19. века развијала се у специфичном друштвено-културном оквиру, под утицајем европских естетичких токова, али и у складу са потребама новоформиране националне културе. Од првих описних приказа манастира, преко теоријских расправа инспирисаних класицистичким начелима, до зрелих полемика попут оне о „православности“, критика је прошла важан пут институционализације. Њена улога није се сводила само на вредновање уметничких дела, већ је обухватала и формирање јавне свести, очување културног наслеђа и изградњу националног идентитета. У том развоју, пресудну улогу одиграла је штампа.

Периодична штампа омогућила је да уметност постане доступна широј јавности, обликовала је укус читалаца и подстакла настанак професионалног и теоријски утемељеног приступа уметности. Без подршке новина и часописа, развој ликовне критике био би знатно спорији и ограничен на интелектуалне кругове. Објављивањем критичких и теоријских текстова, штампа је створила простор у коме се уметност тумачила, чиме је постављен темељ ликовној критици као посебном облику интелектуалног и културног деловања.

## Литература и извори:

1. Голубица: съ цветомъ књижевства србскогъ. У Бѣограду : У Књигопечатњи Княжества Србскогъ, 1840.
2. Коларић, М., Класицизам код Срба: штампа из раздобља класицизма о уметности. Београд : Просвета, 1967.
3. „Новый сербскій лѣтописъ“, Пешта : [Матица Сербска], 1839.  
<https://www.maticasrpska.org.rs/letopis-matice-srpske/> приступљено 30.08.2025.
4. „Седмица : листъ за науку и забаву“, Нови Сад, 1854.  
[https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD\\_E226A00D2FB4EB586EE152177511613F](https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_E226A00D2FB4EB586EE152177511613F) приступљено 31.08.2025.
5. „Сербске Летописи“, Будим : издана Георгием Магарашевићем, 1828.  
<http://digital.bms.rs/pub.php?s=RPSr-II-4> приступљено 30.08.2025.
6. „Сербскій Народній Листъ“, Пешта ; Будим : Теодор Павловић, 1842.  
<http://digital.bms.rs/pub.php?s=RPSr-III-1> приступљено 1.09.2025.
7. Трифуновић, Л. Српска ликовна критика : избор. Београд : Српска књижевна задруга, 1967.

## Кратка биографија

**Љиљана Станимировић**, виши дипломирани библиотекар. Завршила Филозофски факултет у Београду, Одсек за историју уметности. Запослена у Универзитетској библиотеци у Крагујевцу у Одељењу за информациону и рефералну делатност. Члан је Управног одбора Универзитетске библиотеке у Крагујевцу, Надзорног одбора Заједнице високошколских библиотека Србије, Комисије за заштиту библиотечког материјала ЗБУС-а и Уметничког савета Универзитетске галерије. Објављује радове у домаћим и иностраним часописима из области библиотечно-информационе делатности и културе. Учесник је више конференција у земљи иностранству. Аутор је бројних виртуелних изложби, изложбе „Универзитетске библиотеке о уметности и печатњи Милошевог доба“ и пратећег каталога, изложбе „Исидора: између мира и немира“ и пратећег каталога, аутор је монографске публикације „Библиографија Милана Кашанина“.

## **INTERPRETACIJA NASLJEĀA KAO ALAT ZA OČUVANJE, SARADNJU I UČENJE: UNESCO PILOT PROJEKAT *LEARNING LANDSCAPES* U KOTORU**

### **O projektu**

Interpretacija nasljeĀa predstavlja savremeni, neformalni edukativni pristup koji se zasniva na naučno potvrĀenim principima i ima za cilj da produbi razumijevanje i vrednovanje prirodnog i kulturnog nasljeĀa. U kontekstu sve većih izazova oćuvanja i održivog korišćenja baštine, razvijanje strategija interpretacije postaje od posebnog znaćaja za lokalne zajednice, posjetioce i stručne radnike u oblasti kulture.

Projekat *Learning Landscapes*, koji finansira UNESCO, a sprovodi Evropska asocijacija za interpretaciju baštine *Interpret Europe*, usmjeren je na izradu Strategije interpretacije prirodnog i kulturnog nasljeĀa zaštićenih područja. Među brojnim kandidatima upravo je Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora odabrano da bude pilot-lokacija, čime je stvorena prilika da se razviju kvalitetni i inovativni modeli interpretacije koji mogu služiti kao primjer i drugim zaštićenim sredinama.

Posebna vrijednost projekta ogleda se u tome što razvijeni principi i metode nijesu primjenjivi samo na prirodnu i graditeljsku baštinu, već se mogu prilagoditi i interpretaciji nematerijalnih vrijednosti – tradiciji, obićajima, umijećima i lokalnom načinu života. Takvi modeli dobre prakse korisni su ne samo u kontekstu turizma, već i za institucije kulture, poput muzeja, arhiva i biblioteka koje kroz interpretativne elemente mogu obogatiti svoje programe, približiti sadržaje publici i doprinijeti oćuvanju i prenošenju vrijednosti nasljeĀa u širem društvenom okviru.

Pomenuti projekat traje godinu i po i sprovodi se u više faza:

1. Odabir i obuka agenata područja obuhvaćenih projektom;
2. Izbor i mapiranje fenomena nasljeĀa koji će biti obuhvaćeni Strategijom;
3. Uključivanje zainteresovanih strana i obezbećivanje njihove podrške i saradnje, kroz sprovođenje radionica za zajednički razvoj Strategije;
4. Obuka zainteresovanih pojedinaca za izradu planova interpretacije, inovativnog načina pisanja o baštini, te njenog predstavljanja;
5. Izrada Strategije i promocija u cilju obezbećivanja implementacije.

Krajem oktobra prošle godine u Kotoru je organizovana međunarodna radionica u okviru projekta *Learning Landscapes*, na kojoj su učestvovali predstavnici zaštićenih područja iz Austrije, Holandije, Rumunije, Slovenije, Grćke i Crne Gore. Tokom radionice, za svako od pomenutih područja obučena su po dva agenta koji će u svojim lokalnim zajednicama raditi na izradi Strategije interpretacije nasljeĀa, kao i na promociji i implementaciji naućenog modela interpretacije.

Opština Kotor je, preko OJU Muzeji Kotor, prepoznala značaj ovog procesa i delegirala dvije agentice – Milevu Mršić i Jelenu Čečur, koje su preuzele zadatak da, u saradnji sa lokalnim partnerima, razviju *Strategiju interpretacije kulturnog i prirodnog nasljeđa Kotora*, kao i da doprinesu održivoj valorizaciji i prezentaciji bogatog kotorskog nasljeđa. OJU Muzeji Kotor takođe je preuzela odgovornost za koordinaciju i sprovođenje projekta na lokalnom nivou.

Proces izrade *Strategije interpretacije nasljeđa* podrazumijeva nekoliko ključnih koraka koji osiguravaju njenu primjenjivost u okviru zaštićenog područja. Neophodan preduslov za ovaj proces jeste razmjena znanja i iskustava kroz organizaciju više sastanaka i ko-kreativnih radionica sa predstavnicima lokalnih zajednica, organizacijama civilnog i privrednog sektora te predstavnicima relevantnih lokalnih i državnih institucija. Ovaj participativni pristup omogućava usaglašavanje potreba i očekivanja svih zainteresovanih strana, čime se stvara osnova za održivu, autentičnu i inkluzivnu interpretaciju kulturnog i prirodnog nasljeđa.

Potom, potrebno je identifikovati ključne podzone unutar područja, uvažavajući njihove prostorne, istorijske, kulturne i prirodne specifičnosti. Nakon toga slijedi mapiranje interpretativno značajnih fenomena, dakle materijalnih i nematerijalnih elemenata baštine, koji će biti predstavljeni kroz različite interpretativne servise, medije i formate.

Osim navedenog, agenti će morati da organizuju niz obuka, do kraja 2025. godine, za vodiče, za lica koja su uključena u izradi planova interpretacije baštine, za lica koja rade na poslovima pisanja tekstova i izradi promotivnog materijala o nasljeđu, kao i za turističke i ugostiteljske djelatnike.

Ovim projektom teži se transformaciji zaštićenih područja u „pejzaže koji uče“ kroz interpretaciju nasljeđa zasnovanu na određenim vrijednostima, a kroz upotrebu različitih medija i servisa. Suština takvog pristupa jeste usmjeravanje interpretacije ka univerzalnim vrijednostima koje omogućavaju posjetiocima da uspostave ličnu povezanost s opaženim fenomenima.

Interpretacija nasljeđa se zaniva na stvaranju obrazaca koji omogućavaju dublje razumijevanje i povezivanje posjetilaca s baštinom. Ključ je u pretvaranju fenomena nasljeđa u autentičan doživljaj ili iskustvo, gdje posjetioci ne samo da otkrivaju opšte informacije o prošlim događajima i objektima, već ih doživljavaju, razumiju i osjećaju na ličnom nivou. Ovaj pristup podstiče aktivno učešće posjetilaca, čime se omogućava interakcija s prostorom i nasljeđem, što vodi ka dubljoj emocionalnoj i intelektualnoj povezanosti. Takođe, interpretacija treba da jača brigu za baštinu, ne samo kroz edukaciju, već i kroz angažman zajednice, stvarajući osjećaj odgovornosti za očuvanje kulturnih i prirodnih vrijednosti. Ključnu ulogu u ovom procesu imaju interpretacijski mediji, koji služe kao most između nasljeđa i posjetilaca, prenoseći značenje i vrijednosti na način koji podstiče razumijevanje, povezivanje i angažman, čime se stvara trajna veza između prošlosti i sadašnjosti. Tu prije svega mislimo na različite interpretacijske servise kao što su digitalni vodiči, multimedijalne prezentacije, interaktivne instalacije, tematske ture, edukativni radni materijali, izložbe, itd. Svaki od ovih servisa doprinosi stvaranju dinamičnog okruženja u kojem posjetioci mogu usmjeriti svoju pažnju na specifične aspekte nasljeđa koji ih najviše interesuju. Korišćenjem različitih medija i metoda, interpretacija nasljeđa postaje bogatija, dostupnija i angažujuća, omogućavajući posjetiocima da se povežu s nasljeđem na više nivoa, kroz zvuk, sliku, tekst i interakciju.

Edukacija u oblasti interpretacije baštine ključna je za razvoj kvalitetnih i angažujućih interpretacijskih praksi. U tom kontekstu, ovaj projekat će pružiti mogućnost svim zainteresovanim pojedincima iz kotorskih ustanova kulture, institucija i civilnog sektora, više sertifikovanih kurseva. U pitanju su CIP, CIG, CIW i MIH koji omogućavaju stručno usavršavanje u različitim aspektima interpretacije:

**Certified Interpretive Guide (CIG)** – Ovaj kurs fokusira se na razvoj vještina vođenja interpretacijskih tura. Polaznici uče kako angažovati posjetioce kroz storytelling, interaktivne metode i prilagođavanje sadržaja različitim ciljnim grupama. Kurs je praktičan i temelji se na iskustvenom učenju, omogućujući polaznicima da steknu kompetencije potrebne za efikasno prenošenje značenja naslijeđa kroz živu riječ.

**Certified Interpretive Planner (CIP)** – CIP kurs namijenjen je onima koji žele razvijati strategije interpretacije na institucionalnom nivou. Polaznici uče kako analizirati naslijeđe, mapirati ključne fenomene i razvijati dugoročne planove koji uključuju sve zainteresovane strane. Kurs naglašava važnost zajedničkog planiranja i saradnje u procesu interpretacije. Baš na primjeru jednog već održanog, predstavimo važnost saradnje kako bi se postigla što kvalitetnija interpretacija zajedničkog naslijeđa.

**Certified Interpretive Writer (CIW)** – CIW kurs je usmjeren na razvoj vještina pisanja interpretacijskih materijala kao što su panoji, audio vodiči i brošure. Polaznici uče kako primijeniti principe interpretacije u pisanju, stvarajući sadržaje koji angažuju i povezuju posjetioce s naslijeđem. Kurs uključuje praktične vježbe i evaluaciju, omogućavajući polaznicima da razviju svoje pisane vještine u kontekstu interpretacije.

**Modul on Interpretative Hosting (MIH)** – Ova edikacija je namijenjena turističkim i ugostiteljskim radnicima koji žele obogatiti svoju ponudu kroz autentična iskustva vezana za lokalnu baštinu. Tom prilikom polaznici stiču praktične vještine iz interpretacije, povezuju ih sa svojim poslovanjem i zajednički razvijaju nove proizvode. Program podstiče održivi turizam.

Svi ovi kursevi pružaju sveobuhvatan pristup edukaciji u oblasti interpretacije baštine, pokrivajući različite aspekte od vođenja tura, planiranja strategija do pisanja interpretacijskih materijala. Kroz praktične metode učenja i fokus na angažman posjetilaca, polaznici stiču kompetencije koje im omogućavaju efikasno prenošenje značenja naslijeđa i doprinos održivom očuvanju kulturnih i prirodnih vrijednosti.

### **Slojevi značenja: Predstavljanje CIP kursa**

Zamislite da svakodnevno prolazite pored određenih pojava, mjesta ili predmeta, a da nikada ne prepoznate njihovu vrijednost ili značaj. Upravo je to bio glavni zadatak na ovom kursu koji je bio održan u Kotoru posljednje nedelje marta.

Kurs je trajao pet dana i obuhvatao je brojne intenzivne, praktične i teoretske vježbe. Učestvovalo je 17 polaznika iz kotorskih muzeja, arhiva, institucija lokalne samouprave, turističkih organizacija i nevladinih udruženja. Kurs je bio zatvorenog tipa i po pozivu, prilikom čega su nadležni delegirali polaznike koji će imati najviše prilike da primijene stečeno znanje u svom budućem radu i time daju svoj doprinos kvalitetnijoj interpretaciji naslijeđa unutar zaštićenog

područja. Razlog za ovako šarenolik izbor polaznika desio se usljed potrebe za međuinstitucionalnom saradnjom i saradnjom na nivou zajednice u cilju sveobuhvatnog pristupa ovako značajnoj temi. Saradnja između različitih sektora treba da doprinose kvalitetnijoj interpretaciji nasljeđa, što obogaćuje turističku ponudu i podstiče veću brigu o nasljeđu među lokalnim stanovništvom. Kroz zajednički rad i edukaciju, posjetioци se povezuju sa nasljeđem, razvijajući osjećaj odgovornosti za njegovo očuvanje. Takođe, ukoliko budemo više posvećeni svom nasljeđu i kvalitetno ga interpretirali, bolje ćemo komunicirati njegovu pravu vrijednost.

U ime *Interpret Europe*, predavačica je bila Iva Klarić Vujović, jedna od vodećih regionalnih stručnjakinja u oblasti interpretacije nasljeđa.

Tokom obuke polaznici su učili kako da kulturu i baštinu predstave kroz priču, ne kroz podatke. Radili su konkretno, na primjeru Trga od oružja, analizirajući njegove funkcije kroz istoriju, simbole i značenja, te pokušali da osmisle kako sve to ispričati savremenom posjetioци, na autentičan i jasan način. Glavni trg u Kotoru, iako čini samo mali dio UNESCO-vog zaštićenog područja, prostor je koji pruža bogat kontekst za razmatranje različitih fenomena povezanih sa nasljeđem. Na tom primjeru istražene su ključne faze interpretacije, pa su polaznici bili u prilici da nauče kako da procijene vrijednost nasljeđa i kako da ga predstave na način koji je angažujući i značajan kako za posjetioce, tako i za lokalnu zajednicu. Srž svake interpretacije leži u povezivanju fenomena sa univerzalnim vrednostima koje on prenosi. Polaznici su razmijenili iskustva koja se mogu primijeniti na različite oblike interpretacije nasljeđa, sa naglaskom na inovacije, održivost i univerzalnost, što je bilo ključno za lični razvoj učesnika.

Višestruke posjete trgu i posmatranje ovog prostora iz potpuno drugačije perspektive pokazalo je da sve zavisi od ugla gledanja i načina na koji se određeni fenomen želi predstaviti publici. Edukacija je bila uvod u šire izazove koji nas čekaju: podizanje svesti o značaju prostora koji nastanjujemo, suočavanje sa kontinuiranom i zabrinjavajućom degradacijom nasljeđa, i prepoznavanje hitne potrebe za akcijama koje će doprinijeti njegovom očuvanju i smisljenoj interpretaciji.

Kao završni zadatak, polaznici su izradili plan interpretacije za odabranu lokaciju unutar zaštićenog područja Kotora, čime su primijenili stečeno znanje, povezujući teoriju i praksu kroz dublje razumevanje kulturnih i prirodnih slojeva ovog prostora. Ovaj zadatak predstavlja značajan doprinos budućoj *Strategiji interpretacije* koju će kotorsko zaštićeno područje usvojiti.

Na kursu se pokazalo da Kotor trenutno nema jasnu strategiju interpretacije, što dovodi do fragmentiranih i kontekstualno siromašnih informacija za posjetioce, dok lokalna zajednica i turistički vodiči nisu dovoljno uključeni u interpretaciju nasljeđa. Efikasna interpretacija zahteva međuinstitucionalnu saradnju i zajedničko planiranje, kao i razmjenu znanja i usklađivanje ciljeva sa potrebama zajednice, s naglaskom na komunikaciju vrijednosti baštine, a ne na njen marketing i komercijalizaciju.

### **Zaključak: Budućnost Strategije**

Projekat *Learning Landscapes* dakle ima za cilj da zaštićeno područje Kotora pretvori u prostor živog učenja kroz interpretaciju nasljeđa. Umjesto pasivnog prikaza činjenica, interpretacija treba da postane alat koji povezuje posjetioce, lokalnu zajednicu i nasljeđe putem univerzalnih vrijednosti koje sadrži to nasljeđe - poput identiteta, zajedništva, mira, održivog razvoja, itd.

Kroz obuku lokalnih stručnjaka (vodiča, planera, autora interpretacije, ugostitelja) i zajednički rad sa institucijama i građanima, razvije se *Strategija interpretacije nasljeđa* kao krajnji rezultat projekta. Fokus te interpretacije ne treba da bude na turističkoj eksploataciji, već na autentičnom doživljaju koji podstiče povezanost sa prostorom kroz različita iskustva. Time nasljeđe postaje sredstvo obrazovanja, ali i motiv za odgovornost, očuvanje i lokalni ponos.

Jedna od ključnih poruka projekta je da vrijednost nasljeđa ne leži samo u njegovoj starosti, već u sposobnosti da bude smisljeno ispričano i preneseno. Kada ljudi razumiju značenje onoga što vide – trgova, zidina, prirodnih fenomena – oni počinju da ga poštuju i štite. Zato je uključivanje lokalne zajednice i izgradnja kapaciteta kroz edukaciju od suštinske važnosti.

Konačno, projekat naglašava da efikasna interpretacija zahtijeva saradnju: između sektora kulture, turizma, obrazovanja i civilnog društva. Samo tako se mogu prevazići fragmentirane poruke i razviti jedinstven glas nasljeđa Kotora koji će istovremeno inspirisati i edukovati – i turiste i lokalno stanovništvo.

Cilj je učiniti baštinu značajnijom za pojedinca, a ljude svjesnije naše zajedničke budućnosti. Ova strategija biće ujedno i izazov za nadležne institucije da prepoznaju njen značaj i potrebu, te da odluče na koji način žele da pristupe interpretaciji nasljeđa i doprinesu realizaciji ovog projekta.

Dr Vera C. PETROVIĆ, bibliotekar savetnik  
Rukovodilac Matičnog odeljenja  
Univerzitetske biblioteke "Svetozar Marković" (u penziji)

## E-ČASOPIS *NOVOREČJE*- NAUČNI I KULTUROLOŠKI ZNAČAJ

**Sažetak:** "Novorečje" je elektronski časopis, koji je počeo da izlazi 2019. godine. Od 2020. godine objavljuju se po dva broja godišnje. Cilj ovog lingvističkog časopisa je izučavanje jezika i kulture srpskog naroda, kao i unapređenja nauke o jeziku. Časopis podstiče sistematsko i naučno opisivanje i proučavanje sadašnjeg stanja srpskog i južnoslovenske neologije i neografije doprinoseći na taj način slovenskim i svetskim neološkim teorijskim i praktičnim izučavanjima. Prva četiri broja su objavljena sa podnaslovom *Naučno-popularni neološki časopis*, od broja pet podnaslov je skraćen na *Neološki časopis*.

Svi brojevi časopisa su dostupni na adresi: <http://www.reci.org.rs/casopis-novorecje-po-brojevima/>. Sadržaj časopisa je besplatno dostupan svim korisnicima i institucijama, a u skladu sa Budipeštanskom inicijativom za otvoreni pristup (BOAI). Radovi se objavljuju na srpskom, svim slovenskim i engleskom jeziku. Časopis uređuju stručnjaci iz više zemalja.

*Za estetski izgled časopisa, zaslužna je Nataša Matović, autor znaka sove „Slovosova Slova.“*

**Ključne reči:** "Novorečje", časopis, filologija, neologizmi.

### E-journal *NOVOREČJE* scientific and cultural significance

**Summary:** *Novorečje* is an electronic journal, which began to be published in 2019. From 2020, two issues are published per year. The aim of this linguistic journal is to study the language and culture of the Serbian people, as well as to improve the science of language. The journal encourages systematic and scientific description and study of the current state of Serbian and South Slavic neology and neography, thus contributing to Slavic and world neological theoretical and practical studies. The first four issues were published with the subtitle *Scientific-popular neological journal*, from number five the subtitle was shortened to *Neological journal*.

All issues of the journal are available at: <http://www.reci.org.rs/casopis-novorecje-po-brojevima/>. The content of the journal is freely available to all users and institutions, in accordance with the Budapest Open Access Initiative (BOAI). Papers are published in Serbian, all Slavic languages and English. The magazine is edited by experts from several countries.

*Nataša Matović, author of the owl sign "Slovosova Slova", is responsible for the magazine's aesthetic appearance.*

**Keywords:** *Novorečje*, journal, philology, neologisms.

## Uvod

*Novorečje: naučno-popularni neološki časopis*, počeo je da izlazi 2019. godine. Prve godine izlaženja objavljen je jedan broj, u narednim kalendarskim godinama objavljujivana su po dva broja. Cilj časopisa je briga o rečima i kako je uredništvo istaklo u prvom broju: "Želeli bismo da naši ljudi budu osjetljiviji prema rečima koje svi koristimo. Naš časopis će objavljujivati nove i

već objavljene tekstove, pa ga nazivamo naučno-popularnim. U rubrici *Ponovo objavljujemo...* uz dozvolu autora predstavljamo već štampane tekstove iz časopisa i novina...<sup>139</sup>

U trećoj godini izlaženja, uredništvo je odlučilo da skрати podnaslov časopisa, od broja 5 podnaslov *Naučno-popularni neološki časopis*, zamenjen je sa *Neološki časopis*. Ukinuta je i rubrika *Ponovo objavljujemo*. Tekstovi se objavljuju u rubrikama: *Članci; prilozi i osvrti; Građa i bibliografije*. Uredništvo je angažovano i za recenziranje tekstova. Izbor objavljenih radova u prva 4 broja, kao i pozitivne kritike domaćih i stranih lingvista, doprinele su da časopis od broja 5 preraste u akademski naučni časopis, u skladu sa zakonskom regulativom.

Urednici prva 4 broja bili su: Dejan Ajdačić (Gdanjski univerzitet, Gdanjsk), glavni urednik; Đorđe Otašević (Institut za srpski jezik SANU, Beograd); Slobodan Novokmet (Institut za srpski jezik SANU, Beograd); Jovana Jovanović (Institut za srpski jezik SANU, Beograd), a od broja 5 uredništvo je prošireno sa još 4 člana: Ivana Lazić Konjik (Institut za srpski jezik SANU, Beograd); Diana Blagoeva (Institut za bugarski jezik BAN, Sofija); Andreja Žele (Filozofski fakultet, SAZU, Ljubljana); Milan Ajdžanović (Filozofski fakultet, Novi Sad).

Izdavačka kuća *Alma* je u kontinuitetu izdavač, kao izdavač u prvih 6 brojeva bio je i projekat Rastko, a od broja 8 uz izdavačku kuću Alma su Filološko društvo "Reči" i Univerzitetska biblioteka "Svetozar Marković" u Beogradu. Značaj ovog časopisa prepoznalo je i pružilo podršku Ministarstvo kulture Republike Srbije. Broj 10 je podržan i od Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija.

### **Naučni i kulturološki značaj časopisa *Novorečje***

Izučavanju jezika i kulture, kao i unapređenju nauke o jeziku doprinelo je osnivanje Filološkog društva "Reči" 2023. godine u Univerzitetskoj biblioteci "Svetozar Marković". Udruženje je osnovano sa ciljem: "podsticanja izučavanja jezika i kulture srpskog naroda te jezika i kultura koje se tradicionalno izučavaju na srpskom prostoru; predlaganje i organizovanje naučno-istraživačkih projekata i projekata za promovisanje nauke o jeziku i kulture; bavljenjem aktuelnim pitanjima jezika, književnosti i kulture u savremenom i istorijskom kontekstu; saradnja sa naučnim ustanovama, čiji su programi povezani sa ciljevima i zadacima Udruženja (Filološki i Filozofski fakulteti na teritoriji Republike Srbije, institute: za srpski jezik, književnst, balkanološki i dr. zadužbine i fondacije i udruženja građana, naučnih centara koji se bave delatnostima Udruženja i dr.); saradnja sa državnim organizacijama i institucijama (pre svega s ministarstvima zaduženim za oblast prosvete, nauke i kulture; zadužbinama, muzejima, naučnim, prosvetnim i drugim institucijama kulture) radi ostvarenja ciljeva i zadataka Udruženja, unapređenja nauke o jeziku i nacionalne kulture i njenim vezama sa drugim jezicima i kulturama; predstavljanje delatnosti Udruženja javnosti."<sup>140</sup>

Objavljeni naučni radovi u časopisu *Novorečje* upućuju na neološka jezička istraživanja koja su postignuta, kao i da se ide u korak sa tim istraživanjima. Uredništvo časopisa i posle promene strukture, ostalo je dosledno lingvističkom proučavanju. Redakcija je misiju časopisa definisala: "Tematski okviri ostaju usmereni na lingvistička proučavanja pojava i upotrebe novih reči uz različite pristupe. Cilj časopisa je da podstiče sistematsko i naučno opisivanje i proučavanje sadašnjeg stanja srpske i južnoslovenske neologije i neografije doprinoseći na taj način slovenskim

<sup>1</sup> Načela "Novorečja" / Urednici. *Novorečje: naučno-popularni neološki časopis*. 2019. god. 1 br. 1. str. 3.

<sup>2</sup> Osnivački akt Udruženja čl. 10 i 11. Zakon o udruženjima ("Sl. Glasnik RS", br. 51/09, 99/2011, 44/2018), usvojen je na osnivačkoj skupštini održanoj dana 8. 2. 2023., u Beogradu, u Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković“.

i svetskim neološkim teorijskim i praktičnim izučavanjima.”<sup>141</sup> Uredništvo je pozivalo autore da šalju radove sa različitim pristupima novim rečima, značenju, kao i njihovoj strukturi i tvorbi. Istican je značaj kontaktološkog aspekta, vezama sa društvenim i kulturnim okruženjem u različitim diskursima.

Stalne rubrike su *Članci i Građa* gde su tekstovi posvećeni opisima leksičkih pojava, koje su tvorevina sadašnjosti, bilo da su puristička ili da njima dominira preskriptivni trend. Članci sa normativnim elementima, gde autori iznose preporuke podkrepjene jezičkim argumentima. Takav je rad o feminativima u srpskom jeziku Jovane Jovanović. Proučavanje žargona i slenga kao dela urbane etnolingvistike. Analiziraju se i frazeološki neologizmi, kao što to radi Ajdačić u tekstu o novonastalim frazeologizmima u semantičkom polju sporta.

Prva četiri broja imaju rubriku *Ponovo objavljujemo*, gde su svoje mesto našli već objavljeni radovi. Objavljene tekstove, uredništvo časopisa grupiše u po četiri rubrike. Prvi broj sadrži rubrike: *Članci, Građa, Iz razgovora i Ponovo objavljujemo*. Drugi broj sadrži rubrike: *Članci, Prilozi, Građa i Ponovo objavljujemo*. Treći broj sadrži rubrike: *Članci, Prikazi i osvrti, Građa i Ponovo objavljujemo*. Četvrti broj sadrži rubrike: *Članci, Građa, Bibliografije i Ponovo objavljujemo*.

Peti broj sadrži rubrike: *Članci, Prikazi i osvrti, Građa i Bibliografije*. Tema ovog broja su radovi o anglokalizmima u jezicima balkanskih Slovena. Autori iz Bugarske, Slovenije, Hrvatske i Srbije su u devet radova istakli uticaj anglicizama na određene slovenske jezike, na njihov uticaj u televizijskoj i filmskoj produkciji, kao i na nezaobilaznom i aktuelnom Covidu 19. Radovi su prezentovani na Okruglom stolu 8. novembra 2021. godine, za čiju su organizaciju bili zaslužni Dejan Ajdačić i Ivana Lazić Konjik.

Onlajn okrugli sto pod nazivom: *Slivenice i ostali tipovi neologizama u slovenskim jezicima*, organizovali su 12. maja 2022. godine Rajna Dragičević i Dejan Ajdačić. Objavljeno je 10 radova, a autori su bili iz Bugarske, Slavenije, Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Poljske. Kao što se iz naziva okruglog stola vidi, u broju 6, radovi su posvećeni sraslicama i slivenicama (blendama) u južnoslovenskim jezicima. Učesnici okruglog stola, došli su do zaključka da se u njihovim maternjim jezicima povećava broj slivenica. Najzastupljenije su u jeziku medija i razgovornom jeziku, a i u različitim oblicima neformalne komunikacije. Možemo reći da je svaki rad istakao specifičnosti slivenica, njihovo bogatstvo kroz vreme, zastupljenost u književno umetničkim stilovima i svakodnevicu na svim jezicima.

„Na okruglom stolu predstavljeno je obilje slivenica iz mnogih slovenskih jezika, a slivanje je analizirano iz teorijskog i empirijskog ugla, sa dijahronijskog i savremenog stanovišta, iz perspektive uloge u različitim funkcionalnim stilovima – razgovornom, novinarskom, književnoumetničkom. Ponuđena su i neka nova teorijska rešenja u vezi sa statusom slivanja kao tvorbenog načina u savremenim slovenskim jezicima.“<sup>142</sup>

Broj 7 sadrži rubrike: *Članci, Građa, Bibliografije i Srpska reč godine*. Objavljeni radovi su sa onlajn skupa o izborima za reč godine u slovenskim jezicima. Skup je održan 21. novembra 2022. godine, a učesnici su bili filolozi iz Bosne i Hercegovine, Poljske, Slovenije, Srbije i Hrvatske sa jedanaest radova. Skup su organizovali Dejan Ajdačić i Ivana Lazić Konjik.

Radovi izloženi na naučnoj konferenciji “Deantroponimni neologizmi kao ključne reči epohe” objavljeni su u broju 8. Onlajn konferencija održana je 15. maja 2023. godine i na njoj su

<sup>3</sup> Predgovor // *Novorečje: neološki časopis*, 2021, god. 3, br. 5, str. 9.

<sup>4</sup> Uvodna reč / Rajna Dragičević // *Novorečje: neološki časopis Новоречје: неолошки часопис*, 2022, god. 4, br. 6, str. 10.

učestvovali filolozi iz Bosne i Hercegovine, Bugarske, Srbije i Hrvatske. Konferenciju su organizovali Dejan Ajdačić, Đorđe Otašević, Filološko društvo “Reč” i časopis “Novorečje” uz podršku Ministarstva kulture Republike Srbije. Petnaest objavljenih radova, raspoređeno je u tri rubrike: *Članci, Građa, i Bibliografije*.

Osamnaest radova je objavljeno u broju 9 u tri rubrike: *Članci, Građa, i Bibliografije*. Radovi su sa međunarodne video konferencije, pod nazivom: “Nove reči u govoru dece i mladih i u tekstovima za decu i mlade”. Konferencija je održana u Univerzitetnoj biblioteci “Svetozar Marković” u Beogradu, 13. novembra 2023. godine uz podršku Ministarstva kulture Republike Srbije.

„O rečima iz lično sakupljene zbirke reči koje su stvorila deca u Srbiji je u okviru literature i značaju sakupljanja i proučavanja detinjeg jezika piše Vesna Smiljanić Rangelov. Rajna Dragičević je uočila i u srpskom jeziku prvi put opisala pojavu leksičke reduplikacije koja u ponavljanju reči sadrži kontrastirajuća značenja. Autorka obrazlaže stav da ova pojava predstavlja pokazatelj jezičke skučenosti, oskudnosti leksičkih jedinica i da je treba izbegavati u standardnom jeziku.“<sup>143</sup> Novim rečima u žargonu mladih Bugara, Slovenaca i Srba posvećeno je nekoliko radova, dok se nekoliko radova bavi novim rečima u književnosti za decu. Istorijom bugarske leksikografije o omladinskom žargonu/slengu u svom radu se bavila Diana Blagojeva. “Domen Krvina i Andrea Žele su predstavili istoriju beleženja i istraživanja slenga mladih u slovenačkom jeziku, ukazali kako sleng mladih prekoračuje generacijske granice, te tako reči iz žargona prelaze u sleng i obrnuto. Uz primere upotrebe skraćenica u tekstualnom dopisivanju mladih Ivana lazić Konjik je nasuprot uverenju da ovaj novi način komunikacije ima negativan uticaj na standardni jezik, nastale promene pre smatra evolucijom, a ne pretnjom postojećim jezičkim varijetetima. Vanja Miljković je ispitao višeznačnost glagola *blejati* aparaturom teorije idealizovanih kognitivnih modela na primerima iz korpusa srpskog jezika i pokazao različite njegove konceptualizacije-besciljno trošiti vreme i odmarati se, zabavljati se. Analiza naziva za starije osobe srpskohrvatsko-engleskog kolokvijalnog rečnika Danku Šipki je omogućila da je uoči da je stav mladih prema starijima negativan i diskriminatorni, međutim on je znatno negativniji ukoliko je pojam apstraktniji i ukoliko nema veze sa govornikom...Grupa radova posvećena je novim rečima za decu i mlade.”<sup>144</sup>

Četrnaest radova u broju 10, raspoređeno je u četiri rubrike: *Članci, Prikazi i osvrti, Građa i Bibliografije*. Objavljeni radovi su sa međunarodne konferencije “Ciljano stvaranje novih reči i jezički inženjering.” Konferencija je održana u Univerzitetnoj biblioteci “Svetozar Marković” u Beogradu 13. maja 2024. godine, u organizaciji Filološkog društva “Reči” i časopisa “Novorečje”. “Pokretači skupa, Danko Šipka i Dejan Ajdačić, u pozivu na skup kao temu su odredili jezički inženjering u slovenskim jezicima, sa različitim pobudama stvaranja novih reči – od ideoloških i društvenih, do lingvističkih i umetničkih. U radu konferencije učestvovalo je trinaest filologa iz akademskih ustanova iz Slovenije, Hrvatske, Srbije, Bugarske, Poljske i Amerike.”<sup>145</sup>

Devetnaest radova u broju 11, raspoređeno je u četiri rubrike: *Članci, Prikazi i osvrti, Građa i Bibliografije*. Većina radova je sa međunarodne konferencije “Nove reči na društvenim medijima”. Konferencija je održana u Univerzitetnoj biblioteci “Svetozar Marković” u Beogradu

---

<sup>5</sup> Uvodna reč: O novim rečima u jeziku dece i mladih / Rajna Dragičević i Dejan Ajdačić // *Novorečje: neološki časopis*, 2023, god. 5, br. 9, str. 9-10.

<sup>6</sup> *Isto*.

<sup>7</sup> Uvodna reč // *Novorečje: neološki časopis*, 2024, god. 6, br. 10, str. 9.

13. novembra 2024. godine, u organizaciji Filološkog društva “Reči” i časopisa “Novorečje” i podršku Ministarstva kulture Republike Srbije. Učestvovali su filolozi iz akademskih ustanova Makedonije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Republike Srpske, Slovenije i Srbije.

O objavljenim tekstovima o istraživanjima srpskih i poljskih neologizama pisao je Pjotr Miroha: “Članci su pretežno empirijski – autori očigledno više vole suočavanje sa materijom živog jezika nego čisto terminološke rasprave. To ne znači da nisu svesni potrebe da se jasno definišu pojmovi... Neološka terminologija, ne samo srpska, nije ujednačena tako da termine neologizam, neologizam u užem smislu, nove reči u užem smislu, okazionalizam, uzualni neologizam, normativni neologizam, standardni neologizam, okazionalni neologizam, stilistički neologizam, autorski neologizam, semantički neologizam, leksički neologizam, leksičko-semantički neologizam, neosemantizam, individualizam, individualizam-okazionalizam, potencijalna reč, kovanica, hapaks i dr. lingvisti koriste u različitim značenjima. Rešanja ovog komplikovanog problema, koji autori *Novorečja* predlažu, imaju praktičnu prirodu u svojim empirijskim istraživanjima obično uzimaju u obzir leksiku koje nema u najnovijim izdanjima važnih rečnika srpskog jezika... Nije teško primetiti da je ova praksa slična rešenjima korišćenim u opservacijama na poljskom jeziku. Na taj način autori i srpski i poljski izbegavaju sterilne terminološke sporove i fokusiraju se na pojave u jeziku koji se dinamički menja.”

Autor zaključuje: Časopis *Novorečje* se upisuje u dugu tradiciju srpskih istraživanja jezičkih neologizama. Otvarajući stranice za člancima posvećenim ovoj temi, časopis ide u korak, saglasno mnogim istraživačima, sa sve brže rastućim leksičkim resursima jezika. Empirijske studije, koje su dominantne među objavljenim tekstovima, donose u zaključcima i doprinose teorijske prirode. Ovi zaključci, često u skladu sa nalazima poljskih lingvista, sigurno mogu biti zanimljivi slavistima takođe izvan Srbije. Definitivno vredi da časopis *Novorečje*, usko posvećen istraživanju nove leksike u jeziku, posveti svoju pažnju međunarodnoj slovenskoj zajednici to može dati opipljive rezultate u vidu uporednih pristupa najnovijim trendovima u leksičkim sistemoidima slovenskih jezika.”<sup>146</sup>

## Zaključak

Pokretanje časopis *Novorečje*, u elektronskom obliku ima veliku naučnu i kulturnu ulogu, zbog svoje južnoslovenske orijentacije. Jezik se menja kako na slovenskom tako i na svetskom nivou, a filolozi u svojim akademskim okruženjima prate i proučavaju te promene. Vrhunska imena u filološkoj nauci okupljena su na stranicama ovog časopisa, ukazujući nam na jezičko nebo promena.

Umesto literature, navešću autorsku bibliografiju časopisa, kako bi sve teme obrađene u prvih šest godina njegovog izlaženja, približili zainteresovanim čitaocima. U jedanaest brojeva, radove je objavio 51 autor, naučnih i stručnih je 156 radova i 3 uvodna teksta.

## Bibliografija časopisa *Novorečje* od 2019. do 2024. godine

1. Ајдачић, Дејан: *Англокализам кул у српском језику* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 103–112.

---

<sup>8</sup> Delatnost časopisa *Novorečje* u okviru srpskih i poljskih istraživanja neologizama / Pjotr Miroha // *Novorečje: neološki časopis*, 2021, god. 3, br. 4, str. 193-194.

2. Ајдачић, Дејан: *Ауторски неологизми-индивидуализми Димитрија Митриновића (1913) и Драгана Алексића (1922)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 2. Стр. 37–46.
3. Ајдачић, Дејан: *Називи жена и глобализација – англицизми у српском језику* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 29–42.
4. Ајдачић, Дејан: *Нове руске речи у пројекту „Дар речи“ Михаила Епитејна* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 102–114.
5. Ајдачић, Дејан: *Нове словенске речи и метафоре на интернету (април 1999)* (Мова і культура, Київ, 2000) // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 168–172.
6. Ајдачић, Дејан: *О конкуренцији нових речи при називању нових ствари (свемирски брод, аватар)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 39–49.
7. Ајдачић, Дејан: *Пољски конкурси за реч године и реч године младих* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 54–67.
8. Ајдачић, Дејан: *Сливенице и сраслице пољског писца Јацека Дукаја и аспекти њиховог превода* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 106–117.
9. Ајдачић, Дејан: *Спортске компоненте у новим српским фразеологизмима* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 59–68.
10. Ајдачић, Дејан: *Топићева поигравања са значењем устаљених израза у ‘Доживљајима мачка Тоше’* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 144–155.
11. Ајдачић, Дејан; Лазичић Коњик, Ивана: *Избор речи 2023. године у српском језику* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 175–182.
12. Ајдачић, Дејан; Матић, Маја: *Називи жена – германизми са семантичким отклоном у српском језику* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 19–28.
13. Ајдановић, Јелена; Дражић, Јасмина: *Рецепција неологизама из преводне литературе код деце основношколског узраста* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 182–195.
14. Атанасова, Атанаска: *За нај-новите глаголи в българския език* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 90–94.
15. Ваер, Magdalena: *Eurolekt i službeni jezici Europske Unije na primjeru hrvatskog i poljskog jezika* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 115–124.
- Белешка о разговору // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 29.
16. Белешка о разговору // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 29.
17. Благоева, Диана: *Неологизација чрез блендинг в съвременното българско словообразуване* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 32–47.
18. Благоева, Диана: *Нови деантропонимни съществителни в българския медиен дискурс* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 13–29.
19. Благоева, Диана: *Новото в българския младежки жаргон и лексикографската практика* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 42–58.
20. Благоева, Диана: *Пуристични нагласи в българската лексикография през първата половина на XX век* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 23–40.
21. Благоева, Диана: *Семантични трансформации при нај-новите англицизми в българския език* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 13–20.
22. Божич Синчук, Милица: *Англицизми у роману за децу и младе „Нећу да мислим на Праг“ Соње Ђурић (2019)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 196–206.

23. Божић Синчук, Милица: *Кулинарска лексика у речницима нових речи* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 105–116.
24. Божић Синчук, Милица: *О употреби лексеме владика у савременом српском језику (случај антропонимизације)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 159–168.
25. Бошковић, Лазар: *Српски језик и дигитална технологија: пракса, проблеми, заблуде, решења и препоруке* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 181–201.
26. Вугарски, Ранко Д.: *Jedan agresivni srpski sufiks: -ijáda* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 167–173.
27. Васиљевић, Анђела: „Речник новијих англицизама“ //Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 159–164.
28. Вукојевић, Маја: *Експлоатација сливеница ради постизања хумористичких ефеката* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 118–138.
29. Вукомановић, Владимир Растегорац: *Деца као језички инжењери – „Српкиричарска речорчица“ као подстицај за језичке игре* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 58–71.
30. Вукомановић, Владимир М. Растегорац: *Индивидуални неологизми у песништву за децу Дејана Алексића – језички аспекти и методички потенцијали* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 126–143.
31. Вујовић, Душанка: *Интернетски речник сленга Вукајлија* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 174–183.
32. Генов Пухалева, Илиана: *Как се „глокализира“ българската кулинарна терминологија?* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 97–102.
33. Георгиева, Цветелина: *Съществителни имена индивидуализми в многотомния Речник на българския език* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 95–101.
34. Драгићевић, Рајна: *Контрастирајућа лексичка редупликација – ново стилско средство којим се обогаћује или осиромашује језичка култура говорника српског језика?* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 34–41.
35. Драгићевић, Рајна: *Ланор плава и тупе сива – (не)одрживост неологизама за нијансе боја у српском језику* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 9–18.
36. Драгићевић, Рајна: *Неке тенденције у творби речи у савременом српском језику* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 2. Стр. 129–139.
37. Драгићевић, Рајна: *О значењу српских сливеница* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 63–74.
38. Драгићевић, Рајна: *О избору најлепше речи српског језика међу ученицима* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 28–39.
39. Драгићевић, Рајна: *Оцртавање данашњице у новој лексици: фикусоманија у српским електронским медијима* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 9–18.
40. Драгићевић, Рајна: *Уводна реч* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 9–10.
41. Драгићевић, Рајна: *Циљано грађење нових речи у новинским колумнама* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 164–172.
42. Драгићевић, Рајна; Ајдачић, Дејан: *Уводна реч: О новим речима у језику деце и младих* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 9–11.
43. Драгићевић, Рајна / Пејовић, Ранко: *Фотобомбинг српског језика* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 35–37.

44. Durmišević, Elma: *(Van)lingvistički kriteriji pri izboru osobnih imena* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 85–98.
45. Durmišević, Elma; Šehović, Amela: *Razgovorna leksika generacije X u izabranim djelima bosanskohercegovačke književnosti za mlade* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 167–181.
46. Ђорђевић, В[есна]; Николић, М[арина]; Оташевић, Ђ[орђе]: *Грађа за речник нових речи (2)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 2. Стр. 61–126.
47. Ђорђевић, В[есна]; Николић, М[арина]; Оташевић, Ђ[орђе]: *Грађа за речник нових речи (3)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 85–163.
48. Ђорђевић, В[есна]; Николић, М[арина]; Оташевић, Ђ[орђе]: *Грађа за речник нових речи (4)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 81–112.
49. Ђорђевић, В[есна]; Николић, М[арина]; Оташевић, Ђ[орђе]: *Грађа за речник нових речи (5)* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 127–147.
50. Ђорђевић, В[есна]; Николић, М[арина]; Оташевић, Ђ[орђе]: *Грађа за речник нових речи (6)* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 167–182.
51. Ђорђевић, В[есна]; Николић, М[арина]; Оташевић, Ђ[орђе]: *Грађа за речник нових речи (7)* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 119–132.
52. Đurić, Milica: *Rečnik skraćenica i izraza uz dramu Nacija degeneracija* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 122–130.
53. Žele, Andreja; Krvina, Domen: *O neologizmih v slovenščini: splošna jezikovna raba s poudarkom na rabi mladih* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 59–71.
54. Иваниш, Јована: *Неологизми XXI века (Ђорђе Оташевић, 100 неологијама XXI века)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 79–81.
55. Јовановић, Јована: *Англицизми у номинацији појмова везаних за епидемију вируса ковид 19* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 82–96.
56. Јовановић, Јована: *Да ли је бедак нова реч?* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 67–71.
57. Јовановић, Јована: *Нова употреба придева хуман у савременом српском језику* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 5–8.
58. Јовановић, Јована: *Тренерка и још понешто* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 2. Стр. 55–57.
59. Јовановић, Јована: *Феминизам у језику – новији називи за женска занимања* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 2. Стр. 47–50.
60. Јовановић, Јована; Новокмет, Слободан: *Нове сливенице у именовану појмова из периода епидемије ковида 19 у језику медија* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 91–105.
61. Jovanović Padejski, Đurђa: *Primeri leksičkog inženjeringa u diskursu o zaštiti životne sredine u medijima na engleskom jeziku* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 173–187.
62. Јоцић, Милош: *Српски и српско-енглески појмови из културе, поетике, теорије и индустрије видео-игара* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 50–74.
63. Kern, Boris: *Angloslovenščina* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 21–31.
64. Кеџо, Едина: *Razgovorne frazeme mladih* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 145–155.
65. Klemenčić, Simona: *Predlogi uporabnikov za novo besedje v slovenskem jeziku* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 41–49.

66. Klemenčič, Simona: *Slovenska akcija „Beseda leta“* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 40–43.
67. Krvina, Domen; Perdih, Andrej; Michelizza, Mija: *Slovenski anglokalizmi v slovarjih in besedilih* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 32–47.
68. Лазић Коњик, Ивана: *Англобализми и други неологизми у најновијем периоду развоја српског језика* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 19–28.
69. Лазић Коњик, Ивана: *Лексикографија у дигиталној ери: интернет и друштвени медији као извори нових речи* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 62–80.
70. Лазић Коњик, Ивана: *Модерне појаве у неолошким проучавањима – иницијатива за покретање избора за реч године у српском језику у оквиру часописа „Новоречје“* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 68–84.
71. Лазић Коњик, Ивана: *„Српске сливенице, монографија проф. Ранка Бугарског“* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 115–120.
72. Лазић Коњик, Ивана: *Творба речи од презимена и личних имена политичких личности у српском језику (семантички, деривациони и когнитивни аспекти)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 40–60.
73. Лазић Коњик, Ивана: *Узроци англокализације у српском језику* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 65–72.
74. Лазић Коњик, Ивана: *Употреба скраћеница у језику младих: тенденције и утицај на развој савременог српског језика* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 72–86.
75. Лазић Коњик, Ивана; Миљковић, Вања; Божић Синчук, Милица; Новокмет, Слободан: *Грађа за речник неологизама (први део)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 217–235.
76. Милановић, Александар М.: *Из историјата српских сливеница* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 13–17.
77. Милановић, Александар: *„Награда“ за најгори превод и најгору реч / Повратак речи Прелест* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 31.
78. Милашин, Горан: *Индивидуализми на друштвеним мрежама у свјетлу мултимодалности* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 128–144.
79. Миљковић, Вања: *Интернет платформа Вукајлија и лексикографија савременог српског сленга* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 99–116.
80. Миљковић, Вања: *Лексичка деантропонимизација у савременом српском сленгу и семантичка природа антропонима* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 125–143.
81. Миљковић, Вања: *Творбено гнездо глагола блејати у савременом српском сленгу* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 87–103.
82. Мироха, Пјотр: *Делатност часописа „Новоречје“ у оквиру српских и пољских истраживања неологизама* (превод текста из часописа „Poznańskie Studia Slawistyczne” 19, 2020) // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 186–197.
83. Мihaljević, Milica: *Anglizmi i pseudoanglizmi u hrvatskome jeziku* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 48–64.
84. Mihaljević, Milica: *Riječ godine – mogući pristupi – primjer hrvatskoga* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 13–27.
85. Mihaljević, Milica: *Tvorbena analiza hrvatskoga koronavirusnog nazivlja* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 75–90.

86. Mihaljević, Milica: *Hrvatski deantroponimni neologizmi kao terminološki i pravopisni problem* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 30–39.
87. Мицкоски, Николче: *Неологизми на македонските ИКТ-форуми* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 44–51.
88. Michelizza, Mija: *O slovarskih vsebinah na družbenih omrežjih – poišči me v slovarju!* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 117–127.
89. Michelizza, Mija: *Prekrivanke kot odraz aktualnega družbeno-političnega dogajanja: analiza slovenskih primerov na Twitterju* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 31–42.
90. Начела Новоречја // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 1.
91. Непоп-Айдачич, Лидія: *Дитячий дивосвіт неологізмів Галини Вдовиченко* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 156–166.
92. Николић, Весна: *Деантропонимне творенице из угла лингвокултурологије* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 105–115.
93. Nikolić-Hoyt, Anja: *Stvaranje novih riječi između ludizma i ideologije* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 156–163.
94. Новокмет, Слободан: *Да ли лежећи полиајац спава или само лежи?* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 55–58.
95. Новокмет, Слободан: *Да ли речи године морају да буду речи?* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 44–53.
96. Новокмет, Слободан: *Ко су вакцинаши* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 33–38.
97. Новокмет, Слободан: *Конструисање нових речи као замена за англицизме у сфери компјутерске технологије и дигиталних медија* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 50–57.
98. Новокмет, Слободан: *Нове речи са суфиксом -ина и његовим варијантама у српском језику* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 38–54.
99. Новокмет, Слободан: *Нови деантропоними у српском језику творени помоћу суфикса - (ит)ина* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 116–124.
100. Новокмет, Слободан: *Номинација симбола @ (ET) у савременом српском језику* (Научни састанак слависта у Вукове дане 46, 2017) // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 139–151.
101. Новокмет, Слободан: *Статус и положај нових англицизама из домена телевизије и филма у српском језику* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 73–81.
102. Новокмет, Слободан: *Форманти страног порекла веб и сајбер у српском језику* (Научни састанак слависта у Вукове дане 43, 2014) // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 152–167.
103. Ološtiak, Martin (ed.). *Neologizmy a neologizácia v lingvistickej reflexii* (Ђорђе Оташевић) // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 191–192.
104. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију: избор (1)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 133–136.
105. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију: избор (2)* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 161–163.

106. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију : избор (3)* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 191–194.
107. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију : избор (4)* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 141–146.
108. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију : избор (5)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 227–230.
109. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију : избор (6)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 271–275.
110. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију : избор (7)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 171–172:
111. Оташевић, Ђорђе: *Библиографија радова на словенским језицима и енглеском о неологизмима везаним за актуелну пандемију : избор (8)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 251–253.
112. Оташевић, Ђорђе: *Вредновање нових речи* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 184–187.
113. Оташевић, Ђорђе : *Грађа за речник нових речи (1)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 13–25.
114. Оташевић, Ђорђе: *Грађа за речник нових речи (8)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 205–220.
115. Оташевић, Ђорђе: *Грађа за речник нових речи (9)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 219–259.
116. Оташевић, Ђорђе: *Грађа за речник нових речи (10)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 133–157.
117. Оташевић, Ђорђе: *Грађа за речник нових речи (11)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 197–216.
118. Оташевић, Ђорђе: *Изабрани радови Н. З. Котелове* (Н.З. Котелова: *Избранные работы*) // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 77–78.
119. Оташевић, Ђорђе: *Именица криза у савременом српском језику* (Наш језик) // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 173–185.
120. Оташевић, Ђорђе: *Исцрпност описних речника* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 2. Стр. 140–142.
121. Оташевић, Ђорђе: *Неологизми и околионализми у медијском дискурсу* (Анна Сергеевна Зотова, *Словообразование в современном медиадискурсе*) // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 75–76
122. Оташевић, Ђорђе: *Нове речи и лежећи полицајци* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 30.
123. Оташевић, Ђорђе: *Нове речи и њихово бележење* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 69–73.
124. Оташевић, Ђорђе: „Нове речи и речници нових речи“ // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 121–123.

125. Оташевић, Ђорђе: *Нове речи с презименом 'Путин' у основи у српском језику* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 76–104.
126. Оташевић, Ђорђе: *Нови феминативи у српском јавном дискурсу (на примеру форума Крстарица)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 52–61.
127. (Оташевић, Ђорђе): *Новое в русской лексике. Словарные материалы–2021* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 127–130.
128. Оташевић, Ђорђе: *О семантичкој дефиницији неологизама антивакцинаш и антивакцинаштво* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 29–32.
129. Оташевић, Ђорђе: *Оказионалне сливенице у савременој српској афористици: творбена анализа* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 139–155.
130. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (1)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 113–121.
131. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (2)* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 148–157.
132. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (3)* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 183–187.
133. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (4)* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 133–137.
134. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (5)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 221–224.
135. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (6)* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 260–267.
136. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (7)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 158–168.
137. Оташевић, Ђорђе: *Речник деантропонимних неологизама (8)* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 236–248.
138. Оташевић, Ђорђе: *Родни парови у речницима нових речи и секундарност феминатива* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, III, 2021, 4. Стр. 75–78.
139. Оташевић, Ђорђе: *Семантичке дефиниције нових фемининума* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, I, 2019, 1. Стр. 9–10.
140. Оташевић, Ђорђе: *Творба деантропонимних политичких неологизама (од презимена Вучић и Ђилас)* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 2. Стр. 9–36.
141. Оташевић, Ђорђе: *Фемининуми (феминативи) у речницима нових речи* // Новоречје: Научно-популарни неолошки часопис, II, 2020, 3. Стр. 43–66.
142. Оташевић, Ђорђе: *Циљано стварана нова лексика у српском јавном дискурсу као средство језичке агресије* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 72–89.
143. Pazio-Wlazłowska, Dorota: *Czy otyłość jest tematem poprawnym politycznie? Kilka uwag po lekturze książek dla dzieci* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 207–216.
144. Поповић, Људмила: *Промена валентне структуре глагола као начин формирања жаргонизама* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 114–125.
145. *Правилник избора „Српска реч године“ Филолошког друштва „Речи“ и часописа „Новоречје“* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 149–150.
146. *Предговор* // Новоречје: Неолошки часопис, III, 2021, 5. Стр. 9.
147. Ристић, Стана: *Нека запажања о најновијим речима у српском језику* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 13–26.

148. Слијепчевић Бјеливук, Светлана: *Дневна доза погрешних уверења о новим речима* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 81–89.
149. Смиљанић Рангелов, Весна: *Значај сакупљања и проучавања збирки језичких иновација у говору деце* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 15–33.
150. Томић, Бојана: *Нове речи у словенским језицима на друштвеним медијима – лексика парфимерства* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 90–104.
151. Томић, Бојана: *О епонимима насталим од женских имена* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 144–158.
152. *Уводна реч* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 7. Стр. 9.; V, 2023, 8. Стр. 9.; VI, 2024, 11. Стр. 9.
153. Šehović, Amela: *Novi(ji) anglicizmi iz oblasti društvenih mreža* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 11. Стр. 27–43.
154. Šehović, Amela; Durmišević, Elma: *Deantroponimni neologizmi kao ključne riječi epohe u bosanskom jeziku* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 61–75.
155. Šehović, Amela; Durmišević, Elma: *Slivenice na bosanskohercegovačkim internetskim portalima* // Новоречје: Неолошки часопис, IV, 2022, 6. Стр. 43–62.
156. Шипка, Данко М.: *Глобално језичко акушерство: изабрани примјери рађања нових ријечи* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 8. Стр. 169–180.
157. Шипка, Данко: *Од пуковника до покојника: лексичко инжењерство у дугом 19. и након кратког 20. вијека* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 13–22.
158. Шипка, Данко: *Старост није радост него гадост: перцепција старијих у жаргону младих* // Новоречје: Неолошки часопис, V, 2023, 9. Стр. 104–113.
159. (Шипка, Данко; Ајдачић, Дејан): *Уводна реч* // Новоречје: Неолошки часопис, VI, 2024, 10. Стр. 9–10.

Jelica ILIĆ MINIĆ, viša bibliotekarka  
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za obrazovanje učitelja i vaspitača  
[jelica.ilic@uf.bg.ac.rs](mailto:jelica.ilic@uf.bg.ac.rs)

Vladimir BRBORIĆ, viši bibliotekar  
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za obrazovanje učitelja i vaspitača  
[vladimir.brboric@uf.bg.ac.rs](mailto:vladimir.brboric@uf.bg.ac.rs)

## PRVA POZORIŠNA BIBLIOTEKA U SRBIJI

**Sažetak:** Brojni su i raznovrsni radovi koji su iz različitih vizura analizirali kontinuirani razvoj pozorišne umetnosti u Srbiji, od srpskog kvatročenta, preko Knjažesko-srbskog teatra Joakima Vujića, do osnivanja Narodnog pozorišta u Beogradu 1868. godine. Posebno mesto u istraživanjima zauzimalo je prvo srpsko profesionalno pozorište - Teatar na Đumruku, koje je osnovao 1841. Atanasije Nikolić, profesor matematike i načertanija Liceja u Beogradu, uz podršku i saradnju Jovana Sterije Popovića i Petra Radovanovića, profesora i sekretara Ministarstva prosvete. Međutim, iako je Teatar na Đumruku bio u fokusu istraživača, javnosti je malo poznato da je za potrebe repertoara osnovana prva pozorišna biblioteka.

Cilj ovog rada je da se dodatno osvetle specifičnosti bibliotečkog fonda koji je činio plan repertoara prvog beogradskog teatra, a uglavnom je sadržao dramska dela naše i strane literature, u rukopisu ili odštampana. Istovremeno biće opisan put 20 sačuvanih rukopisnih knjiga ovog „teatralnog fundusa“ od Teatra na Đumruku do rukopisne zaostavštine Dimitrija Demetra i Arhiva Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, čime je ova pozorišna biblioteka izašla iz svojih nacionalnih okvira te se može posmatrati i u regionalnom kulturnom kontekstu. Namera je i da se podstaknu nova istraživanja o formiranim knjižnim fondovima pozorišta.

**Ključne reči:** Pozorište na Đumruku, pozorišna biblioteka, dramska književnost, rukopisne zbirke.

### The First Theatre Library in Serbia

**Abstract:** Numerous and diverse studies have analyzed, from different perspectives, the continuous development of theatrical art in Serbia — from the Serbian Quattrocento, through Joakim Vujić's Knjažesko-Srbski Teatar, to the founding of the National Theatre in Belgrade in 1868. A special place in these studies has been devoted to the first Serbian professional theatre — the Theatre at Đumruk, founded in 1841 by Atanasije Nikolić, professor of mathematics and architectural drawing at the Lyceum in Belgrade, with the support and collaboration of Jovan Sterija Popović and Petar Radovanović, professor and secretary at the Ministry of Education. However, although the Theatre at Đumruk has been the focus of researchers, it is little known to the public that the first theatre library was established to serve the needs of its repertoire.

The aim of this paper is to further highlight the specific features of the library collection that shaped the repertoire plan of the first Belgrade theatre, which mainly included dramatic works of both Serbian and foreign literature, either in manuscript or in print. At the same time, the paper will trace the journey of 20 preserved manuscript books from this “theatrical collection” — from the Theatre at Đumruk to the manuscript legacy of Dimitrija Demeter and the Archives of the Croatian National Theatre in Zagreb. In this way, this theatre library transcended its national framework and can also be viewed in a broader regional cultural context. The intention is likewise to encourage new research on theatre-related library collections.

**Keywords:** *Theatre at Dumruk, theatre library, dramatic literature, manuscript collections.*

## Uvod

Nakon oslobođenja tokom Drugog srpskog ustanka, Kragujevac je 1818. godine postao prestonica Kneževine Srbije. Po dobijanju autonomije Hatišerifom iz 1830. godine i sticanjem prava na podizanje kulturno-prosvetnih i zdravstvenih ustanova, postaje centar društvenog, političkog i kulturnog života Srbije. Osim što je u njemu knez Miloš Obrenović podigao svoj dvor sa upravnim i administrativnim aparatom, u njemu se utemeljuju: Knjažesko-serbska tipografija, *Novine Serbske* pod uredništvom Dimitrija Davidovića, Gimnazija, Liceum Knjažestva Serbskog, preteča Visoke škole i kasnijeg Beogradskog univerziteta, muzej, biblioteka, prva galerija, Sud kragujevački, bolnica, prva apoteka. Od izuzetnog značaja bilo je formiranje Knjažesko-serbske bande (1831), prve vojne muzike u Srbiji, ključne za razvoj novog muzičkog života u Srbiji. Ona se mogla porediti sa “najiskusnijim evropejskim bandama”,<sup>147</sup> a vodio ju je kapel-majstor Josif Šlezinger (1794–1870)<sup>148</sup>. Svirala je na državnim svečanostima, paradama, balovima, na dvoru kneza Miloša i u Knjaževsko-srpskom teatru koji je osnovan nekoliko godina kasnije, 1835, na čelu sa upravnikom Joakimom Vujićem (1772–1847)<sup>149</sup>. Teatar je smešten u adaptiranim prostorijama tipografije. Repertoar su činila uglavnom dela Joakima Vujića, a glumački ansambl, pored Vujića, koji je bio glavni glumac i reditelj, sačinjavali su mladi činovnici i đaci gimnazije. Pozorišnu publiku sačinjavali su Knez sa porodicom, činovnici i pozvani gosti, kao i poslanici u vreme skupštinskih zasedanja<sup>150</sup>.

Nakon što je knez Mihailo 25. aprila 1841. godine, objavio ukaz o seobi prestonice iz Kragujevca u Beograd, najpre su premeštena sva značajna nadleštva, ustanove i knjaževska kancelarija.<sup>151</sup> Grad se intenzivno razvijao i modernizovao, nastojeći da postane deo evropske kulturne matrice. Prestonički život je bio dinamičan, svakako neuporedivo raznovrsniji nego u Kragujevcu, te se inicijativa za osnivanje pozorišta nametala kao spontana kulturna i životna potreba.<sup>152</sup>

---

<sup>1</sup> *Novine Srbske*. god. 1, br. 42, (1834): 166.

<sup>2</sup> Josif Šlezinger, pedagog i kompozitor, začetnik muzičke kulture u Srba. – Stana Đurić-Klajn. „Josif Šlezinger: začetnik srpskog muzičkog života u XIX veku“, *Jevrejski almanah 1961/62*, (1962): 68–73.

<sup>3</sup> Joakim Vujić, pisac, prevodilac, učitelj stranih jezika, univerzalni pozorišni stvaralac, direktor Knjažesko-srpskog teatra u Kragujevcu 1835/36. – *Srpski biografski rečnik*. knj. 2, V-G, (Novi Sad: Matica srpska, 2006), 358–360.

<sup>4</sup> Biljana Ostojić. *180 godina Knjaževsko-srpskog teatra Kragujevac: (1835–2015)*. (Beograd: Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2015), 21.

<sup>5</sup> U novom glavnom gradu nalazili su se: svi sudovi, okružno nadleštvo, Licej sa Pravnim i Filozofskim fakultetom, gimnazija, Posleno-trgovačka škola, nekoliko osnovnih škola, pošta, štamparija, vojna i građanska bolnica, Društvo srpske slovesnosti, sedište mitroipolita, stalni konzulati...

## Osnivanje Teatra na Đumruku

Među profesorima Liceja koji su prešli u Beograd bio je i Atanasije Nikolić (1803–1882) profesor matematike i „načertanija“.<sup>153</sup> On je uz podršku i saradnju Jovana Sterije Popovića (1806–1856)<sup>154</sup> i Petra Radovanovića (1808–1857), profesora i sekretara Ministarstva prosvete<sup>155</sup>, a naslanjajući se na kragujevačka iskustva, osnovao jeseni 1841. godine Teatar na Đumruku. Funkciju administrativnog upravnika pozorišta obavljao je P. Radovanović sve do prestanka njegovog rada, avgusta 1842. godine. Teatar je smešten u zgradi Carinarnice na Savskom pristaništu, u tzv. Đumurkani, jednoj od tada najvećih beogradskih građevina, koja je za novu namenu preuređena. Prvi glumci bili su amateri – učenici Liceja i mladi činovnici. O muzičkoj pratnji predstava brinuo se kapelmajstor orkestra vojne muzike J. Šlezinger, koji se sa ostalom intelektualnom elitom takođe preselio za Beograd. U publici su često bili knez Mihailo Obrenović, njegova porodica i visoki državni činovnici. Ali za razliku od Knjaževsko-srpskog teatar, Teatar na Đumruku bio je otvoren za sve građane, a predstave su bile javne.<sup>156</sup>

U prvoj etapi rada Teatra na Đumruku glume samo diletanti. Ona će trajati sve do januara 1842. godine, kada u Teatar stižu glumci, najvećim delom profesionalizovani amateri, većinom članovi bivšeg Letećeg diletantskog pozorišta iz Novog Sada i Domorodnog teatralnog društva iz Zagreba. Viši umetnički nivo inscenacija i naročito mnogo poboljšanja u pozorišnoj praksi obeležava drugi period rada, sve do poslednje održane predstave jula 1842. godine.<sup>157</sup> Iako nije dugo postojao (rad je prekinula buna ustavobranitelja), Teatar je delovao kao profesionalno stalno pozorište, prvo te vrste u Srbiji, a njegovo osnivanje predstavljalo je prekretnicu ne samo u kulturnom životu obnovljene Srbije već i u formiranju prvih institucionalizovanih bibliotečkih fondova namenjenih scenskoj umetnosti.

## Repertoar Teatra, formiranje pozorišne biblioteke i struktura njenog fonda

Teatar na Đumruku je otvoren 4. decembra 1841. godine izvođenjem drame Jovana Sterije Popovića *Smrt Stefana Dečanskog*. Samo tri dana kasnije prikazana je i pozorišna igra s pesmama Atanasija Nikolića *Kraljević Marko i Arapin*. Od prvog dana rada pozorišta javila se nužnost formiranja pozorišne biblioteke, koja je trebalo da podrži repertoarsku politiku i kontinuiran rad. Kako nasleđe srpske dramske književnosti tog vremena nije bilo veliko, u Srbiji je objavljeno tek oko stotinu dramskih dela, od kojih mnoga nisu bila pogodna za scensko izvođenje<sup>158</sup>, odabrano je desetak najboljih drama i komedija koje su imale najviše uspeha kod srpske pozorišne publike. Upravo ta dela bila su začetak fundusa biblioteke Teatra. Reč je o komadima Jovana Sterije

---

<sup>6</sup> Borivoje S. Stojković. „Teatar na Đumruku u Beogradu (1841–1842)“ u Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera), *Teatron*, broj 10/11, (decembar 1977): 69.

<sup>7</sup> Atanasije Nikolić, pedagog, političar, književnik, profesor i prvi rektor Liceuma Knjažestva serbskog. – Srpski biografski rečnik. knj. 7, MI-Pan, (Novi Sad: Matica srpska, 2018), 407–409.

<sup>8</sup> Milan Tokin. *Jovan Sterija Popović*. (Beograd: Nolit, 1956)

<sup>9</sup> Milan Đ. Milićević. *Pomenik znamenitih ljudi srpskog naroda novijega doba*. (Beograd: Srpska kraljevska štamparija, 1888), 589–590.

<sup>10</sup> Svetislav Šumarević. *Pozorište kod Srba* (Beograd: Zadruga Proforskog društva, 1939).

<sup>11</sup> B. Stojković. *Teatar na Đumruku u Beogradu (1841–1842)*, 69.

<sup>12</sup> Stojan Novaković, *Srpska bibliografija za noviju književnost: 1741–1867*. (Beograd: Srpsko učeno društvo, 1869).

Popovića: *Svetislav i Mileva* (tragedija u 5 činova), *Miloš Obilić ili Boj na Kosovu* (tragedija u 5 činova), *Laža i Paralaža* (komedija u 2 dela), *Tvrđica ili Kir Janja* (komedija u 3 čina), *Zla žena* (komedija u 3 čina), *Pokondirena tikva* (komedija u 3 čina); Lazara Lazarevića *Vladimir i Kosara* (drama u 3 čina); Stefana Stefanovića *Smrt cara Uroša V* (tragedija u 5 činova) i već pomenuta *Kraljević Marko i Arapin* (melodrama u 3 čina) od Atanasija Nikolića. Sve ove štampane drame nabavljane su u više primeraka. Broj je zavisio koliko je bilo uloga u drami, računajući tu i rediteljske primerke i one za suflere. O tome svedoče i trgovački računi Teatra na Đumruku, u kojima je bilo zabeleženo da je pozorište kupovalo kod trgovaca, pored raznih stvari za pozorište i po više primeraka raznih naslova.<sup>159</sup>

U sastavu početnog fonda bile su i domaće drame u rukopisu: prva izvođena, *Smrt Stefana Dečanskog* J. S. Popovića, zatim *Ženidba cara Dušana* Atanasija Nikolića i jedina komedija Lazara Lazarevića *Prijatelji*. Sve koje su se prema rukopisima pojavile na sceni Teatra na Đumruku, morale su da imaju bar po dva prepisa i sve raspisane uloge.<sup>160</sup> Jasno je da je za vreme u kome se formirala, biblioteka imala solidnu knjižnu bazu od domaćih knjižnih dela. Ona su ujedno oblikovala nacionalni karakter prvog pozorišta i definisala kulturno-umetničke ciljeve Teatra na Đumruku.

„Iz pobrojanih komada vidi se kakva je bila namera u glavnome pozorišne uprave: održavati u pameti dela naših predaka i sudbinu njihovu; ponavljati na daskama narodni život radi pouke i utvrđivanja u patriotstvu”<sup>161</sup>.

Pošto je odaziv publike bio veliki, a kritike pohvalne, to je osnivačima Teatra bio pokazatelj u kom pravcu treba negovati repertoar. Da bi omogućili izvođenje predstava u kontinuitetu, dve nedelje posle prve predstave, uputili su apel preko štampe svim ondašnjim piscima da sarađuju na stvaranju pozorišnog repertoara pisanjem originalnih drama ili prevodenjem drama iz strane književnosti. Za njihov trud obećana je nagrada od 6 do 15 “dukata cesarskih”.<sup>162</sup>

Biblioteka je brzo obogaćena novim naslovima, od kojih su najbrojniji J. S. Popovića. Svega dve nedelje po objavljenom pozivu u štampi, kao pisac širokih žanrovskih dometa, Sterija je besplatno ustupio komade: *Prevara za prevaru*, vesela igra u jednom dejstvu, *Ženidba i udadba*, vesela igra u tri odeljenja, *Volšebni magarac*, šaljiva igra u jednom dejstvu i *Ajduci*, pozorišna igra u pet dejstviya. Pored ranije priložene drame *Smrt Stefana Dečanskog*, Sterija će u toku rada Teatra priložiti još dva komada: žalosnu igru u pet dejstviya *Vladislav* i parodiju u dva dejstva *Simpatija i antipatija*, načinivši time najveći prilog repertoaru, a i njegovoj biblioteci, sa sedam originalnih, dotle neizvedenih drama.<sup>163</sup> Kao novi pisac se javio i činovnik kneževе kancelarije u Ministarstvu inostranih poslova Marko Karamata. On je sa dva komada *Prizateljstvo i ljubov* i

---

<sup>13</sup> Milorad T. Nikolić. *Teater na Đumruku: prvo stalno profesionalno državno pozorište u Srbiji (1841–1842)*. (Beograd: M. T. Nikolić, 1971), 94–96.

<sup>14</sup> Milorad T. Nikolić. „Biblioteka 'Teatra na Đumruku' – prva pozorišna biblioteka u Srbiji“, *Godišnjak grada Beograda*, knj. 15, (1968): 174.

<sup>15</sup> Đorđe Maletić. *Grada za istoriju Srpskog narodnog pozorišta u Beogradu*, (Beograd: Čupićeva zadužbina, 1884), 12.

<sup>16</sup> *Novine Srbske*, (20.12.1841)

<sup>17</sup> Siniša Janić. „Novi izvori i podaci o repertoaru Teatra na Đumruku“. *Godišnjak grada Beograda*, knj. 9–10, (1962–1963): 143.

*Dom Pedro* ili *Dva dana jednog lakomislenjka* (šaljiva igra) proširio repertoar Teatra. Time je biblioteka pored istorijskih tragedija sa snažnim patriotskim podtekstom brojala i više komedija. Ovakva struktura fonda ukazuje na težnju uprave Teatra da afirmiše nacionalnu istoriju i moralne teme kao centralne vrednosti, ali i da zadovolji potrebu publike za humorom i zabavom. Kako je u prva tri meseca na 22 predstave prikazano samo 4 strana dela i 18 domaćih drama, od kojih je 10 bilo doručeno ili novonapisano za ovo pozorište i prvi put premijerno izvedeno u njemu, jasno je da je domaća dramska produkcija davala fondu identitet, čuvajući istorijsku svest i narodne teme u vreme kada je nacionalni kulturni program bio prioritet. Istovremeno, evidentna je dinamična veza između teatra i književnosti, pošto su gotovo sva dela pisana u ovom periodu nastala kao odgovor na konkretne repertoarske potrebe. Pošto su dela J. S. Popovića postala temelj srpske dramske književnosti i repertoara, upravo je biblioteka Teatra bila prvo mesto njihove institucionalne valorizacije.

Vremenom je potreba za novim komadima bila sve veća. Uprava pozorišta usled iscrpljenosti domaćeg dramskog kapitala nastojala je da beogradskoj publici prikaže i stranu dramsku književnost. Od prvih konkursnih poziva<sup>164</sup>, najava, prvih pozorišnih kritika i polemika u štampi, zatim prvog pozorišnog plakata – „objavljenija”<sup>165</sup>, arhivske građe o finansijskom poslovanju Teatra<sup>166</sup>, najpre računima Tipografije Knjažestva srpskog<sup>167</sup> i dosadašnjim rezultatima istraživača hronološki prateći repertoar prvog srpskog profesionalnog pozorišta, detaljno se može rekonstruisati kako početni fond pozorišne biblioteke koji je već naveden, tako i fond štampanih i rukopisnih naslova, prevoda, koji su pristizali. Pored rukopisnih prevoda koji su nastali specijalno za scenu Teatra, posegnulo se i za srpskim prevodima nastalim pre 1841. godine. Ovom repertoarskom zaokretu svakako je doprinelo i angažovanje glumaca Domorodnog teatralnog društva i Letećeg diletantskog pozorišta. Od njihovog dolaska na đumručkoj sceni sve češće se izvode „posrbljeni” ili „prerađeni” komadi koji su štampani u Zagrebu. Tako su u biblioteku trojako pridošli prevodi koji se mogu i prikazati u tri grupe:

1. Od deset rukopisnih prevoda koji su nastali isključivo za potrebe Teatra na Đumruku u biblioteku su pristigli: tri iz italijanske književnosti, jedan iz francuske, šest iz nemačke književnosti i jedan prevod nemačke drame sa ruskog jezika. Najproduktivniji prevodioci bili su J. S. Popović i Marko Karamata, preveli su po tri komada, dok se jednim prevodom javljaju Vladislav Stojadinović, Jovan Đorđević i Đorđe Maletić. Značajna su imena autora prevedenih dela Karla Goldonija (Carlo Goldoni), Fridriha Šilera (Fridrich Schiller) i Viktora Igoa (Victor Hugo), koji se u prevodima za Teatar na Đumruku prvi put javljaju na srpskoj sceni uopšte.<sup>168</sup>

2. U biblioteku je prispelo i četrnaest dela srpske prevodne književnosti nastalih pre 1841. godine. Reč je o prevodima sa nemačkog, mađarskog i italijanskog jezika dela, koja su već bila

---

<sup>18</sup> Poziv glumcima, *Novine Srbske*, (20.12.1841); poziv piscima, *Novine Srbske*, (5.1.1842); poziv prevodiocima, *Novine Srbske*, br. 51 i 52 (1841)

<sup>19</sup> Prvi pozorišni plakat od 4.12.1841.

<sup>20</sup> DAS – MP, F II-43/842; vidi i: Milorad T. Nikolić. „Administrativna organizacija i materijalno poslovanje Teatra na Đumruku (1841–1842)”. *Godišnjak grada Beograda*, knj. 13, (1966): 123.

<sup>21</sup> DAS – MP, F I-163/1842; MF K. F. XIV-29/845

<sup>22</sup> *Kartaš*, vesela igra u tri čina od Karla Goldonija, u prevodu Marka Karamate; *Parazit ili Veština sebe srećnim učiniti*, veselo pozorište u pet činova od Fridriha Šilera, u prevodu Đorđa Maletića; *Raskošnik*, vesela igra u tri čina od Karla Goldonija, u prevodu Marka Karamate; *Udovac i udovica* ili *Vernost do groba*, vesela igra u jednom činu od Franca Holbajna, u prevodu Vladislava Stojadinovića; *Zaručnik i zaručnica u jednoj osobi*, vesela igra od Avgusta

štampana u Srbiji ili u srpskim središtima van Kneževine, pa su korišćeni kao gotova dramska literatura. Najbrojniji su prevodi komada Avgusta Kocebua (6), koji je bio jedan od tada najizvođenijih dramatičara u Evropi, a čiji je moralistički i sentimentalni stil odgovarao srpskoj publici. Piscu Karlo Ekartshauzen, Karlo Fridrih Hensler, Jozef Babo, Kristijan Feliks Vajse uveliko popularni u bečkom Bergeteatru bili su manje poznati tadašnjem beogradskom gledalištu. Od prevodioca svakako treba izdvojiti Joakima Vujića, Mojsila Ignjatovića, Konstantina Popovića, Milovana Vidakovića, Vasilija Jovanovića, koji nisu bili samo posrednici, već i kulturni misionari unoseći evropske obrasce u srpski kulturni prostor. Njihovi prevodi su svakako nastariji sloj fonda biblioteke Teatra.<sup>169</sup>

3. Prevodi koji su preuzeti sa zagrebačke scene, njih 11, čine posebnu skupinu dela u bibliotečkom fondu<sup>170</sup>. Kako su prvo hrvatsko pozorište, Domородno teatralno društvo, i prvo beogradsko pozorište, Teatar na Đumruku, u značajnoj meri delili iste metodološke pristupe u formiranju i obnavljanju svoga repertoara, došlo je do specifične „razmene“ komada. Kao što je zagrebački teatar u godinama 1840–1841, nakon jezičke i dramaturške adaptacije u skladu sa hrvatskim književnim i jezičkim standardom, u svoju programsku ponudu uvrstio dela srpskih

---

Kocebua, u prevodu Jovana Sterije Popovića; *Menzulska meana*, vesela igra u jednom činu od Karla Goldonija, u prevodu Marka Karamate; *Graf Valtron*, drama u pet činova od N. Praviljščikova, u prevodu Jovana Đorđevića; *Ermani* ili *Kastilijansko poštenje*, žalosna igra u pet činova od Viktora Igoa, preveo sa nemačkog Jovan Sterija Popović; *Nesretne džumbušije*, komedija u tri čina s pevanjem od Johana Nepomuka Nestroja, u prevodu Jovana Sterije Popovića; *Nagrada istine*, drama u pet činova od Avgusta Kocebua, u prevodu anonima.

<sup>23</sup> *Slepi miš*, vesela igra u jednom činu od Karla Fridriha Henslera u prevodu Jovkima Vujića, štampana 1809; *Artelo*, pridvorničina, pozorišna igra u tri čina od Karla Ekartshauzena, u prevodu Mojsija Ignatovića, štampana 1813; *Strelci*, drama u četiri čina od Josefa Mariusa fon Babov, u prevodu Atanasija Nikolića. *Romeo i Julija*, tragedija u četiri čina od Kristijana Feliksa Vajsea u prevodu Vasilija Jovanovića, štampana 1829. *Krstonošci*, pozorišna igra u četiri čina od Avgusta Kocebua u prevodu Pavela Rože Mihajlovića, štampana 1830; *Lajbkučer* Petra Velikog, pozorišna igra u jednom činu od Avgusta Kocebua u prevodu anonima, štampana 1830; *Poznato strašilo*, igra u dva čina od nepoznatog autora u prevodu Antonija Arnota-Arnovljeva, štampana 1835; *Blagородni junosa*, vesela igra u dva čina od Johana Engela u prevodu Milovana Vidakovića, štampana 1836; *Dar blagodarnosti*, pozorišna igra u četiri čina od Avgusta Kocebua, u prevodu Konstantina Popovića-Kameraša, štampana 1837; *Nevinij stid ili Fedor i Marija*, šaljiva igra u tri čina od Avgusta Kocebua u prevodu Konstantina Popovića-Kameraša, štampana 1838; *Lepa Grkinja*, žalosna igra u pet činova od Karolja Kišpaludija, u prevodu Koste Isakovića, štampana 1838; *Pitias i Damon*, drama u jednom činu od Berkena, u prevodu Gliša Zubana, štampana 1839; *La Peruz*, pozorišna igra u jednom činu od Avgusta Kocebua, u prevodu Vladimira Jakšića, Arsenija Tucakovića i Aksentija Tucakovića, štampa na 1839; *Opadnici*, pozorišna igra u pet činova od Avgusta Kocebua, u prevodu Laze Zubana, štampana 1840.

<sup>24</sup> *Stana ili Hedviga, razbojnička zaručnica*, drama u tri čina od Teodora Kernerera, u prevodu Jakova Užarevića i posrbi Timotija Milašinić; *Požarina*, vesela igra u jednom činu od Avgusta Kocebua, u prevodu Jakova Užarevića i posrbi Milana Davidovića; *Numera 777*, vesela igra u jednom činu od Karla Augusta Lebruna, u prevodu sa nemačkog Dragutina Rakovca i posrbi Milana Davidovića; *Angelo, paduanski tiran*, tragedija od Viktora Igoa u prevodu Jakova Užarevića i posrbi Isidora Stojanovića; *Bretislav i Juta*, drama u pet činova od Karla Egona Eberta, u prevodu Ljudevita Vukotinovića i posrbi Tome Isakovića; *Grizelda*, drama u pet činova od Fridriha Halma, u prevodu Jakova Užarevića i posrbi anonima; *Dezertirac*, šaljiva igra u jednom činu od A. Kocebua, nepoznatog prevodioca; *Raztrešeni*, šaljiva igra u jednom činu od Avgusta Kocebua, bez imena prevodioca; *Ljubomorna žena*, vesela igra u dva čina od Avgusta Kocebua, u prevodu Jakova Užarevića; *Ludost i Ludorija*, vesela igra u jednom činu od francuskog dramatičara Mark Antonia Dezažijea (1712-1827 g.) u prevodu Dimitrija Demetra; *Engleske robe*, vesela igra u dva čina od Avgusta Kocebua u prevodu Dimitrija Demetra.

<sup>25</sup> Na zagrebačkoj sceni izvođena su originalna dramska ostvarenja Jovana Sterije Popovića (Miloš Obilić, Svetislav i Mileva, Pokondirena tikva, Zla žena), Lazara Lazarevića (Vladimir i Kosara, Prijatelj) i Stefana Stefanovića (Smrt Uroša V). Pored njih, prikazivani su i srpski prevodi stranih komada: *Romeo i Julija* Kristijana Feliksa Vajsea (prevod Vasilija Jovanovića), *Fernando i Jarika* Karla Ekartshauzena (prevod Joakima Vujića), *Smrt za dvoje ili Žrtvena smrt* Avgusta Kocebua (prevod Mihaila Vitkovića), kao i *Poznato strašilo* nepoznatog autora (prevod Antonija Arnovljevića). – S. Janić. „Novi izvori i podaci o repertoaru Teatra na Đumruku“, 153.

autora<sup>171</sup>, tako je beogradska uprava tokom 1842. godine koristila hrvatske prevode. Poseban značaj u ovom procesu imali su glumci koji su se kretali između tri različita pozorišna kruga. Isti ansambl, koji je najpre delovao u okviru novosadskog Letećeg diletantskog društva (1837–1840), potom u zagrebačkom Domorodnom teatralnom društvu (1840–1842), a konačno u Teatru na Đumruku (1842), funkcionisao je kao posrednik u kulturnom prenosu. Oni su najpre doneli dela srpskih autora i prevodilaca na zagrebačku scenu, a kasnije, prilikom svog prelaska u Beograd, preneli i hrvatske prevode u okvir prvog beogradskog teatra. Preuzimanjem prevoda postignuta je dvostruka ušteda: s jedne strane ubrzan je proces pripreme predstava (značajan trud u prevođenju originala iziskivao bi vreme), a s druge strane olakšano je učenje uloga, budući da je podela u beogradskim izvođenjima bila gotovo identična onoj sa zagrebačke scene. Ovo preuzimanje prevoda iziskivalo je dodatne „prerade“ kako bi dela jezički i stilski bila bliska srpskoj publici. U pozorišnim rubrikama beogradske štampe samo se za pojedine komade eksplicitno ističe da su „prerađeni“ ili „posrbljeni sa ilirskog jezika“. Za znatan broj predstava takvi podaci izostaju, te se njihovo poreklo može rekonstruisati tek posredno – uporednim proučavanjem beogradskog i zagrebačkog repertoara. Značajno za ovu grupu dela, koja su obogatila bibliotečki fundus i bila most između srpske i hrvatske scenske prakse, je da su je činili uglavnom prevodi sa nemačkog jezika. Najplodniji prevodilac bio je Jakov Užarević, koji je preveo više od polovine ovih komada. Od prevodilaca koji su posrbļjavali prevode izdvajaju se Timotije Milašinović, Milan Davidović, Isidor Stojanović i Toma Isaković. Njihov rad se nije ograničavao samo na jezičke korekture, već je bila reč o širim zahvatima, izmenama imena, nazivima lica, geografskih pojmova i svega što je moglo da približi radnju i tendenciju dela srpskoj publici.

Uvidom u arhivsku građu uočava se da je uprava Teatra kao posebnu stavku u predračunu budžeta navodila finansijska sredstva koja bi trebalo da budu isplaćena za prepisivanje rola za glumce.<sup>172</sup> Mada je ovaj posao mogla da obavlja Tipografija Knjažestva Srbskog, u sklopu ostalih štamparskih usluga – plakata, repertoara, pozivnica i sl, izgleda da je za blagajnu Teatra bilo isplativije da taj zadatak obavlja grupa prepisivača, članova “Teatralnog društva”. Svakako je ovo bilo i zbog toga što je tekst uloga često bio prevođen sa stranih jezika ili “posrbļjavan”. Iz tog razloga se ne može tačno utvrditi broj primeraka koji je biblioteka posedovala za najmanje 57 domaćih i prevedenih, štampanih i rukopisnih, naslova dramskih dela.

Potvrdu o broju naslova pruža i obimna prepiska, nakon što je Teatar na Đumruku prestao s radom, između upravnika Petra Radovanovića i Ministarstva prosvete, a zbog tužbe koju je uputio Đorđe Maletić.<sup>173</sup> Ovom prepiskom je obuhvaćen celokupan fond rukopisa pozorišnih dela Teatra na Đumruku. Prilikom potraživanja svog prevoda Šilerovog “Parazita”, Đ. Maletić se obratio nekadašnjem upravniku koji je bio zadužen za čitav inventar Teatra. P. Radovanović nije bio u mogućnosti da izađe njegovom zahtevu u susret jer je po prestanku rada Teatra dao glumcu Tomi Isakoviću 21 delo na poslug<sup>174</sup>, među kojima je bio i “Parazit”. T. Isaković je komade odneo najpre u Novi Sad, a zatim u Zagreb gde ih je založio za 15 talira. Uzalud je P. Radovanović pokušavao, obraćajući se austrougarskim vlastima, a moleći i Ljudevita Gaja za pomoć, da dela vrati u Srbiju. Ona su dalje prelazila iz ruke u ruku. Tek čitav vek kasnije, zahvaljujući

<sup>26</sup> M. Nikolić. „Administrativna organizacija i materijalno poslovanje Teatra na Đumruku (1841–1842)“, 131.

<sup>27</sup> DAS, Ministarstvo prosvete, Neobjavljena prepiska, F VI/609/1843

<sup>28</sup> Dela u rukopisu: Grof Valtron, Prijateljstvo i ljubov, Krstaši, Simpatija i antipatija, Ajduci, Nesrećne Džumbušļije, Rasejanici, Mezuljļjska meana, Udovica i Udovac vesela igra, Ljubomorna žena, Parazit, Strelci, Raskošnik, Hernani, Grizeldiz, Don Pedro, No. 777, Angelo Tiran od Padua, Nagrada Istine, Požarina, Jengleske robe.

zagrebačkom teatrologu Pavlu Cindriću, pronađeno je u zaostavštini Dimitrija Demetra u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu i u Arhivu Hrvatskog narodnog kazališta 20 pozorišnih dela u rukopisu i nekoliko glumačkih rola u prepisu, koji su pripadali biblioteci Teatra na Đumruku<sup>175</sup>. Pošto dela iz fonda biblioteke Teatra u Srbiji nisu sačuvana, rukopisi koji se nalaze u Zagrebu predstavljaju izuzetnu dragocenost za istraživače različitih oblasti interesovanja.

## Zaključna razmatranja

Prva pozorišna biblioteka u Srbiji, formirana u okviru Teatra na Đumruku, predstavlja jedan od najznačajnijih segmenata kulturne istorije Srbije XIX veka. Ona je imala višestruki značaj: omogućila je razvoj repertoara, podstakla stvaranje domaće dramske književnosti, a kroz prevodnu literaturu povezala srpsku kulturu sa evropskim tokovima. Iako je rad Teatra na Đumruku trajao kratko, njegov bibliotečki fond ostavio je dubok otisak u istoriji srpskog pozorišta i bibliotekarstva, najpre visokim stepenom organizovanosti ali i jasnom svešću o potrebi da se pozorišna umetnost osloni na sistematski uređen tekstualni korpus. Istovremeno fond je svedočanstvo o nastojanjima jednog društva da se izgradi kroz umetnost, književnost i pozorište.

Formiranje biblioteke Teatra kao pionirski poduhvat u srpskom bibliotekarstvu predstavljao je začetke specijalizovanog bibliotekarstva u okviru umetničkih ustanova. Započeta pozorišno-bibliotečka praksa ostavila je trajan kulturno-istorijski trag, koji i danas omogućava istraživačima da rekonstruišu rane tokove srpskog teatra. Njena vrednost leži i u tome što je podstakla nastanak srpske dramske književnosti i istovremeno otvorila prostor za recepciju evropskih dela. Sudbina fonda, koji je delimično završio u Zagrebu, u fondu Hrvatskog narodnog kazališta i Sveučilišne biblioteke, svedoči o kulturnim vezama i preplitanjima kulturnih tokova na južnoslovenskom prostoru sredinom XIX veka.

## Literatura i izvori

1. Cindrić, Pavao, O nekim dramskim delima beogradskog Teatra na Đumruku, *Zbornik priloga istoriji jugoslovenskih pozorišta: 1861–1961*. Novi Sad, *Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu*, 1961.
2. Đurić-Klajn, Stana, Josif Šlezinger : začetnik srpskog muzičkog života u XIX veku, *Jevrejski almanah 1961/62*, (1962), str. 68–73.
3. Janić, Siniša, Novi izvori i podaci o repertoaru Teatra na Đumruku, *Godišnjak grada Beograda*, knj. 9–10, (1962–1963), str. 141–169.
4. Kuprešanin, Veljko, Repertoar prve pozorišne sezone u Beogradu, *Godišnjak muzeja grada Beograda*, knj. 2, (1955), str. 217–230, preuzeto 25.8.2025,
5. Maletić, Đorđe. Građa za istoriju Srpskog narodnog pozorišta u Beogradu, Beograd, Čupićeva zadužbina, 1884.
6. Marjanović, Petar. Mala istorija srpskog pozorišta: XIII-XXI vek, Novi Sad, Pozorišni muzej Vojvodine, 2005.
7. Milićević, Milan Đ., *Pomenik znamenitih ljudi srpskog naroda novijega doba*, Beograd, Srpska kraljevska štamparija, 1888, str. 589–590. preuzeto 25.8.2025. <https://archive.org/details/pomenikznameniti00miliuoft/page/n3/mode/2up?view=theater>
8. Nikolić, Milorad T., Administrativna organizacija i materijalno poslovanje Teatra na Đumruku (1841–1842). *Godišnjak grada Beograda*, knj. 13, (1966), str. 115–135.

---

<sup>30</sup> Cindrić, *O nekim dramskim tekstovima*, str. 321–328.

9. Nikolić, Milorad T., Biblioteka 'Teatra na Ćumruku' – prva pozorišna biblioteka u Srbiji, *Godišnjak grada Beograda*, knj. 15, 1968.
10. Nikolić, Milorad T. Teatar na Ćumruku: prvo stalno profesionalno državno pozorište u Srbiji: 1841–1842, Beograd, M. T. Nikolić, 1971.
11. Novaković, Stojan, Srpska bibliografija za noviju književnost: 1741–1867. Beograd, Srpsko učeno društvo, 1869.
12. *Novine Srbske*, god. 1, br. 42, (1834), str.166.
13. *Novine Srbske*, br. 51, (15. decembar 1841)
14. *Novine Srbske*, (20.12.1841)
15. *Novine Srbske*, (5.1.1842)
16. *Novine Srbske*, (17.1.1842)
17. *Novine Srbske*, Dodatak br. 23 za 1842. godinu
18. *Novine Srbske*, (1.5.1852)
19. Ostojić, Biljana, 180 godina Knjaževsko-srpskog teatra: (1835–2015), Beograd, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, 2015.
20. Srpski biografski rečnik, knj. 2, V-G, Novi Sad, Matica srpska, 2006.
21. Srpski biografski rečnik, knj. 7, MI-Pan, Novi Sad, Matica srpska, 2018.
22. Stojković, Borivoje S., Teatar na Ćumruku u Beogradu (1841–1842). u Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera), *Teatron*, broj 10/11, (decembar 1977), str. 69–78. preuzeto 25.8.2025. <https://teatroslov.mpus.org.rs/publikacije/310.pdf>
23. Šumarević, Svetislav, Pozorište kod Srba, Beograd, Zadruga Proforskog društva, 1939. preuzeto 25.8.2025. <https://digitalnabiblioteka.rs/wp-content/uploads/2023/04/pozoristekodsrbas-S.pdf>
24. Tokin, Milan, Jovan Sterija Popović, Beograd, Nolit, 1956.

Državni arhiv Srbije (DAS), Ministarstvo prosvete,

- F I/163, 1842, Molba beogradske Tipografije
- F II-43/842
- F IV/298, 1847, Spisak dramskih tekstova Teatra na Ćumruku, izdatih na revers glumcu Tomi Isakoviću u Beogradu 9.3.1842.
- F-VI-609/1843, Neobjavljena prepiska
- MF K. F. XIV-29/845
- Beleške i recenzije o Teatru na Ćumruku, objavljivane u periodu (decembar 1841 – avgust 1842) u *Srbskim novinama*, odnosno u *Dodatku* istih novina

Rosa ČUKIĆ ĆOROVIĆ

Zdravstvena ustanova apoteke Crne Gore „Montefarm“,  
Galenska laboratorija

Jelena MANOJLOVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Farmaceutski fakultet,  
Muzej za istoriju farmacije

## MUZEJSKA APOTEKA U SRCU STAROG GRADA HERCEG NOVI

**Sažetak:** *Apoteka „Stari grad Herceg Novi“ koja je u sastavu 55 apoteka Zdravstvene ustanove apoteke Crne Gore “Montefarm” nalazi se na atraktivnoj lokaciji ispod Sat kule na trgu Nikole Đurkovića. Turistima je veoma privlačna zbog originalne recepture i oficine koja se nije mijenjala od njenog otvaranja. Istorija ove apoteke seže do granice 19. i 20. vijeka i tiče se porodice Đonović (Gjonović), u čijem vlasništvu je nekada bila. Dostupna arhivska građa upućuje na prvobitnog vlasnika, apotekara Antuna Đonovića.*

*Valorizacijom ovog dragocjenog kulturnog nasleđa koje je od izuzetnog značaja za razvoj zdravstvene kulture Crne Gore, doći ćemo do prve tačke kompleksnog Muzeja farmacije.*

*Izvanrednost apoteke ogleda se, osim u autentičnoj recepturi, apotekarskom priboru i posuđu davno prohujalog vremena i u bogatoj stručnoj literaturi koja je dobro očuvana. Najstarija evidentirana knjiga datira iz 1834. godine.*

*Svaki predmet, očuvan više od vijeka isključivo naporom i brigom zaposlenih, je neporecive estetike koja svjedoči o jednom davnom vremenu i posjeduje svojevrsnu umjetničku jedinstvenost.*

*Ovo kulturno-istorijsko nasljeđe, rijetko i izuzetno vrijedno, ušlo je u proceduru za zaštitu, odobrenu od strane Uprave za zaštitu kulturnih dobara. Pored toga, projekat je dobio podršku kako Ministarstva zdravlja, tako i Ministarstva kulture i medija i to su prvi koraci neophodni kao mjera za očuvanje i osnivanje Muzeja.*

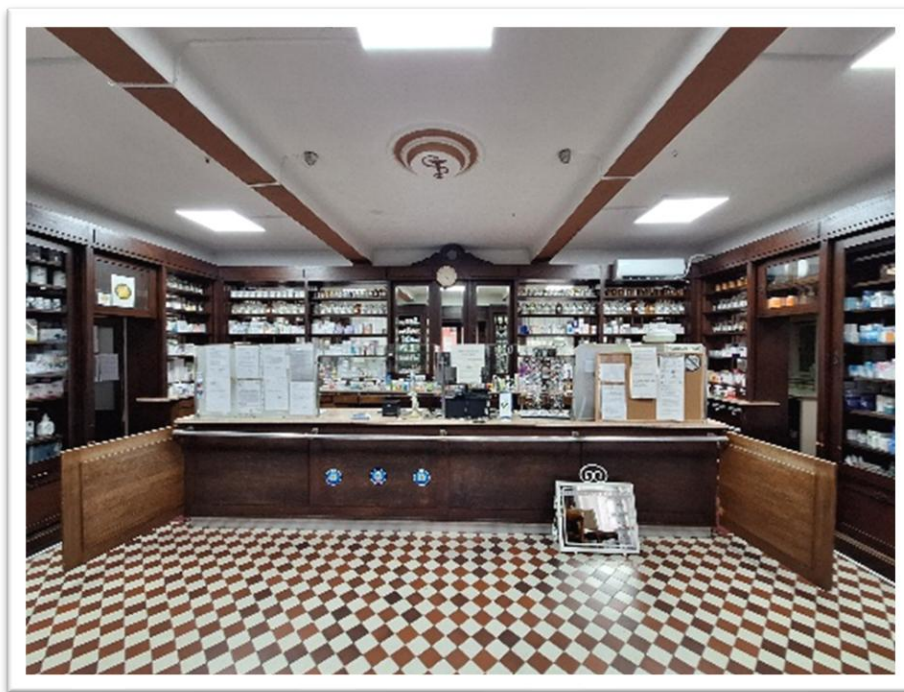
*Saradnjom sa institucijama kulture kao što su Biblioteka i Arhiv dobićemo precizne podatke o uticajima i razvoju zdravstvene kulture na našem prostoru.*

*U budućnosti, apoteka u Herceg Novom može biti polazna tačka za osnivanje Muzeja koji bi svoje postavke imao u različitim gradovima Crne Gore. Tako bi se napravio nesvakidašnji Muzej sastavljen od apoteka od kojih svaka odiše svojim specifičnostima prošlih vremena.*

**Ključne riječi:** *Herceg Novi, Muzej farmacije, muzejska apoteka, kulturno-istorijsko nasljeđe, istorija farmacije, Crna Gora.*

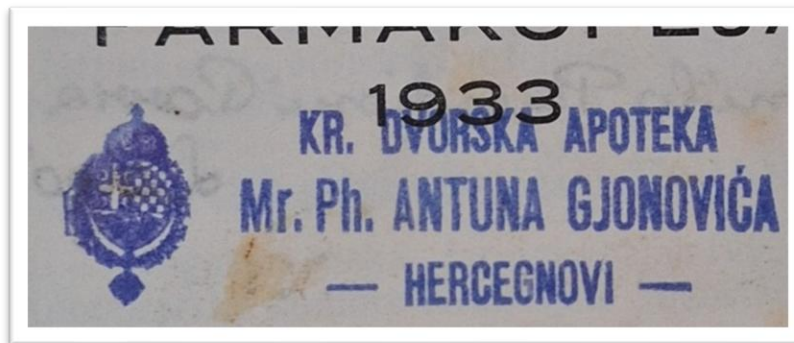
### Uvod – Apoteka sa bogatom istorijom koja i dalje radi

Apoteka „Stari grad“ u Herceg Novom, koja je u sastavu 55 apoteka Zdravstvene ustanove apoteke Crne Gore “Montefarm”, nalazi se na atraktivnoj lokaciji ispod Sat kule na Trgu Nikole Đurkovića. Ova apoteka, koja predstavlja skriveno blago, otvorena je početkom 20. vijeka i radi u istom ambijentu i enterijeru kao prvog dana postojanja.



Slika 1. Oficina apoteke Stari grad Herceg Novi (Izvor: privatna arhiva)

Turistima je veoma privlačna zbog originalne recepture i oficine koja se nije mijenjala od njenog otvaranja. Istorija Apoteke seže do granice 19. i 20. vijeka i vezana je za porodicu Đonović (Gjonović), u čijem vlasništvu je nekada bila. Dostupna arhivska građa upućuje na prvobitnog vlasnika, apotekara Antuna Đonovića, magistra farmacije.



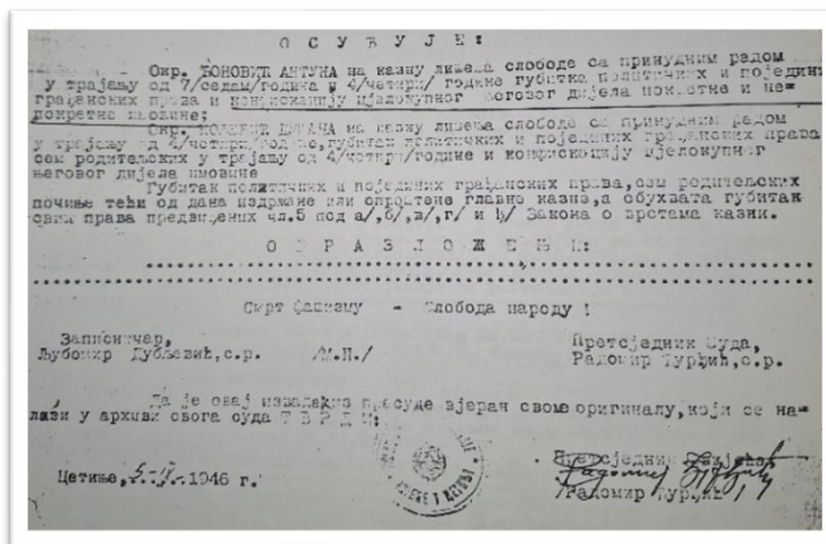
Slika 2. Pečat magistra farmacije i vlasnika apoteke, Antuna Đonovića na Jugoslovenskoj farmakopeji iz 1933. godine (Izvor: privatna arhiva)

Apoteka je bila u vlasništvu magistra Đonovića do 1946. godine, kada se on našao pred Vojnim sudom na Cetinju pod optužbom za saradnju sa okupatorima. Nakon sprovedenog procesa osuđen je na sedam godina prinudnog rada, a sva pokretna i nepokretna imovina mu je oduzeta.

Uvidom u dokumenta iz presude, čije kopije su u vlasništvu ZUACG "Montefarm", saznajemo da je Đonović optužen da je "odmah po dolasku fašističkog okupatora svesrdno mu se stavio na raspoloženje služeći im direktno u svojstvu člana fašističke organizacije." U daljem tekstu se mogu pročitati detalji gdje se Đonoviću na teret stavlja njegova uloga veze-spone između

četničkih komandanata u tom kraju pa do Hercegovine i Pavelićevih ustaša, za koje se tvrdi da se ističe među njima kao čovjek od ugleda i povjerenja. Pominje se da je svesrdno radio da “u potpunosti izglati sitne suprotnosti i razmimoilaženja četničkog pokreta i Pavelićevih ustaša”. Pominju se i njegove konekcije sa četničkim komandantom, “škriparom”, Nikolom Vukasovićem, i stalno snabdijevanje četničkih formacija ljekovima i sanitetskim materijalom. Takođe se ističe da se maja mjeseca 1945. sastao sa izvjesnim Đokom Radmilovićem, koji je poslat iz Italije, od strane izbjegličke vlade sa detaljnim instrukcijama za Đonovićev dalji rad<sup>176</sup>.

Zajedno sa Dušanom Konjevićem, trgovcem, Đonović je osuđen “na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 7 godina i 4 godine gubitka političkih i pojedinih građanskih prava i konfiskaciju cjelokupnog njegovog dijela pokretne i nepokretne imovine.” U obrazloženju presude istaknuto je: Smrt fašizmu – sloboda narodu!<sup>177</sup>



Slika 3. Dio dokumenta sa presudom Đonoviću i Konjeviću (Izvor: privatna arhiva)

Pored apoteke, u dokumentima sa suđenja je priložen detaljan popis svih drugih oduzetih dobara, među kojima se pominje sijaset zlatnog i srebrnog nakita sa dragim i poludragim kamenjem i dijamantima, biserima, kao i srebrni krst Franja Josipa, stari arapski novčić od zlata, pribor i escajg takođe izrađeni od plemenitih metala, itd. Ovaj tekst sa popisom oduzetih dobara je „gusto“ otkucan na čitavoj stranici papira A4 formata<sup>178</sup>.

Apoteka je zatim iz privatnog vlasništva prešla u državno i postala Narodna apoteka, a kasnije obrazovanjem apotekarske ustanove, jedna u mreži apoteka ZUACG „Montefarm“.

ZUACG „Montefarm“ posjeduje dokumentaciju o sudskom sporu sa nasljednikom pokojnog Antuna Đonovića. Nasljednici su se pozivali na naknadni *Zakon o nacionalizaciji* kojim

<sup>1</sup> Kopija dokumenta sa suđenja Antunu Gjonoviću (Đonoviću), presuda. Arhiva ZUACG “Montefarm.”

<sup>2</sup> Isto.

<sup>3</sup> Kopija dokumenta sa suđenja Antunu Gjonoviću (Đonoviću), Spisak oduzete imovine. Arhiva ZUACG “Montefarm.”

se omogućavao povraćaj imovine prethodnim vlasnicima ukoliko isti nisu bili osuđeni za ratne zločine<sup>179</sup>.

Na sajtu Uprave za nekretnine PJ Herceg Novi, konstatovano je da je apoteka pod Listom nepokretnosti 178, prizemlje-poslovni prostor od 146m<sup>2</sup>, vlasništvo ZUACG „Montefarm“, te da su vođeni sporovi i 2018. godine jer je dio zgrade prodat privatnom vlasniku koji je zazidao nekadašnji bočni ulaz<sup>180</sup>.

Održavanje i restauracija ovakvog objekta je finansijski izuzetno zahtjevna, stoga ne čudi činjenica da je zub vremena ostavio traga na njemu. Gornji sprat u kojem su neke prostorije je oronuo, krov je takođe dijelom propao i prokišnjava, zidovi pokazuju znake vlage.

Valorizacijom ovog objekta koji predstavlja dragoceno kulturno nasleđe koje je od izuzetnog značaja za razvoj zdravstvene kulture Crne Gore, apoteka bi se sačuvala od daljeg propadanja i došlo bi se do prve tačke kompleksnog Muzeja farmacije koji bi bio prvi takve vrste u zemlji.



Slika 4. Ulaz u apoteku (Izvor: privatna arhiva)

### **Sačuvana biblioteka građa**

Apoteka „Stari grad“ u Herceg Novom je jedinstvena, ne samo zbog dobro očuvanog enterijera oficine, već i zbog bogate kolekcije apotekarskog pribora i posuđa, kao i bibliotečke građe koja datira iz perioda s početka 19. vijeka.

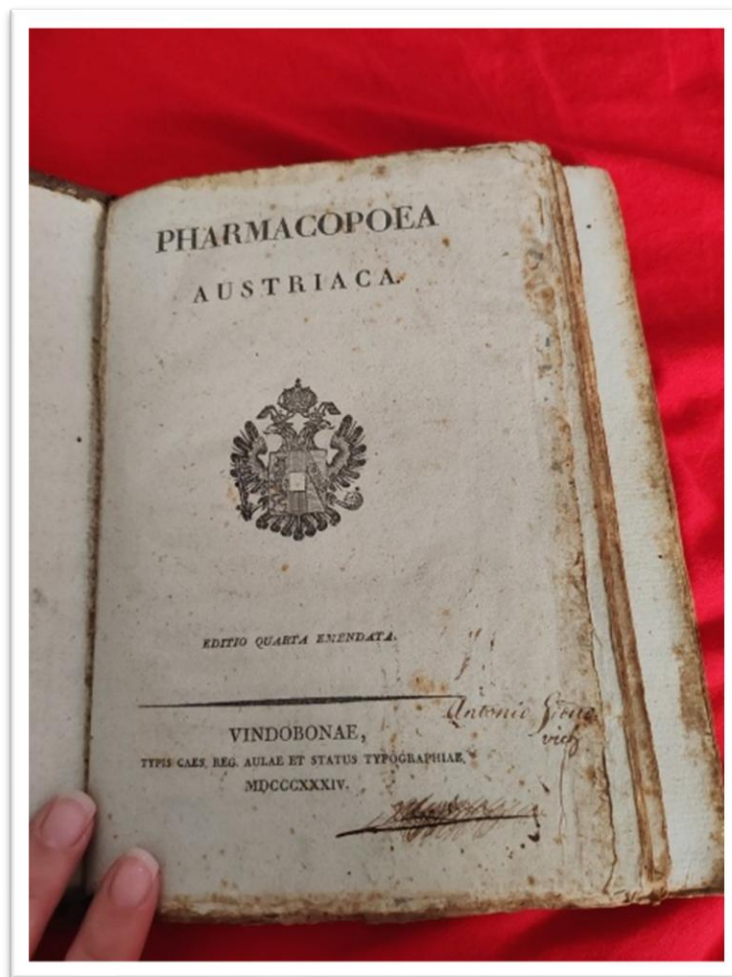
---

<sup>4</sup> Kopija dokumenta spora ZUACG „Montefarm“ sa nasljednicima Antuna Đonovića. Arhiva ZUACG “Montefarm”

<sup>5</sup> <https://www.ekatastar.me/ekatastar-web/action/elogin>

Komisija za popis inventara i stručne literature u apoteci „Stari grad“ u Herceg Novom, oformljena Odlukom direktora Ustanove (Rješenje br. 602 od 31.01.2024), utvrdila je da se u pomenutoj apoteci nalazi literatura najvećim dijelom na njemačkom jeziku. To je sasvim logično jer nije bilo službenih propisa za izradu lijekova na domaćem jeziku. Dodatno, najviše su se farmaceuti školovali na njemačkom govornom području, tj. u Austro Ugarskoj pa je bilo prirodno da stručnu literaturu koriste na tom jeziku. U periodu između dva rata nastaje *Pharmacopoea Jugoslavica*, pa se u apoteci nalazi izdanje iz 1933. godine, sa pečatom apotekara Đonovića, oznakom dvorske apoteke i grbom tadašnje Kraljevine Jugoslavije (slik3 5 i 6). Takođe se može vidjeti i farmakopeja iz vremena SFRJ.

Najstarija knjiga koja je evidentirana tokom popisa je *Pharmacopoea Austriaca-editio quarta* (Austrijska farmakopeja – četvrto izdanje), iz 1834. godine i prilično je dobro očuvana, kao i većina ostalih koje su na licu mjesta popisane i fotografisane.



Slika 5. Pharmacopoea Austriaca-editio quarta, iz 1834. godine (Izvor: privatna foto arhiva)

Nastala od grčkih riječi *pharmacōn* (liječ) i *poieō* (učiniti), farmakopeja predstavlja knjigu sa spiskom supstanci koje imaju ljekovita svojstva, te njihovim opisima i analizama kojima se dokazuju. Neke zemlje imaju svoje sopstvene farmakopeje, dok se neke oslanjaju na farmakopeje drugih, od države odobrenih farmakopeja. Sekretar Komisije Evropske farmakopeje, P. J. Šorn,

definisao je farmakopeju kao dokument kojim je moguće osigurati kvalitet lijekova, tačnije, određenih i na jednom mjestu sabranih normi sa svrhom zaštite konačnog potrošača, odnosno pacijenta<sup>181</sup>.

Farmakopeja predstavlja službeni propis o izradi, čuvanju, doziranju i ispitivanju identiteta, čistoće i kvaliteta lijekova i lijekovitih supstanci. Smatra se da je farmakopeja, kao specifičan propis u farmaciji, proistekla iz jedne od odredaba *Salernskog edikta* (1240. godine) koja je obavezivala farmaceuta da lijekove uvijek izrađuje po tačno utvrđenim propisima, odnosno uvijek na tačno određen način – *forma curiae*. U cilju poboljšanja prometa i proizvodnje lijekova, kao i kontrole njihovog kvaliteta u čitavoj Evropi, 1964. godine u Rimu je donijeta konvencija o izradi Evropske farmakopeje koja će predstavljati zvanični standard za sve države.<sup>182</sup> Danas je na snazi dvanaesto izdanje Evropske farmakopeje<sup>183</sup>.

Prvom poznatom pretečom farmakopeje u Evropi smatra se djelo „*De simplicibus medicamentis*“ koje je objavljeno u 12. vijeku u Strasburu, a autorkom se smatra Sveta Hildegard, dok je prva službeno priznata farmakopeja salernski „*Antidotarium Nicolai*“ iz 1150. godine. Već u 13. vijeku se pojavljuju „*Antidotarium Guglielma de Saliceto*“, a zatim i „*Dispensatorium medicum seu de recta medicamentorum praeparatione*“ autora Nikola Mirepsia, koje pariški ljekari koriste sve do 17. vijeka<sup>184</sup>.

Da bi se u prošlim vremenima razvila sopstvena farmakopeja na maternjem jeziku uz latinske izraze koliko je stručno neophodno, država treba da bude slobodna, samostalna i ključno je da ima dovoljno obrazovanog kadra konkretno iz farmaceutskih nauka. Osim što rade u struci, potreban je i razvoj nauke i u takvim uslovima je bilo moguće oformiti stručnu komisiju koja bi razvila nacionalnu farmakopeju. Uz saradnju sa državnim organima iz oblasti zdravlja dolazilo se do konačne verzije koja je imala dozvolu da se objavi kao službeni propis koga su se svi bili obavezni pridržavati.

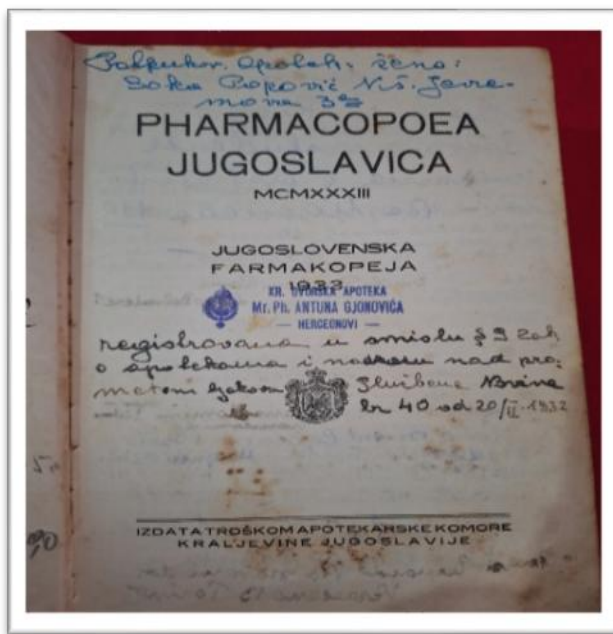
---

<sup>6</sup> Grdinić V, Stefanini Orešić L, [Tradicija objavljivanja farmakopeja](#). Farmaceutski glasnik:1992 - repozitorij.pharma.unizg.hr

<sup>7</sup> Manojlovic J., Krajnovic D., Arsic J. Prikaz vojnih i civilnih farmakopeja iz bibliotecke zbirke Muzeja za istoriju farmacije u Beogradu. Zbornik radova sedmog naucnog skupa *800 godina srpske medicine*, Beograd; Srpsko lekarsko drustvo, cetvrti sokolski zbornik 2017: 521-525. ISBN 978-86-6061-078-4

<sup>8</sup> <https://pheur.edqm.eu/home>

<sup>9</sup> Grdinić V, Stefanini Orešić L, Tradicija objavljivanja farmakopeja. Farmaceutski glasnik:1992 - repozitorij.pharma.unizg.hr



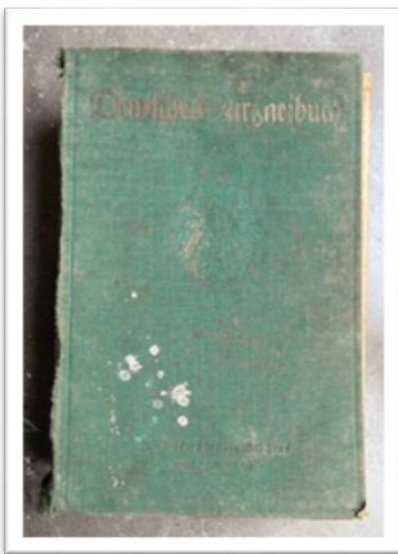
Slika 6. Jugoslovenska farmakopeja iz 1933. godine (Izvor: privatna foto arhiva)

U periodu od 1812. do 1939. na području država Habzburške monarhije je bilo na snazi osam izdanja Austrijske farmakopeje, dok je osmo izdanje bilo validno i nakon Prvog svjetskog rata, pa sve do aneksije Austrije od strane Trećeg Rajha. Jula 1961. godine je izašlo i deveto izdanje Austrijske farmakopeje<sup>185</sup>.

U apoteci su pored pomenutih farmakopeja očuvane i Njemačka farmakopeja (*Deutsches Arzneibuch*) iz 1926. godine (slika 7), kao i italijanska *Farmacopea ufficiale del regno d'Italia* iz 1940 (slika 8).

---

<sup>10</sup> Kletter C., *The civil Pharmacopoeias of Austria*. 2015, histpharm.org

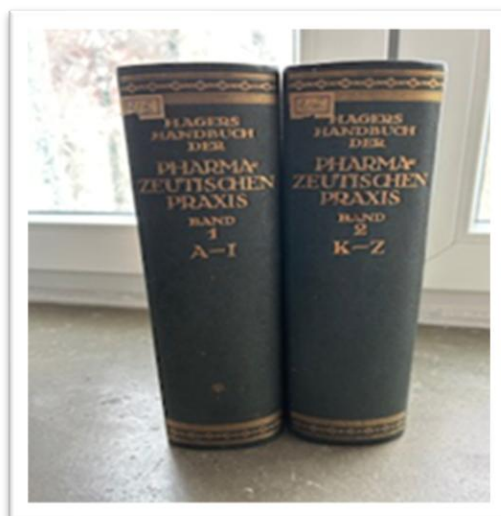


Slika 7. Njemačka farmakopeja (*Deutsches Arzneibuch*) iz 1926. godine (Izvor: privatna foto arhiva)



Slika 8. Italijanska farmakopeja (*Farmacopea ufficiale del regno d'Italia*) iz 1940. godine (Izvor: privatna foto arhiva)

U biblioteci apoteke sačuvane su i stručne knjige poput „*Uputa u farmakognoziju*“ iz 1899. godine koja je bila udžbenik za studije farmacije u Zagrebu, „*Teorija medicine*“ (*Arzneimittellehre*) iz 1916. godine, „*Savremeni lijekovi*“ (*Modernen arzneimittel*) iz 1923. godine, svi djelovi „*Praktične i naučne farmacije*“ (*Praktischen und wissenschaftlichen Pharmazie*) od Hermana Thomsa, monumentalno djelo objavljeno u 6 tomova između 1924. i 1931. godine, *Farmaceutska praksa*, prvi i drugi dio (*Pharmazeutischen praxis I i II*) iz 1930. godine, „*Lečenje bolesti lekovitim biljem*“ iz 1935. godine i mnogi drugi.



Slika 9. Farmaceutska praksa, prvi i drugi dio (Pharmazeutischen praxis I i II) iz 1930. godine (Izvor: privatna foto arhiva)

Do sada je popisani dio vrijedne literature u apoteci i to 79 bibliotečkih jedinica. Popis je trenutno u zastoju i ostalo je još nepopisanih jedinica. Komisija je konstatovala da apoteka posjeduje još literature ali nije imala mogućnost da obavi sve radnje koje predviđa popis. Nadamo se da će se u dogledno vrijeme stvoriti uslovi i da će se bibliotečka cjelina u apoteci zaokružiti završetkom popisa.

### **Enterijer i oprema**

U apoteci je očuvana zbirka stojnica od kojih je veliki broj sa sadržajem. Danas ima malo takvih zbirki dostupnih ili ih kao takvih uopšte nema (slika 10). Zbirka je kompleksna i osim stojnica tu se nalaze još i apotekarski pribor i posuđe, aparature (parna kupatila, prese, mikroskop, kalupi), mjerni instrumenti (slika 11) i sl.



Slika 10. Stojnice sa hemikalijama (Izvor: privatna foto arhiva)



Slika 11. Kalupi za izradu vagitorija (Izvor: privatna foto arhiva)

Većina sitnog inventara izrađena je u proizvodnji za to vrijeme kod najvećeg distributera za apotekarsku opremu – „Herman Steinbuch“. Dokaz za to su ugravirane pločice sa nazivom fabrike gdje su proizvedene (slika 12).



Slika 12. Pločica sa nazivom proizvođača „Hermann Steinbuch“. Na slici se vidi i popisna oznaka Narodne apoteke (Izvor: privatna foto arhiva)

Ispod naziva fabrike **Hermann Steinbuch** stoji i **k.u.k. Hoflieferant** – dobavljač carske i kraljevske kuće, što je garantovalo prestiž i visok kvalitet proizvoda. Fabrika je proizvodila farmaceutski pribor, laboratorijsku opremu i namještaj za apoteke, uključujući instrumente,

posuđe, itd. Oprema je često bila izrađena od metala (niklovana) i stakla, u duhu Art Deco stila, karakterističnog za epohu.<sup>186</sup>

Kompanija je bila smještena u Beču (Wien), koji je tada bio centar Austro-Ugarske monarhije. **Steinbuch** je također imao podružnice u Budimpešti i Varšavi, što je značilo da ima širok geografski uticaj. Njihovi proizvodi korišćeni su širom Evrope, uključujući i Balkan (npr. u Srbiji, što je zabilježeno u zbirci Muzeja istorije farmacije u Beogradu)<sup>187</sup>.

Ova kompanija je bila ključni dobavljač opreme za apoteke tokom ranog 20. vijeka. U katalogu iz 1911. godine (ponovo publikovanom 1994) detaljno je prikazan dizajn i izgled namještaja za apoteke, što je danas dragocjeno za istoričare i kolekcionare. Pomenuti katalog je u posjedu Muzeja istorije farmacije u Beogradu<sup>188</sup>.

Originalni Steinbuch-ovi proizvodi su visoko cijenjeni među kolekcionarima antikviteta. Ovi predmeti često se prodaju na aukcijama i specijalizovanim sajtovima (npr. 1stDibs, Vinterior, Pamono) po izuzetno visokim cijenama koje zavise od stanja i potvrde autentičnosti. Pored istorijske vrijednosti, karakterišu ih i elegantni dizajn i funkcionalnost.



Slika 13. Farmaceutska vaga sa lampom i tegovima (Izvor: privatna foto arhiva)

---

<sup>11</sup> <https://myheritageguide.com/en/tour/the-museum-of-pharmaceutical-history/>

<sup>12</sup> *Isto.*

<sup>13</sup> *Isto.*



Slika 14. Parno kupatilo (Izvor: privatna foto arhiva)

Dio farmaceutske opreme u apoteci „Stari grad“ je u odličnom stanju, dok je dio potrebno restaurirati. Svi gore pobrojani predmeti su neporecive estetike koja svjedoči o jednom davno prohujalom vremenu i posjeduju svojevrsnu umjetničku jedinstvenost.

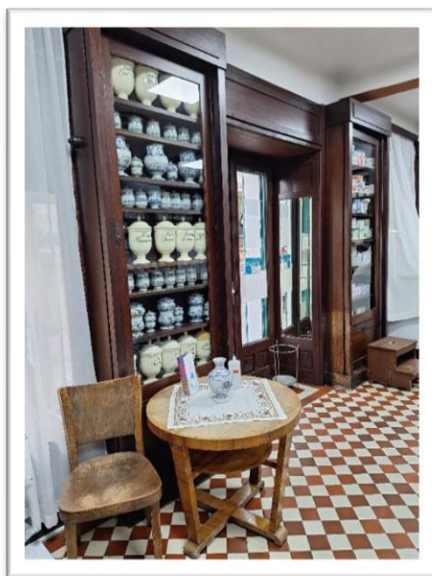


Slika 15. Presa (Izvor: privatna foto arhiva)

Stojnice i namještaj su reprezentativni dio inventara apoteke jer se najveći dio nalazi smješten u oficini i uvek je izložen oku posmatrača. Stojnica je vrsta posude koja se u apotekama koristi za čuvanje sirovina za izradu preparata. Sirovine mogu biti u čvrstom ili tečnom stanju. U zavisnosti od sadržaja imaju različite širine otvora, pa neke podsjećaju na teglice, a neke na boce.

Proizvodile su se od različitih materijala, različitih veličina i oblika (staklo, porcelan, keramika, drvo). U zavisnosti od vrste sirovine, bira se materijal od koga se izrađuje stojnica. Karakteristika svake stojnice je signatura na kojoj je ispisan naziv sadržaja i praktično predstavlja ime stojnice. Signature su se u prošlosti veoma pažljivo i ručno izrađivale<sup>189</sup>.

Jedna od vitrina na samom ulazu ima izložene stojnice, originalne, porculanske ili keramičke, na kojima su signature, mahom izbljedjele. Za povratak prvobitnog sjaja je potrebno angažovati restauratora (slika 15).



Slika 15. Polica sa porculanskim stojnicama (Izvor: privatna foto arhiva)

U policama iza recepture, zatvorenim i pod ključem, iza vratanaca sa ogledalom nalazi se svojevrsno blago. Tu se i dalje čuvaju stojnice sa sadržajem opasnih tinktura poput beladone, opijuma, akonitina, strihnina označene kao *remedia separanda* (ljekovi jakog dejstva) i *remedia claudenda* (ljekovi veoma jakog dejstva) (slika 16)

---

<sup>14</sup> <https://myheritageguide.com/en/tour/the-museum-of-pharmaceutical-history/>



Slika 16. Ljekovi jakog dejstva (Izvor: privatna foto arhiva)

## Dragocjeno farmaceutsko kulturno nasleđe

Farmaceutsko kulturno nasleđe je u svijetu prepoznato i njeguje se čuvanjem kroz univerzitetske kolekcije, ali i osnivanjem muzeja posvećenih farmaciji (Museu da farmacia – Lisbon, Muzeum farmacji Krakow, Muzeum Historii Medycyny i Farmacji Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku, itd.). Čak se i u regionu zadnju deceniju ide sličnim stopama – osniva se Muzej za istoriju farmacije Farmaceutskog fakulteta u Beogradu, Muzej farmacije u Sarajevu, dok je Muzejska apoteka u Dubrovniku odavno dobro poznata čak i opštoj javnosti.

U Crnoj Gori je malo, skoro ni malo koraka napravljeno da se farmaceutsko kulturno nasleđe zaštiti od nestajanja, uprkos činjenici da postojanje istog nije za zanemariti.

Kako farmaceutsko kulturno nasleđe predstavlja trajni i neupitni dokaz o istoriji i razvoju farmacije i zdravstvene kulture stanovništva na teritoriji jedne zemlje, u Srbiji je 2022. godine prepoznato od strane Ministarstva kulture kao rijetko i osjetljivo kulturno nasljeđe kojem prijete skoro potpuni nestanak.<sup>190</sup>

U Crnoj Gori, osim apoteke ZUACG „Montefarm“ - „Jovo Dreč“ na Cetinju, koja je zaštićena kao spomenik kulture i relativno poznata kako stručnoj, tako i opštoj javnosti, ostale malobrojne apoteke, približne ili iste starosti i ništa manjeg istorijskog značaja su ostale nepravedno zapostavljene i anonimne.

Govoreći o farmaceutskom kulturnom nasljeđu u Crnoj Gori, neophodno je osvrnuti se na postojanje prve apoteke na prostoru današnjih granica zemlje. Dokazi za to se mogu naći u Kotoru i vezuju se za 1326. godinu. Prije 1326. nijesu sačuvani kotorski spisi, pa se upravo ta godina smatra začetnom godinom. Takođe, na fasadi palate Grubonja u Starom gradu Kotoru, izgrađene u 16. vijeku, nalazi se mermerni reljef za koji se vjeruje da predstavlja amblem gradske apoteke.

<sup>15</sup> <https://www.farmkom.rs/pdf/izdanja/fks-23-17-2911-w-e-praksa-143.pdf>

Na reljefu je lobanja kroz čije očne duplje i uši izlaze dvije zmijske glave, a ispod lobanje je isklesana prelomljena butna kost



Slika 17. Mermerni reljef sa amblemom apoteke na palati Grubonja (izvor: Palate grada Kotora i grada Perasta – nekada i sada, Pomorski Muzej, Kotor, 2017)

Palata je rekonstruisana pedesetih godina 20. vijeka, tako da predstavlja jednu od rijetkih profanih građevina u Kotoru koja nije stradala u katastrofalnom zemljotresu 1979. godine. Na fasadi palate je 1962. godine, ispod mermernog reljefa, u znak sjećanja na prvu apoteku, postavljena spomen ploča Jugoslovenskog društva za istoriju medicine, farmacije i veterinarstva<sup>16</sup>.

Najbolji način da se farmaceutsko kulturno nasljeđe u Crnoj Gori očuva je osnivanje Muzeja farmacije jer predstavlja nacionalno blago. Apoteka „Stari grad“ u Herceg Novom je nesumnjivo rijedak biser farmaceutske i istorijske kulture koji je izuzetno vrijedan. Neophodno je sprovesti sve potrebne mjere za očuvanje kako bi se na stručan i profesionalan način prezentovao javnosti. Lokacija je odlična kao polazna tačka za otvaranje kompleksnog Muzeja farmacije Crne Gore, koji bi dijelom bio po uzoru na muzeje u regionu i Evropi, a dijelom bi bio jedinstven po načinu prezentacije.

### **Podrška i saradnja sa institucijama**

Ohrabrujući je podatak da je Uprava za zaštitu kulturnih dobara prihvatila zahtjev za valorizaciju apoteke „Stari grad“ Herceg Novi. Pored toga, projekat je dobio podršku kako Ministarstva zdravlja, tako i Ministarstva kulture i medija i to su prvi koraci neophodni kao mjera za očuvanje Apoteke i osnivanje Muzeja.

<sup>16</sup> *Palate grada Kotora i grada Perasta – nekada i sada*, Pomorski Muzej, Kotor, 2017.

<sup>17</sup> *Isto*.

U budućnosti je neophodno povezivanje i saradnja sa relevantnim institucijama u Crnoj Gori od kulturnog, edukativnog i naučnog značaja (Univerzitet Crne Gore, biblioteke, Arhiv, muzeji).

Takođe je značajno povezivanje i saradnja sa Ministarstvom turizma i Turističkim organizacijama Crne Gore, jer postojanje Muzeja farmacije nije samo promocija struke, već i promocija Crne Gore i Herceg Novog, ali i drugih gradova u kojima se nalazi dio dragocjenosti.

Saradnjom sa institucijama kulture kao što su biblioteke i arhivi, dobićemo precizne podatke o uticajima i razvoju zdravstvene kulture na našem prostoru ali i pristup relevantnim informacijama i možda još neotkrivenim detaljima o apoteci „Stari grad“.

Saradnja sa Univerzitetom Crne Gore, kao krovnom institucijom obrazovanja, bi pružila neograničene mogućnosti za edukativne aktivnosti, ali i značajne projekte i naučno-istraživačke radove.

Djelovanjem i angažovanjem stručnjaka kako iz oblasti farmacije, tako i iz istorije, bibliotekarstva, arhivistike i muzeologije planirani projekat se može sprovesti sveobuhvatno i autentično.

### **Planovi za osnivanje prvog Muzeja farmacije u Crnoj Gori**

U budućnosti, apoteka u Herceg Novom može biti polazna tačka za osnivanje Muzeja koji bi svoje postavke imao u različitim gradovima Crne Gore. Tako bi se napravio nesvakidašnji muzej sastavljen od apoteka od kojih svaka odiše svojim specifičnostima prošlih vremena (npr. Apoteka „Jovo Dreč“ na Cetinju, koja je već proglašena kulturnim dobrom, zatim apoteka „Hipokrat“ u Beranama, „Risto Vukotić“ u Pljevljima, „Gojko Darić“ u Nikšiću, itd.).

Pomenuto se može sprovesti kroz komemorativne table posvećene prvim farmaceutima, stavljanje akcenta na jedinstvena i vrijedna umjetnička djela koja su godinama u posjedu pojedinih apoteka (slike Dimitrija Popovića u Apoteci na Cetinju, bakarni reljefi rađeni po nacrtima Alja Smailagića u Apoteci u Beranama), sve uz savremena sredstva komunikacije poput QR kodova preko kojih publika može audio - vizuelnim prikazom da dođe do detaljnijih podataka.

### **Zaključak**

Jasno je da je Apoteka „Stari grad“ u Herceg Novom, sa izuzetno zanimljivom istorijom i gotovo filmskom pričom o prvom vlasniku, apotekaru Đonoviću, očuvana isključivo zalaganjem i brigom zaposlenih tako da izgleda zaustavljena u vremenu u kojem je otvorena. Ipak, potrebno je mnogo više razumijevanja i podrške sa viših instanci kako bi se sačuvala od neumoljivog zuba vremena.

Osnivanjem prvog Muzeja farmacije Crne Gore, od zaborava bi se otrgla istorija jedne plemenite djelatnosti, odalo bi se zaslužno priznanje pionirima koji su istu ispisivali, a takođe i proširila turistička ponuda grada Herceg Novog i države. Tema zdravstvene kulture u kulturi i umjetnosti danas je u fokusu, veoma je aktuelna i atraktivna i pruža niz mogućnosti za prezentaciju i komunikaciju sa publikom.

Čuvajući istoriju farmaceutske struke u našoj zemlji, na ovaj način čuvali bismo i njen ugled, ali bismo imali i značajan oslonac u budućim djelovanjima za njeno jačanje.

#### **Literatura i izvori**

1. Grdinić V, Stefanini Orešić L. Tradicija objavljivanja farmakopeja. *Farmaceutski glasnik*, 1992 - repozitorij.pharma.unizg.hr
2. Kletter C., The civil Pharmacopoeias of Austria, 2015, histpharm.org
3. Kopija dokumenta sa suđenja Antunu Gjonoviću (Đonoviću), arhiva ZUACG "Montefarm."
4. Manojlović J, Krajnović D, Arsić J., Prikaz vojnih i civilnih farmakopeja iz bibliotečke zbirke Muzeja za istoriju farmacije u Beogradu, u *Zbornik radova sedmog Naucnog skupa 800 godina srpske medicine*, Beograd; Srpsko lekarsko drustvo, četvrti sokolski zbornik, 2017, str. 521-525.
5. Palate grada Kotora i grada Perasta – nekada i sada Pomorski Muzej, Kotor, 2017.
6. <https://myheritageguide.com/en/tour/the-museum-of-pharmaceutical-history/>
7. <https://www.farmkom.rs/pdf/izdanja/fks-23-17-2911-w-e-praksa-143.pdf>

Danijela RADULOVIĆ, bibliotekarka savjetnica i rukovoditeljica Odjeljenja nacionalnog fonda, legata i stare i rijetke knjige  
NBCG „Đurđe Crnojević“- Cetinje

Marija MAŠANOVIĆ, viša bibliotekarka  
NBCG „Đurđe Crnojević“- Cetinje

## LEGAT DR PERA ŠOĆA<sup>192</sup>

U zgradi bivšeg Francuskog poslanstva, izuzetnog djela arhitekture XX vijeka i jedne od najznačajnijih građevina na Cetinju, smješteno je Odjeljenje nacionalnog fonda, stare i rijetke knjige i legata. Odjeljenju pripada Nacionalna zbirka “Montenegrina” koja obuhvata crnogorske knjige i periodiku, zbirku stare i rijetke knjige, podzbirku minijatura i sedam legata, među kojima je i legat dr Pera Šoća, poklonjen Nacionalnoj biblioteci još 1974. godine. Izuzetno vrijedna bibliotečka građa svjedoči o njegovom životu, radu i odanosti crnogorskoj kulturno-istorijskoj baštini. Legat je jedinstven i nezaobilazan izvor za sagledavanje naše prošlosti, naročito perioda od 1916-1922. godine, kada je Šoć imao važne funkcije u više crnogorskih Vlada u egzilu. Kroz svoju intimnu stranu, legat takođe, omogućava uvid u misli, osjećaje i iskustva ove značajne ličnosti, i podstiče nova pitanja, rasprave, istraživanja i (sa)znanja, otvarajući dodatni prozor u crnogorsku društveno-istorijsku realnost i tadašnje kontekstualno razumijevanje.

Pero Šoć (1884-1966), doktor književnosti, bio je državni službenik, ministar i političar, te jedan od predvodnika crnogorske političke emigracije, novinar, publicista, bibliograf, naučni i kulturni stvaralac. Između ostalog autor je sljedećih djela: *Prilozi za kulturnu istoriju Crne Gore*, *Mišljenja o Crnoj Gori i Crnogorcima*, *Bibliografija del Montenegro*, *Le Montenegro* (potpisano pseudonimom Veritas), *Ogled bibliografije o Crnoj Gori na stranim jezicima*, *Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori*.

Dr Šoć je bez sumnje jedno od najznačajnijih imena crnogorske kulturne i političke istorije XX vijeka. Živio je dugi niz godina van granica Crne Gore, prikupljajući sve što je značajno za domovinu. Građu je, tokom godina, brižno čuvao, i najzad poklonio - povjerio na čuvanje Nacionalnoj biblioteci. Zahvaljujući tom gestu, danas možemo sagledati *težak život naših ljudi van granica naše otadžbine i njihove emigrantske sudbine*.

O Peru Šoću se dosta toga zna, ali kada otvorite arhivske kutije, kojih u legatu ima 86, shvatite da je mnogo toga i dalje nedorečeno i misteriozno. Spektar njegovih interesovanja je širok, što ukazuje na njegovu obrazovanost i neprikosnovenu erudiciju. “Pero Šoć je kao umni radnik bio prosto neumoran. On se u svom životu pojavljivao i isticao ne samo kao državnik, diplomata već kao izvanredan i vrlo plodonosan pisac, publicist i istoričar. Njegove publikacije su dobro dokumentovane i zalaze duboko, iznoseći posljedice zbivanja.”<sup>193</sup>

<sup>1</sup> Ovaj rad je predstavljen na V LAM konferenciji kao dokumentarni film u trajanju od 9:42 minuta. Film je montirao Novak Abramović (Sirius), tekst je čitao glumac Ognjen Sekulović dok muziku potpisuje Momčilo Zeković Zeko.

<sup>2</sup> Iskruljev, T., 1961.

Legat, uz lične predmete, sadrži 2.171 naslov monografskih publikacija sa 3.106 priloga koje je legator sakupljao. To su kapitalna djela iz oblasti politike, književnosti, prava, poštansko-telegrafske službe. Posebna vrijednost ogleda se i u tome što je veliki broj monografskih publikacija umjetnički opremljeno, sa posvetama i bilješkama. Treba istaći da 830 naslova nema nijedna biblioteka u Crnoj Gori i Evropi jer pojedine knjige su veoma rijetke zbog malih tiraža i numerisanih primjeraka, pri čemu su 4 naslova čiji je tiraž 10 primjeraka, 3 naslova u 20 numerisanih primjeraka, jedan naslov u 29 numerisanih primjeraka, 1 naslov čiji je tiraž 300, za određeni broj ličnosti u Legatu je numerisani primjerak broj 14. Većina naslova (335) je na francuskom jeziku, zatim na italijanskom (85), njemačkom (14), ruskom (11) i engleskom (10) jeziku.

Legat sadrži 186 serijskih publikacija: 42 crnogorska naslova, od kojih su 3 izdata u Sjedinjenim Američkim Državama, dva u Francuskoj, 80 naslova je izdato u Srbiji, 32 naslova u Francuskoj, u Hrvatskoj 10, u Italiji 4, u Bugarskoj i BiH po pet naslova, 2 engleska naslova i po jedan naslov na albanskom, makedonskom, njemačkom, rumunskom, španskom i esperantu.

U Legatu je sadržano 50 notnih zapisa od čega su dva rukopisna. Pretpostavlja se da su ih napisale ćerke dr Pera Šoća jer su na većini notnih zapisa njihovi svojeručni potpisi. Legat posjeduje i oko 400 razglednica i dopisnih karata koje ukazuju na prepisku dr Pera Šoća sa porodicom, prijateljima, kolegama, al i značajnim istorijskim ličnostima. Povodom smrti kralja Nikole, on je svim članovima porodice poslao razglednicu crkve iz San Rema i napisao da je *tu privremeno sahranjeno tijelo našeg mučenika*.

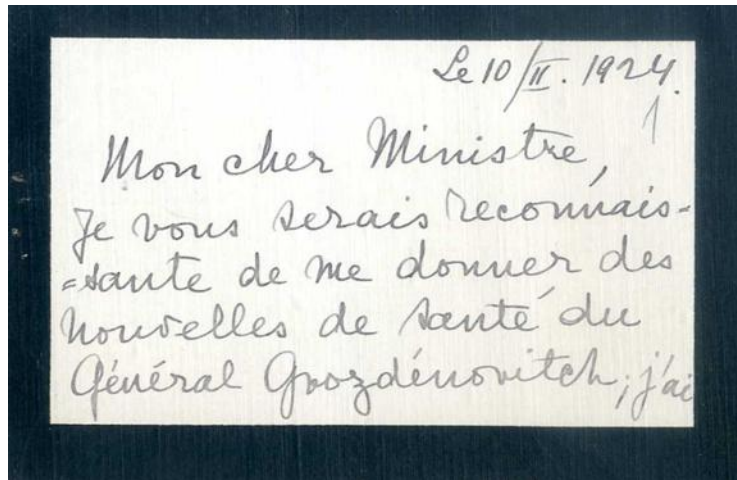


1. Razglednica poslata iz San Rema, majci. 2. Sa sahrane kralja Nikole, Staki Šoć.

Fotografije iz legata sadrže portrete poznatih ličnosti Crne Gore, ali i predjela. Fotografije ne samo da snaže pamćenje, nego doprinose i da bolje osjetimo prošlost. Što se tiče fotografija samog legatora i članova njegove porodice, nažalost ih nema, osim jednog portreta njegove ćerke Mileve.

Osim što su stare i rijetke, monografske publikacije imaju posebnu vrijednost i zbog posveta i zabilježaka samog legata. Posvete svjedoče o njegovoj životnoj i profesionalnoj misiji jer je sa različitih adresa u Evropi dobijao knjige sa posvetama punim uvažavanja i zahvalnosti.

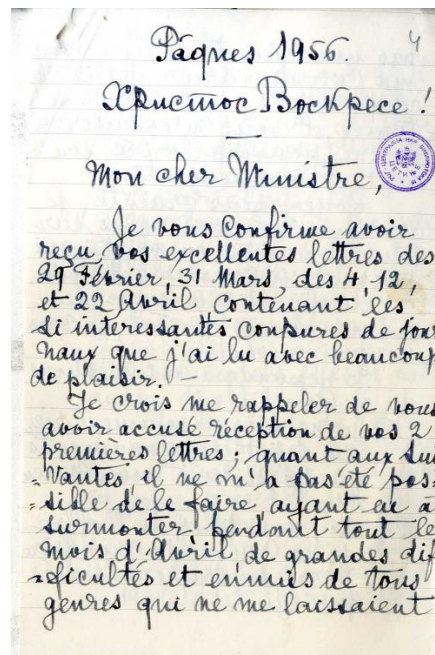
Posebno je interesantna i za istraživače važna obimna prepiska koju je dr Pero Šoć imao sa članovima crnogorske Vlade i prijateljima, a sačuvana su i pisma drugih važnih ličnosti. Naročito je zanimljiva prepiska sa crnogorskom princezom Ksenijom Petrović Njegoš od 1921-1960. godine, koja svojim sadržajem inspiriše na dublja istraživanja.



Le 10/II. 1924.

Mon cher Ministre,

Je vous serais reconnaissant de me donner des nouvelles de santé du Général Grozdénovitch; j'ai



Paques 1956. 4

Spucimoc Bockpece!

Mon cher Ministre,

Je vous confirme avoir reçu vos excellentes lettres des 29 Février, 31 Mars, des 4, 12, et 22 Avril contenant les si intéressantes coupures de journaux que j'ai lu avec beaucoup de plaisir.

Je crois me rappeler de vous avoir accueilli réception de vos 2 premières lettres; quant aux suivantes, il ne m'a pas été possible de le faire, ayant eu à surmonter pendant tout le mois d'Avril de grandes difficultés et ennuis de tous genres qui ne me laissaient

### 3. Pisma princeze Ksenije

Dr Pero Šoć je posebnu pažnju posvetio dokumentovanju i čuvanju različite građe koja se odnosi na rodnu stranu istorije Crne Gore. Tekstov i lične zabilješke o ženama, iscjecci iz štampe

(novina) i crteži koje je prikupljao, potvrđuju da je značajnu pažnju pridavao položaju crnogorske žene. To ga svrstava u vjerodostojne i veoma emancipovane hroničare svakodnevnog života, karaktera, obrazovanja i hrabrosti žena u Crnoj Gori. Način na koji pisao, jasno ukazuje na postojanje svijesti o rodnoj ravnopravnosti. Iako kod sekundarnih tumačenja trebamo biti oprezni, usudujemo se reći, na osnovu raspoložive građe, da je bio pionir profeminističkog pristupa, zagovaranja ženskih prava i aktivnije društvene uloge žena.

Obimna leksikografska građa broji 45.000 listića kucanih na mašini ili pisanih rukom, razvrstana je u 26 kutija i sastavni je dio Legata. Do danas je ostao zapostavljen ovaj značajni segment djelovanja dr Pera Šoća koji je imao za cilj brižljivo prikupljanje crnogorskog jezičkog blaga. Proučavajući legat, ne možemo istinski razumjeti epizode koje govore o teškim i tužnim trenucima njegove porodice i njega lično. Trenutke u kojima je “čast ranjena i žeže hrabra prsa”.<sup>194</sup> Od veselog bosonog dječaka do čovjeka koji prodaje klavir i crnogorsku nošnju da bi porodica preživjela i to ne za novac nego za pakete sa hranom.

Zaključno, Legat dr Pera Šoća predstavlja izuzetno kulturno, istorijsko i dokumentarno blago koje čuva sjećanje na jednu od najznačajnijih ličnosti crnogorske političke i kulturne istorije XX vijeka. Takođe, bogata i raznovrsna građa pruža skoro pa savršen uvid u društvene, političke i kulturne prilike toga vremena, istovremeno svjedočeći o Šoćevoj posvećenosti očuvanju nacionalnog identiteta i kulturne baštine Crne Gore. Ostavština dr Pera Šoća je svakako inspirativna u smislu novih istraživanja i doprinosi boljem razumijevanju istorijskih događaja i podataka, čineći ga nezaobilaznim izvorom za naučnike, istraživače i širu javnost.

---

<sup>5</sup> *Nova Evropa*, Zagreb, 1926, 10-11; naziv izložbe organizovane povodom 140 godina od rođenja Pera Šoća organizovane 19. 09. 2024. godine u NBCG „Đurđe Crnojević“.



4. La Revue diplomatique, Paris br. 1961 (31. Mai 1920)

*“Lomili su ga ali ga nijesu slomili. Ostao je nesalomljen, otvorena i vedra čela”.*

## ДИГИТАЛИЗОВАНА ГРАЂА ИЗ ПОСЕБНЕ БИБЛИОТЕКЕ МИХАЈЛА ПУПИНА У ПРОМОЦИЈИ ЗНАЊА

**Сажетак:** *Научник и добротвор Михајло Пупин је пред крај свог живота поклонио део личне библиотеке Универзитетској библиотеци. Ова збирка се чува као Посебна библиотека Михајла Пупина и носи ознаку ПБ24. Дародавац је био свестрана личност, родољуб и интелектуалац заинтересован за све области друштвеног живота, што његова библиотека и осликава.*

*Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ је са више својих програма учествовала у манифестацији Михајло Пупин – у додиру са суштином живот,а одржаној 2011. године у Београду. Током трајања манифестације је у Библиотеци постављена изложба под називом „Из личне библиотеке Михајла Пупина“ која је била веома лепо медијски пропраћена. Том приликом настала је колекција дигиталних објеката која се састоји од оних сегмената посебне библиотеке који имају додатну вредност у односу на друге примерке истих издања: Пупинове белешке и коментаре на маргинама, посвете пријатеља и сарадника и његове објављене радове. У раду ће бити приказан допринос ове колекције у промоцији посебне збирке и саме Библиотеке, као и заштити и повећању доступности грађе потенцијалним корисницима.*

*Дигитални објекти из колекције илуструју виртуелну изложбу „Михајло Идворски Пупин“, која је пратила поменути манифестацију и доступна је на веб презентацији Библиотеке, а такође и презентацију – Дигиталну изложбу представљену у Библиотеци града Београда.*

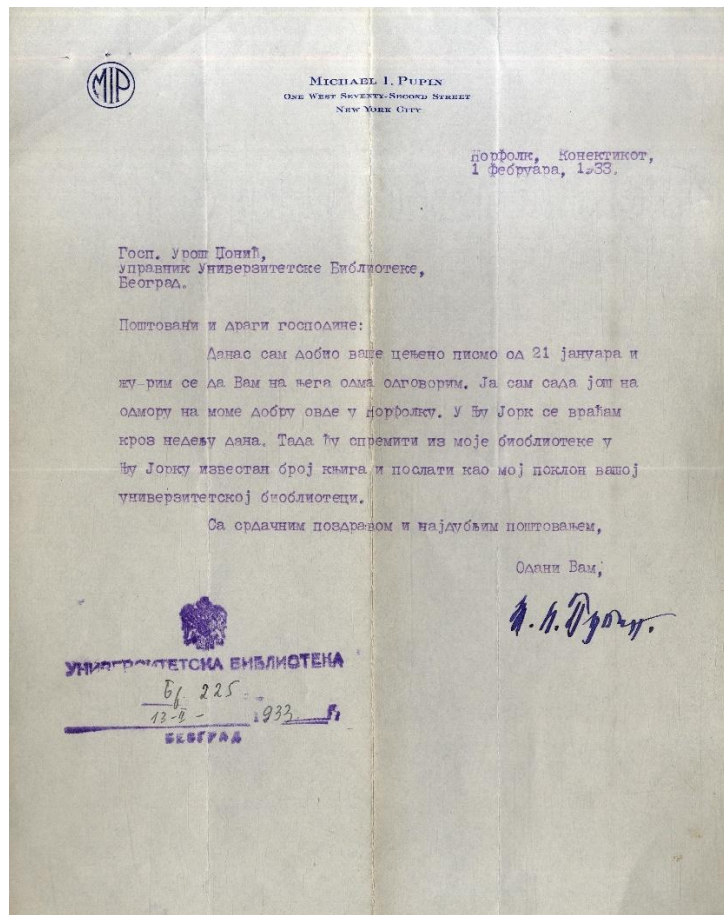
*Део дигитализоване грађе се налази у Виртуелном музеју Михајла Пупина који је креирало Образовно истраживачко друштво „Михајло Пупин# поводом изложбе „Михајло Идворски Пупин – Стваралачка координација“ одржане у Галерији науке и технике САНУ 2012. год.*

*Коришћена је и за израду промотивног материјала и илустрацију публикације која је пратила манифестацију Обележавање јубилеја Михајла Пупина у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“: јесен 2015., коју је Библиотека организовала поводом јубилеја 80 година од смрти Михајла Пупина.*

**Кључне речи:** *Посебна библиотека Михајла Пупина, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, дигитализована грађа, дигитални објекти, изложбе.*

Поред тога што се школовао и своје највеће успехе у науци остварио у Сједињеним Америчким Државама, Михајло Пупин (1854-1935) никада није заборавио своје порекло и бринуо је о стању у отаџбини.. Био је велики добротвор, улагао је у образовање младих и помагао културне институције. Пред крај свог живота поклонио је део личне библиотеке Универзитетској библиотеци у Београду. У архиви Универзитетске библиотеке налази се

преписка са тадашњим директором Универзитетске библиотеке Урошем Џонићем која сведочи о поклону.



Из преписке се види да је Пупин лично одабирао књиге и трудио се да то буду вредна издања корисна за научни рад на Београдском универзитету, што је било изузетно значајно за Универзитетску библиотеку која је у том тренутку имала скроман фонд књига, нарочито из домена егзактних наука. Иако су међу поклоњеним публикацијама заступљене скоро све научне дисциплине, преовлађују оне из области физике, математике и електротехнике, а највише их је на енглеском, затим на немачком и мањи број на француском језику. Из Пупинових писама се такође може видети да је поклоњено преко 500 књига, али пошто су првобитно укључене у општи фонд један број није био инвентарисан. Примљене су само оне књиге које библиотека раније није имала, а дупликати су уступљени другим библиотекама. Ова збирка је 1980. године на основу архиве и инвентара књига издвојена као *Посебна библиотека Михајла Пупина* и носи ознаку ПБ24. Описана је у каталогу који је годину дана касније објавила Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ као допринос обележавању 125-годишњице његовог рођења. Када је штампан каталог, *Енциклопедија Британика* није постојала у библиотеци, а претпоставља се да је отуђена за време окупације током Другог светског рата, али је касније враћена. Подаци о књигама из

фонда Посебне библиотеке Михајла Пупина унети су у електронски каталог библиотеке, односно Виртуелне библиотеке Србије.

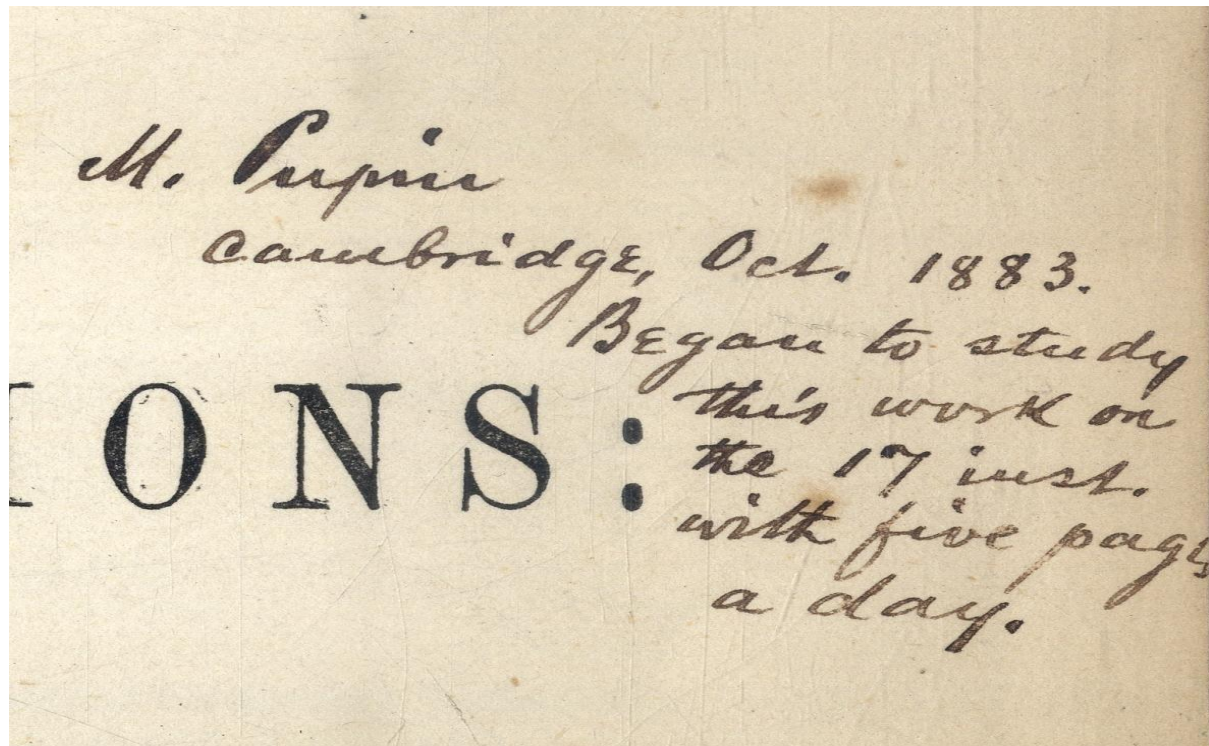
### Поклон Универзитетској библиотеци у Београду

Пупин је библиотеку још пре отварања зграде у којој се Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ и данас налази претплатио на годишта часописа „Нова Европа“ од 1920-1925. И касније је поклањао појединачне књиге. Тако је 1928. године стигао примерак споменице Исаку Њутну са Пупиновом својеручном посветом Универзитетској библиотеци.

Публикације из његове личне библиотеке су приспеле у два маха 1932. и 1933. год.

Библиотека је са првом пошиљком стекла *Енциклопедију Британику* у 32 тома, изузетно значајну референтну публикацију, једину на тадашњем Београдском универзитету.

Највећи и најзанимљивији поклон је стигао у библиотеку 1933. године. Поред чињенице да представља вредну збирку научних дела, значајан је и због тога што садржи веома интересантне примерке књига са Пупиновим потписима и белешкама, углавном оне које је користио за време студија у Кембриџу и Берлину и једна из области аналитичке геометрије, из које је учио на Универзитету Колумбија у Њујорку. Ту су и дела његових великих узора Максвела, Фарадеја, Лагранжа и Тиндала која су највише утицала на његов развојни пут у науци. Велики број књига из библиотеке носи и његов екслибрис са карактеристичним ликом пастира.



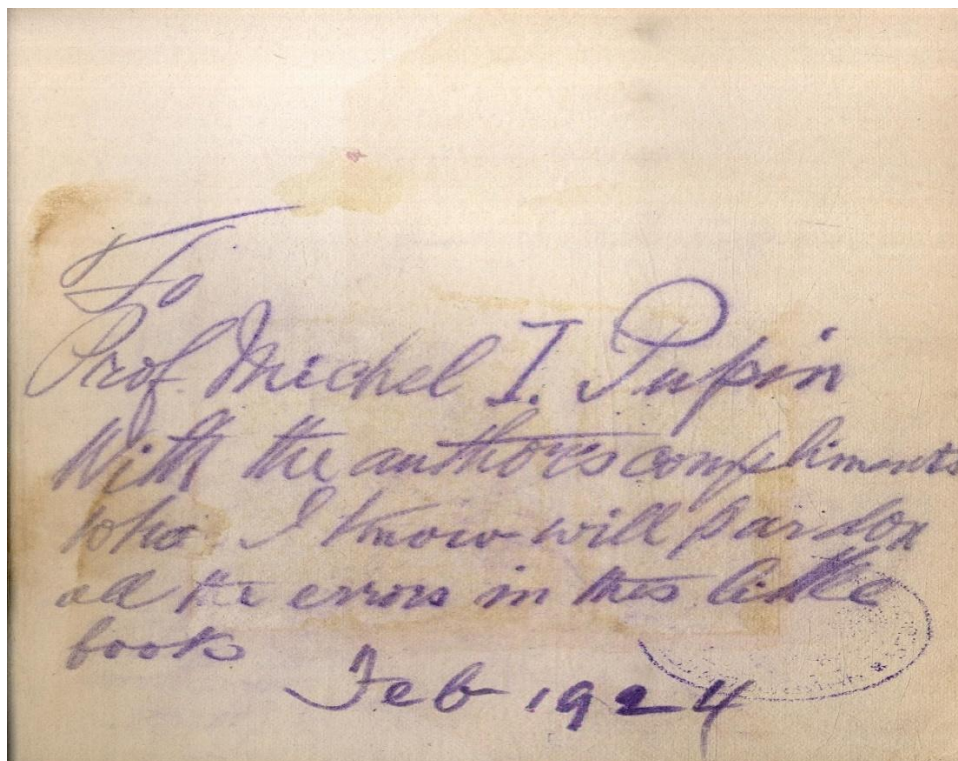
## Михајло Пупин – у додиру са суштином живота

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ је са више својих програма учествовала у манифестацији *Михајло Пупин – у додиру са суштином живота - Touching the hot spots of life* одржаној од 14. априла до 14. маја. 2011. године у Београду у сарадњи са Александраом Нинковић Ташић у име удружења грађана Quality Concept. Циљ овог догађаја био је да промовише универзалне вредности које је Пупин кроз свој живот и рад оставио целом свету и да истовремено оживи многа знања о животу научника.

Током трајања манифестације је у Библиотеци постављена изложба под називом „Из личне библиотеке Михајла Пупина“ која је била веома лепо медијски пропраћена. Инспирација за поставку је, поред саме збирке у којој је присутан дух не само чувеног физичара, електроинжењера и проналазача, већ и хуманисте, дипломате, писца и пасионираног љубитеља природе, била и његова аутобиографија *Са паињака до научењака* објављена први пут на енглеском језику 1923. године у Њујорку, а годину дана касније награђена Пулицеровом наградом.

Приликом припреме изложбе настала је колекција дигиталних објеката која се састоји од оних сегмената посебне библиотеке који имају додатну вредност у односу на друге примерке истих издања: Пупинове белешке и коментаре на маргинама, посвете пријатеља и сарадника и његове објављене радове као и дела која је читао и која су утицала на његов развојни пут у науци, а од значаја су и за историју науке. Дигитализована су и документа о поклону из Архиве.

Дигитални објекти из колекције илуструју виртуелну изложбу „Михајло Идворски Пупин“, која је пратила поменути манифестацију и доступна је на веб презентацији Библиотеке. На уводној страници Изложбе дата је биографија великана, илустрована страном из књиге са његовом својеручном посветом и преписком из Архиве библиотеке. Затим следе сегменти посвећени његовом школовању у Кембриџу где је боравио на постдипломским студијама и у Берлину где је докторирао 1889. године, где се уз пратећи текст могу наћи дигитализоване странице са његовим потписима и белешкама на књигама које је у том периоду куповао и из којих је учио. На страници посвећеној његовом научном раду су назначена дела од пресудног значаја за историју науке која су утицала на његов развојни пут у науци, а такође и публикације у којима је објављивао научне радове, патенте и сл. Следећа је Популаризација науке и Пупинов „идеализам“. Приказана је насловна страна ауторизованог немачког превод аутобиографије „Vom Hirten zum Erfinder“ из 1929. год. пошто је он аутобиографију и писао описујући свој пут ка успеху у образовне и мотивационе сврхе, а ту је и посвета из једне од књига из Посебне библиотеке у којој се говори о његовој борби за идеалистичке циљеве науке и виши ниво научних истраживања. У посебној збирци се може наћи велики број књига са интересантним посветама Пупину, од сарадника, пријатеља, често и аутора тих публикација, што говори о његовом богатом друштвеном животу и угледу који је уживао, па се у виртуелној изложби нашла и страница посвећена томе.



Овом приликом настала је и презентација – Дигитална изложба представљена у Библиотеци града Београда током трајања манифестације, која је такође израђена од дигиталних објеката из Посебне библиотеке.

### **„Михајло Идворски Пупин – Стваралачка координација“**

На изложби „Михајло Идворски Пупин – Стваралачка координација“ ауторке Александре Нинковић Ташић, која је одржана у Галерији науке и технике САНУ од 11. 9. до 11. 10 2012. године, публика се први пут упознала са драгоценим Пупиновим легатом у Народном музеју Србије и исто тако важним поклоном Универзитетској библиотеци. Изложба је била део пројекта популаризације лика и дела Михајла Пупина, коју је реализовало Удружење Лумен у сарадњи са Српском академијом наука и уметности. Изложен је ужи избор књига из Посебне библиотеке Михајла Пупина, а већ постојећи дигитални објекти су коришћени за израду промотивног материјала и илустрацију публикације која је пратила изложбу.

Том приликом је овај научник чија су открића, поред даљинске телефоније по којој је најпознатији пресудно утицала и на развој телекомуникација и информационо-комуникационих технологија, добио први виртуелни музеј који је изграђен у виртуелном простору 3Д анимацијом. У њему су смештени виртуелни артефакти који уз виртуелног водича могу да се обиђу. Међу артефакатима у Виртуелном музеју Михајла Пупина који је креирало Образовно истраживачко друштво Михајло Пупин је и дигитализована грађа из Посебне библиотеке.

## Пупин – од физичке ка духовној реалности

Велика интерактивна изложба посвећена Михајлу Идворском Пупину, ауторки Александре Нинковић Ташић и др Душице Бојић, која је обухватила до сада најобимнији пресек његовог живота и дела одржана је од 25.9.2015. до 01.12.2016. у Историјском музеју Србије. Обележена су два важна Пупинова јубилеја – стотину година од када је пријавио својих седам патената који представљају рођење области телекомуникација и осамдесет година од његове смрти, због чега је УНЕСКО 2015. годину прогласио годином Михајла Пупина. Изложба је оборила два рекорда у Музеју, по дужини трајања поставке и по посећености са више од 200.000 посетилаца. На изложби се нашао избор књига из ПБ24 и коришћена је дигитализована грађа из збирке.

### Обележавање јубилеја Михајла Пупина у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“: јесен 2015

Библиотека целина Михајла Пупина је проглашена за културно добро од великог значаја одлуком Управног одбора Народне библиотеке Србије 2013. године. Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ континуирано ради на њеном очувању и настоји да је учини доступнијом корисницима. У оквиру пројекта Заштита и презентација поклон библиотеке Михајла Пупина који је обухватио и програм обележавања Пупиновог јубилеја, захваљујући подршци Министарства културе и информисања Републике Србије реконструисан је значајан део ове вредне збирке који је био у лошем физичком стању

Библиотека је поводом јубилеја 80 година од смрти Михајла Пупина организовала манифестацију *Обележавање јубилеја Михајла Пупина у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“: јесен 2015*

У оквиру програма је одржана изложба *О стваралаштву Михајла Пупина у фонду Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“* од 17.9. до 10.10.2015. године у изложбеном простору у главном холу Библиотеке, а током јесени и три трибине посвећене различитим аспектима његовог стваралаштва. Циклус је почео трибином посвећеном Пупиновом научном раду као и доприносима на плану организације науке, одржаном 21.10.2015. под називом: *Научни рад и „идеализам“ Михајла Пупина*. Следиле су трибине *Различити аспекти књижевног рада Михајла Пупина* (4.11.2015) и *Друштвено-политички рад Михајла Пупина* (2.12.2015)

Дигитални објекти из колекције настале 2011. године коришћени су и овом приликом за израду промотивног материјала манифестације: банер, плакати на изложби и илустрације у пратећој публикацији.

## Закључак

Иако познат по достигнућима из области техничких наука, Михајло Пупин је био интелектуалац широких интересовања који је деловао у разним областима друштвеног живота, што његова посебна библиотека и осликава. Колекције дигиталних објеката насталих скенирањем посебно интересантних страница из публикација које чине ову збирку допринела је њеној промоцији, као и Библиотеке у којој се чува, а такође заштити и

повећању доступности потенцијалним корисницима. Вишеструко коришћење ове колекције у циљу популаризације науке и осветљавања разних аспеката деловања дародавца указује на додатну вредност дигитализоване грађе, која је омогућила оживљавање великана на начин близак данашњим генерацијама, чиме је обогатила културне садржаје и још више их приближила публици.

## Литература

1. Маслеша, Анђа, прир. Поклон Михајла Пупина Универзитетској библиотеци. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1981.
2. *Обележавање јубилеја Михајла Пупина у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“: јесен 2015.* Уредник Јелена Ђурђулов. Београд: Универзитетска библиотека “Светозар Марковић”, 2016.
3. Stein Kenfield, Ayala ... [et al.] “Toward a definition of digital object reuse”, *Digital Library Perspectives*, Vol. 38 No. 3 (2022): pp. 378-394 <https://www.emerald.com/dlp/article/38/3/378/256491/Toward-a-definition-of-digital-object-reuse> (preuzeto 26. 8. 2025.)
4. SEECULT. „Vizija digitalizacije u kulturi“. Udruženje građana SEEcult.org. <https://www.seecult.org/vizija-digitalizacije-u-kulturi/> (preuzeto 26. 8. 2025.)
5. Елементарјум. „Изложба о Пупину“. Центар за промоцију науке. <https://elementarium.cpn.rs/u-centru/izlozba-o-pupinu/> (preuzeto 25. 8. 2025.)

Nataša ŠPADIJER, viša bibliotekarka  
JU Narodna biblioteka i čitaonica "Njegoš" Cetinje  
[natasa.spadijer@gmail.com](mailto:natasa.spadijer@gmail.com)

## DIGITALIZACIJA U SLUŽBI OČUVANJA I PROMOCIJE KULTURNE BAŠTINE JOSIP SLADE ŠILOVIĆ I CRNA GORA

**Sažetak:** *Otvaranje i pristupačnost biblioteka i arhiva, u prvom redu nakon digitalizacije, istraživačima omogućava lakši pristup izvorima do kojih je ranije bilo znatno teže doći, a samo istraživanje je trajalo duže. Nova dinamika istraživanja omogućava očuvanje i promovisanje kulturne baštine kao i očuvanje sjećanja na ljude i događaje značajne za razvoj Crne Gore kao moderne države. Jedan od takvih pojedinaca koji je ostavio nemjerljiv doprinos razvoju arhitekture, izgradnji puteva i mostova u Crnoj Gori je Josip Slade Šilović.*

*Nakon sticanja nezavisnosti, 1878. godine na Berlinskom kongresu, Knjaževina Crna Gora počinje sa osmišljavanjem svoje urbane i strateške izgradnje. Opus koji je Slade ostvario u Crnoj Gori je od fundamentalnog značaja, visokog kvaliteta i obima u svim segmentima graditeljstva, infrastrukture i puteva, kopnenih i vodenih obaloutvrda, pristaništa, urbanističkog planiranja, pojedinačnih arhitektonskih zdanja, palata, javnih i privatnih objekata, crkava i pozorišta.*

*Zatečeno stanje prostora, geopolitičke prilike, društveno uređenje sa etnografskim, demografskim, vojnim, privrednim, saobraćajnim i kulturnim aspektima zajednice, bili su baza i polazna osnova tadašnjih Sladeovih urbanih i graditeljskih vizija i ideja. Ljubav prema našem prostoru i ljudima ogleda se kroz njegova djela koja baštinimo i danas, nakon 140 godina. Istraživanja o zaostavštini ovog izuzetnog stručnjaka skoro čitav vijek su bila daleko manja od onoga što on stvarno zaslužuje, a u ovom trenutku postoje svega dvije monografije o njegovom radu. Jednu je napisao historičar umjetnosti i arheolog Cvito Fisković pod naslovom „Arhitekt Josip Slade Šilović“ u izdanju muzeja u Trogiru, 1987. god. U njoj su opisana njegova djela u Dalmaciji i Bosni, ali zbog nedostatka podataka, nije prikazan Sladeov graditeljski opus u Knjaževini Crnoj Gori. Tek nakon trideset dvije godine (2019) objedinjen je i njegov opus u Crnoj Gori, u monografiji „Arhitekt Josip Slade Šilović – graditeljska djela u Knjaževini Crnoj Gori 1877-1900“ autora Slobodana Mitrovića. Ona je nastala kao plod zalaganja Nacionalne zajednice Crnogoraca iz Hrvatske, iz Zagreba, koja veoma aktivno istražuje veze Crne Gore i Hrvatske.*

*Neka buduća istraživanja svakako bi morala krenuti od arhiva Cetinja, Kotora, Nikšića, Herceg-Novog, Bara, Šibenika i Trogira, što u postdigitalnom vremenu istraživačima olakšava posao.*

**Ključne riječi:** *Biblioteke, arhivi, Josip Slade Šilović, kulturna baština, arhitektura, digitalizacija.*

### Digitization in the service of preserving and promoting cultural heritage Josip Slade Šilović and Montenegro

**Abstract:** *The opening and accessibility of libraries and archives, primarily after digitalization, allows researchers easier access to sources that were previously much more difficult to obtain, and the research itself took longer. The new dynamics of research enable the preservation and promotion of cultural heritage as well as the preservation of memories of people and events significant for the development of Montenegro as a modern state. One such individual who left an immeasurable contribution to the development of architecture, the construction of roads and bridges in Montenegro is Josip Slade Šilović.*

*After gaining independence in 1878 at the Congress of Berlin, the Principality of Montenegro began to design its urban and strategic development. The work that Slade accomplished in Montenegro is of fundamental importance, high quality and scope in all segments of construction, infrastructure and roads, land and water fortifications, docks, urban planning, individual architectural buildings, palaces,*

*public and private buildings, churches and theaters.*

*The existing state of the space, geopolitical circumstances, social organization with ethnographic, demographic, military, economic, traffic and cultural aspects of the community, were the basis and starting point of Slada's urban and architectural visions and ideas of that time. The love for our space and people is reflected in his works that we still inherit today, after 140 years. Research on the legacy of this exceptional expert for almost a century has been far less than what he really deserves, and at the moment there are only two monographs about his work. One was written by art historian and archaeologist Cvito Fisković under the title "Architect Josip Slade Šilović" published by the Trogir Museum in 1987. It describes his works in Dalmatia and Bosnia, but, due to a lack of data, Slade's architectural work in the Principality of Montenegro was not presented. Only after thirty-two years (2019) was his work in Montenegro compiled in the monograph "Architect Josip Slade Šilović - architectural works in the Principality of Montenegro 1877-1900" by Slobodan Mitrović. It was created as a result of the efforts of the association National Community of Montenegrins from Croatia, from Zagreb, which is very actively researching the ties between Montenegro and Croatia.*

*Some future research would certainly have to start from the archives of Cetinje, Kotor, Nikšić, Hereg-Novigrad, Šibenik and Trogir, which makes the job easier for researchers in the post-digital age.*

**Keywords:** *Libraries, archives, Josip Slade Šilović, cultural heritage, architecture, digitization.*

## **Uvod**

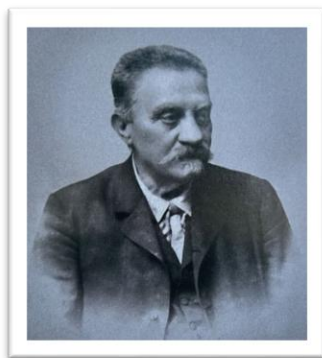
Otvaranje i pristupačnost biblioteka i arhiva, u prvom redu nakon digitalizacije, istraživačima omogućava lakši pristup izvorima do kojih je ranije bilo znatno teže doći, a samo istraživanje je trajalo duže. Nova dinamika istraživanja omogućava očuvanje i promovisanje kulturne baštine kao i očuvanje sjećanja na ljude i događaje značajne za razvoj Crne Gore kao moderne države.

Jedan od takvih pojedinaca koji je ostavio nemjerljiv doprinos razvoju arhitekture, izgradnji puteva i mostova u Crnoj Gori je Josip Slade Šilović.

Nakon sticanja nezavisnosti, 1878. godine na Berlinskom kongresu, Knjaževina Crna Gora počinje sa osmišljavanjem svoje urbane i strateške izgradnje. Knjaz Nikola traži stručne pomoći od Cara Franja Josipa, a i mnoge austrougarske, češke i italijanske firme nude svoje usluge.

Jedan od mnogih koji je na poziv Knjaza Nikole došao u Crnu Goru i koji je ostavio nemjerljiv doprinos razvoju arhitekture, izgradnji puteva i mostova u Crnoj Gori je Josip Slade Šilović.

## Josip Slade Šilović i Crna Gora



Josip Slade Šilović (1828-1911)

Zatečeno stanje prostora, geopolitičke prilike, društveno uređenje sa etnografskim, demografskim, vojnim, privrednim, saobraćajnim i kulturnim aspektima zajednice, bili su baza i polazna osnova tadašnjih Sladinih urbanih i graditeljskih vizija i ideja.

Josip Slade Šilović je rođen 23. marta 1828. godine u Trogiru, u vrijeme dominacije Austrougarske u Dalmaciji. Nakon smrti Sladeovog oca, majka Marija se preudaje za Juru Šilovića iz okoline Trogira, koji je sa puno pažnje prihvatio dva sina svoje supruge, Mihaila i Josipa.

Slade svoje obrazovanje počinje u splitskom Sjemeništu, srednjoškolskoj crkvenoj ustanovi u kojoj se dječaci pripremaju za sveštenečki poziv sa istovremenim sticanjem znanja iz teoloških i opšte crkvenih učenja. Osjećajući potrebu za drugim saznanjima, podnosi zahtjev da mu se dozvoli čitanje „zabranjenih knjiga“ van školskog programa, čime skreće pažnju na sebe.

Godine 1848. Sladeova majka se obraća molbom Namjesništvu u Zadru za upis svoga sina na Sveučilište u Padovi, gdje su još od XVI vijeka Hrvati sticali univerzitetska zvanja. U Padovi je doktorirao filozofiju, a zatim završio i studije graditeljskih djela. Doktorsku tezu Slade posvećuje svom očuhu Šiloviću i prezimenu Slade dodaje prezime Šilović. Na taj način iskazuje zahvalnost i poštovanje za ljubav i podršku koju je očuh cijelo vrijeme studija pokazivao.

Josip Slade Šilović boravi u Crnoj Gori od 1877. do 1900. godine kada je odlazi za Knin, ali i dalje održava poslovne kontakte sa Crnogorcima i Crnom Gorom. Od 1901. do 1905. godine postavljen je za načelnika u Trogiru. Tu, u svom užem zavičaju, kao penzioner provodi zadnje dane svoga života, sve do smrti 15. juna 1911. godine.

Od njegovih graditeljskih djela, među najznačajnijima su svakako zgrada pozorišta u Šibeniku, palata Moretti na Čiovu, brojni putevi i mostovi u Boki Kotorskoj i Crnoj Gori. Svakako treba napomenuti da je učestvovao i u obnovi nekih renesansnih palata u Trogiru.

## Putevi i pristani u Crnoj Gori



Lovčenske serpentine

Plemena Stare Crne gore su zastupala strategiju nepristupačnosti, kako bi onemogućila dolazak neprijatelja. Berlinski kongres 1878. godine, Crna Gora je kao 27. država Evrope dočekala bez ijednog kilometra puta, da bi već do kraja XIX vijeka imala izgrađenih 193km. Tokom svog boravka u Crnoj Gori Josip Slade Šilović je projektovao sljedeće putne pravce: pravac od crnogorsko-austrougarske granice, Njeguši – Cetinje 1878. godine; Cetinje – Rijeka Crnojevića 1881. godine; Rijeka Crnojevića – Podgorica 1882. godine; pravac Kotor – Cetinje gdje je bilo potrebno ovladati strmim lovčenskim liticama, Slade je projektovao sa 25 serpentina. Ovaj putni pravac je rađen 1884. godine. Zatim Rijeka Crnojevića – Virpazar 1896-1905. godine. Vjeruje se da je Slade projektovao i put Bar – Virpazar 1884. godine.

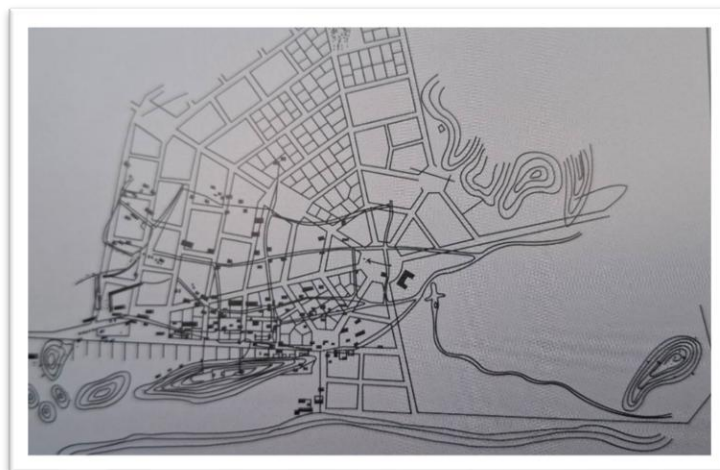


Putni pravac Cetinje – Rijeka Crnojevića

Knjaževina Crna Gora je sticajem istorijskih okolnosti bila lišena primorskih oblasti. Berlinskim kongresom ne samo da joj se uvećava teritorija, već joj je otvoren pristup moru u Baru, dvije godine kasnije u Ulcinju, sa proširenjem dijela Skadarskog jezera i slobodnom plovidbom Bojanom. Na zahtjev Crnogorske vlade, austrijske vlasti su Sladea imenovale nadinženjerom *extra statum* i uputile ga da izvodi radove na Pristanu u Baru, u Ulcinju, Valdanosu i sv. Nikoli na Bojani i da radi na melioraciji Ulcinjskog polja. Proučavao je mogućnost izgradnje luke u Ulcinju i u uvali Valdanos 1880. godine. Izradio je projekat za isušenje Zogajskog jezera kod Ulcinja 1881. godine koji je državni savjet usvojio i odredio troškove, ali do same realizacije nije došlo. Nekoliko godina kasnije, tačnije 1885. godine knjaz šalje inženjera Vermana koji je djelimično realizovao projekat, ali greškama pri produbljivanju kanala, more je ušlo u obradive isušene površine i tako je slana voda uništila obradivo zemljište Ulcinjskog polja. Inženjer Vermer koji je bio zadužen za vođenje radova je ukazivao na tu opasnost, ali je do propusta ipak došlo. Nakon obilnih kiša 1896. godine, nadolaskom Drima i rasta vodostaja u Skadarskom jezeru i Bojani, došlo je do naglog oticanja vode, obrušavanja i odnosa velikog materijala, pa se formirala luka Đerana, kasnije nazvana „Milena“ koja je duga 2,5km, široka 150-200m, 3-5-10m.

### **Izgradnja Nikšića**

Oslobođenjem od Turaka 1877. godine i prisajedinjenjem Crnoj Gori, Nikšić započinje preobražaj orijentalnog naselja i ulazi u dinamičan razvoj grada. Knjaz Nikola i Josip Slade dolaze u Nikšić i određuju da se Nova varoš izgradi istočno od Bedema koji je djelimično zahvatao dio turske varoši. Ovaj plan Slade radi po uzoru na urbanistička rješenja italijanskih gradskih aglomeracija, sa širokim ulicama pravilno raspoređenim s tim što se glavne saobraćajne ose radialno razilaze iz centralnog dijela. Prilikom izgradnje Nikšića ovaj plan je pretrpio samo djelimične izmjene i novi urbanistički plan grada u potpunosti je prihvatio osnovna rješenja prvobitnog regulacionog plana, tako da je sačuvan kontinuitet u razvoju urbanističkog tkiva. Osnovne odrednice Sladeovog plana i danas mogu da posluže kao dobar primjer urbanističkog planiranja gradskih naselja srednje veličine. Original ovog plana čuva se u zavičajnom muzeju u Nikšiću.



Regulacioni plan Nikšića

Nikšićka ravnica je primala vodu sa svih okolnih brda, a u samom Nikšićkom polju je bilo na desetine izvora. Plavljenje polja je bila uobičajena pojava tako da je novim putem bilo nemoguće doći u Nikšić većim dijelom godine. Jedino rješenje je bilo da se u mjestu Slivlju do kojeg je vodio put iz Danilovgrada, izgradi most. Slade radi dvije varijante premošćavanja plavljenog dijela, a odlučio se za projekat sa osamnaest lučnih svodova, kraćih raspona statike gdje dinamičke sile raspoređuje potiskom na masivne zidane stubove, otporne na prihvatanje raznih sila i takođe otporne na udare vodenih tokova i podlokavanje građevine. Za gradnju Carevog mosta na Zeti korišćen je lokalni kamen.



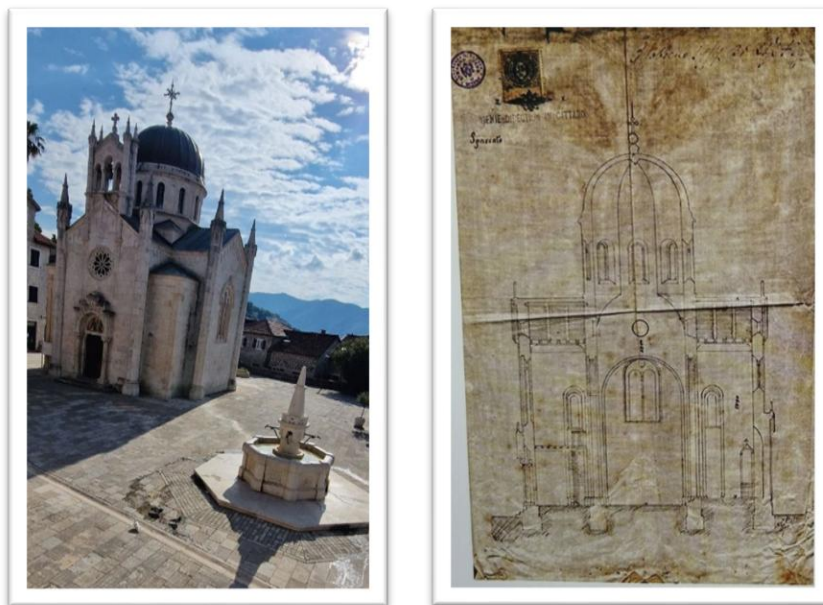
Carev most na Zeti

Nikšić je grad u kojem je Slade iskazao skoro sva svoja umijeća: uradio je Regulacioni plan grada, Carev most na Zeti, infrastrukturno uređenje i dvorac za knjaza Nikolu.

Knjažev interes da u svakom novooslobođenom gradu ima rezidenciju, odakle će vršiti upravljanje državom, nije njegova želja za komforom, već prostorno vizuelna i psihološka simbolika posebnih građevina, kojima je Gospodar uvijek prisutan u prostoru. Talenat Josipa Sladea posebno dolazi do izražaja kada su u pitanju dvorci – palate, jer se u njima manifestuje sva vještina arhitekture.

Svoje nevjerovatno umijeće Slade je pokazao i projektima palata za knjaza Nikolu u Nikšiću i Baru na Topolici.

### **Sladeov rad na sakralnim objektima u Crnoj Gori**



Crkva sv. Arhandela Mihaila u Herceg Novom

Interesantni su podaci vezani za projektovanje i izgradnju Crkve sv. Arhandela Mihaila na Belavisti u Starom gradu Herceg Novog. Episkop bokokotorsko-dubrovački i spičanski, dr Gerasim Petranović (1820-1906) pokreće i osniva Organizacioni odbor za gradnju crkve. U dokumentaciji se navodi da je projekat crkve uradio arhitekta Milan Karlovac, a razlog da se ova crkva nađe na popisu Sladeove zaostavštine, bez obzira na polemičan istorijat izrade projekta, je jedno izuzetno pismo Josipa Slade od 13 strana na italijanskom jeziku, od 1. oktobra 1883. godine upućeno Namjesništvu u Zadru. Ovaj dokument se nalazi u Državnom arhivu Crne Gore, Arhivsko odjeljenje u Herceg Novom. Iz pomenutog pisma se vidi da Slade nije prihvatio primjedbe i uz detaljno obrazloženje odbija da postupi po primjedbama što znači, kako kaže „da se povlači iz projekta“. Poslije niza godina radovi na izgradnji ove crkve su nastavljeni. U svim tekućim tekstovima o crkvi na Belavisti u Herceg Novom se navodi da je djelo arhitekta Milana Karlovca, što je samo djelimično istinita činjenica. Pod njegovim imenom je crkva završena 1911. godine, a te iste godine je umro Josip Slade koji se prestao baviti crkvom na Belavisti prije 28 godina. Postavlja se međutim pitanje zašto su prethodni istraživači, autori tekstova o Crkvi sv. Arhandela Mihaila „preskakali“ detalje ovog itekako značajnog pisma,



Crkva rođenja blažene Djevice Marije na Prčanju

Intervencija Josipa Sladea na kupoli Crkve rođenja Blažene Djevice Marije je značajna za ukupan spoljašnji i unutrašnji izgled crkve. Poznati venecijanski arhitekta Bernardino Maccaruzzi je uradio projekat za ovu crkvu 1790. godine, kada je i počela gradnja. Iz mnogo razloga gradnja je trajala više od sto godina i završena je 1913. godine. Zbog nedovoljno razrađene projektne dokumentacije i potrebe da se projekat prilagodi terenu na kojem se nalazi, tokom izgradnje vršene su razne izmjene. U proces adaptacije crkve, zajedno sa državnim inženjerom Simeonom Bartolazzijem i Milanom Karlovcem koji je bio nadzorni organ na objektu, Josip Slade se uključuje 1885-86. godine. Sladeovo rješenje se sastojalo u podizanju kupole dosta visokim tamburom sa prozorima, kalotom i lanternom. Ovakvo rješenje je adekvatno istaklo monumentalnost hrama, odizanjem tambura iznad krovne ravni, mada nije proporcijalne širine tj. prečnika tambura, pa efekat intervencije nije potpun.

Trobrodna Bogorodičina crkva na Prčanju je poslednji reprezentativni spomenik baroka u Boki.

### **Sladeova zaostavština na Cetinju**

Špiro Ognjenović je bio kompozitor sa veoma bogatim muzičkim opusom, dirigent, obrazovao horove, predavao muzičko obrazovanje u Devojačkom institutu na Cetinju, glumio u pozorišnim predstavama, pjevao u operama Zetskog doma. Njegova ćerka, Milena Ognjenović Pavlović, smatra se prvom koncertnom pijanistkinjom u Crnoj Gori. Kao i njen otac, pjevala je u operama i glumila u predstavama izvođenim u Zetskom domu. Josip Slade Šilović se družio sa porodicom Špira Ognjenovića o čemu svjedoče pisma koja se čuvaju u Državnom arhivu u Splitu. Ovo je prva porodična vila na Cetinju iz 1888. godine, sa velikim baštenskim prostorom i pomoćnim objektom. Ovaj objekat i danas postoji i nalazi se u Bajovoj ulici br. 136 na Cetinju.



Vila Špira Ognjenovića na Cetinju

Tursko poslanstvo na Cetinju spada u manje investicije i adaptacije koje je radio Josip Slade. Veliku kuću na početku novoformirane ulice je sebi počeo da gradi vojvoda Mašo Vrbica, koji je ušao u spor sa komšijama zbog otvaranja prozora na „listru“ (na strani) prema njima, pa je Uprava grada obustavila radove dok ne dođe „inžilijer“ Slade. Josip Slade kao državni arhitekta, morao je da rješava ne samo stručna pitanja izgradnje Crne Gore nego često i ovakve imovinske sporove.

Diplomatski odnosi sa Turskom se uspostavljaju 1879. godine. Za potrebe poslanstva Turska otkupljuje već postojeću kuću vojvode Maša Vrbice. To je prvi put da je jedna kuća prodana stranoj državi, a otkupio je Dževad-paša 1884. godine. Bila je to velika kuća za to vrijeme sa prizemljem i spratom, sa hodnicima u sredini.

Moćna Austrougarska monarhija uspostavlja razgraničenje sa Crnom Gorom još 1841. godine. Gradnjom diplomatskog poslanstva i formalno pravno potvrđuje suverenitet Crne Gore, što se definitivno potvrđuje na Berlinskom kongresu. Austrougarska je treća evropska zemlja, poslije Rusije i Velike Britanije, koja uspostavlja diplomatsko poslanstvo na Cetinju. Od prvog dana diplomatski službenici imaju zakupljene radne i privatne stambene prostorije u hotelu Lokanda. Kasnije, povećanjem službenog osoblja, iznajmljuju manje stanove u centru Cetinja.

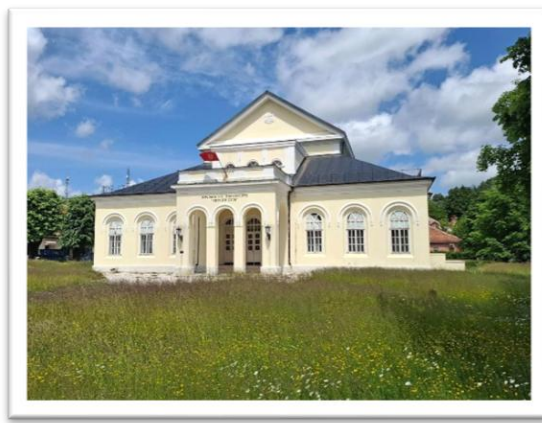


Austrougarsko poslanstvo na Cetinju

Slade je imao zadatak da stvori prostor jedinstven u svojoj namjeni i funkciji iz čega će proizaći graditeljska i umjetnička forma dostojna investitora i njegovog cilja. Austrougarsko poslanstvo na kraju Bajove ulice u potpunoj prostornoj čistini, gradi moćnim debelim zidovima u pritesanom kamenu, koji sa Korčule isporučuju kamenoresci Petar Jeričević i Tomo Geričić. U dokumentaciji Državnog arhiva Crne Gore postoji prilična arhivska građa o graditeljima i majstorima koji su radili na ovom zdanju. Plac za ovu građevinu je kupljen od više vlasnika i zaokružen na 117x80m što iznosi oko 10 000m<sup>2</sup>. Pomoćni objekat sa konjušnicom je takođe Slade projektovao, a crteži se nalaze u Državnom arhivu Hrvatske u Splitu.

Rimokatolička crkva je izgrađena u sklopu samog objekta poslanstva kao jedna građevinska cjelina sa palatom, što je krajnje neobično da palata i crkva nijesu dva odvojena objekta već jedan. Iako je u sklopu palate, Slade crkvi daje autonoman izgled ne vezujući je ni na koji način za arhitekturu poslanstva. Čitav prostor oko poslanstva je uobličen i uređen 1903. godine. Ograda je zidana od sлагanog kamena sa kvadratnim stubovima.

Cetinje 1884. godine broji oko 500 domova i nepunih 2000 stanovnika. Duh opismenjavanja i prosvjećivanja, koje je započeo još Petar II Petrović Njegoš osnivanjem prve škole, slanjem darovitih mladih ljudi na školovanje u strane zemlje, za vrijeme knjaza Danila nastavlja se štampanjem knjiga, časopisa i novina u velikim tiražima, osnivanjem Cetinjske čitaonice 1868. godine, svoj vrhunac dobija gradnjom pozorišta. Pozorište Zetski dom počelo je da se gradi 1884. godine, a potpuno je završeno 1896. godine. Pozorište je podignuto od finansijskih sredstava iz dobrotvornih priloga koji su stizali iz svih krajeva Crne Gore, Boke, Dalmacije, Srbije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije, Rusije, Poljske, Albanije, Italije, Amerike i drugih zemalja. Početak gradnje Zetskog doma predstavljao je i simbolično obilježavanje 400-te godišnjice preseljenja prijestonice Crnojevića na Cetinje, odnosno osnivanje samog grada. Objekat je izgrađen u neoklasičnom stilu sa elementima prozora romanskog stila i unutrašnjim neobaroknim dekorom.



Kraljevsko pozorište Zetski dom

Vizionarstvo knjaza Nikole dobilo je potvrdu 140 godina kasnije kada Uprava za zaštitu kulturnih dobara donosi Rješenje kojim se Zetskom domu potvrđuje status kulturnog dobra od nacionalnog značaja.

Za svoj izuzetan rad i doprinos Josip Slade Šilović je odlikovan sljedećim ordenjima: Danilov orden IV stepena 1878. godine; Orden vitez reda Franja Josipa I 1880. godine; Danilov orden III stepena 1887. godine i Medalja Franja Josipa prilikom penzionisanja 1893. godine.



Soba u kući Slada Šilovića se nije mijenjala sto godina, a njegovu tradiciju bavljenja kulturnom baštinom su nastavili sinovac Roko, njegov sin Mirko i njegov praunuk Radovan Slade Šilović

## Zaključak

Polazna osnova Sladeovih urbanih i graditeljskih vizija i ideja je svakako zatečeno stanje u Knjaževini Crnoj Gori. Ljubav prema našem prostoru i ljudima ogleđa se kroz njegova djela koja baštinimo i danas, nakon 140 godina.

Istraživanja o zaostavštini ovog izuzetnog stručnjaka skoro čitav vijek su bila daleko manja od onoga što on stvarno zaslužuje, a u ovom trenutku postoje svega dvije monografije o njegovom radu.

Prvu monografiju o ovom izuzetnom čovjeku napisao je historičar umjetnosti i arheolog Cvito Fisković pod naslovom „Arhitekt Josip Slade Šilović“ u izdanju Muzeja u Trogiru, 1987. god. U njoj su opisana njegova djela u Dalmaciji i Bosni, ali zbog nedostatka podataka nije prikazan Sladeov graditeljski opus u Knjaževini Crnoj Gori.

Nakon trideset dvije godine (2019) objedinjen je i Sladeov opus u Crnoj Gori, u monografiji „Arhitekt Josip Slade Šilović – graditeljska djela u Knjaževini Crnoj Gori 1877-1900“, autora Slobodana Mitrovića. Ona je nastala kao plod zalaganja Nacionalne zajednice Crnogoraca iz Hrvatske, iz Zagreba, koja veoma aktivno istražuje veze Crne Gore i Hrvatske.

Neka buduća istraživanja svakako bi morala krenuti od arhiva Cetinja, Kotora, Nikšića, Hereg-Novog, Bara, Šibenika i Trogira, što u postdigitalnom vremenu istraživačima olakšava posao.

## Literatura

1. Martinović, D. J. (1983), Portreti, Cetinje: Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore "Đurđe Crnojević".

2. Mitrović, S. (2020). Arhitekt Josip Slade Šilović: graditeljska djela u Knjaževini Crnoj Gori 1877-1900. Zagreb - Podgorica: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske - Zagreb.
3. Radović, G. (2012). Arhitektura Cetinja: od XV vijeka do Drugog svjetskog rata. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
4. Šoć, P. Đ. (1939?). Prilozi za kulturnu istoriju Crne Gore: sa 70 slika. Beograd.

Негосава Нега СТЈЕПАНОВИЋ  
ЈУ Народна библиотека и музејска збирка, Зворник  
[maticnasluzbanbz@gmail.com](mailto:maticnasluzbanbz@gmail.com)

Жељко НИКОЛИЋ  
ЈУ Народна библиотека и музејска збирка, Зворник  
[maticnasluzbanbz@gmail.com](mailto:maticnasluzbanbz@gmail.com)

## ИЗ ЛОКАЛНОГ У ГЛОБАЛНО: ДИГИТАЛНИ ПРИСТУПИ ОЧУВАЊУ КУЛТУРНОГ НАСЉЕЂА ЗВОРНИКА

**Сажетак:** *Завичајне збирке и културно наслеђе локалне заједнице постају доступнији широј јавности кроз дигиталне садржаје који превазилазе традиционалне методе представљања. Овај рад истиче значај дигиталне трансформације у ЈУ Народној библиотеци и музејској збирци Зворник која реализује разноврсне активности с циљем ефикасне промоције и доступности културног наслеђа. Програми као што су виртуелни обиласци музејске збирке и библиотеке омогућавају упознавање са богатством локалне културне баштине, без географских и временских ограничења. Виртуелни обиласци културног наслеђа, заинтересованим посјетиоцима су пружили увид у историју и културу Зворника, као и у објекте који нису увијек доступни у традиционалним музејским и библиотечким просторијама. Поред тога, организовањем онлајн садржаја (трибине, радионице, изложбе, квизови...) библиотека је успјела да укључи ширу јавност у интерактивне активности које подстичу дубље разумијевање и интересовање за локалну културу и историју, њено очување и промоцију. У оквиру дигиталне стратегије, коришћени су бесплатни дигитални алати за креирање и промоцију културне баштине, као и њену дистрибуцију на друштвеним мрежама. Ове активности су омогућиле већу видљивост културног наслеђа завичаја, како на локалном тако и на глобалном нивоу. Њихова примјена није само допринијела побољшању приступа завичајним збиркама, већ је омогућила нови облик комуникације са глобалном публиком. Дигиталне технологије представљају моћан алат за оживљавање и ширење културне баштине, омогућавајући њено активно присуство у савременом друштву и очување за будуће генерације. Дигитална доступност омогућава бољу и ефикаснију едукацију младих о културним вриједностима и историјским процесима који су обликовали њихову заједницу. Такође, подстиче сарадњу међу институцијама културе, образовања и медија. На тај начин, културно наслеђе постаје жив и динамичан ресурс у развоју заједнице.*

**Кључне ријечи:** *библиотека, завичајна збирка, културно наслеђе, дигитална трансформација, онлајн садржаји.*

### Увод

У времену када библиотеке какве познајемо пролазе кроз значајне промјене, неминовно је да се прилагођавају информатичком добу. Неопходно је овладавање новим начинима организације све већих и разнороднијих библиотека, које теже да буду на

располагању великом броју корисника. Електронске, виртуелне, дигиталне, хибридне, библиотеке без зидова, јесу теме које већ дуго заокупљају пажњу библиотекара и отварају потребу за новом и добром литературом коју могу да користе.<sup>195</sup>

Библиотеке су доживјеле низ промјена од којих су најзначајније већа отвореност и видљивост. Не тако давно завичајна грађа многих народних библиотеке била је затворена и недоступна, а информације о њој ријетко су допирале ван уже друштвене заједнице. Свијест о важности очувања властите културне посебности рефлектује се управо кроз завичајне збирке као чуваре завичајне баштине. Библиотеке имају задатак презентовати своју грађу те на тај начин популаризовати завичајни фонд.<sup>196</sup> Завичајне збирке и културно наслеђе локалних заједница представљају темељ идентитета, историјског памћења и културне самосвијести. Њихова доступност и промоција представљају изазов у условима савременог живота, када традиционалне методе представљања културне баштине често не могу да одговоре потребама шире публике. Савремене дигиталне технологије пружају могућности за превазилажење ових ограничења кроз креирање интерактивних и приступачних дигиталних садржаја. Јавна установа Народна библиотека и музејска збирка Зворник (у даљем тексту НБЗ) препознала је значај дигиталне трансформације у промоцији и очувању културног наслеђа локалне заједнице и развила разноврсне програме и активности с циљем боље доступности и ефикасније комуникације са јавности. Овај рад има за циљ да анализира начин и ефекте примене дигиталних технологија у НБЗ, приказујући конкретне активности и њихов утицај на очување, промоцију и едукацију о културно-историјском наслеђу града и околине.

Град Зворник има изузетно богато културно-историјско наслеђе. На овом простору постоје бројни археолошки локалитети, међу којима је истакнута Зворничка тврђава, која је један од најзначајнијих симбола града. НБЗ посједује обимну завичајну збирку која садржи вриједне елаборате, истраживања и публикације, укључујући и резултате археолошких истраживања. Међу значајним резултатима су елаборат о римском каменолому Дардагани и евидентирање 56 некропола са око 850 стећака на подручју града. На основу прикупљених материјала који се чувају и обрађују у завичајној збирци НБЗ, осмишљене су тематске стазе, попут „Стопама краља Александра Првог Карађорђевића“, које пружају могућност упознавања историјског наслеђа кроз непосредну интеракцију са простором. Истраживања завичајне грађе резултовали су документарним филмовима, монографијама и другим публикацијама које чувају и промовишу културну историју Зворника, доприносећи очувању и афирмацији локалног идентитета.

## **Дигитални програми и активности НБЗ**

Нове технологије омогућавају израду модела, симулације материјалних културних добара у виртуелној стварности (на примјер, виртуелне реконструкције објеката из прошлости). Дигиталне форме праћене су метаподацима (вријеме, мјесто настанка, установа у којој се чува оригинал и слично) и софтверским алатима који омогућавају

---

<sup>1</sup> Настић О., Јавне библиотеке и корисници у 21. веку, *Баштина*, 2022, стр. 305-315.

<sup>2</sup> Тошић-Грлач С., Улога завичајне збирке у промоцији локалне заједнице, *Хрватски знанствено стручни скуп о менаџменту у туризму и спорту*, 2010, стр. 307-314.

различите активности корисника.<sup>197</sup> Поред традиционалних библиотечких активности, НБЗ у свом саставу има и музејску збирку која омогућава реконструкцију свакодневног живота на овим просторима у различитим историјским периодима. Музејска збирка представља драгоцјен извор знања и инспирације за посјетиоце, омогућавајући директан додир са материјалним културним наслеђем. Једна од првих и најзначајнијих дигиталних активности била је израда виртуелног обиласка музејске збирке путем платформе Artsteps. Овај виртуелни обилазак<sup>198</sup> омогућава приступ културном наслеђу без обзира на географске и временске баријере, пружајући савремен, интерактиван и приступачан начин упознавања са богатством локалне баштине.

У циљу очувања и промоције културног наслеђа Зворника, НБЗ развила је низ дигиталних активности које повезују традиционалне вриједности са савременим технолошким приступима. Ови програми, осмишљени за различите старосне и интересне групе, омогућавају учешће како локалне тако и глобалне публике у процесу очувања културног идентитета. У наставку су представљени неки од најзначајнијих облика дигиталне праксе које је реализовала НБЗ:

- *Виртуелни обиласци уживо путем Зум-а и Скајп-а.* Омогућени су организовани виртуелни обиласци библиотеке и музејске збирке у реалном времену. Путем апликација као што су Зум и Скајп, групе и појединци из различитих дијелова земље и иностранства могу активно учествовати у обиласку, постављати питања, коментарисати и добити додатне информације о културно-историјским обиљежјима града. Овакав приступ посебно је значајан за ученике школа и све оне који физички нису у могућности да посјете установу.
- *Онлајн изложбе посвећене културном наслеђу Зворника.* Кроз изложбе као што су „Зворник – тренутак у времену“, „Историја града Зворника“ и „Завиримо у прошлост Зворника“, корисници су имали прилику да виртуелно истраже фотографије, документе, предмете и друге артефакте који свједоче о богатој историји и култури овог поднебља. Ове изложбе се објављују на веб страницама, друштвеним мрежама и у оквиру специјализованих дигиталних албума НБЗ.
- *Видео записи и кратке видео форме.* Уз употребу архивских материјала из листа „Глас са Дрине“, те кроз тематске видео пројекте као што је „Чудесни свијет дјечијих прича“, библиотека ствара кратке, едукативне и естетски прилагођене форме погодне за друштвене мреже. Видео садржаји обухватају представљање старих фотографија, историјских чињеница, културних објеката и локалних личности, чиме се остварује директан визуелни контакт са наслеђем.
- *Онлајн квизови за дјецу и одрасле.* Квизови, направљени путем бесплатне платформе Вордвол, као што су „Са знањем о Зворнику“, „Знаменитости нашег краја“ и „Историјски квиз: Зворник некад и сад“ представљају иновативан начин повезивања знања, игре и културе. Они су осмишљени тако да подстичу активно учешће, размишљање и истраживање, чиме се културна баштина приближава свим генерацијама на занимљив и забаван начин.

<sup>3</sup> Стојић Г., Културно наслеђе у дигиталном свету, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 2014, стр. 230-250.

<sup>4</sup> <https://www.artsteps.com/view/5ec639e0cd9c620b4d28a674> приступљено 11.07.2025. године у 11:00 часова.

- *Онлајн конкурси и такмичења за младе.* Креативни израз подстакнут је кроз ликовни конкурс „Мој Зворник“ и фотографско такмичење „Објективом кроз Зворник“. Ови програми омогућавају младима да изразе своје виђење града и завичаја, те да својим радовима дају лични допринос очувању и промоцији културног идентитета.
- *Тематски виртуелни програми.* У оквиру посебно осмишљених програма представљене су културно-историјске цјелине као што су зворничка тврђава, православни храмови и значајне личности из историје града. Комбиновањем фотографија, видео записа, наратива и докумената, ови програми омогућавају дубље разумијевање наслеђа и контекста у којем је оно настало.
- *Онлајн радионице и предавања путем апликације Зум.* Програмске активности „Заборањени зворнички књижевници“ и „Пут кроз културно наслеђе“ имају за циљ образовање и едукацију публике о значају културне и књижевне баштине. Радионице окупљају заинтересоване учеснике, пружајући им прилику да кроз разговор, предавања и презентације продубе своје знање и повежу се са темама од значаја за локалну културну историју.

НБЗ у оквиру своје дигиталне стратегије, поставила је снажан фокус на коришћење бесплатних и приступачних дигиталних алата за креирање, обраду и дистрибуцију садржаја, што представља значајан искорак у правцу савремене промоције културног наслеђа. Активним присуством на друштвеним мрежама као што су Фејсбук, Инстаграм, Јутјуб и посебно ТикТок, библиотека успјешно комуницира са широком и разноврсном публиком, прилагођавајући се новим начинима конзумирања информација и културних садржаја. Посебну важност има коришћење ТикТока – платформе која је изузетно популарна међу младима. Народна библиотека Зворник је тренутно једина библиотека у региону која систематски и континуирано користи ТикТок као средство за промоцију културног наслеђа и библиотечких услуга. Кроз кратке, креативне, информативне и често хумористичне видео записе, библиотека представља завичајну збирку, значајне датуме, писце, старе фотографије, музејске експонате и друге елементе културног идентитета поднебља.

### **Дигитализација завичајне збирке**

Као средство образовања и духовних потреба људи, књига је у овом промијењеном систему друштвених вриједности и нових технологија унаприједила своју присутност у стварности, а захваљујући дигитализацији њена мисија је пресељена у виртуелни простор за даља истраживања.<sup>199</sup> Дигиталне технологије се показују као моћан савезник у оживљавању културне баштине, омогућавајући да она активно присуствује у савременом друштву и буде доступна свим генерацијама. Ове технологије олакшавају ефикаснију едукацију младих о културним вриједностима и историјским процесима који су обликовали њихову заједницу, али и стварају нове могућности за међусекторску сарадњу између институција културе, образовања и медија. Дигиталне технологије мјењају наше животе брзим темпом, пружајући нове могућности за друштво, укључујући институције културног наслеђа. Оне могу да понуде институцијама културног наслеђа ефикасније алате помоћу којих могу да дигитализују добра културног наслеђа и допру до шире публике. Ово ствара

<sup>5</sup> Симичић Милановић В., *Искусства дигитализације културног наслеђа у различитим установама: Градска библиотека у Сомбору“, Црквена библиотека у Апатину и Сомборско певачко друштво, Норма: часопис за теорију и праксу васпитања и образовања, 2023, стр. 211-224.*

више начина за јавност да приступи, открије, истражује и ужива у културним добрима и ствара више могућности поновног коришћења културних добара за иновативне и креативне услуге и производе у различитим секторима, као што су културни и креативни, те сектор туризма. Дигитализација је један од кључних процеса за очување културног наслеђа. НБЗ успјешно је претворила у дигитални формат значајан дио својих завичајних материјала, као што су лист „Глас са Дрине“ и старе фотографије, коришћењем доступне техничке опреме попут скенера и мобилних телефона. Овај процес омогућава трајно очување материјала и њихову доступност широј публици без ризика од физичког оштећења оригиналних докумената. Поред дигиталне продукције, библиотека је увела и постављање QR кодова на видним мјестима у простору библиотеке, али и на кључним културним тачкама града.

## Закључак

Примјена дигиталних технологија у Народној библиотеци и музејској збирци Зворник показује како локално културно наслеђе може прећи оквире физичког простора и постати дио ширег, глобалног културног пејзажа. Комбинујући традиционалне садржаје са савременим дигиталним алатима, библиотека је креирала разноврстан спектар активности – од виртуелних тура и онлајн изложби до радионица, квизова и креативних такмичења – које омогућавају широј публици да се упозна са историјом, умјетношћу и културним идентитетом Зворника. Посебно значајну улогу у том процесу има дигитална промоција завичајних збирки путем друштвених мрежа и интерактивних платформи, што омогућава културном садржају да буде доступан у реалном времену и изван локалне заједнице. Кроз ове активности, библиотека не само да чува и представља културну баштину, већ и гради мостове са глобалном публиком, подстичући интересовање, поштовање и разумевање локалног идентитета у ширем контексту. Овакав приступ доприноси очувању наслеђа, али и његовој актуелизацији, чинећи га релевантним и динамичним ресурсом за све генерације. Истовремено се јача осјећај припадности код становника, а културна баштина Зворника добија своје мјесто на дигиталној мапи свијета.

## Литература

1. Настић О., Јавне библиотеке и корисници у 21. веку, *Баштина*, 2022.
2. Симичић Милановић В., Искуства дигитализације културног наслеђа у различитим установама: Градска библиотека у Сомбору“, Црквена библиотека у Апатину и Сомборско певачко друштво, *Норма: часопис за теорију и праксу васпитања и образовања*, 2023.
3. Стојић Г., Културно наслеђе у дигиталном свету, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 2014.
4. Тошић-Грлач С., Улога завичајне збирке у промоцији локалне заједнице.“, *Хрватски знанствено стручни скуп о менаџменту у туризму и спорту*, 2010.

## Интернет извори

1. <https://www.artsteps.com/view/5ec639e0cd9c620b4d28a674> приступљено 11.07.2025. године у 11:00 часова.

## Кратке биографије

**Негосава Нега Стјепановић**, директорица ЈУ Народна библиотека и музејска збирка Зворник са положеним стручним испитом из библиотечко-информационе дјелатности. Уредник је

и реализатор свих програмских активности у НБЗ, уредник издања НБЗ. Идејни је творац манифестације „Марковићеви дани“ као и Међународног фестивала хумора и сатире „Крива Дрина“. Реализовала је бројне пројектне активности које су допринјеле обогаћивању културних и образовних активности НБЗ као и уређења зграде НБЗ. Учествовала је и била предавач на стручним скуповима у Републици Српској, Федерацији БиХ, Србији и Сјеверној Македонији. Добитник је двије Повеље „Ђорђе Пејановић“ за најбољег менаџера у библиотекарству Српске, Признања за унапређење библиотечке дјелатности Друштва библиотекара Републике Српске, као и бројних признања града Зворника, удружења и јавних предузећа и установа из града Зворника, регије Бирач, РС и региона. Члан управе Друштва библиотекара Републике Српске.

**Жељко Николић**, мастер информатике у образовању, од 2019. године запослен у Народној библиотеци и музејској збирци на позицији библиотекара/информатичара. Стручни испит за рад у библиотечко-информационој дјелатности полаже 2020. године. Иницијатор одржавања и водитељ преко 100 различитих програма (обиљежавање Међународних дана, годишњица, манифестација...) током године које реализује ЈУ Народна библиотека и музејска збирка Зворник. Реализатор је активности и у свим основним и средњим школама и дјечијим вртићима на подручју града Зворника. Активности укључују радионице, предавања, изложбе, презентације, представе... Учесник је на бројним семинарима и стручним скуповима из области библиотекарства као предавач. Урадио је припреме за штампу бројних изложби НБЗ на различите теме. Израђује комплетан промотивни материјал за све активности библиотеке (леци, плакати, постери, каталози...).

## **OSVRT NA DIGITALNU TRANSFORMACIJU MUZEJA I PRIMJENU VJEŠTAČKE INTELIGENCIJE U MUZEOLOGIJI**

Muzeji su oduvijek bili ključne institucije za očuvanje kulturne baštine i tradicionalno su posredovali između prošlosti i sadašnjosti vodeći posjetioce kroz muzejske kolekcije u izložbenim prostorima. Međutim, u savremenom društvu, pod uticajem digitalnih tehnologija i postdigitalnih paradigmi, muzeji prolaze kroz duboku transformaciju. Digitalno okruženje nije samo sredstvo prezentacije već redefiniše samu svrhu muzeja, njihovu ulogu i odnos sa publikom.

Generalno gledano, sve više je prisutna digitalna transformacija, pri čemu integracija novih informacionih tehnologija omogućava bolji i sigurniji način čuvanja, interpretacije i prezentacije muzejskih zbirki što je rezultiralo da su, u mnogim segmentima, dostupniji i zanimljiviji širokoj publici.

Digitalna transformacija muzeja započela je kroz digitalizaciju kolekcija i razvoj online kataloga i virtuelnih izložbi, čime je širokoj publici omogućen pristup kulturnoj baštini bez fizičkog prisustva, prostornih i geografskih barijera. Tehnologije poput proširene (AR) i virtuelne stvarnosti (VR) omogućavaju interaktivno iskustvo, dok društvene mreže i mobilne aplikacije pružaju niz platformi za razmjenu interpretacija. Na taj način muzeji dobijaju novu ulogu kao dinamični čuvari i prenosioci određenih informacija, pružajući nove metode angažovanja i interakcije.

### **Očuvanje i analiza muzejskih kolekcija pomoću vještačke inteligencije**

Jedan od ključnih i osnovnih zadataka muzejske djelatnosti jeste adekvatna zaštita muzejskih predmeta (čuvanje, konzervacija, restauracija i prezentacija), a nove tehnologije omogućavaju napredne metode:

- digitalnu konzervaciju i restauraciju kojom se, korišćenjem ovih metoda, preciznije mogu rekonstruisati oštećeni predmeti;
- preciznija analizu materijala pri čemu vještačka inteligencija omogućava identifikaciju hemijskog sastava i materijala što doprinosi adekvatnijim mjerama zaštite i očuvanja muzejskih predmeta;
- automatska klasifikacija i katalogizacija pri čemu se prepoznaju umjetnički stilovi, istorijski periodi kojima predmeti pripadaju, vrsti predmeta, materijala od kojeg su napravljeni... što olakšava proces digitalnog arhiviranja, a samim tim i kasniju dostupnost publici.

### **Virtuelne muzejske postavke i interaktivne izložbe**

Muzeji sve više koriste proširenu (AR) i virtuelnu stvarnost (VR) kako bi omogućili posjetiocima preciznije i zanimljivije istraživanje svojih fundusa:

- Virtuelne ture kroz muzeje, pomoću kojih posjetioci „šetaju” kroz muzej kada oni to žele,

dovode do mnogo drugačijeg utiska nego kad su vremenski i prostorno ograničeni, tj. moraju dolaziti u određeno vrijeme na određenu lokaciju. Zatim, omogućeno im je da razgledaju izložene predmete onoliko koliko oni to žele i koje oni žele na način koji je njima blizak i poznat.

- AR interpretacija eksponata – korišćenjem ove metode publici je omogućeno detaljnije istraživanje predmeta za koji su zainteresovani jer su uočljivi “skriveni” detalji, struktura ili tehnika u kojoj je rađen što nije slučaj prilikom dolaska u muzej gdje predmetu nije moguće prići ni dotaknuti ga.
- AI chatbot vodiči koji pružaju informacije, odgovaraju na pitanja i predlažu sadržaje.

Ove metode ne samo da štite predmete već omogućavaju i bolje razumijevanje i pojašnjenje prezentovanog predmeta.

### **Nekoliko primjera primene AI u najpoznatijim muzejima**

Neki od vodećih svjetskih muzeja već koriste AI tehnologiju za unapređenje prezentacije svojih fundusa:

- Luvr (Pariz, Francuska) je implementirao računarski vid za analizu umjetničkih stilova i digitalnu restauraciju slika.
- Muzej Van Goga (Amsterdam, Holandija) koristi AI modele za rekonstrukciju poteza četkicom, omogućavajući bolju interpretaciju tehnike i poteza kao i proces stvaranja umjetničkog djela.
- Smithsonian Institution (Vašington, SAD) koristi inteligentne pretraživačke sisteme za analizu istorijskih artefakata i digitalizovanih kolekcija.
- British Museum (London, Velika Britanija) koristi AI algoritme čime omogućava automatsku identifikaciju materijala i tehnika izrade arheoloških artefakata. Osim toga, transformacija se odnosi na digitalizaciju muzejske građe i razvoj digitalnih alata za interakciju sa posetiocima.

### **Digitalna prezentacija muzeja i angažovanje publike**

Kako je cilj prilagoditi se savremenom digitalnom društvu, muzeji sve više koriste inovativne pristupe u komunikaciji i promociji čime se dolazi do većeg interesovanja društvenih, socijalnih i starosnih grupa, pa tako napr.:

- Gamifikacija muzeja koja ovim načinom prezentacije omogućava dinamičnu interakciju sa predmetima što dovodi do boljeg saznanja, razumijevanja i spoznaje o onome što muzej ima u svom fondu. Uz dobijanje poena i nagrada ovaj način najviše stimulise najmlađu populaciju.
- QR kodovi čijim skeniranjem zainteresovani dobijaju detaljne informacije o njima zanimljivim predmetima.
- Segmentacija publike pomoću AI, pri čemu algoritmi prate interesovanja posjetilaca i nude preporuke za obilazak muzeja.
- Društvene mreže i mobilne aplikacije kao možda i najčešće korišćen medij preko kojeg u svakom momentu zainteresovani mogu dobiti nove informacije. Interaktivni digitalni sadržaji transformišu publiku iz pasivnog posmatrača u aktivnog učesnika, čime se podstiče participacija i razmjena znanja.

Ovaj način omogućava muzejima da izađu iz okvira tradicionalne uloge čuvara predmeta i postanu medijatori znanja, edukativni i istraživački centri. Muzeji funkcionišu kao platforme za kulturni dijalog, u kojima se istražuju granice umjetnosti, tehnologije i društvene participacije.

Transformacija istovremeno nosi sa sobom i niz izazova. Digitalne reprodukcije i virtualne rekonstrukcije ne mogu uvijek u potpunosti dočarati autentičnost originalnih predmeta. Ovakav pristup prezentacije mijenja način na koji su ga posjetioci ranije doživljavali. Isto tako, integracijom naprednih tehnologija omogućeno je i adekvatnije očuvanje, zanimljivija interpretacija i inovativno prezentovanje.

Istovremeno, primjena ovakvih metoda može ograničiti pristup kulturnim sadržajima, stvarajući izvjesnu vrstu ekskluzivnosti. Preplavljenost vizuelnim i digitalnim sadržajem može umanjiti fokus i dovesti do površnog iskustva tako da muzeji moraju balansirati između inovacija i očuvanja svoje suštine koristeći nove tehnologije kao dodatno sredstvo za dublje razumijevanje kulturne baštine, a ne samo kao atrakciju.

## **Literatura**

1. Parry, R. (2007). *Recoding the museum: Digital heritage and the technologies of change*. Routledge.
2. Parry, R. (2013). *Museums in a digital age*. Routledge.
3. Giaccardi, E. (2012). *Heritage and social media: Understanding heritage in a participatory culture*. Routledge.

Dr Sanja ANTONIĆ, Msr Oja KRINULOVIĆ  
Univerzitet u Beogradu, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”, Srbija  
[antonic@unilib.rs](mailto:antonic@unilib.rs)  
[okrinulovic@unilib.rs](mailto:okrinulovic@unilib.rs)

Msr Aleksandra BATINIĆ  
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija  
[batinic\\_aleksandra@yahoo.com](mailto:batinic_aleksandra@yahoo.com)

## UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA „SVETOZAR MARKOVIĆ” KAO DEPOZITNA I REPOZITORIJSKA INSTITUCIJA ZA DOKTORSKE DISERTACIJE: OD ŠTAMPANE DO DIGITALNE BAŠTINE

**Sažetak:** *Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković” u Beogradu ima status centralne visokoškolske i naučne biblioteke Univerziteta u Beogradu i obavlja ulogu deponitne institucije za doktorske disertacije još od 1945. godine, kada je pohranjivala teze iz čitave tadašnje Jugoslavije. Tokom gotovo osam decenija, ova biblioteka je izgradila izuzetno bogat fond disertacija, čime je postala ključni čuvar akademske i kulturne baštine Srbije u oblasti visokog obrazovanja i nauke.*

*U radu se razmatra istorijski razvoj funkcije deponitne biblioteke – od primopredaje štampanih primeraka, njihovog katalogiziranja i čuvanja, do savremene digitalne transformacije u okviru institucionalnih i nacionalnih repozitorijuma. Analiziraju se promene u zakonodavnom i normativnom okviru, uloga biblioteke u implementaciji otvorenog pristupa i korišćenje međunarodnih standarda za metapodatke i interoperabilnost. Poseban akcenat stavlja se na digitalnu dostupnost doktorskih disertacija putem elektronskog sistema e-teze ([eteze.bg.ac.rs](http://eteze.bg.ac.rs)), kao i izazove vezane za autorska prava, embargo periode, digitalno očuvanje i istraživačku upotrebu fonda. Prikazani su i kvantitativni podaci koji ilustruju kontinuitet rasta fonda, trendove digitalizacije i statistiku pretraživanja, čime se osvetljava značaj ove biblioteke u savremenom (post)digitalnom kontekstu. Rad ima za cilj da istakne ulogu Univerzitetske biblioteke kao aktivnog činioca u očuvanju i promociji kulturne i naučne baštine, te kao model integrisane prakse u domenu zaštite, dostupnosti i naučne upotrebljivosti doktorskih disertacija u digitalnom dobu.*

**Ključne reči:** *Univerzitetska biblioteka, doktorske disertacije, e-teze, repozitorijum, otvoreni pristup, kulturna baština.*

### Uvodna razmatranja

Doktorske disertacije, kao najviši oblik individualnog naučnog stvaralaštva u okviru formalnog obrazovanja, predstavljaju jedan od najvrednijih izvora znanja i svedočenja o naučnoj i kulturnoj produkciji određenog društva. One su rezultat višegodišnjih istraživačkih napora, sistematskog rada, originalnog doprinosa nauci i strogo definisanih akademskih procedura. Kao takve, disertacije nisu samo ključni dokumenti u procesu akademske akreditacije, već i dragoceni resursi za izučavanje istorije naučnih disciplina, razvoja metodologija, tematskih prioriteta i evolucije akademskog jezika i diskursa.

Pored njihove primarne funkcije u naučnoj komunikaciji i obrazovanju, doktorske disertacije imaju i sekundarnu funkciju kao deo nacionalne kulturne baštine. Budući jedinstveni, neponovljivi rukopisi, oni odražavaju duhovnu klimu jednog vremena, institucionalne politike i domete istraživačke misli. Zbog toga je njihovo sistematsko prikupljanje, stručno obrađivanje, čuvanje i omogućavanje dostupnosti neophodno za očuvanje kontinuiteta naučnog pamćenja, kao i za obezbeđivanje temelja za buduća istraživanja.

Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković” kao centralna visokoškolska i naučna biblioteka Univerziteta u Beogradu, već gotovo osam decenija ima ključnu ulogu u ovom procesu. Od 1945. godine, kada joj je poverena institucionalna funkcija deponitne biblioteke za doktorske disertacije odbranjene na teritoriji tadašnje Jugoslavije, Univerzitetska biblioteka je postala nosilac odgovornosti za čuvanje, organizaciju i omogućavanje pristupa ovoj vrsti građe. Kroz istoriju, biblioteka je razvijala i unapređivala svoju praksu, odgovarajući na promene u normativnim okvirima, tehničko-tehnološkom okruženju i akademskim standardima.

Današnji izazovi i trendovi, uključujući digitalnu transformaciju, otvoreni pristup, autorska prava i dugoročno digitalno očuvanje, dodatno komplikuju ali i osnažuju ovu funkciju. U tom kontekstu, Univerzitetska biblioteka ne samo da nastavlja da ispunjava svoju osnovnu ulogu već se transformiše u savremenu repozitornu instituciju koja aktivno doprinosi vidljivosti i dostupnosti naučne produkcije, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

### **Početak institucionalne deponitne funkcije (1945): normativni okvir i praktična realizacija**

Uvođenje deponitne funkcije Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković” za doktorske disertacije neposredno nakon završetka Drugog svetskog rata odražava širi konceptualni i politički okvir obnove i izgradnje obrazovnog sistema u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Naime, još u toku 1945. godine, u okviru reorganizacije univerzitetskih i istraživačkih ustanova, doneta je odluka tadašnjeg Ministarstva prosvete Narodne Republike Srbije, kojom je Univerzitetska biblioteka imenovana kao centralna institucija za prikupljanje i očuvanje doktorskih teza odbranih na univerzitetima u zemlji.

Ova odluka, iako u prvom trenutku nije imala eksplicitno zakonsko utemeljenje u obliku posebnog zakona, proizašla je iz šireg administrativnog konteksta razvoja obrazovnih institucija pod rukovodstvom tadašnjeg prosvetnog aparata nove vlasti. Arhivska dokumenta Univerzitetske biblioteke potvrđuju da je već krajem 1945. godine oformljena posebna služba unutar biblioteke, zadužena za prijem i evidenciju disertacija, sa obavezom evidentiranja bibliografskih podataka i fizičkog arhiviranja primeraka u okviru posebne zbirke.

U praksi, proces je započet dopisima upućenim univerzitetima i fakultetima u sastavu tadašnje Jugoslavije – Beogradskog, Zagrebačkog, Ljubljanskog i drugih univerziteta – kojima je naloženo da po završetku svake doktorske odbrane dostave po jedan štampani primerak disertacije Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković” u Beogradu. Na taj način, biblioteka je već u prvoj posleratnoj deceniji prikupila stotine disertacija koje predstavljaju značajan naučni i dokumentacioni korpus, dragocen za istoriju nauke, jezika i obrazovanja u regionu.

Međutim, ova rana faza bila je obeležena nizom izazova. Nedostatak jasno definisanih procedura, neujednačenost u načinu izrade i štampanja disertacija, kao i logistički problemi u transportu građe iz drugih republika, značajno su otežavali formiranje stabilnog i celovitog fonda.

Uz to, institucionalni kapaciteti biblioteke – kako kadrovski, tako i prostorni – bili su ograničeni, što je zahtevalo postepenu izgradnju infrastrukture neophodne za smeštaj i očuvanje disertacija.

Uprkos tim okolnostima, Univerzitetska biblioteka je tokom prve posleratne decenije uspjela da uspostavi osnovne funkcionalne modele obrade građe: formirane su interne evidencije, razvijeni su rani oblici kartičnih kataloga, a deo disertacija bio je predmet retrospektivne bibliografske obrade. Ova faza predstavlja temelj na kojem je tokom sledećih decenija izgrađen sistematičan i standardizovan depozitni model koji se održao do danas.

Treba naglasiti da se značaj ove funkcije u to vreme nije isključivo posmatrao iz perspektive akademske administracije, već i kao sredstvo izgradnje naučne legitimnosti države i konsolidacije kulturnog identiteta kroz prikupljanje rezultata najvišeg stepena obrazovanja. Na taj način, Univerzitetska biblioteka bila je i aktivan činilac u procesu stvaranja nove intelektualne elite posleratne Jugoslavije.

### **Period konsolidacije i standardizacije (1970–1995)**

Period od početka sedamdesetih do sredine devedesetih godina XX veka označava fazu sistematske konsolidacije depozitne funkcije Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković”, kako u normativnom, tako i u organizaciono-tehničkom smislu. Ova faza razvoja direktno je povezana sa širim reformama u visokom obrazovanju u tadašnjoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, koje su imale za cilj modernizaciju univerzitetskog sistema i uvođenje jedinstvenih standarda u radu visokoškolskih i naučnih institucija.

Jedan od ključnih događaja koji je institucionalno učvrstio poziciju Univerzitetske biblioteke kao centralne depozitne biblioteke bila je doneta izmena i dopuna Zakona o univerzitetima iz 1974. godine, kojom je eksplicitno propisana obaveza svih fakulteta i univerziteta da, po uspešnoj odbrani disertacije, dostave štampani primerak u odgovarajućem broju kopija Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković”. Ova zakonska odredba prvi put je formalno uvezala visokoškolske ustanove sa centralnom bibliotečkom infrastrukturom na nacionalnom nivou, što je omogućilo sistematičnije prikupljanje i bibliografsko obuhvatanje doktorskih disertacija.

U organizacionom smislu, Biblioteka je u ovom periodu uspostavila jasno definisane interne procedure za prijem, verifikaciju i obradu pristiglih disertacija. Svaka nova disertacija evidentirana je u internim registrima, zatim fizički označena jedinstvenim inventarskim brojem i smeštena u specijalizovane prostore za čuvanje građe. Posebno je značajno što su tokom osamdesetih godina formirane i prve tematske zbirke disertacija po naučnim oblastima, što je u velikoj meri olakšalo tematsko pretraživanje i korišćenje fonda od strane istraživača i studenata postdiplomskih studija.

U ovom periodu beleži se i intenzivna saradnja sa fakultetima u pogledu standardizacije izgleda i sadržine doktorskih disertacija. Iako su i dalje postojale razlike u formatu, Univerzitetska biblioteka je kroz stalnu komunikaciju sa univerzitetskom administracijom promovisala minimalne tehničke i bibliografske standarde koji su olakšavali obradu i arhiviranje građe. Time je postepeno smanjena neujednačenost koja je karakterisala prethodne dekade. Tokom osamdesetih godina, Biblioteka objavljuje i štampane kataloge doktorskih disertacija, koji se sastoje od abecednih i predmetnih indeksa, kao i klasifikacija po naučnim oblastima. Ovi katalogi

predstavljali su dragocen izvor informacija za naučnike i stručnu javnost, jer su omogućavali pregled disertacija koje su nastajale na univerzitetima širom zemlje, pre digitalne ere. Posebnu vrednost predstavljaju godišnji statistički pregledi koji su pratili objavljene kataloge, a koji su ukazivali na trendove u naučnom interesovanju, zastupljenost pojedinih disciplina, kao i promene u jeziku disertacija (npr. porast broja disertacija pisanih na engleskom jeziku u pojedinim oblastima već tokom osamdesetih).

Do kraja ove faze, fond doktorskih disertacija u Biblioteci premašio je 10.000 jedinica, čime je biblioteka postala najveći i najznačajniji čuvar ovog tipa građe na prostoru bivše Jugoslavije. Ovaj period obeležen je i razvojem posebne klasifikacione šeme disertacija, koja se zasnivala na grupisanju prema naučnim poljima definisanim od strane univerziteta, ali i modifikovanim prema korisničkim potrebama i internim bibliotekarskim standardima. Konsolidacija i standardizacija deponitne funkcije Univerzitetske biblioteke u periodu 1970–1995. godine predstavljaju ključni preduslov za kasniju uspešnu digitalnu transformaciju. Ova faza nije samo značajna zbog obima prikupljene građe, već i zbog postavljanja organizacionih i tehničkih temelja koji su omogućili kvalitetan prelazak u novu epohu elektronskih repozitorijuma i otvorenog pristupa.

### **Digitalna transformacija i razvoj sistema e-teze (1995–danas)**

Devedesetih godina XX veka Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković” započinje proces digitalne transformacije svojih funkcija i usluga, uključujući i upravljanje fondom doktorskih disertacija. Ovaj proces bio je deo šireg tehnološkog, normativnog i kulturnog pomaka ka elektronskom obliku informacija, unapređenju pristupa znanju i uvođenju savremenih informacionih tehnologija u akademsku sferu. Digitalna transformacija u kontekstu disertacija odvijala se postepeno i kroz nekoliko ključnih faza. Prva faza, koja se može okvirno pozicionirati u period 1995–2005, obuhvatala je uvođenje elektronskih kataloga, automatizaciju osnovnih bibliotečkih funkcija i početne pokušaje digitalizacije pojedinačnih disertacija.

Paralelno sa razvojem kataloške infrastrukture, u drugoj fazi digitalizacije Univerzitetska biblioteka započinje eksperimentalne projekte digitalizacije odabranih disertacija, prvenstveno onih koje su bile najtraženije ili su imale posebno značenje za pojedine naučne oblasti. Ovi projekti su uključivali skeniranje originalnih štampanih dokumenata i njihovo konvertovanje u elektronski format, uz ručno unošenje metapodataka i postavljanje u interne digitalne kolekcije koje su bile dostupne u čitaonicama biblioteke.

Treća i najznačajnija faza digitalne transformacije započinje 2012. godine kada je, u saradnji sa Univerzitetom u Beogradu, razvijen i pušten u rad elektronski sistem *e-teze* ([\[https://eteze.bg.ac.rs\]](https://eteze.bg.ac.rs) (<https://eteze.bg.ac.rs>)). Ovaj repozitorijum predstavlja institucionalni odgovor na potrebe savremenog akademskog okruženja, digitalne pismenosti i principa otvorene nauke. Sistem e-teze koncipiran je kao integrisana platforma za elektronsku predaju, obradu, pohranjivanje, indeksiranje i javni pristup doktorskim disertacijama koje su odbranjene na Univerzitetu u Beogradu.

Novi model rada podrazumeva da kandidati za doktorsku disertaciju, pored obaveze predaje štampanih primeraka, moraju dostaviti i elektronsku verziju disertacije u skladu sa definisanim tehničkim zahtevima. Biblioteka obavlja proveru, unos metapodataka i objavljuje dokument u repozitorijumu, uz poštovanje eventualnih embarga perioda definisanih od strane

autora ili matičnog fakulteta. Implementacija sistema e-teze značajno je unapredila transparentnost, pretraživost i dostupnost naučne produkcije na Univerzitetu u Beogradu. Pristup je omogućen svim korisnicima putem interneta, bez potrebe za fizičkim prisustvom u biblioteci, čime je značajno unapređena demokratizacija znanja i podržan princip otvorene nauke.

Od 2012. do danas, Univerzitetska biblioteka kontinuirano unapređuje funkcionalnosti ovog repozitorijuma, uključujući uvođenje naprednog pretraživanja, integraciju sa sistemima kao što su *ORCID*, *Google Scholar* i *Dimensions*, kao i razmenu podataka sa nacionalnim i međunarodnim agregatorima (DART-Europe, OpenAIRE, NDLTD). Posebna pažnja posvećena je i bezbednosnim aspektima, očuvanju integriteta dokumenata, kao i pristupačnosti za osobe sa invaliditetom.

U celini gledano, period od 1995. godine do danas predstavlja temeljnu transformaciju deponitne funkcije Univerzitetske biblioteke: od tradicionalnog modela čuvanja štampanog materijala do savremenog digitalnog repozitorijuma, koji ne samo da obezbeđuje čuvanje i pristup disertacijama već ih integriše u globalni sistem akademske diseminacije i naučne evaluacije.

### **Kvantitativna analiza fonda i statistika korišćenja**

Precizna kvantitativna analiza fonda doktorskih disertacija u Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković” i načina na koji se ovaj fond koristi omogućava dublje razumevanje dometa i uticaja deponitne i repozitorijske funkcije u savremenom kontekstu. Od početnog, simboličnog korpusa disertacija iz 1945. godine, Biblioteka je tokom gotovo osam decenija razvila jedan od najobimnijih fondova ovog tipa u jugoistočnoj Evropi. Do kraja 2024. godine, zbirka broji više od 30.000 jedinica, sa godišnjim prosečnim prirastom između 900 i 1.100 novih disertacija. Ovaj rast reflektuje kako kvantitativnu ekspanziju doktorskih studija na Univerzitetu u Beogradu, tako i povećanu institucionalnu efikasnost u obradi i arhiviranju ove građe.

Digitalizacija disertacija započela je retroaktivno 2007. godine, a dobila je zamah 2012. uspostavljanjem sistema e-teze. Do kraja 2024. više od 65% fonda je digitalizovano. Prioriteti su određivani prema učestalosti korišćenja, značaju autora, stanju fizičkog primerka i kulturno-istorijskoj vrednosti. Analiza po naučnim oblastima pokazuje da su najzastupljenije društvene i humanističke nauke (35%), zatim medicinske (22%), prirodno-matematičke (18%), tehničko-tehnološke (17%) i poljoprivredne i interdisciplinarnе oblasti (8%). Jezička analiza ukazuje na sve veće prisustvo engleskog jezika – sa 4,8% disertacija na engleskom 2010. godine, do čak 28,6% u 2024, što korespondira s trendovima internacionalizacije.

Statistički pokazatelji korišćenja e-teze repozitorijuma u 2024. godini beleže 1.520.000 pregleda i 301.760 preuzimanja. Većina pristupa dolazi iz Srbije (58%), dok ostatak čine zemlje regiona (18%) i međunarodni korisnici (24%), posebno iz Nemačke, SAD, Kine, Francuske i Italije. Porast vidljivosti disertacija doprinosi povećanoj citiranosti i upotrebi u obrazovne i istraživačke svrhe. Disertacije postaju deo nastavnih sadržaja, osnova za sekundarne analize i instrument provere u procedurama akreditacije i evaluacije istraživača. Na taj način, Univerzitetska biblioteka ne samo da čuva i arhivira, već aktivno doprinosi naučnoj infrastrukturi Srbije i međunarodnom akademskom prostoru.

## **UviDok, e-teze i NARDus: Digitalna infrastruktura doktorskih disertacija u Beogradu (2025)**

U savremenom okruženju digitalne naučne komunikacije, sistem UviDok (Univerzitetski informacioni sistem za evidenciju i dokumentaciju), zajedno sa institucionalnim i nacionalnim repozitorijumima poput e-teze i NARDus-a, čini okosnicu infrastrukture za pristup i očuvanje doktorskih disertacija u Srbiji.

UviDok je informacioni sistem koji omogućava evidenciju i administrativno upravljanje doktorskim studijama, uključujući prijavu teme, izveštaje o napretku, komisije i odbranu disertacije. Na nivou Univerziteta u Beogradu, ovaj sistem predstavlja važan alat za praćenje toka doktorskih studija, ali i za integraciju sa ostalim sistemima koji se bave publikovanjem i čuvanjem akademskih rezultata. U 2025. godini, UviDok se sve više koristi i kao administrativna osnova za obavezno deponovanje elektronske verzije disertacije, što ga povezuje sa sistemom e-teze.

Nacionalni repozitorijum NARDus (Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji) komplementarno sa e-tezama, ima za cilj objedinjavanje i diseminaciju svih disertacija odbranih na visokoškolskim ustanovama u Srbiji. NARDus funkcioniše u okviru Narodne biblioteke Srbije i sadrži centralizovane metapodatke i, gde je moguće, pune tekstove disertacija. U 2025. godini, NARDus broji preko 35.000 disertacija, sa jasno izraženom politikom otvorenog pristupa, što ga čini neizostavnim alatom za pretragu i analizu nacionalne akademske produkcije. U ovoj digitalnoj mreži, Univerzitet u Beogradu se potvrđuje kao vodeći centar akademske izvrsnosti u regionu. Sa više od 1.000 novih odbrana doktorskih disertacija godišnje, razvijenim sistemima za deponovanje i otvaranje naučnih rezultata, i prisustvom u međunarodnim akademskim tokovima, ovaj univerzitet zauzima ključno mesto u produkciji, očuvanju i promociji akademskog znanja u digitalnom dobu.

Sistem e-teze (eteze.bg.ac.rs) predstavlja institucionalni repozitorijum doktorskih disertacija odbranih na Univerzitetu u Beogradu, a od 2012. godine omogućava podnošenje, arhiviranje i pristup elektronskim verzijama disertacija. U 2025. godini, e-teze obuhvataju više od 20.000 digitalizovanih disertacija i predstavljaju ključni resurs za istraživače, nastavnike i studente. Kroz e-teze, Univerzitet u Beogradu aktivno učestvuje u procesima otvorene nauke i osigurava trajnu dostupnost najvrednijih rezultata akademskog rada.

### **Platforme e-Teze**

Veoma značajna komponenta digitalne infrastrukture Univerziteta u Beogradu predstavlja integracija sistema PHAIDRA i platforme e-Teze, koja je uspostavljena s ciljem obezbeđivanja trajnog, otvorenog i standardizovanog pristupa doktorskim disertacijama. PHAIDRA, kao sveobuhvatan institucionalni repozitorijum razvijen na temeljima austrijskog modela sa Univerziteta u Beču, uvedena je 2011. godine u okviru Tempus projekta koji je imao za cilj modernizaciju bibliotekskih servisa u regionu Zapadnog Balkana. Od samog početka, održavanje sistema povereno je Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković”, koja je preuzela ulogu tehničkog i organizacionog koordinadora.

Platforma e-Teze, iako javnosti poznata kao samostalna celina, zapravo je funkcionalno i tehnički neraskidivo povezana sa sistemom PHAIDRA. Ona funkcioniše kao namenski podsistem ili kolekcija unutar glavnog repozitorijuma, specijalizovana za prijem, arhiviranje i javno

prikazivanje doktorskih disertacija odbranih na Univerzitetu u Beogradu. Sav sadržaj koji se vidi u okviru e-Teza unosi se putem PHAIDRA interfejsa, uz primenu standarda za metapodatke koji omogućavaju dosledno opisivanje i dugoročnu arhivsku stabilnost.

Kroz ovu strukturu, PHAIDRA ne samo da obezbeđuje tehničku osnovu za funkcionisanje e-Teza, već pruža i pouzdanu infrastrukturu za očuvanje digitalnog naučnog nasleđa Univerziteta u Beogradu. Dakle, e-Teze se ne mogu posmatrati odvojeno od PHAIDRA sistema – one su njegova sastavna komponenta, usmerena ka transparentnosti, dostupnosti i standardizaciji akademske produkcije, posebno u domenu doktorskih disertacija. Ova veza ilustruje kako se u savremenom akademskom okruženju funkcionalna i tehnička integracija digitalnih alata koristi u cilju promocije otvorene nauke, institucionalne memorije i unapređenja vidljivosti domaće istraživačke zajednice na globalnom planu.

Digitalni repozitorijumi univerziteta u Srbiji razvijaju se u pravcu povezivanja i funkcionalnog objedinjavanja, pri čemu posebno mesto zauzima sistem e-Teze, namenjen arhiviranju i pretraživanju doktorskih disertacija i obuhvata ne samo lokalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu, već i zajedničku bazu sa Univerzitetima u Nišu i Kragujevcu. Time je uspostavljena jedinstvena akademska mreža u kojoj je omogućena razmena i dostupnost disertacija kroz objedinjeni sistem pretrage.

Disertacije koje se nalaze u ovom repozitorijumu unose se uz prethodno pribavljenu saglasnost autora, u skladu sa pravilima zaštite autorskih prava i politikama otvorenog pristupa. Prilikom unosa, doktorand potpisuje izjavu kojom daje saglasnost da se njegov rad pohrani u digitalni repozitorijum i učini dostupnim pod jasno definisanim uslovima licenciranja. Na taj način se obezbeđuje balans između javne dostupnosti naučnog znanja i poštovanja autorskih prava.

U okviru višegodišnjeg digitalnog programa Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković”, koji se realizuje od 2014. godine uz institucionalnu podršku Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, sprovedene su aktivnosti na prikupljanju, obradi i digitalizaciji doktorskih disertacija srpskih autora stečenih na inostranim visokoškolskim ustanovama u periodu od kraja 19. do početka 20. veka. Projekat je usmeren na unapređenje pristupa ranije fragmentarno dostupnoj građi, kao i na njenu integraciju u savremene digitalne repozitorijume.

Poseban akcenat stavljen je na disertacije autora koji, nezavisno od mesta rođenja, pripadaju srpskom kulturnom i naučnom korpusu, čime je omogućeno predstavljanje širih aspekata nacionalne intelektualne baštine. Ovaj pristup doprinosi prevazilaženju tradicionalnih geografskih i institucionalnih ograničenja pri tumačenju naučnog identiteta.

Digitalna kolekcija, dostupna kao deo posebne zbirke u okviru Biblioteke, obuhvata radove naučnika i kulturnih stvaralaca iz različitih disciplina, čime predstavlja vredan resurs za interdisciplinarna istraživanja, naročito u oblasti istorije nauke i bibliometrije. Ciljevi projekta obuhvataju objedinjavanje disperzovanih izvora, podizanje njihove dostupnosti široj akademskoj zajednici, kao i dugoročno očuvanje kulturnog i naučnog nasleđa kroz digitalne formate.

Prema podacima koje se nalaze na platformi e-Teze, ukupan broj teza u svim repozitorijumima je krajem jula 2025. godine iznosio 7828 pohranjenih disertacija.

## Zaključak

Uloga Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković” kao deponitne i repozitorijske institucije u kontekstu doktorskih disertacija izuzetno je značajna, kako u okviru visokoškolskog sistema, tako i u širem smislu očuvanja nacionalne naučne i kulturne baštine. Od trenutka kada je 1945. godine prepoznata kao odgovorna institucija za arhiviranje disertacija odbranijenih na univerzitetima u bivšoj Jugoslaviji, Univerzitetska biblioteka je razvila složen i institucionalizovan sistem koji je kontinuirano odgovarao na izazove svakog novog perioda – od postratne konsolidacije i normativnih promena, do savremenih izazova digitalizacije i globalizacije naučne produkcije.

Istorijski pregled jasno pokazuje evoluciju od tradicionalnog modela čuvanja štampanih disertacija, kroz fazu standardizacije i institucionalnog učvršćivanja tokom druge polovine XX veka, ka potpunoj digitalnoj transformaciji u 21. veku. Najvažniji iskorak u ovom procesu predstavlja implementacija sistema e-teza, koji je omogućio ne samo digitalnu dostupnost i dugoročno očuvanje disertacija, već i njihovu integraciju u širi nacionalni i međunarodni okvir naučne infrastrukture.

Na osnovu svega navedenog, zaključujemo da je Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković” uspešno redefinisala svoju ulogu, transformišući se iz deponitne ustanove u savremeni repozitorijum znanja, koji značajno doprinosi vidljivosti, diseminaciji i očuvanju naučne produkcije Univerziteta u Beogradu. Njen rad pruža relevantan model za druge institucije u procesu digitalne tranzicije, jer pokazuje kako se kroz integraciju zakonodavne jasnoće, tehničke preciznosti i profesionalne odgovornosti može uspostaviti održiv, efikasan i inkluzivan sistem upravljanja akademskim znanjem. U tom kontekstu, preporučeni pravci razvoja uključivali bi dalji razvoj analitičkih funkcionalnosti repozitorijuma (citiranost, preuzimanja, altmetrijski podaci), zatim rešavanje autorskih i pravnih pitanja koja omogućavaju veću otvorenost starijeg fonda, te intenziviranje saradnje sa međunarodnim repozitorijumima i agregatorima, čime bi se povećala globalna vidljivost i dostupnost disertacija i drugih akademskih radova.

## Literatura

### Monografije i disertacije

1. Antonić, S. M. (2019). *Citatna analiza kao metoda vrednovanja naučnog rada istraživača iz Srbije u periodu od 2000 do 2016. godine* (Doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/17508>

### Članci u časopisima

2. Brzulović Stanisavljević, T., & Stolić, D. N. (2021). The challenges of the current and retrospective digital archiving of doctoral dissertations: Toward integration of several university collections at the University Library “Svetozar Marković” in Belgrade. *The Journal of Electronic Theses and Dissertations*, 1(1), 7.
3. Rasuli, B., Boock, M., Schöpfel, J., & Van Wyk, B. (2025). The link between dissertation metadata completeness and user engagement in an institutional repository. *Scientometrics*, 130(5), 2875-2899.

4. Schöpfel, J., Boock, M., Rasuli, B., & van Wyk, B. (2025). New frontiers of electronic theses and dissertations. *Encyclopedia*, 5(1), 6.
5. Stolić, D. (2017). Искуство Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у успостављању Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду – PHAIDRA. *Читалиште*, 16(30), 27–33.
6. Stolic, D., Mazic, G., & Mazic, B. (2012). Establishing digital repositories at Western Balkan universities. Preuzeto 31. jula 2025. sa <https://www.inforum.cz/pdf/2012/stolic-dragana.pdf>

#### Zakon

7. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. (2014). *Zakon o visokom obrazovanju* (izmenjen i dopunjen). *Službeni glasnik RS*, br. 68/201

#### Veb stranice i institucionalne baze

8. NARDus. (2025). *Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji*. Preuzeto 17. jula 2025, sa <https://nardus.mpn.gov.rs>
9. Univerzitet u Beogradu. (n.d.). *Doktorske studije – uputstva i obrasci*. Preuzeto 28. jula 2025. sa <http://www.bg.ac.rs/sr/studije/doktorske.php>
10. Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”. (2025). *e-Teze: Elektronski repozitorijum doktorskih disertacija Univerziteta u Beogradu*. Preuzeto 30. jula 2025, sa <https://eteze.bg.ac.rs>
11. RCUB. (2025). *UviDok – Univerzitetski informacioni sistem za evidenciju i dokumentaciju*. Preuzeto 12. jula 2025, sa <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs>
12. Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”. (n.d.). *Uputstvo za predaju e-teza*. Preuzeto 18. jula 2025, sa <https://www.unilib.rs/uputstvo-e-teze/>
13. Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”. (n.d.). *INOTEZE – Interna evidencija doktorskih disertacija*. Preuzeto 20. jula 2025, sa <http://inoteze.unilib.rs/>

Jasmina IVANKOVIĆ  
Biblioteka „Dimitrije Tucović“ Lazarevac  
[direktor@bibliotekalazarevac.org.rs](mailto:direktor@bibliotekalazarevac.org.rs)

## DIGITALNI LAZAREVAC – KULTURNO NASLEĐE KOLUBARE

**Sažetak:** *U periodu od 2015. do 2025. godine Biblioteka „Dimitrije Tucović“, uz podršku Ministarstva kulture i Nacionalne službe za zapošljavanje, prolazi transformaciju od digitalizacije zavičajne građe do virtuelne realnosti u biblioteci. Prvi projekat nam je omogućio da učinimo dostupnim zavičajnu periodiku, Interaktivni displej obezbedio vodič kroz fond i programske sadržaje.*

*Digitalni Lazarevac, aplikacija za pametne uređaje predstavila spomeničko nasleđe, a sve je objedinila virtuelna realnost, dajući korisnicima biblioteke bolji uvid u prebogato istorijsko nasleđe našeg kraja.*

**Ključne reči:** *digitalizacija, kulturno nasleđe, Lazarevac, transformacija.*

### Uvod

Transformacija Biblioteke „Dimitrije Tucović“ od klasične ka digitalnoj nastaje tokom proteklih deset godina. Kontinuiranom saradnjom sa Ministarstvom kulture Republike Srbije i Nacionalnom službom za zapošljavanje, a uz podršku lokalne zajednice, pokrenut je veliki i značajan poduhvat za ovu malu ustanovu. Digitalizacijom smo učinili da naši sadržaji i fondovi budu vidni i dostupni za svakoga ko želi da proučava našu zavičajnu istoriju. Zapravo, naša digitalna biblioteka je prvi korak u tom smeru.

Pored toga, modernijim pristupom prezentovanju programskih sadržaja postali smo otvoreniji i pristupačniji mlađoj populaciji, kao i širokom krugu korisnika. Zahvaljujući mobilnoj aplikaciji, informacija o spomeničkom nasleđu našeg kraja postala je dostupna svakom ko poseduje bilo koji od pametnih uređaja – tablet ili telefon, a putem proširene realnosti postigli smo i interesovanje tinejdžera za značajne istorijske događaje i ličnosti. Na taj način Biblioteka „Dimitrije Tucović“ je uspeła da transformiše svoje sadržaje i pridobije nove korisnike.

### Digitalizacija zavičajne periodike (2015)

Digitalizaciju zavičajne periodike započeli smo 2015. godine istoimenim projektom podržanim od Ministarstva kulture. Projekat je prvenstveno usmeren na stvaranje organizovane kolekcije digitalizovane građe zavičajnog karaktera. Namera nam je bila da pre svega zaštitimo, a zatim učinimo dostupnijom i reprezentnom izvore kulturne baštine važne za našu zavičajnu istoriju. Takođe, želeli smo da obezbedimo materijalne i stručne kapacitete za kontinuirano sprovođenje istraživačkog rada na temu lokalne istorije i kulture. Digitalizacija je bila prioritet kada je reč o prezentaciji kulturnih dobara vezanih za naš kraj, prvenstveno zbog našeg istorijskog nasleđa vezanog za Prvi svetski rat i Kolubarsku bitku, a zatim i industrijskog nasleđa vezanog za razvoj rudarstva na našem prostoru.

Projekat *Digitalizacija zavičajne periodike* predstavlja prvu fazu u procesu koji od 2015. prerasta u kontinuiranu aktivnost Biblioteke. Rukovodili smo se smernicama po kojima „postupak

digitalizacije obuhvata: odabir gradje, samu digitalizaciju, obradu i kontrolu kvaliteta, zaštitu, čuvanje, pregled i korišćenje gradje”<sup>200</sup>. Najpre smo izvršili nabavku opreme zahvaljujući već pomenutom projektu koji je podržan od Ministarstva kulture. Pored nabavke opreme (skenera i foto aparata), projektom je obezbeđena i obuka za zaposlene bibliotekare. Kako smo na ovaj način otvorili jedno nepresušno polje – samo list „Kolubara“ izlazi u kontinuitetu od 1960. godine do danas – angažovali smo dodatnu radnu snagu. U tome nam je pomogla Nacionalna služba za zapošljavanje putem dva projekta javnih radova. Tokom 2016. i 2017. godine angažovane su osobe sa invaliditetom i žene iz osetljivih grupa kao ispomoć u poslu skeniranja zavičajne periodike. Pripremom i odabirom građe su se bavili prvenstveno bibliotekari, a formirane su i kolekcije. Tako danas u digitalnoj biblioteci imamo listove: *Kolubara*, *Sindikalac*, - listovi RB „Kolubara“, zatim *Gimnazijalac* i *Staze* – listovi lazarevačke Gimnazije, zatim *ABV hronika*, *Lepši korak*.

### **Digitalni Lazarevac (2020)**

Druga faza digitalizacije obuhvata projekat „Digitalni Lazarevac“ koji je realizovan takodje u saradnji sa Ministarstvom kulture. Digitalni alati koje smo tom prilikom koristili predstavljaju inovaciju u radu sa korisnicima, a prezentacija kulturnog nasleđa dobija na kvalitetu i dostupnosti sadržaja. Međutim, treba naglasiti da digitalizacija nije samo prevođenje kulturnih i naučnih dobara u digitalnu formu, već sveobuhvatan proces razvoja i povezivanja svih dobara koja čine nacionalnu kulturnu baštinu, tako i prezentovanje i davanje na uvid široj javnosti. U okviru ustanova, ovakvi projekti pomažu interdisciplinarnoj saradnji i jačanju profesionalnih kapaciteta ustanova.

U drugoj fazi smo se rukovodili ciljevima koje je Ministarstvo kulture navelo kao:

- zaštita objekata kulturnog nasleđa;
- dugotrajno čuvanje kulturnog nasleđa;
- stvaranje nove i dopuna postojeće građe;
- promocija, predavljanje i dostupnost kulturnog nasleđa;
- širenje korisničke populacije.<sup>201</sup>

Digitalni Lazarevac je višejezični multimedijalni elektronski vodič kroz naš grad, dostupan svim zainteresovanim licima sa unapred zadatim markerima koji su omogućili da kroz softver upoznaju autentičnu priču vezanu za određeni lokalitet. Sam vodič je realizovan za upotrebu na mobilnim uređajima – tablet i pametni telefoni i različitim platformama – Android, IOS, Windows, CE. Interaktivni mediji omogućavaju korišćenje raznovrsnih navigacija za pružanje brojnih informacija vezanih za spomeničko nasleđe i administrativnih informacija korisnih za naš grad. U aplikaciji su korišćeni moduli za proširenu stvarnost (augmented reality) i virtuelnu realnost (virtual reality) koji dodatno obezbeđuju nekonvencijalno prikazivanje 3D objekata, audio i video zapisa. Aplikacija se može preuzeti sa Google Play odnosno App Store distributivnih platformi zavisno od operativnih sistema pametnih telefona ili tablet računara.

Ovim projektom smo obezbedili savremen pristup digitalizaciji kulturnog nasleđa. Praksa je pokazala da su naši sugrađani prepoznali značaj tako da je 48 sati nakon implementacije aplikacije zabeleženo 7.000 pregleda, što je nešto manje od našeg broja korisnika tokom jedne kalendarske godine. Tako je naše kulturno i istorijsko nasleđe postalo i javno dostupno svakom vlasniku pametnog telefona. Predstavili smo naše spomeničko nasleđe, ustanove kulture i ostavili

---

<sup>1</sup> Vraneš, A., *Od rukopisa do biblioteke*, Filološki fakultet u Beogradu, Beograd, 2006, str. 88.

<sup>2</sup> *Vodič kroz digitalizaciju kulture*, Centar za medijsku kulturu i obrazovanje, Beograd, decembar 2018 str. 7.

mogućnost dograđivanja i unapređenja sadržaja.

Aplikacijom su obuhvaćene lokacije:

- Crkva sv. Dimitrija – jedinstven spomenik u svetu u čijoj kripti su nakon Kolubarske bitke pohranjeni ostaci obe vojske – i srpske i neprijateljske.
- Biblioteka „Dimitrije Tucović“ koja je smeštena u zgradi Stare bolnice koja je zadužbina porodice Paunović, narodna i zadužbina kraljice Marije Karađorđević.
- Kamengrad - kameni vrt, delo naivnog umetnika Bogosava Živkovića i arhitektice Dragane Vukmirović – ambijentalna celina u centru grada
- Moderna galerija – nastala na osnovu legata Lepe Perović, žene Koče Popovića, koja je pre više od 50 godina našem gradu poklonila reprezentativnu zbirku „Savremenici“ koja je od 2002. godine smeštena u ovoj galeriji.

Pored navedenih lokaliteta, prezentovano je i spomeničko nasleđe (spomenik srpskom ratniku, čiji je autor akademski vajar, Dragan Nikolić, zatim skulptura Predah, autora akademskog vajara Dušana Rajšića i Paradigma, koju potpisuje Milija Belić, dr teorije umetnosti).

Pored svega ponuđenog, aplikacija je zamišljena i kao turistički vodič koji segmentima proširene realnosti korisnika vodi virtuelnom turom kroz kriptu Spomen kosturnice. Ujedno je i javni čas istorije pošto je aplikacijom dostupno i predavanje o Kolubarskoj bici profesora Ratka Vukelića. Zahvaljujući svemu navedenom naši sugrađani su saglasni sa konstatacijom da je Biblioteka „Dimitrije Tucović“ digitalnom aplikacijom uvela Lazarevac u 21. vek.

### **Interaktivni displej kao info pult (2023)**

Projektom iz 2023. godine nastavljamo kontinuiran rad na objedinjavanju sadržaja i prezentaciji kulturnog nasleđa našeg grada. Interaktivni displej je savremeni info pult koji je namenjen različitim korisničkim grupama. Od novoupisanih članova, kao vodič kroz biblioteku, do naših redovnih korisnika kojima olakšava snalaženje u fondu, do istraživača zavičajne prošlosti kao najbrži i najjednostavniji pristup zavičajnoj zbirci. Ideja koja nas je vodila tokom ovog projekta je da umrežimo informacije vezane za našu ustanovu, istaknemo bitne događaje, najavimo sadržaje i omogućimo kretanje kroz našu Digitalnu biblioteku. Posredni cilj je da se korisnicima olakša pristup i pojednostavi snalaženje u Biblioteci, a malobrojnim zaposlenima pruži podrška i olakša rad.

Osnovni sadržaj interaktivnog displeja je istorijat našeg grada i naše ustanove. Na samom ulazu u Biblioteku, svaki korisnik može da se informiše o nastanku grada, njegovoj kratkoj, ali burnoj istoriji, kao i o istorijatu same ustanove. Pored toga info pult služi za najavu događaja, kao i za prezentaciju aktuelnih sadržaja – na primer virtuelnih izložbi, promotivnih filmova ili prezentacija sa stručnih skupova i seminara na kojima učestvuju naši zaposleni. Na taj način se jača veza i gradi poverenje između korisnika biblioteke i stvara mreža stručnih saradnika i zavičajnih istraživača koji su nam ključni za uspešno funkcionisanje u okviru jedne zajednice.

Info pult unapređuje i pristup uslugama i resursima Biblioteke. Pre svega olakšava BISIS kataloško pretraživanje i omogućava bolju dostupnost bibliotečke građe. Ono što je jako bitno je da već na samom ulazu korisnik može da dobije osnovne informacije: kako se učlaniti, koliko košta upisnina, koje kategorije korisnika su oslobođene nadoknade, kako se povezati na bežičnu internet mrežu i sl. Tu su i informacije o radnom vremenu Biblioteke i svih ogranaka. U isto vreme, omogućen je pristup Digitalnoj biblioteci kao i bazi sa preporukama knjiga. Jednostavno, svaki korisnik već na samom ulazu, može da se upozna sa ustanovom u koju je kročio.

## **Virtuelna realnost u biblioteci (2024)**

Projekat „Virtuelna realnost u biblioteci“ realizovan je uz podršku Ministarstva kulture tokom 2024. godine i teži da digitalnom prezentacijom spomeničkog nasleđa, istorije i literature vezane za Kolubarsku bitku pruži sveobuhvatan uvid u pomenuti sadržaj. U virtuelnom okruženju na inovativan način objedinili smo više nastavnih predmeta, povezali ih sa našom zavičajnom, ali i nacionalnom istorijom i svojim korisnicima ponudili interesantan sadržaj. Projekat je namenjen učenicima završnih razreda osnovne i učenicima srednje škole i sprovodi se putem edukativnih radionica uz korišćenje tehnologije za virtuelnu stvarnost. Učenici stiču znanja i veštine savremenim obrazovnim metodama koje su deci bliske i prijemčive. Svojim sadržajem ovaj projekat prevazilazi lokalni značaj.

Realizacijom projekta „Virtuelna realnost u biblioteci“ obezbedili smo svojim korisnicima podsticanje aktivnog učenja i ostvarivanje vaspitno-obrazovnih sadržaja uz upotrebu tehnologije za kreiranje virtuelne realnosti. Ujedno smo ponudili novu uslugu koja omogućava dugoročnu i tesnu saradnju između biblioteke i zainteresovanih pedagoga, odnosno škola. Povećali smo broj korisnika – tinejdžera, inače grupe koja je veoma osetljiva i sa kojom je potrebno dosta strpljenja. Uspeli smo da temu spomeničkog nasleđa približimo mladima, a zavičajnu i nacionalnu istoriju nametnemo kao atraktivnu i interesantnu temu, upravo zahvaljujući primeni savremene tehnologije.

Izradom aplikacije i nabavkom VR naočara naša ustanova se školama nametnula kao centar koji afirmiše metode aktivnog učenja i savladavanja vaspitno-obrazovnih sadržaja uz upotrebu novih tehnologija. Deci su, putem aplikacije sa interaktivnim sadržajem, približene fotografije, video zapisi i istorijski izvori vezani za Kolubarsku bitku. Virtuelna šetnja kroz Spomen kosturnicu omogućila je pristup ovom značajnom spomeniku kulture i osobama sa invaliditetom koje do sada nisu imale mogućnost pristupa samoj kripti crkve.

## **Zaključak**

Procesom digitalizacije tokom prethodnih deset godina Biblioteka „Dimitrije Tucović“ iz Lazarevca prešla je dug put u cilju što bolje prezentacije i očuvanja kulturnog nasleđa, kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou. Podrška koju smo dobili, kako od relevantnih institucija, tako i od naših korisnika ide u prilog da smo opravdali poverenje i izvršili važnu misiju. „Digitalna biblioteka služi kao okruženje koje organizuje, povezuje i predstavlja informacije, digitalne objekte i zbirke uz interoperabilnost i održivost, čime omogućuje nove usluge, i unapređenje društva sa svrhom podrške životnom ciklusu stvaranja, diseminaciji, korišćenju i čuvanju podataka, informacija i znanja, kulture i kulturne baštine“.

### Literatura:

1. Vraneš, A., Od rukopisa do biblioteke, Filološki fakultet u Beogradu, Beograd, 2006.
2. Vodič kroz digitalizaciju culture, Centar za medijsku kulturu I obrazovanje, Beograd, decembar 2018.
3. Zdravković, Z., Digitalizacija fondova i usluga biblioteke u (post) digitalnom procesu očuvanja kulturne baštine (Analiza Digitalne biblioteke grada Beograda) Biblioteka grada Beograda, Beograd, Srbija.

Елена СТАНКОВСКА, докторанд, виша библиотекарка  
Национална Установа Библиотека „Григор Прличев“  
Охрид, Република С. Македонија  
[elenastankoska@hotmail.com](mailto:elenastankoska@hotmail.com)

## ОХРИДСКА РЕЧ КРОЗ ВЕКОВЕ: КЊИЖЕВНА МЕМОРИЈА И ДИГИТАЛНА БУДУЋНОСТ

**Сажетак:** *Књижевно културно наслеђе сачувано у црквама и манастирима Охрида и његове околине представља изузетан духовни и историјски слој колективног памћења. Посебан значај имају црквене библиотеке, као чувари рукописне и штампане традиције, у којима су смештени вековни зборници, богослужбене књиге и други вредни записи који сведоче о континуитету писмености и духовног живота у региону.*

*Овај рад прати пут охридске речи – од тишине храмова и рукописа који се тамо чувају, преко њихове систематске идентификације и заштите, до савремених могућности за дигиталну трансформацију. Ставља се акценат на улогу црквених библиотека као извора књижевног памћења и значајних језгара духовног наслеђа. У контексту (пост) дигиталног друштва, рад разматра изазове и могућности повезане са дигитализацијом ових фондова, стварањем отворених дигиталних архива и њиховом доступношћу за истраживаче, вернике и ширу јавност. Истовремено, анализира се потреба за институционалном негом, техничком спремношћу и етичким приступом при дигиталном представљању овог осетљивог културног наслеђа. Циљ је да се укаже на значај охридских црквених библиотека као живих сведока речи кроз векове и да се отвори пут за њихову интеграцију у савремено културно и дигитално памћење.*

**Кључне речи:** *библиотеке, црквене библиотеке, манастирске библиотеке, Охрид, књижевно наслеђе, културно наслеђе, заштита културног наслеђа, дигитализација.*

### Увод

Република Македонија је земља у којој је писменост била распрострањена још у IX веку, када је Свети Климент Охридски био постављен за епископа. Захваљујући Светом Клименту, у граду Охриду постојала је свест о значају писмености и њеном ширењу. Писменост са собом носи свест о духовности, посвећености и вредноћи. Док је боравио у Охриду, Свети Климент је изградио више цркава и манастира у којима су постојали центри за ширење писмености. Охрид је вековима представљао једно од најважнијих средишта духовности, просвете и књижевности на Балкану. Једна од најпознатијих књижевних школа која је била под директним руководством Светог Климента је Охридска књижевна школа.

Доласком Светог Климента Охридског, ученика Тирила и Методија, у IX веку, основана је Охридска књижевна школа – прва словенска школа на матерњем језику. Охридска књижевна школа се сматра једним од првих универзитета у свету. Школа је служила као центар за ширење писмености међу народом, најчешће кроз писање и преписивање разних текстова. Највећи део текстова имао је богословску садржину.

Свети Климент је аутор многих проповеди, беседа и слова изречених у част разних светитеља. Једно од његових најпознатијих дела је Слово о Светом Тирилу – творцу ћирилице, којом се данас служе многи словенски народи. У Охридској књижевној школи, Свети Климент је припремао народ за свештеничку, проповедничку и учитељску делатност. Из житија Светог Теофилакта Охридског сазнајемо да је број ученика који су похађали Охридску књижевну школу износио 3.500.<sup>202</sup> Охридска књижевна школа је у своје време представљала важан научни и образовни центар.

Дела Светог Климента могу се углавном поделити у две групе – поучна и проповедничка. Током проповеди, Свети Климент је користио поучна слова, која су била на разумљивом, народном језику. А када се служио похвалним словима, тада је користио висок интелектуални стил и ниво. Охридска књижевна школа била је смештена у манастиру Светог Пантелејмона на Плаошнику.

Свети Климент је код народа развио љубав према писаној речи и према књигама, чији се број повећавао кроз писање и преписивање богословских дела. Библиотека Светог Климента се сматра најстаријом манастирском библиотеком у Македонији. Због тога се Свети Климент сматра утемељивачем библиотекарства у Македонији.

### **Почеци библиотекарства**

Свети Климент, заједно са Светим Наумом, поставили су темеље библиотекарства, које се брзо ширило, па су се отварале нове библиотеке и њихов број је стално растао. У Охридском књижевном центру, тачније у делу Светог Климента и Наума, леже основе не само македонске књижевности, већ и македонске библиотекарске делатности.<sup>203</sup> Свети Климент и Свети Наум Охридски били су најистакнутији ученици свете браће Тирила и Методија и непосредни настављачи њихове мисије међу Словенима. Њихов рад обухватао је превођење, писање, преписивање и уређивање црквених и поучних текстова, што представља почетак организованог библиотекарства у Македонији. Успоставили су црквене библиотеке и системски чували и организовали рукописне збирке у храмовима, што их чини утемељивачима библиотечке традиције. Свети Климент није био само духовни пастир, већ и просветитељ, педагог и библиотекар, чији утицај траје до данас.

У Македонији, поред Охридске књижевне школе, постојали су и многи други књижевни центри, који су поставили темеље писмености и библиотекарства. Међу њима, најпознатији су Кратовски књижевни центар, Лесновски књижевни центар, Скопско-црногорски књижевни центар, манастир Светог Јована у селу Слечке код Демир Хисара (Слечкенски преписивачки књижевни центар), Бигорски, Зрзески, Осоговски, Марков, књижевни центар у манастиру Матејче, Серски, Роженски књижевни центар и други.

У тим књижевним центрима стварана су јединствена и оригинална књижевна дела која су се чувала у манастирским библиотекама. У фонду манастирских библиотека налазиле су се многе вредне богословске књиге, рукописи и остала библиотечка грађа од

---

<sup>1</sup> Панов, Б. Теофилакт Охридски: како извор за средновековната историја на македонскиот народ, Скопје: Култура, 1971.

<sup>2</sup> Новотни, С., Марковиќ. Згоштов апостол: (расчитан текст и орнаментика). Тетово: М. Марковиќ, 2020.

изузетне важности. Нажалост, већи део тог фонда је отуђен и данас се налази у страним библиотекама и музејима. Тако се у Ватиканској библиотеци данас чува *Асеманово јеванђеље*, које потиче из Охридске књижевне школе. *Асеманово јеванђеље* је недељно јеванђеље, које потиче из XI века. Написано је на пергаменту, а назив је добило по Јосифу Асеманију, који је пронашао јеванђеље. Ово јеванђеље је једна од најстаријих и најбоље сачуваних рукописних књига на словенском језику. У њему се помињу имена Светог Ћирила, Светог Методија и Светог Климента.

У последње време, захваљујући високом степену технолошког развоја, јавља се потреба за дигитализацијом библиотечких фондова. Манастирске библиотеке такође користе овај начин да дигитализују своју библиотечку грађу, што представља ретку могућност за несметан увид у богате фондове манастирских библиотека.

У овом раду је извршено истраживање црквених фондова на територији града Охрида и његове околине. Такође, рад даје препоруке за дигитално очување пронађених старих и ретких црквених библиотечких фондова, што представља важан корак ка очувању богатог књижевног наслеђа Охрида.

### **Утицај црквених и манастирских установа на развој писмености**

Најстарији вид библиотека у Македонији биле су манастирске библиотеке. У Македонији су људи од давнина били духовно и књижевно оријентисани, па су, захваљујући томе, подизани велелепни храмови. Охрид важи за град који има више од 365 цркава. Све цркве су посебне и јединствене, како по свом изгледу и архитектури, тако и по фрескосликарству. Међутим, важан елемент представља њихова библиотека.

Обично, манастирске и црквене библиотеке поседују књиге које су потребне за обављање различитих богослужења. Наиме, без књига у црквама или манастирима не може се извршити ниједно богослужење. Црквене књиге углавном су јеванђеља, служебници, апостоли, житија светитеља, поуке, беседе, стари рукописи, нотне књиге, тревници итд.

У охридским црквама и манастирима чувају се бројне старе и ретке књиге, међу којима су:

- рукописни зборници;
- псалтири;
- минеји;
- јеванђеља;
- штампане богослужбене књиге из XVI–XIX века;
- дела на старословенском и црквенословенском језику;
- књиге са маргиналним белешкама, посветама и печатима, који сведоче о употреби, пореклу и кретању.

Чест је случај да у манастирске библиотеке буду укључене и личне библиотеке епископа, игумана, монаха и сл.

Књижевно културно наслеђе сачувано у црквама и манастирима Охрида и његове околине представља изузетан духовни и историјски слој колективне меморије. Посебно значење имају црквене библиотеке, као чувари рукописне и штапане традиције, у којима су складиштени вековни зборници, богослужбене књиге и остали вредни записи који сведоче о континуитету писмености и духовног живота у региону.

Охрид је вековима представљао једно од најважнијих средишта духовности, просвете и књижевности на Балкану. Свети Климент и његови ученици су у Охриду стварали, преписивали и преводили богослужбене и поучне књиге, постављајући темеље писмености и духовног живота у читавом региону. Охрид је постао симбол словенског писма и хришћанске културе.

Посебан акценат стављен је на улогу црквених библиотека као извора књижевне меморије и духовно-културног наслеђа.

Главна сврха овог рада је истраживање библиотечког фонда црквених библиотека у Охриду – њиховог броја, стања, старости и евидентирања. То подразумева: идентификацију и евидентирање постојећих фондова и црквених библиотека, процену стања, вредности и ризика од губитка или оштећења, истраживање порекла и значаја књижног наслеђа у контексту охридске културне меморије, као и утврђивање потенцијала за дигитализацију и заштиту ових драгоцених примерака.

Јавља се потреба за њиховом дигиталном заштитом и трансформацијом кроз призму савремених процеса дигитализације.

### **Црквене библиотеке као чувари књижевне меморије**

Охрид, као град светлости, град под заштитом УНЕСКО-а и, по мишљењу многих, „други Јерусалим“, обилује црквама у својој околини које представљају јединствену архитектуру, значај и лепоту и истичу се као неке од најлепших не само на Балкану, већ и у свету. Међу најлепшим црквама и манастирима у Охриду су: Свети Пантелејмон на Плаошнику, манастир Свети Наум на другој обали Охридског језера, који је Свети Наум изградио и посветио Светим Архангелима. Чудотворне мошти Светог Наума и данас почивају у том манастиру. Међу осталим црквама и манастирима у Охриду су и црква Пресвете Богородице Перивлепте<sup>204</sup>, у којој су се некада чувале мошти Светог Климента, због чега је позната и под именом „мали Свети Климент“, црква Успења Пресвете Богородице, позната као Каменско, црква Светог Николе – Доња Влашка Мала, црква Светог Ђорђа – Горња Влашка Мала, црква Свете Тројице – насеље Радоица Новичић, у Охриду познато као Црногорска насеоба, Свети Никола Ђеракомија, катедрална црква Света Софија, црква Светог Константина и Јелене, Свете Варваре, Свете Петке и многе друге цркве у граду Охриду и околини.

Међу црквама обухваћеним у овом истраживању су црква Успења Пресвете Богородице – Каменско, црква Пресвете Богородице – Перивлепта, црква Светог Ђорђа,

---

<sup>3</sup> Назив „Перивлепта“ потиче од старогрчке речи Περὶβλέπτος и дословно значи „Она која све види“. Мисли се на Пресвету Богородицу.

Светог Николе и друге. Након увида у црквене библиотечке фондове, долазимо до сазнања да су они праве књижевне ризнице и чувари изузетно ретких књига.

Библиотечки фонд цркава у Охриду састоји се од:

- нотних књига које су се користиле за црквене службе, са песмама за вечерње, јутрење, за Велики пост, песме за Васкрсење Христово и за Литургију;
- публикација из 19. века, све написане на старословенском језику, а по свом садржају, текстови су богословског карактера, као што су минеји, богослужбене књиге за црквени типик и за великопосне службе;
- књига на грчком и бугарском писму, старословенски текстови, као и књиге на влашком језику;
- књига које датирају из 18. и 19. века, међу којима су Триод, Октоих и Минеји, написани на старословенском језику, а објављени у Москви и Кијеву;
- псалтири из 18. века;
- ирмолеји из 19. века.

### **Заштита и дигитална трансформација црквеног књижевног наслеђа у охридском региону**

Истраживање црквених библиотека у Охриду и околини реализовано је у духу савременог (пост) дигиталног доба, са посебним акцентом на заштиту, доступност и промоцију културног наслеђа. У времену када технологија игра кључну улогу у очувању културне баштине, дигитализација црквене грађе постаје неопходан корак за њену дугорочну заштиту и валоризацију.

Циљ нам је био не само да идентификујемо и документирамо постојеће библиотеке, већ и да укажемо на важност њиховог дигиталног очувања и отварања према јавности.

На тај начин, ово богато духовно и културно наслеђе постаје видљивије, доступније и ближе савременом човеку, а посебно млађим генерацијама.

Охридско слово и његово духовно и књижевно наслеђе представљају темељ идентитета и културе. Стари рукописи и штапане књиге у црквеним библиотекама нису само историјски документи, већ живи сведоци вере, традиције и уметности кроз векове. Њихова заштита и очување од пропадања имају кључну важност за будуће генерације.

Заједничким напорима треба радити на:

- физичкој конзервацији – обезбеђивање адекватних услова чувања, као што су контрола влажности, температуре, заштита од светлости и штетних микроорганизама;
- редовном рестаураторском третману старих и оштећених књига;

- едукацији библиотекара, свештеника и стручњака о правилном руковању и чувању књижевних фондова;
- развој дигитализације, уз примену стандарда високог квалитета како би се очувала аутентичност и омогућила приступност;
- стварању отворених дигиталних архива који ће бити доступни истраживачима, верницима и широј јавности, уз поштовање ауторских права и етичких стандарда;
- усвајању институционалних политика и законске заштите културног наслеђа.

## Дигитализација културног наслеђа

Много цркава и манастира дигитализују свој библиотечки књижевни фонд. Дигитализација представља корак којим се омогућава доступност књига широком кругу људи. Дигитализацијом се омогућава коришћење и читање библиотечке и друге врсте књижне грађе путем онлајн приступа. То је посебно значајно за старе и ретке књиге, јер се њихово уништавање услед коришћења од стране више људи своди на минимум.

Кроз процес дигитализације нуди се отворени приступ, могућност коришћења у било које доба дана и са било ког места у свету.

Дигитализација се дефинише као процес претварања разних слика, текста, звука или било ког тродимензионалног облика предмета у дигиталну верзију.<sup>205</sup> Процес дигитализације препознат је широм света, па тако многе библиотеке већ користе овај начин. Дигитализацијом се књиге и остали видови књижне грађе, посебно она са великом важношћу, штите од уништења и пропадања и чувају се за вечност. Међу првим пројектима дигитализације књижне грађе је пројекат Гутенберг из 1971. године. Занимљивост овог пројекта је што су дигитализоване само књиге над којима је истекао ауторски рок или је сам аутор дао сагласност за дигитализацију свог дела.<sup>206</sup> Што се тиче манастирских библиотека, међу најважнијим које користе процес дигитализације су манастир Света Екатерина на Синају<sup>207</sup>, манастири Свете Горе, међу којима Велика Лавра, манастир Ватопед, Ивирон, Дионисијат, Зографски манастир и други.<sup>208</sup>

Ватиканска библиотека, као једна од највећих библиотека у свету, такође спроводи дигитализацију свог књижног фонда. Циљ дигитализације је очување вредних и крхких материјала од заборавља и уништења, обезбеђивање слободног приступа научницима и широј јавности, као и дугорочна дигитална заштита уз коришћење FITS формата (архивски стандард).<sup>209</sup>

У контексту Охрида и његовог богатог духовног и књижевног наслеђа, дигитализација црквених књига (рукописи, староштампане књиге, литургијске књиге и остали документи) није само неопходан корак за заштиту, већ и могућност за савремено

<sup>4</sup> Kokalović, P. *Digitalizacije knjižnične gragrade u specijalnim knjižnicama*, Osijek, Filozofski fakultet. 2023.

<sup>5</sup> Исто.

<sup>6</sup> <https://sinaimanuscripts.library.ucla.edu/> Приступљено 08.08.2025.

<sup>7</sup> <https://discovery.mountathos.org/iguana/www.main.cls?surl=athos> Приступљено 08.08.2025.

<sup>8</sup> <https://digi.vatlib.it/> Приступљено 08.08.2025.

представљање и интерпретацију овог јединственог наслеђа. Циљ рада је иницијатива за систематску дигитализацију и онлајн представљање ретких црквених књига и рукописа сачуваних у црквама и манастирима Охрида, са фокусом на заштиту, доступност и едукацију.

Иницијатива подразумева истраживање и попис значајних црквених књига и рукописа у охридским храмовима, селекцију и дигитализацију књига високе историјске и духовне вредности; креирање бесплатне, јавно доступне онлајн платформе за преглед и проучавање; подстицање едукативног и научног рада повезаног са црквеним књижевним наслеђем.

Реализацијом овог пројекта, Охрид може постати референтни центар за дигитализацију црквеног и рукописног наслеђа на Балкану, место на којем се прошлост и будућност повезују кроз духовни језик писане речи, постављајући темеље за будуће дигиталне пројекте: виртуелне изложбе, тематски каталози, дигиталне стазе. Пројекат омогућава спој заштите, истраживања, приступачности и промоције, у складу са етичким нормама за представљање духовног наслеђа.

## Закључак

Охрид представља једно од најзначајнијих духовних и културних средишта хришћанске Европе. Као седиште древне Охридске архиепископије и центар словенског писменог наслеђа, током векова овде се развијала богата књижевна традиција, чији су корени дубоко уткани у духовни живот града. Цркве и манастири у Охриду и његовој околини чувају драгоцену збирку црквених књига, рукописа и староштампаних дела – део којих је већ оштећен, слабо истражен и недоступан јавности.

У времену када дигитална технологија нуди нове начине за очување и представљање културног наслеђа, неопходно је предузети активности за систематску дигитализацију ових јединствених записа. Тиме се не само штите вредни документи од даљег пропадања, већ се отвара и могућност да постану доступни истраживачима, образовним институцијама и широј јавности.

Дигитализација црквених књига из охридског региона представља више од техничког процеса – то је обнова колективног памћења, мост између духовности и технологије, и израз одговорности за очување једног јединственог културног кода. Уз скромне ресурсе, али са стратешким приступом и међуинституционалном сарадњом, ова иницијатива може Охридску ризницу претворити у глобално доступну дигиталну архиву.

## Литература

1. Антиќ, В. *Од писмената традиција во Македонија*. Скопје: Здружение на историчари на Република Македонија. стр. 129–141.
2. Калајџијев, Г. (1998). *Старословенската книжнина и Охридската книжевна школа*. Скопје: Институт за македонска литература.
3. Kokalović, P. (2023). *Digitalizacije knjižnične građe u specijalnim knjižnicama*. Osijek: Filozofski fakultet.
4. Ненезић, С. (2024). *Дигитализација колекције завичајне збирке Народне библиотеке Крушевац*. Зборник радова са Конференције Дигитална хуманистика одржане 25. и 26.

- септембра 2023. године у Народној библиотеци Крушевац. Крушевац: Народна библиотека Крушевац.
5. Новотни, С., Марковић, М. (2020). *Згоштов апостол: (расчитан текст и орнаментика)*. Тетово: М. Марковић.
  6. Панов, Б. (1971). *Теофилакт Охридски: како извор за средновековната историја на македонскиот народ*. Скопје: Култура.
  7. Поп-Атанасов, Г. (2010). *Свети Климент и Свети Наум – основоположници на средновековната македонска химнографија*. Зборник на научни трудови од научната средба „1100 години од смртта на свети Наум Охридски“. Битола: Национална установа – Универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Битола.
  8. Romić, L. (2019). *Digitalizacija knjižne građe*. Osijek: Filozofski fakultet.
  9. Стојчевска-Антиќ, В. (2010). *Светиклиментова и Светинаумова традиција*. Зборник на научни трудови од научната средба „1100 години од смртта на свети Наум Охридски“. Битола: Национална установа – Универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Битола.
  10. <https://sinaimanuscripts.library.ucla.edu/>
  11. <https://digi.vatlib.it/>
  12. <https://discovery.mountathos.org/iguana/www.main.cls?surl=athos>

Suzana TANASIJEVIĆ, diplomirani bibliotekar savetnik  
Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“, Jagodina, Srbija  
[suzana.tanasijevic@gmail.com](mailto:suzana.tanasijevic@gmail.com)

Marija CRNKOVIĆ, viši diplomirani bibliotekar,  
Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“, Jagodina, Srbija  
[marija.crnkova@gmail.com](mailto:marija.crnkova@gmail.com)

## BALANSIRANJE IZMEĐU TRADICIJE I INOVACIJA – IZAZOVI ZA JAGODINSKU JAVNU BIBLIOTEKU U POST-DIGITALNOJ ERI

**Sažetak:** U svetu koji postaje svakim danom sve nesigurniji i u kome sve češće vlada haos, biblioteka je najsajjniji izvor svetlosti i mesto gde je svaki čovek, bez izuzetka, dobrodošao. Biblioteka je mesto susreta, učenja i druženja, najsigurnije “sklonište” za svakog pojedinca. Biblioteka je srce svake lokalne zajednice, čuvar lokalnih priča i heroja, storytelling kulturnog narativa zavičaja, čuvar kulturne baštine i nasleđa koje se prenosi budućim naraštajima. Biblioteka je mesto za razvoj slobodnog, demokratskog i kritičkog mišljenja koje inspiriše i daje nadu za kreiranje bolje budućnosti.

Unazad gledano, pre par decenija, niko nije očekivao da će biblioteke preživeti Internet. Sa pojavom i ubrzanim razvojem digitalnih tehnologija, imperativ opstanka biblioteka bio je u brzom prilagođavanju i transformaciji. Upravo je to tema ovog rada, prikaz transformacije Biblioteke u Jagodini, od samih začetaka i nastajanja bibliotekarstva i sve do razvoja savremene javne biblioteke koju karakteriše proaktivna uloga u zajednici, kroz inovativnu upotrebu digitalnih tehnologija.

Rad je trostruko strukturiran. U prvom delu, bavićemo se društveno-istorijskim kontekstom događaja koji su presudno uticali na nastanak i razvoj bibliotekarstva u jagodinskoj opštini. U tom svetlu, biće predstavljeni različiti modaliteti egzistiranja Biblioteke, kao i transformacija od nastanka prvih čitaonica i “Čitališta”, te sve do osnivanja savremene javne biblioteke koja je danas Matična biblioteka za Pomoravski okrug.

U centralnom delu rada predstavimo pregalaštvo zavičajnih stvaralaca čiji je rad značajno uticao na kreiranje kulturnog miljea grada i na očuvanje kulturne istorije zavičaja. Dela viđenijih jagodinaca kao što su, Emilo Cvetić, Sreten Adžić, Djura Jakšić, Živko Jevtić, Svetozar Marković i mnogi drugi, sačinjavala su prvobitni fond Biblioteke i kao i sama Biblioteka, bila su predmet mnogobrojnih seoba. Danas, te knjige se nalaze u fizičkom prostoru Zavičajnog odeljenja kao i u Digitalnoj biblioteci Jagodina u okviru Kolekcije “Zavičajne knjige autori (izdanja do 1945)”. Akcenat će biti i na predstavljanju Biblioteke kroz razvoj digitalizacije i kreiranja digitalnih kolekcija u okviru Digitalne biblioteke Jagodina u cilju prezervacije najvrednije Zavičajne građe.

U završnici rada bavićemo se konceptom kreiranja i mapiranja kulturno- turističkih ruta u cilju promocije baštinskog turizma i socijalno-ekonomskog potencijala zajednice, koji Biblioteka planira da razvija u budućnosti. U eri sveprisutne globalizacije, kulturna raznolikost je sve traženija, a kulturni turizam u svetu sve više postaje trend. Ideja je proistekla iz prethodno realizovanog projekta u srednjovekovnim manastirima i crkvama na teritoriji Pomoravlja. Jednu od kulturnih ruta na tu temu, jagodinski bibliotekari su predstavili na IFLA Konferenciji u Roterdamu 2023.

Okupljanjem i umrežavanjem svih relevantnih subjekata u svojoj opštini, Biblioteka želi da postane centar za afirmaciju baštinskog turizma. U post-digitalnoj eri, realizacijom ovakvih i sličnih projekta, doprineće se humanizaciji društva u celini, interkulturalnosti i povezivanju ljudi različitih kultura, tradicija, religija, kao i održivoj zaštiti kulturne baštine i unapređenju turističkih potencijala zajednice.

Cilja ovog rada je prikaz vizije razvoja jagodinske biblioteke u post-digitalnom dobu, u smislu spajanja tradicionalne i inovativne uloge biblioteke, u najboljem smislu te reči, na čelu sa pasioniranim i susretljivim bibliotekarima koji su edukovani da koriste nove digitalne alate i tehnologije zarad dobrobiti zajednice.

**Ključne reči:** transformacija Biblioteke u Jagodini, zavičajne digitalne kolekcije, kulturne rute.

## ***Balancing Tradition and Innovation - Challenges for the Jagodina Public Library in the Post-digital Era***

**Abstract:** *In a world that is becoming more and more insecure every day and in which chaos reigns more and more often, the library is the brightest source of light and a place where every person, without exception, is welcome. The library is a place of meeting, learning and socializing, the safest "shelter" for every individual. The library is the heart of every local community, the keeper of local stories and heroes, the storytelling of the cultural narrative of the homeland, the keeper of cultural heritage and heritage that is passed on to future generations. The library is a place for the development of free-minded, democratic and critical thinking that inspires and gives hope for creating a better future.*

*In retrospect, a couple of decades ago, no one expected libraries to survive the Internet. With the emergence and accelerated development of digital technologies, the imperative for libraries to survive was in rapid adaptation and transformation. This is precisely the topic of this paper, a presentation of the transformation of the Library in Jagodina, from the very beginnings and emergence of librarianship to the development of a modern public library characterized by a proactive role in the community, through the innovative use of digital technologies.*

*The paper is structured threefold. In the first part, we will deal with the socio-historical context of events that decisively influenced the creation and development of librarianship in the municipality of Jagodina. In this light, the different modalities of the Library's existence will be presented, as well as the transformation from the creation of the first reading rooms and "Čitališta", until the founding of the modern public library, which today is the Parent Library for the Pomoravlje District.*

*In the central part of the paper, we will present a selection of native creators whose work significantly influenced the creation of the cultural milieu of the city and the preservation of the cultural history of the homeland. The works of well-known people related to Jagodina, such as Emilo Cvetić, Sreten Adžić, Djura Jakšić, Živko Jevtić, Svetozar Marković and many others, made up the original fond of the Library and, like the Library itself, were subject to numerous migrations. Today, those books are located in the physical space of the Heritage Department as well as in the Jagodina Digital Library within the Collection "Native Books by Authors (editions up to 1945)". The emphasis will also be on the presentation of the Library through the development of digitization and the creation of digital collections within the Digital Library of Jagodina in order to preserve the most valuable native material.*

*At the end of the paper, we will deal with the concept of creating and mapping cultural-tourist routes in order to promote heritage tourism and the social-economic potential of the community, which the Library plans to develop in the future. In the era of ubiquitous globalization, cultural diversity is increasingly in demand, and cultural tourism in the world is more and more becoming a trend. The idea stemmed from a previously realized project in medieval monasteries and churches in the territory of Pomoravlje. Jagodina librarians presented one of the cultural routes on that topic at the IFLA Conference in Rotterdam 2023.*

*By gathering and networking all relevant subjects in its municipality, the Library wants to become a center for the affirmation of heritage tourism. In the post-digital era, the implementation of such and similar projects will contribute to the humanization of society as a whole, interculturality and the connection of people of different cultures, traditions, religions, as well as the sustainable protection of cultural heritage and the improvement of the community's tourism potential.*

*The aim of this paper is to present the vision of the development of the Jagodina library in the post-digital era, in terms of combining the traditional and innovative role of the library, in the best sense of the*

*word, led by passionate and accommodating librarians who are educated to use new digital tools and technologies for the benefit of the community.*

**Keywords:** *transformation of the Library in Jagodina, Native digital collection, Cultural rout.*

## Uvod

Transformacija i prilagodjavanje novim trendovima i tehnologijama, ključ je uspešnog poslovanja u svim sferama života. Digitalna revolucija u eri 21. veka uslovlila je digitalizaciju i digitalnu transformaciju biblioteka i ostalih baštinskih institucija, kao imperativ opstanka i razvoja.

Transformacija jagodinske Biblioteke, započeta je zapravo još u vreme nastanka i razvoja Čitališta u Srbiji i traje još i danas, u postigitalnoj eri. Ključ uspeha razvoja je u balansiraju, između tradicije – očuvanja stvorenog i modernizacije – stvaranja novoga, koji su komplementarni procesi.

U svakoj fazi svog razvoja, Biblioteka u Jagodini je imala izrazito značajnu ulogu u kreiranju kulturno - prosvetnog i obrazovnog miljea zajednice.

U nastavku će biti razmotreni različiti modaliteti transformacije i razvoja Biblioteke u Jagodini, od nastanka do danas, kao i društveno-politički procesi koji su to determinisali.

## Društveno - istorijski kontekst razvoja bibliotekarstva u Jagodini od Čitališta do Javne biblioteke

Proces formiranja srpskog bibliotekarstva započeo je iz neposredne prakse formiranja i rada prvih čitališta (čitaonica). Sa pojavom Čitališta u Jagodini 1851. godine započinje era javno dostupnog informisanja i čitanja za sve građane, bez obzira na stalež i obrazovni nivo. Istorija razvoja srpskog bibliotekarstva bila je determinisana oslobodilačkim ratovima i turbulentnim događajima u procesu formiranja i nastajanja srpske države. Tokom 19. veka srpski narod je vodio brojne ustanke i borbe za oslobođenje koji su postepeno doveli do osamostaljivanja i potpunog oslobođenja 1912. godine. Konačno oslobođenje, imalo je značaj za jačanje nacionalne slobode, nacionalnog identiteta i kulture, teritorijalno proširenje i uspostavljanje državnih granica, koje su u suštini i do danas sačuvane.

Nakon oslobađanja od viševjekovnog turskog ropstva, obnova i formiranje nove srpske države, obuhvatila je prvenstveno rešavanje političkih i ekonomskih pitanja, dok su obrazovanje, kultura i prosvetovanje naroda bili marginalizovani. Prosveta i kultura bile su prepuštene privatnoj inicijativi, tako da su prve osnovne škole osnivali i izdržavali sami roditelji đaka koji su ih pohađali a prve zbirke knjiga i časopisa formirane su u okviru privatnih društava i čitališta. “Od osnivanja čitališta pa do njihovog gašenja razlikujemo nekoliko faza društvenog, političkog i kulturnog delovanja:

- idealizovanje nacionalnih i oslobodilačkih pokreta,
- otvaranje prema novim evropskim civilizacijskim modelima i
- širenje socijalističkih ideja pod uticajem Svetozara Markovića”<sup>210</sup>.

Sa promenom društvenog i političkog diskursa u Srbiji i nastajanjem novog društvenog sloja mlade građanske klase, krajem četrdesetih godina 19. veka, dolazi do formiranja čitališta u celoj Srbiji, po ugledu na ista koja su nastala u evropskim zemljama u okruženju. Čitalište u

---

<sup>1</sup> Mila Stefanović, Jagodinsko bibliotekarstvo (1851-2011), Jagodina, Narodna biblioteka “Radislav Nikčević“, 2011), str. 52.

Jagodini, predstavljalo je uslovno rečeno, prvu instituciju kulture u lokalnoj zajednici. U prvih deset koja su osnovana u Srbiji, pored Čitališta beogradskog i čitališta u Kragujevcu, Požarevcu, Smederevu, Negotinu, Šapcu, Čačku, Velikom Gradištu i Kruševcu, svrstava se i Čitalište u Jagodini.

### Čitališta u Jagodini

Prvi pisani zapis o postojanju Čitališta u Jagodini nalazimo u *Izveštaju o radu Društva srpske slovesnosti* 1851. godine, gde se Čitalište navodi kao korisnik Glasnika Društva<sup>211</sup>. Prve godine rada nakon osnivanja Čitališta, prošle su prilično nezapaženo i bez odjeka u javnosti. Čitališta između 1857. do 1874. postaje kulturno središte života grada i beleži rast svojih članova. Na to je uticao društveno - politički i ekonomski rast Jagodine koji je bio praćen promenama u strukturi i zanimanjima stanovništva. Nastaju novi slojevi društva, zanatlije, zemljoradnici, trgovci, graditelji i činovnici umesto dotadašnjih ustanika. Menja se slika društva i umesto većinom nepismenog stanovništva, malobrojnih škola i učitelja, povećava se broj novootvorenih škola u gradskim i u seoskim sredinama, vraćaju se srpska deca sa školovanja u inostranstvu i donose sa sobom stečena znanja, progresivne ideje o razvoju i nove navike. U nedostatku pristupačnih biblioteka za narod, Čitalište je u tom periodu bilo jedino dostupno mesto za sve građane gde je moglo da se dođe do novosti o zbivanjima u svetu, da se čitaju novine i knjige. Novine i časopisi su bili najzastupljeniji, dok su knjige bile malobrojne. Saradujući sa mnogim družinama, klubovima i nacionalnim institucijama poput Društva srpske slovesnosti, Ujedinjenom omladinom srpskom, Srpskom kraljevskom akademijom i Srpskom književnom zadrugom, Čitalište je širom otvorilo vrata novim naprednim idejama. Napredni, učeni i obrazovani ljudi uticali su na jačanje uloge i značaja čitališta u Jagodini, među kojima se izdvaja rad Đure Jakšića i Svetozara Markovića.

**Đura Jakšić** (Srpska Crnja, Banat, 1832 – Beograd, 1878)<sup>212</sup> je bio svestrani umetnik i rodoljub, pesnik, pripovedač, dramski pisac, slikar, boem. Svrstava se u red najvećih srpskih pesnika i slikara iz doba romantizma. Gimnaziju je završio u Segedinu, a slikarstvo studirao u Temišvaru, Pešti, Beču i Minhenu. U Srbiju se vratio 1857. godine gde ostaje sve do svoje smrti. Živeo je i radio u Jagodini do 1871. godine, a njegov dolazak u grad se poklopio sa otvaranjem gimnazijske realke 1869<sup>213</sup>. godine, gde je odlukom Ministarstva postavljen za učitelja crtanja i krasnopisa. Bio je aktivan član Čitališta, učestvovao je u svim aktivnostima ove ustanove, projektujući svoje ideje i slobodoumne stavove. Podržavao je slobodu izražavanja mišljenja kroz okupljanja i besede. Bio je veoma obrazovan i temperamentan čovek čiji se stvaralački rad često odvijao u boemskim ambijentima, veoma omiljen i cenjen od narodu, a s druge strane omražen od vlasti kojoj se često rugao kroz satiru. Tome u prilog govori u svojoj knjizi i Mila Stefanović, ističući koliko je njegov rad u Čitalištu bio praćen od strane naroda i navodeći da je “beseda koju je organizovao jagodinski Omladinski odbor postradaloj braći Bokeljima u proleće 1870. na kojoj je recitovana pesma *Straža* i pročitani govori Đure Jakšića, bila izuzetno posećena, pored Jagodinaca, prisustvovali su i gosti iz Čuprije i Paraćina”<sup>214</sup>.

<sup>2</sup> Desanka Stamatović, Čitalište u Srbiji u XIX veku, (Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1984), str. 173.

<sup>3</sup> Biografija.org, Đura Jakšić, pristupljeno 20.08.2025, <https://www.biografija.org/knjizevnost/djura-jaksic/>,

<sup>4</sup> Jabooka.org, Jagodinska gimnazija, pristupljeno 20.08.2025, <https://jabooka.org.rs/2012/04/06/jagodinska-gimnazija/>

<sup>5</sup> Mila Stefanović, Jagodinsko bibliotekarstvo (1851-2011), (Jagodina: Narodna biblioteka “Radislav Nikčević“, 2011), str. 61.

**Svetozar Marković** (Zaječar, 1846 – Trst, 1875)<sup>215</sup>, bio je političar, književnik, publicista, osnivač Socijalističkog pokreta u Srbiji, prvi teoretičar realizma u srpskoj književnosti. Izdavao je *Radenik*, prvi socijalistički list u Srbiji i na Balkanu. Sasvim je izvesno, te i u praksi dokazano, da politička i kulturna mapa Srbije, kao i Jagodine, danas ne bi izgledala isto da nije bilo Svetozara Markovića, tvorca socijalističkog realizma i zagovornika federacije zasnovane na temeljima narodne samouprave. Deo svog ranog detinjstva Svetozar Marković je proveo u Jagodini gde je i završio deo osnovne škole dok je gimnaziju pohađao u Kragujevcu i Beogradu. U Beogradu je započeo studije tehnike 1863. koje je potom nastavio u Petrogradu kao stipendista srpske Vlade. U Petrogradu je bio uključen u rad ruskih *revolucionarnih kružoka*, a nakon napuštanja Rusije studirao je na Politehničkom fakultetu u Cirihu, u Švajcarskoj, gde je proučavao naučni socijalizam. Ubrzo, pošto je ostao bez stipendije zbog žestoke kritike tadašnje vlasti, a nakon povratka u Srbiju, počinje da izdaje u Beogradu prvi socijalistički list u Srbiji i na Balkanu *Radenik* (1871-1872), a nakon toga je 1873. godine u Kragujevcu pokrenuo i izdavao list *Javnost*<sup>216</sup>. Svetozar Marković je bio zagovornik ideje demokratskog federalizma, gde „država samo treba služiti koordiniranju aktivnosti opština i malih zajednica organizovanih po principu zadruga“. Upravo zahvaljujući takvim revolucionarnim idejama koje su podrazumevale samoupravu naroda, socijalnu ravnopravnost i udruživanje u okviru kooperativnih udruženja, Svetozar Marković je izvršio veliki uticaj na rad čitališta u celini u Srbiji, kao i u Jagodini. Značajnu ulogu imao je u podizanju svesti naroda, širenju slobodoumnih ideja, demokratizaciji knjige i čitanja, mesta i značaja Čitališta u prosvetivanju naroda. Jugoslovenski komunisti u 20. veku su Svetozara Markovića smatrali jednim od svojih preteča. Počast su mu odali 1946<sup>217</sup>. godine kada su ime grada Jagodina preimenovali u *Svetozarevo*.

Đura Jakšić i Svetozar Marković, imali su veliki broj pristalica, istomišljenika, a potom i čitalaca u okviru jagodinskog Čitališta. Delatnost i stvaralaštvo pomenutih zavičajnih stvaralaca, njihova popularnost kod naroda, presudno su uticali da se u Jagodini u to vreme formira više družina i društava (zanatska, učiteljska, radnička...). Društva su u okviru svojih programa imala i čitaonice gde su se ljudi okupljali radi razmena informacija, čitanja novina i knjiga, kao i pohađanja raznih kurseva za usavršavanje, predavanja, održavanja pozorišnih predstava, beseda sa igrankama i balovima i slično.

Usled promene društvenih okolnosti, odnosno povećanja broja čitaonica kao što su nacionalna, školske i specijalne, gde knjige i novine postaju javnosti dostupnije, zbog ekspanzije i razvoja štamparstva, hiperprodukcije štampanih knjiga i novina, čitališta počinju da se smanjuju i odumiru poslednjih decenija 19. veka. Čitalište jagodinsko zvanično je ugašeno januara 1874.<sup>218</sup> godine.

Bez obzira na uspone i padove u svom radu, gašenja i obnavljanja uz materijalnu pomoć udruženih građana i veliki entuzijizam učenih pojedinaca, Čitalište u Jagodini je ispunilo svoju funkciju u podizanju svesti kod naroda o vrednosti čitanja i obrazovanja, trasirajući put budućim javnim bibliotekama.

---

<sup>6</sup> Biografija.org, Politika, Svetozar Marković, pristupljeno 20.08.2025, <https://www.biografija.org/politika/svetozar-markovic/>

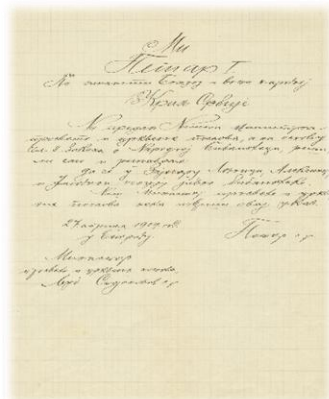
<sup>7</sup> Isto.

<sup>8</sup> Wikipedia, Jagodina, Preuzeto 20.08.2025, <https://sh.wikipedia.org/wiki/Jagodina>

<sup>9</sup> Wikipedia, Čitalište jagodinsko, Preuzeto 20.08.2025, [https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%A7%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B5\\_%D1%98%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE](https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%A7%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B5_%D1%98%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE)

## Javna biblioteka u Jagodini

Narodna biblioteka Radislav Nikčević u Jagodini osnovana je kao javna biblioteka 27. aprila 1909. godine, osnivačkim aktom - Ukazom kralja Petra I Karađorđevića .



Slika 1: Ukaz o osnivanju biblioteka u unutrašnjosti, 1909.



Slika 2: Kralj Petar I, Beograd, 1911.

Od svog osnivanja do početka I svetskog rata, Javna biblioteka bila je smeštena u zgradi jagodinske četvororazredne Gimnazije. Profesor latinskog jezika u Gimnaziji, Jovan Čolić, radio je ujedno i kao jedini bibliotekar baveći se svim bibliotečkim poslovima (prikupljanjem knjiga, obradom, formiranjem fonda i pozajmicom). Na pomolu I svetskog rata, 1914. godine dolazi do izmeštanja profesora Čolića iz Gimnazije u Jagodini na službu u Gimnaziju u Zaječaru<sup>219</sup> kada je biblioteka ujedno ostala i bez bibliotekara. Tokom svog kratkog postojanja, jagodinska Javna biblioteka nije uspela da uspostavi redovno finansiranje, kontinuiranu nabavku knjiga kao ni da osposobi stručni kadar za taj posao. Iz malobrojno dostupnih izvora koji postoje o radu biblioteke iz toga doba, da se zaključiti da je država Srbija više deklarativno bila zainteresovana za prosvetavanje naroda dok je podrška u praksi izostajala. Tokom izbijanja i trajanja I svetskog rata, Javna biblioteka u Jagodini je prestala sa radom.

## Građanska čitaonica, formirana od Kulturne lige, 1910<sup>220</sup>

Paralelno sa formiranjem *Javne biblioteke u Jagodini* koja je bila državna ustanova, dolazi i do formiranja *Građanske čitaonice* na privatnu inicijativu od strane *Kulturne lige*, krajem decembra 1910. godine. Osnivanje *Građanske čitaonice* je samo logičan nastavak delovanja *Društva Kulturne lige* koje je prethodno bilo vrlo aktivno u Moravičkom okrugu, organizujući i održavajući predavanja. Čitaonica je primala novine i časopise, ali nije poznat podatak o broju knjiga koje je imala u fondu. Cilj *Kulturne lige* je bio da se okupe svi prosvetljeni ljudi u tadašnjoj Srbiji sa zadatkom da se radi na ekonomskom, kulturnom i moralnom jačanju naroda. Članovi Čitaonice predstavljali su intelektualnu i privrednu elitu Jagodine u tom periodu. Kulturna liga je organizovala predavanja koja su držali poznati profesori i eminentni stručnjaci iz različitih oblasti. Liga je pomagala u organizovanju sakupljanja knjiga, poklanjajući ih Čitaonici i seoskim knjižnicama.

## Narodna knjižnica i čitaonica u Jagodini, 1923 -1941. formirana od Udruženja Mladih Umnih Radnika (UMUR)

<sup>10</sup> Isto, str.100.

<sup>11</sup> Isto, str.103.

U Jagodini je 1923<sup>221</sup>. godine formirano *Udruženje Mladih Umnih Radnika (UMUR)* sastavljeno od grupe mladih intelektualaca i činovnika. Udruženje je pored *Narodne knjižnice sa čitaonicom* osnovalo i *Narodni univerzitet* kao i *Diletantsko pozorište, hor i orkestar*. Fond knjižnice je tada bio smešten u zgradi *Prvostepenog suda* u Jagodini. Rad knjižnice temeljio se na *Pravilima*, sazivale su se redovne skupštine, raspravljalo se o tekućim pitanjima, birali su se ljudi za funkcije. Na osnovu *Zapisnika sa V sednice Upravnog odbora*<sup>222</sup>, kada je izvršena primopredaja dužnosti blagajnika *Narodne knjižnice i čitaonice*, na dan 29. 9. 1939. godine, saznajemo da je *Narodna knjižnica* vodila glavnu knjigu članova za 1938/39. godinu i da je imala članske listove. Na osnovu toga saznajemo da su članovi bili, viđeniji ljudi varoši Jagodine: intelektualci, profesori, učitelji, veroučitelji, sudije, direktori, činovnici, trgovci, zanatlije, studenti prava, učenici (ženski i muški). Na skupštini UMUR-a održanoj 1938. godine, za bibliotekara je izabran Radislav Nikčević, tada student prava i istaknuti socijalista, a kasnije narodni heroj po kome danas nosi ime Biblioteka u Jagodini. Narodna knjižnica je radila pod okriljem UMUR-a do izbivanja II svetskog rata, kada prestaje sa radom. Fond od 4.500 knjiga ove biblioteke, tokom rata je čuvao u svojoj kući tadašnji predsednik UMUR-a, Boško Spasojević<sup>223</sup>.

### **Razvoj Biblioteke u Jagodini posle II svetskog rata**

Nakon završetka II svetskog rata, Biblioteka u Jagodini je egzistirala pod različitim imenima, u zavisnosti od ustanova i organizacija koje su je osnivale i u okviru kojih je delovala, te upravo ti različiti modaliteti najbolje ilustruju promene i transformacije kroz koje je prolazila do današnjih dana.

#### **- Omladinska biblioteka od 1944. do 1947. godine**

Preostalu strukturu fonda Narodne knjižnice od 3.000 knjiga<sup>224</sup>, nakon rata je preuzela Omladinska biblioteka koja je vršila ulogu Javne biblioteke i koja će sve do 1946. godine biti smeštena u zgradi Sokolskog doma, gde se danas nalazi Zavičajni muzej Jagodine. Zgrada Sokolskog doma sagrađena je 1935<sup>225</sup>. godine po projektu čuvenog srpskog arhitekta Momira Korunovića, začetnika srpsko - vizantijskog stila, jedinog originalnog stila u arhitekturi na Balkanu.

#### **- Biblioteka Sreskog sindikalnog veća, 1947.**

Bibliotečka delatnost nakon Omladinske biblioteke prelazi u nadležnost Biblioteke koja je osnovana 1947. pod okriljem Sreskog sindikalnog veća<sup>226</sup>. Biblioteka je tada bila smeštena u zgradi *Trgovačkog doma*, današnjeg *Narodnog univerziteta*, koja je takođe arhitektonsko

---

<sup>12</sup> *Isto*, str.126.

<sup>13</sup> Zavičajni muzej u Jagodini čuva u arhivi original *Zapisnika sa V sednice Upravnog odbora*.

<sup>14</sup> Tomislav Petrović, *Između dva rata* // Koreni VII, 2010. – Str. 91-94.

<sup>15</sup> *Isto*.

<sup>16</sup> bezlimitaff.com, Arhitektonsko nasleđe Momira Korunovića u zavičaju, preuzeto 22.08.2025.

<https://bezlimitaff.com/archives/514>

<sup>17</sup> Mila Stefanović, *Jagodinsko bibliotekarstvo (1851-2011)*, (Jagodina: Narodna biblioteka “Radislav Nikčević“, 2011), str. 149-150.

ostvarenje arhitekta Momira Korunovića, sagrađeno 1932. godine. Biblioteka je bila smeštena u dve prostorije, imala je 100 članova i raspolagala fondom od 340 knjiga. Iste godine, jula 1947. nakon nacionalizacije porodične kuće Taušanovića, deo tog prostora od 162m<sup>2</sup>, ustupljen je na korišćenje Biblioteci. U periodu od 1951. do 1953. godine Biblioteka nije radila.

- Narodna biblioteka u Svetozarevu, 1956. godine

Biblioteka se prvi put pominje kao Narodna biblioteka u Svetozarevu 1956.<sup>227</sup> godine a osnivač je bila opština Svetozarevo. Od tada nadalje, Biblioteka uspostavlja kontinuitet u svom radu, uvodi propisano radno vreme, obezbeđuje redovno finansiranje i stalni stručni kadar koji se usavršava i vremenom povećava. Bibliotekari Biblioteke u Svetozarevu tada obilaze seoske knjižnice i pomažu u preporodu istih u svom srezu kao i u preduzećima i radnim organizacijama. Nova socijalistička vlast želela je novom kulturnom politikom da postigne efekat masovnog opismenjavanja i prosvetavanja naroda. Društveno upravljanje jača ulogu radničke klase u upravnim telima biblioteke. Osnivaju se *Saveti* kao organi uprave koji pomažu Biblioteci u umrežavanju sa drugim institucijama kulture i jačanju njene kulturno prosvetne misije. Organizju se izložbe knjiga i štampe povodom značajnih jubileja (uglavnom sa političkom konotacijom i u cilju glorifikacije dostignuća komunističke partije), osniva se Klub ljubitelja knjige i Dečje popodne. U Ukviru Biblioteke 1960 godine, osniva se i *Galerija samoukih likovnih umetnika*.

- Narodna biblioteka, 1961. godine

*Narodni odbor opštine Svetozarevo* aprila 1961. godine, posebnim *Rešenjem* osniva *Narodnu biblioteku* u Svetozarevu sa statusom opštinske matične biblioteke, na osnovu Zakona o bibliotekama NR Srbije iz 1960.<sup>228</sup> godine. Od donošenja novog Zakona o bibliotekama NR Srbije 1960. godine i usaglašavanja sa novom nacionalnom i internacionalnom legislativom, bibliotečka struka se podiže na viši nivo i usmerava na razvoj sa savremenim konceptom. U prvom posleratnom priručniku o bibliotekama iz 1962. godine, pominje se i Narodna biblioteka u Svetozarevu sa fondom od 12.596 svezaka.

- Narodna biblioteka Radislav Nikčević u Jagodini, 1973. godine

Radislav Nikčević (1917. Stubica kod Nikšića – 1941. Miloševo kod Jagodine)<sup>229</sup>, bio je učesnik NOB-a i narodni heroj Jugoslavije. *Narodna biblioteka Radislav Nikčević* dobila je ime po narodnom heroju 1973. godine na osnovu *Odluke Zbora radnih ljudi*. Tokom 1979. godine, Biblioteka postaje članica *Zajednice matičnih biblioteka*. Cilj udruživanja je bio umrežavanje i osavremenjavanje razvoja bibliotečke delatnosti u Regionu.

- Matična biblioteka za Pomoravski okrug, 1994. godine

Na osnovu *Zakona o bibliotečkoj delatnosti* iz 1994. godine i Rešenja Ministra kulture RS, Narodna biblioteka u Jagodini je imenovana 1994. godine za Matičnu biblioteku Pomoravskog

---

<sup>18</sup> Isto.

<sup>19</sup> Isto, 153-155.

<sup>20</sup> Wikipedia.org, Radislav Nikčević, [https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2\\_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B](https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B)

okruža sa ciljem da vrši matičnu funkciju na teritoriji opština: Despotovac, Jagodina, Paraćin, Rekovac, Svilajnac i Ćuprija<sup>230</sup>.

### **Razvoj Digitalne biblioteke Jagodina - Kolekcija *Zavičajne knjige autori* (izdanja do 1945)**

Razvojem digitalizacije započinje nova era, razvoj Biblioteke kao digitalnog medija. Istovremeno sa razvojem digitalizacije Biblioteka razvija i svoj veb identitet. Biblioteka kreira samostalni veb sajt i otvara stranice na socijalnim mrežama u cilju virtuelne prezentacije poslovanja, uvećanja publike i jednostavnijeg korisničkog pristupa bibliotečkim fondovima i sadržajima.

Narodna biblioteka u Jagodini je bila među prvim bibliotekama u Srbiji koje su počele da razvijaju proces digitalizacije. Tokom 2008. i 2009<sup>231</sup>. godine, Biblioteka je u okviru Zavičajnog odeljenja počela da realizuje projekat koje je finansijski podržalo *Ministarstvo kulture RS*. Cilj projekta je bio razvoj procesa digitalizacije i digitalne biblioteke uz pomoć open source alata, kao i rekonstrukcija Zavičajnog odeljenja. Kreiran je softver za digitalizaciju i razvijen je originalni program za pregled i obradu digitalizovane građe. Prva digitalizovana zbirka Zavičajnog odeljenja Jagodinske biblioteke bila je objavljena u okviru *Digitalne Narodne biblioteke Srbije* (Biblioteka u to vreme još uvek nije imala svoj samostalni sajt). Aktuelna verzija *Digitalne biblioteke Jagodina*<sup>232</sup> objavljena je na zvaničnom sajtu Biblioteke Jagodina 2011. godine.

Digitalizacija je započeta i sprovodi se i danas prema *Pravilniku* koje je propisalo *Ministrastvo kulture i informisanja RS*<sup>233</sup>. Izbor građe za digitalizaciju zavisio je od vrednosti knjiga i stepena njihove ugroženosti, a potom i potreba korisnika. Vredna i zaštićena građa na taj način je postala lako dostupna korisnicima u digitalnom formatu, bez potrebe fizičkog pristupa Biblioteci. U bazi *Digitalne biblioteke* koja se nalazi na sajtu *Narodne biblioteke u Jagodini*, nalaze se sledeće kolekcije:

- knjige o zavičaju (45),
- knjige zavičajnih autora (30),
- stare knjige štampane do Vukove reforme 1868. godine (8),
- kolekcija retkih knjiga štampanih tokom Balkanskih, Prvog i Drugog svetskog rata (85),
- kolekcije novina, časopisa, fotodokumenata, plakata i dokumentacionog materijala, kartografske građe,
- izdanja NBJA, i
- izložbe koje su priređivane u Biblioteci.

Tema ovog rada, između ostalog su i dela zavičajnih autora koja se nalaze u Digitalnoj kolekciji - *Zavičajne knjige autori (izdanja do 1945)*.

---

<sup>21</sup> Rešenje o određivanju Narodne biblioteke u Jagodini za obavljanje matične funkcije (Službeni glasnik RS – br. 46/1994).

<sup>22</sup> *Izveštaj o radu Narodne biblioteke u Jagodini za 2009. godinu.*

<sup>23</sup> Jabooka.org, Katalog, Digitalna Narodna biblioteka u Jagodini, preuzeto 23.08.2025.

<https://jabooka.org.rs/katalog/>

<sup>24</sup> *Pravilnik o bližim uslovima za digitalizaciju kulturnog nasleđa* (Službeni glasnik RS – broj 76/2018 od 12.10.2018.)

Knjige zavičajnih autora štampane do 1945. godine, predstavljaju vrednu kolekciju *Digitalne biblioteke* koja sadrži literaturu iz različitih oblasti. Zastupljena je historiografija, poezija, psihologija, logopedija, a u najvećoj meri preovlađuje pedagoška literatura.

Autori većeg dela ovih publikacija vezani su za Mušku učiteljsku školu u Jagodini<sup>234</sup> koja je osnovana 1898. godine i važila je za rasadnik učiteljstva u tadašnjoj Kraljevini Srbiji. Njeni upravitelji, Sreten Adžić, kasnije dr Dragoljub Petrović i profesori, Emilo Cvetić, Vojislav Mladenović i dr., od kojih je većina školovana na prestižnim univerzitetima u Evropi, usadivali su svojim učenicima duh prosvetiteljstva i naprednih načela, poput očiglednosti u svemu što se predstavlja deci, otkrivajući im načine razumevanja tanane dečje duše. Pedagoška literatura koju objavljuju profesori jagodinske *Učiteljske škole* u periodu kada se razvijaju srpska pedagogija, didaktika i metodika, odgovara na pojedina pitanja iz vaspitno - obrazovnog procesa i daje osnovu budućim istraživačima ovih oblasti.<sup>235</sup>

U kolekciji knjiga zavičajnih autora između ostalog nalaze se sledeće publikacije: dela *Iz istorije stare Jagodine* (1905) i *Spomenici Jagodine I* (1910) Emila Cvetića<sup>236</sup> - prvi istraživački radovi o prošlosti grada, zasnovani na istorijskoj građi i sećanjima starih Jagodinaca. U cilju popularisanja vaspitnih principa i u želji da se približi najširoj publici koja ne voli apstraktnu nauku, Sreten Adžić<sup>237</sup> objavljuje pedagoške pripovetke *Vaspitačeve zabeleške* (1909), poučnu pedagošku čitanku. Autor je originalne knjige *Poljska učionica* (1924) u kojoj na praktičan način objašnjava stvaranje zelenih učionica na svežem vazduhu u jednoj balkanskoj palanci u ukrašnom vrtu Muške učiteljske škole u Jagodini, kada ih nisu imali ni najveći gradovi Zapadne Evrope. Važnost ručnog rada u vaspitanju mladih, Sreten Adžić iznosi u delu *Ručni rad u muškoj školi* (1886), a rasprava o nacionalnom vaspitanju omladine u školi, *Srpska nacionalna škola* (1891), vrlo lepo ilustruje Adžićevo napredno shvatanje nacionalizma.

U kolekciji se nalazi i dečja knjiga *Tatine priče maloj Jelkici* (1931) koju je Adžić preveo sa esperanta. Iz pedagoške literature izdvajamo i raspravu *Čovek i etički principi* (1908), Dragoljuba Petrovića,<sup>238</sup> profesora i upravitelja Muške učiteljske škole, u kojoj objašnjava nerazdvojnu zavisnost između etike, psihologije i pedagogije i vrednost etičkih principa za svakog obrazovanog čoveka. Na osnovu odluke ministra prosvete odobrena je za knjižnice srednjih, građanskih i narodnih škola sveska *Problem duševnog života* (1933), Vojislava Mladenovića<sup>239</sup>,

---

<sup>25</sup> Kraljevska muška učiteljska škola u Jagodini osnovana je 1898. godine. Ubrzo po osnivanju stekla je status najbolje uređene internatske ustanove i jedne od najboljih učiteljskih škola tadašnje Srbije. Bila je čuvena po svom školskom parku i poljskim učionicama koje je uređio tadašnji upravitelj Sreten Adžić.

<sup>26</sup> Ilijana Čutura i Violeta Jovanović, *Na livadici večnosti :Od Učiteljske škole do Fakulteta pedagoških nauka u Jagodini (1898-2018)* (Jagodina : Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, 2018), str. 35.

<sup>27</sup> Emilo Cvetić (1876-1930), profesor, pisac udžbenika. Od 1903. godine radio je kao profesor Učiteljske škole u Jagodini, gde ostaje sve do Prvog svetskog rata. U tom periodu stvara značajna dela za historiografiju Jagodine. Značajan je njegov rad na polju razvoja nastave geografije u osnovnim i srednjim školama.

<sup>28</sup> Sreten M. Adžić (1856-1933), profesor, studirao na poznatom Pedagogijumu Univerziteta u Beču. Upravitelj Muške učiteljske škole u Jagodini u periodu od 1898. do 1920. godine. Pristalica pokreta radne škole (ručnog rada). Autor je značajnih pedagoških radova.

<sup>29</sup> Dr Dragoljub Petrović (1888-1936), profesor, prevodilac. Od 1925. godine postavljen je za upravitelja Muške učiteljske škole u Jagodini. Bio je referent Glavnog prosvetnog saveta. Odlikovan je akademskom palmom na predlog francuskog Ministarstva prosvete, Ordenom Svetog Save V i IV reda, kao i Zahvalnicom Crvenog krsta Jugoslavije.

<sup>30</sup> Dr Vojislav R. Mladenović (1884-1964), učitelj, profesor. Pitomac prvog kola Muške učiteljske škole u Jagodini. Studirao je pedagogiju u Cirihu, a doktorsku tezu odbranio je u Lajpcigu. Kratko vreme radio je kao učitelj, potom kao profesor Učiteljske škole u Jagodini. Pisac je više dela i studija iz oblasti pedagogije, brojnih članaka, bavio se prevodjenjem dela nemačkih pedagoga.

jednog od najistaknutijih pedagoga svoga doba, bivšeg đaka i profesora Učiteljske škole u Jagodini. Zbirka pesama *Postojanja* (1939) i *Pripovetke* (1938) dela su poznatog zavičajnog književnika Živka Jevtića<sup>240</sup> čije je dve pesme Sima Pandurović uvrstio u *Antologiju novije lirike* (1926). U znak sećanja na Živka Jevtića, seoska biblioteka u Bagrdanu dodala je svom nazivu njegovo ime.

Iz oblasti defektologije izdvajamo knjige *Kritično doba mladosti* i *Tepanje* (1932), Miodraga V. Matića<sup>241</sup> bivšeg đaka Učiteljske škole u Jagodini, upravnika Doma gluvonemih u Jagodini i profesora čija je uža specijalnost bila logopedija.

Oblast pozorišta predstavljaju knjige *Pozorište kod Srba* (1939) i *Sto jedna strana* (1924) Svetislava Šumarevića,<sup>242</sup> teatrologa i zavičajnog autora. Knjiga *Deoba nauke o pravu* (1904), ubraja se u jedno od značajnijih dela Vojislava V. Rašića,<sup>243</sup> pravnika i istaknutog sokolskog vođe. *Celokupna dela Svetozara Markovića*<sup>244</sup> (1892) političara i književnika, osnivača socijalističkog pokreta u Srbiji i člana jagodinskog Čitališta, koje su u to vreme činili istaknuti građani Jagodine, predstavljaju pravo bogatstvo kolekcije knjiga zavičajnih autora.

Ovi najznačajniji zavičajni stvaraoci, kao i drugi manje poznati pregaoci koje nismo pomenuli zbog omeđenosti rada, stvarali su krajem XIX i u prvoj polovini XX veka. Njihova dela, aktuelna po tematici i sadržini i danas, dragocen su izvor istraživačima u oblasti istorije, pedagogije i školstva, kao i zavičajne istorije grada Jagodine. Sa ponosom smo ih predstavili široj javnosti u okviru *Digitalne biblioteke*, čineći ih dostupnim za čitanje i proučavanje.

## Biblioteka u Postdigitalnoj eri – kulturne rute

Danas, kada više ne postoje granice između fizičkog, biološkog i digitalnog i kada je digitalna tehnologija duboko integrisana u svakodnevni posao kao nešto podrazumevajuće i normalno, fokus je sve više na međuljudskim odnosima, iskustvima, ineterkulturalnosti, intelektualnoj kreativnosti i interakcijama među ljudima kroz kombinovanje medija. Upravo na tom polju Biblioteka u Jagodini vidi mogućnosti svog budućeg razvoja i progressa.

Biblioteka u Jagodini ima decenijsko iskustvo u kreiranju digitalno – inkluzivnih projekata u skladu sa potrebama stanovnika zajednice sa ciljem unapređenja različitih aspekata njihovog života. Poslednji realizovani projekat Biblioteke iz tog domena je projekat *Oživljavanje prošlosti za budućnost - rukopisne i stare štampane knjige na teritoriji Pomoravskog okruga*. Cilj projekta

---

<sup>31</sup> Živko Jevtić (1888-1980), srpski pesnik, književnik. Rođen je u selu Bagrdan kod Jagodine. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu na grupi za jugoslovensku književnost 1922. godine. Stvarao je između dva svetska rata. U Parizu, na univerzitetu na Sorboni, upoznao se sa najnovijim književnim strujama. Objavljivao je zbirke pesama, tekstove, pozorišne prikaze i priloge poeziji. Pokrenuo je nekoliko književnih časopisa.

<sup>32</sup> Miodrag V. Matić (1895-), učitelj, profesor. Bivši đak Učiteljske škole u Jagodini. U Pragu je završio specijalizaciju za nastavnika za decu sa smetnjama u razvoju. Radio je u Zavodu za slepu i gluvonemu decu u Zemunu, kasnije postaje profesor na defektološkom odseku Više pedagoške škole u Beogradu i prvi direktor Više defektološke škole u Beogradu. Nosilac je ordena Svetog Save V reda za kulturno prosvetni rad između dva rata.

<sup>33</sup> Svetislav Šumarević (1889- ), novinar i književnik. Pored novela i romana, iz istorije štampe kod Srba objavio je studiju *Štampa kod Srba do 1839*.

<sup>34</sup> Vojislav V. Rašić (1869-1943), pedagog, diplomata i sokolski vođa. Pravni fakultet završio je u Beogradu 1892. godine. Školovanje je nastavio na pariskoj Sorboni, gde je branio doktorsku disertaciju. Učestvovao je u Balkanskom i Prvom svetskom ratu kao rezervni oficir. Po povratku iz ratova radio je Ministarstvu inostranih poslova. Njegov najveći nacionalni doprinos bio je u razvoju *Sokolskog pokreta* u Kraljevini Srbiji.

<sup>35</sup> Svetozar Marković (1846-1875), političar i književnik. Smatra se osnivačem socijalističkog pokreta u Srbiji. Bio je pokretač prvog socijalističkog lista na Balkanu-*Radenik*. Prvi teoretičar realizma u srpskoj književnosti.

je bio pronalaženje, kategorizaciju, digitalizaciju i zaštitu rukopisne i stare štampane knjige koje se nalaze u manastirima, crkvama, ustanovama kulture i privatnim zbirkama u Pomoravskom okrugu. Projektni rezultati su poslužili za kreiranje kulturne rute koja obuhvata četiri manastira, dve crkve i dve ustanove kulture kao baštinske institucije koje se bave zaštitom stare knjižne građe. Rad nao ovu temu pod naslovom *Unapređenje kulturnog nasleđa – Narodna biblioteka u Jagodini kao turistički potencijal zajednice (Enhancing Cultural heritage - Public Library in Jagodina as Tourism Potential of the Local Community*<sup>245</sup>), prvi put je promovisan i predstavljen javnosti na Poster sekciji<sup>246</sup> u okviru IFLA Konferencije u Roterdamu (Holandija).

## Zaključak

Planovi za budućnost su da Biblioteka postane kreativni lider u zajednici u stvaranju i promociji kulturnih ruta manastira i crkava u Pomoravlju kroz digitalizaciju, edukaciju i umrežavanje sa lokalnom upravom, baštinskim institucijama i turističkim sektorom.

Cilj je očuvanje i promocija najvrednije srednjevekovne kulturne baštine Pomoravlja i unapređenje turističkog potencijala Jagodine i šireg regiona. Realizacijom ovakvih i sličnih projekata koji će uključivati interaktivne uređaje i mape integrisane sa mobilnim aplikacijama za turiste (sa detaljnim informacijama o kulturno - istorijskim dobrima i njihovim sadržajima), Biblioteka će inovirati dijapazon svog delovanja zarad dobrobiti zajednice i društva u celini.

## Literatura

1. Crnković, Marija. *Znamenite ličnosti stare Jagodine*. Jagodina: Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“, 2015.
2. Čutura, Ilijana i Violeta Jovanović. *Na livadici večnosti : Od Učiteljske škole do Fakulteta pedagoških nauka u Jagodini (1898-2018)*. Jagodina : Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, 2018.
3. Đorđević Jovan, Živoljub Lazarević i Milan Nedeljković. *Vek obrazovanja učitelja u Jagodini : (1898-1998)*. Jagodina: Učiteljski fakultet; Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998.
4. Stamatović, Desanka. *Čitalište u Srbiji u XIX veku*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1984.
5. Stefanović, Mila. *Jagodinsko bibliotekarstvo (1851-2011)*. Jagodina: Narodna biblioteka “Radislav Nikčević“, 2011.
6. Muška učiteljska škola u Jagodini. *Izveštaj za školsku 1933-1034. godinu*. Jagodina : Muška učiteljska škola u Jagodini, 1934.
7. Narodna biblioteka u Jagodini. *Izveštaj o radu Narodne biblioteke u Jagodini za 2009*. Jagodina: Narodna biblioteka u Jagodini, 2009.
8. Rešenje o određivanju Narodne biblioteke u Jagodini za obavljanje matične funkcije. *Službeni glasnik RS*, 1994.
9. <https://www.biografija.org/politika/svetozar-markovic/> (preuzeto 20.08.2025).
10. <https://sh.wikipedia.org/wiki/Jagodina> (preuzeto 20.08.2025).

---

<sup>36</sup> Suzana Tanasijević and Nada Dimitrijević, „Enhancing Cultural heritage - Public Library in Jagodina as Tourism Potential of the Local Community” (poster presented at the 88th IFLA World Library and Information Congress (WLIC), 2023 Rotterdam; Poster Sessions), IFLA Repository (24. Oct. 2023), приступљено 25. 08. 2025, <https://repository.ia.org/handle/123456789/>

<sup>37</sup> Poster je dostupan <https://repository.ia.org/bitstream/123456789/3020/1/138-tanasijevicposter-en.pdf>.  
приступљено 25. 08. 2025,

11. <https://jabooka.org.rs/product-category/zavicajni-autori-izdanja-do-1945/> (preuzeto 21.8. 2025).
12. <https://bezlimitaff.com/archives/514> (preuzeto 22.08.2025).
13. <https://repository.ia.org/handle/123456789/> (preuzeto 25. 08. 2025).
14. <https://repository.ia.org/bitstream/123456789/3020/1/138-tanasijevicposter-en.pdf>. (preuzeto 25. 08. 2025).

### **Kratke biografije**

**Marija Crnković** završila je Učiteljski fakultet u Jagodini 2001. godine. Radila je kao vaspitač u Školi za decu oštećenog sluha i govora „11. maj“ u Jagodini (2001-2002). Od 2002. radi u Narodnoj biblioteci „Radislav Nikčević“ u Jagodini na Odeljenju za rad sa odraslim čitaocima (2002-2007), zatim u Zavičajnom odeljenju sa Fondom stare i retke knjige (2007-2018), a od 2022. radi u Matičnom odeljenju Biblioteke. Položila stručni ispit i stekla zvanje bibliotekara 2003. Licencu COBISS za obradu knjiga stekla je 2005. a licencu COBISS3/Katalogizacija-napredni kurs 2017. godine. Zvanje viši diplomirani bibliotekar dobila je 2019. Objavila je više stručnih publikacija i radova.

**Suzana Tanasijević** diplomirala je na Fakultetu Političkih nauka u Beogradu 1988. godine. Bila zaposlena u sopstvenoj firmi od 1991. do 2000. godine. U Narodnoj biblioteci u Jagodini radi od 2000. godine do danas. Zvanje višeg diplomiranog bibliotekara stekla je 2017. godine, a 2022. godine i zvanje diplomiranog bibliotekara savetnika. Autor je i koordinator najznačajnijih razvojnih bibliotečkih projekata, među kojima su najuspešniji AgroLib-Ja i Biblioteka++, nagrađeni od NVO EIFL- PLIP. Autor je stručnih radova koje je predstavljala na brojnim nacionalnim i internacionalnim skupovima iz domena bibliotekarstva. Najznačajnije je učešće i predavljanje stručnih radova na IFLA WLIC konferencijama u: Singapuru 2013, Lionu 2014, Francuskoj, Atini u Grčkoj 2019, online IFLA Konferencija 2021, Dublinu u Republici Irskoj 2022. i Roterdamu u Holandiji 2023.

Ивана ЈАНОШЕВИЋ, дипл. библиотекарка саветница  
Библиотека „Влада Аксентијевић“, Обреновац  
[ivana.janosevic@bibliotekaobrenovac.org](mailto:ivana.janosevic@bibliotekaobrenovac.org)

Јелена МАНОЈЛОВИЋ, спец.фарм, кустоскиња  
Музеј за историју фармације, Фармацеутски факултет Универзитета у Београду  
[jelena.manojlovic@pharmacy.bg.ac.rs](mailto:jelena.manojlovic@pharmacy.bg.ac.rs)

## ПРВА ОБРЕНОВАЧКА ВАРОШКА АПОТЕКА И ЊЕНИ ВЛАСНИЦИ

– истраживање и валоризација –

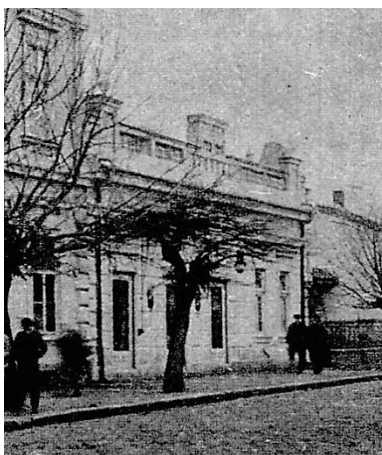
**Сажетак:** *Прва апотека у Обреновцу отворена је 1875. године. Иако је једна од најстаријих установа у граду, њен историјат је остао недовољно познат. Спроведеним истраживањем, оскудна сазнања значајно су допуњена подацима, документима и другом откривеном грађом о власницима апотеке и њиховој делатности, а фармацеутско културно наслеђе представљено као значајна тема у истраживању завичајне историје Обреновца. Оснивач апотеке, бечки апотекар мр Франц Фрање, водио је до 1892, потом мр Богољуб Ковачевић, а уочи Балканских ратова је преузима мр Милан Ковачевић. Од 1922. закупљује је мр Марко Стојановић, 1931. региструје под именом „Апотека код Св. Тројице“ и води до 1946, када прелази у државно власништво. Апотека је до 29. новембра 2011. била у саставу обреновачког Дома здравља, а онда припада ЗУ Апотеци Београд. Сви власници ове времеине варошке апотеке били су школовани на европским универзитетима, на којима су стекли звања магистара фармације. Осим бриге о здрављу Обреновачана, као угледни грађани, били су активни у локалним друштвима и посвећени хуманитарном и добротворном раду и актери значајних варошких збивања. Сачувани делови инвентара ове апотеке утврђени су 2023. за културно добро - Збирка прве обреновачке апотеке.*

**Кључне речи:** *апотека, историја фармације, Обреновац, апотекари, здравствена култура.*

**Abstract:** *The first pharmacy in Obrenovac was opened in 1875. Although one of the oldest establishments in the town, its history has remained insufficiently known. Through conducted research, scant information has been significantly supplemented with data, documents and other discovered materials about the pharmacy's owners and their activities, and the pharmaceutical cultural heritage h been presented as a significant topic in the exploration of the local history of Obrenovac. The founder of the pharmacy, Viennese pharmacist Mr. Franz Franke managed it until 1892. then, Mr. Bogoljub Kovacevic took over, and before the Balkan Wars, Mr. Milan Kovacevic assumed control. In 1922, it was leased by Mr. Marko Stojanovic, registered in 1931 under the name "Pharmacy of the Holy Trinity", and managed until 1946 when it came under state ownership. The pharmacy was part of the Obrenovac Health Center until November 29, 2011, and then belonged to the Belgrade Pharmacy Association. All owners of this former town pharmacy were educated at European universities, where they earned master's degrees in pharmacy. In addition to caring for the health of the people of Obrenovac, as respected citizens, they were active in local societies and dedicated to humanitarian and charitable work, and actors in significant town events. The preserved parts of the inventory of this pharmacy were designated as cultural property in 2023 - the Collection of the First Obrenovac Pharmacy.*

**Keywords:** *pharmacy, history of pharmacy, Obrenovac, pharmacists, healthcare heritage.*

У време када је 1875. прва варошка апотека започела рад, у Обреновцу је била изражена потреба за оваквом установом услед повећаног броја бубрежних болесника и оскудно опремљене ручне апотеке среског лекара. Вишегодишњи захтеви општинских власти надлежнима и строге одредбе *Закона о за апотеке и апотекаре и за држање и продавање лекова и отрова у Кнежевини Србији* из 1865, добиле су коначан позитиван одговор. Одобрење (концесију) да отвори прву апотеку у Обреновцу добија дипломирани бечки апотекар Франц Фрањке 5. маја 1875. године. Пореклом Чех, с дипломом Карловог универзитета у Прагу, Фрањке је морао узети и српско држављанство, а потрудио се да из Беча набави све што је било потребно за опремање апотеке. По прегледу надлежне комисије, пет месеци потом, издато је решење за почетак рада апотеке 25. октобра 1875. године.



Прва апотека у Обреновцу

Фрањке је апотеку водио до 1892, када је преузима Богољуб Ковачевић, магистар фармације, рођен у свештеничкој породици у Ковиљу и школован у Бечу. У Обреновац прелази с породицом, а живе у кући у дворишту иза апотеке. О изгледу и опремљености апотеке сазнајемо из Извешћа о ревизији апотеке из 1889. године<sup>247</sup>. Пространи дућан (офисина) у центру варошице, био је прописно опремљен намештајем и апотекарским инструментима за справљање лекова. Лекови су били сложени у ормарима и фијокама а означени прописаним натписима на стакленим и порцуланским судовима. Лабораторија је била опремљена основним справама, апаратима и посуђем. Осим Ковачевића, у апотеци је радио и један недипломирани помоћник. У библиотеци апотеке налазила су се сва „узакоњена“ хемијско-фармакопејска дела. Лекови су се издавали за готов новац на рецепте окружног физикуса из Ваљева, градских и среских лекара из Београда, лекара опште државне болнице и обреновачких лекара. Лекове за сиротињу је плаћала општина.

Богољуб Ковачевић је био особа од угледа, посвећен раду у више локалних удружења и установа, а посебно се истицао у хуманитарном раду о чему сведоче и орден Црвеног крста и „Таковски крст“ којима је одликован. По његовој смрти 1913. године, апотеку преузима његов син Милан, који је звање магистра фармације стекао на бечком универзитету. Почетком Великог рата, мобилисан је као апотекар III Пољске болнице Дринске дивизије. Са српском војском је прошао и Солунски фронт. Породица Ковачевић ратне године проводи у избеглиштву до марта 1916. те апотека није радила. Милан је руинирану и похарану обновља после рата и убрзо потом прво даје у закуп, а онда и продаје

<sup>1</sup> „Извешће о ревизији апотеке у Обреновцу“. *Српске новине*, LVI, 22. април 1889, 88, стр. 396.

1922. године за тадашњих 520.000 динара. Свој рад наставља у Београду, а касније у Зајечару, где је живео до краја живота 1949. године. Производио је велики број галенских препарата, од којих се посебно издваја *Стоматин*, његов патентирани проналазак коришћен против јаких и хроничних стомачних тегоба, за који је на изложби у Паризу јуна 1928. одликован највишом наградом Гран при.



мр Богољуб Ковачевић



мр Милан Ковачевић

Обреновачку апотеку купује мр Марко Стојановић. Рођени Београђанин, по свршеној гимназији и апотекарској пракси, започиње студије у Прагу, које прекида током Првог светског рата, када је био део војног санитета као заменик апотекара – асистент фармације. Студије завршава 1919. године. Обреновачку апотеку, под називом „Код Св. Тројице“, преузима на своје име 1931<sup>248</sup>. Апотека му се ценила као једна од најскупљих и најлепших у целој Дринској бановини, а била је опремљена комплетним инвентаром, прибором и лекаријама.

У фонду Музеја за историју фармације у саставу Фармацеутског факултета у Београду, пронађена је његова епистоларна грађа<sup>249</sup> која садржи податке да је 1941. године мобилисан у санитет у Ваљево, као и писма из заробљеништва и првим поратним годинама. Почетком 1943. ухапшен је од стране Гестапоа под сумњом „сарадње са Д.М. организацијом“, спроведен у логор на Бањици и убрзо у Офлаг. Из заробљеништва пише супруги Љубици у Обреновац. Након капитулације Немачке, због болести, из логора најпре одлази у Швајцарску на лечење, а у Обреновац се враћа 1947. године. Апотека је привремено одузета у циљу конфискације 1946<sup>250</sup>, али Стојановић у њој ради као управник до 1960. године, када је стекао право на пензију. Обреновачани га памте као углађеног, честитог и угледног суграђанина. Умро је 1976. и сахрањен у Београду.

<sup>2</sup> Службене новине Краљевине Југославије, 4. мај 1931.

<sup>3</sup> А-МИФ-МС

<sup>4</sup> А-МИФ-МС-8 Записник о секвестрацији сачињен код куће, односно у апотеци Марка Стојановића из Обреновца, у улици Краља Петра бр.67 у Обреновцу, на дан 21. јуна 1946.



мр Марко Стојановић

Неколико месеци пред смрт, Стојановић је завештао суму од 100.000,00 динара Музеју за историју фармације Фармацеутског факултета у Београду са циљем да се од годишње камате награђују радови студената или других научних радника из области историје фармације. Сачувани су документи о формирању Фонда за награђивање Музеја за историју фармације „Мг рh Марко Стојановић – апотекар из Обреновца“.

До 2011. године апотека је припадала обреновачком Дому здравља, а онда прелази у састав Апотеке Београд. Зграда у којој је била смештена још од почетка рада прве обреновачке апотеке припада Обреновачкој чаршији, просторној културно-историјској целини, која ужива статус претходне заштите. У надлежности је Завода за заштиту споменика културе Града Београда. Објекат и инвентар који се у њему налазио, током година је био изложен различитим деградационим процесима и био под претњом губитка идентитета. Објекат је после поплаве 2014. саниран и доведен у добро стање.

Сачувани делови инвентара апотеке су јула 2023. године уступљени обреновачкој библиотеци као јединој установи културе у општини, као део музејске поставке у формирању. Музеј науке и технике, као надлежна установа заштите за фармацеутско културно наслеђе, регистровала је Збирку прве обреновачке апотеке за покретно културно добро. У 2025. години, започета је конзервација и рестаурација сачуваног апотекарског намештаја.

Извршено истраживање и сазнања о историјату прве варошке апотеке омогућила су тумачење и истицање свих њених особености и вредности. Она указују и на потребу очувања, бриге и предаје завичајног наслеђа будућим генерацијама. Презентацијом и тумачењем фармацеутског културног наслеђа унапређује се и његова доступност и одрживо коришћење.

Ауторке се захваљују госпођи Душки Радуновић, рођ. Плавшић, унуки мр Милана Ковачевића, на уступљеној грађи из породичне архиве, господину Милошу Јуришићу на уступљеним фотографијама и колегама библиотекарима на помоћи, као и Музеју науке и технике на помоћи и разумевању при регистровању збирке Прве обреновачке апотеке за културно добро.

Ауторке посебно истичу да су заједничко интересовање за истраживање ове теме установиле на ЛАМ конференцији одржаној 2022. године на Цетињу. Досадашња кабинетска и теренска истраживања писане и сликовне грађе из завичајног фонда обреновачке библиотеке, архивске грађе Музеја за историју фармације у саставу Фармацеутског факултета у Београду, Историјског архива Београда, фондова више

библиотека у Србији и приватних колекција, допуњена бројним и разноврсним раније некористићеним историјским изворима и грађом резултирали су јасно утврђеним историјатом ове установе и делатношћу њених власника. Стрпљивим и упорним ангажовањем, уз сарадњу са Музејем науке и технике, сачувани инвентар апотеке утврђен је за културно добро и предат обреновачкој библиотеци на даље старање и чување. Утврђени резултати овог истраживања представљени су на 14. Конгресу историчара медицине 2023. и на Годишњој конференцији Британског друштва за историју фармације 2024. Публиковани су у престижном међународном часопису *Pharmaceutical historian* крајем прошле године. Захваљујући публикавању рада и контакту са др Томасом Лангебнером из Линца, утврђени су подаци о првом власнику обреновачке апотеке.

## Закључак

Извршено истраживање и резултати који су њиме утврђени значајно доприносе откривању података из области историје фармације у Обреновцу, која је по први пут била предмет изучавања. Пружају могућности тумачење и истицање свих њених особености и вредности. Уз то, она указују и на потребу очувања, бриге и предаје завичајног наслеђа будућим генерацијама. Презентацијом и тумачењем фармацеутског културног наслеђа унапређује се и његова доступност и одрживо коришћење.

## Литература и извори

1. Б. † *Богољуб Ковачевић апотекар из Обреновца*. Правда, X, 25. фебруар 1913, 56.
2. Библиотека „Влада Аксентијевић“, Обреновац, завичајни фонд, збирка разгледница и фотографија.
3. Гордана Б. Обрадовић: *Био једном стари Обреновац*, Обреновац, 2009.
4. Грађа из приватних колекција потомака породице Ковачевић.
5. „Извешће о ревизији апотеке у Обреновцу“, *Српске новине*, LVI, 22. април 1889, 88.
6. „Јавна захвалност“, *Мали журнал*, XX, 18. фебруар 1913, 49.
7. Марјановић, В. *Здравствена култура Обреновца у 19. веку*, Обреновац: Дом здравља Обреновац, 1975.
8. Николић, П. Б. *Обреновачки временлов: 960-1941*, Обреновац: Јавно предузеће за информисање, 1997.
9. Обрадовић, Г. Б. *Био једном стари Обреновац*, Обреновац: Г. Обрадовић, 2009.
10. Обреновачки крај у прошлости: хроника (у рукопису).
11. Педовић, Н. Ј. *Апотекарство Црноречја и Тимока: 125 година апотека у Зајечару и Књажевцу и 94 године апотеке у Бољевцу*, Зајечар: Историјски архив „Тимочка крајина“: Апотекарска установа Зајечар, 2005.
12. Продановић, Ж. *Из ратне торбице: поход на Србију 1914*, Нови Сад: Издање издавачке књижаре „Славије“, 1927.
13. „Регистровање апотеке маг. фарм. Г. Марка Стојановића у Обреновцу“. *Службене новине Краљевине Југославије*, XIII, 4. мај 1931.
14. *Српске новине*, LIII, 19. септембар 1886, 209.
15. Музеј за историју фармације у саставу Фармацеутског факултета:
  - А-МИФ-МС-1 Писмо апотекара Марка Стојановића супрузи Љубици у Обреновац из Ваљева, где је мобилисан у санитет. Писмо је датирано 6/IV/1941.
  - А-МИФ-МС-2 Писмо апотекара Марка Стојановића супрузи Љубици у Обреновац из Ваљева, где је мобилисан у санитет. Писмо је датирано 23/IV/1941.

- А-МИФ-МС-3 Писмо апотекара Марка Стојановића супрузи Љубици у Обреновац из логора Офлаг, где је био заробљен. Писмо је датирано 02/IX/1944.
- (Oflag IV-C, often referred to by its location at Colditz Castle, overlooking Colditz, Saxony, was one of the most noted German Army prisoner-of-war camps for captured enemy officers during World War II; Oflag is a shortening of Offizierslager, meaning "officers' camp". - из овога можемо закључити да је био санитетски официр)
- А-МИФ-МС-4 Пропусница за Љубицу М. Стојановић од Среског народног одбора за кретање да би могла да набави лекове за апотеку. Пропусница је датирана 22. септембар 1945.
- А-МИФ-МС-5 Потврда за Љубицу Стојановић да од 21.V 1945. није више заразна, тј. да је излечена
- А-МИФ-МС-6 Објава за Љубицу Стојановић да је пуштена из централног логора 20.VII 1945. и да има бесплатну возњу до куће у Обреновцу
- А-МИФ-МС-7 Уверење бр. 2.699 које Народно-ослободилачки одбор издаје 2.V 1946. на молбу Љубице Стојановић, да се њен муж Марко Стојановић није повукао са Немцима испред НОВ-а. Већ да је 8. јануара 1943. ухапшен од стране Гестапоа под сумњом сарадње са Д.М. организацијом, да је одведен у Гестапо у Београд и да је транспортован у заробљеништво у Немачку одакле се до тренутка издавања Уверења није вратио.
- А-МИФ-МС-8 Записник о секвестрацији сачињен код куће, односно у апотеци Марка Стојановића из Обреновца, у улици Краља Петра бр.67 у Обреновцу, на дан 21. јуна 1946.
- А-МИФ-МС-9 Писмо Марка Стојановића супрузи Љубици током боравка у Швајцарској на лечењу. Писмо је датирано 24.IX 1946.
- А-МИФ-МС-10 Писмо Марка Стојановића супрузи Љубици током боравка у Швајцарској на лечењу. Писмо је датирано 1.XII 1946.
- А-МИФ-МС-11 Телеграм Марка Стојановића супрузи Љубици којим је обавештава о свом доласку. Телеграм је датиран 16.IV 1947.
- А-МИФ-МС-12 Фотографија Љубице Стојановић
- А-МИФ-МС-13 Фотографија Марка Стојановића

## Кратке биографије

**Ивана Јаносевић** је рођена 1972. године у Београду. Основне и мастер студије завршила на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду. Дипломирани је библиотекар саветник.

У Библиотеци „Влада Аксентијевић“, Обреновац ради од 2000. године. Посебно интересовање и ангажовање остварује на прикупљању, истраживању, представљању и дигитализацији завичајне културне и научне баштине Обреновца. Аутор је стручних радова из библиотечко-информационе делатности, представљених на научним и стручним скуповима у земљи и региону и објављених у домаћим и регионалним стручним часописима и зборницима, као и више завичајних библиографија и биобиблиографија. Аутор је монографија „Обреновац и његова лица са разгледница“ (2019) и „Непокретно културно наслеђе Палежа и Обреновца: речи, слике и прилике“ (2022), Обреновачка чаршија: просторна културно-историјска целина (2023), Непокретно културно наслеђе у Намесништву посавском (2024), Стара богослужбена књига из 18. века у Намесништву посавском (2024). Један је од приређивача публикација „Век обреновачког спорта“ и „Век и по обреновачке цркве“. Уредник је издавачке делатности Библиотеке. Аутор је кратких документарних филмова са завичајном тематиком. Руководилац је пројеката обреновачке Библиотеке „Влада Аксентијевић“ подржаних на конкурсима Министарства културе и информисања Републике Србије почев од 2010. године из области библиотечко-информационе делатности, дигитализације, старе и ретке библиотечке грађе, музејске делатности и у области савременог стваралаштва културних делатности особа са инвалидитетом и непокретног културног наслеђа. Аутор је библиотечко-

информационог сервиса за глуве и наглуве особе „Видети звук“. Уредник је стручног скупа Сусрети београдских библиотекара.

**Јелена Манојловић**, рођена је 19.03.1972. године у Београду. Студије фармације завршила је на Фармацеутском факултету у Београду и тиме стекла звање дипломирани фармацеут. Завршила је академске специјалистичке студије из Фармацеутског менаџмента и маркетинга одбраном специјалистичког рада 2009 године и стекла звање специјалиста фармације. Након двадесет година радног искуства у различитим областима фармацеутске делатности (регулатива, veleпродаја и маркетинг, апотекарска делатност), запослила се као стручни сарадник на Катедри за социјалну фармацију и фармацеутско законодавство Фармацеутског факултета у Београду. Учествовала је у извођењу практичне наставе у оквиру интегрисаних академских студија на предметима: Увод у фармацију, Фармацеутска пракса, Фармацеутско законодавство и етика, Етика и законодавство, Основе фармацеутског менаџмента. Од 2018. је на позицији кустоса Музеја за историју фармације у саставу Фармацеутског факултета.

Учествовала је у пројектима Министарства културе и информисања из области културног наслеђа у делу рестаурација и конзервација старе и ретке књиге. Реализовала пројекат рестаурације и конзервације уметничког дела, дводимензионалног приказа Хигије у камену из 1933. године, аутора Михаља Каре из Новог Сада. Спровела је низ билатералних пројеката са Амбасадом Мађарске. У сарадњи са Министарством културе дефинисала је фармацеутско културно наслеђе као посебну врсту наслеђа.

Полагањем стручног испита према правилнику о програму стручног испита у делатности заштите културних добара, са успехом је 2024. положила стручни испит и стекла право на стручно звање виши кустос.

Чланство у радним групама, комисијама: члан Британског друштва за историју фармације, члан Етичког одбора ICOM-а и члан UMAC-а.

Истраживачки интерес: јавно здравље, квалитет у фармацији, регулатива, етика, историја здравствене културе.

Тамара МАЛЕШЕВ, виша дипл. библиотекарка  
Библиотека Матице српске, Нови Сад  
[tamara.tamarica.m@gmail.com](mailto:tamara.tamarica.m@gmail.com)

Слађана РАДОВАНОВИЋ, виша дипл. библиотекарка  
Библиотека Матице српске, Нови Сад  
[sladjana.radovanovic1977@gmail.com](mailto:sladjana.radovanovic1977@gmail.com)

## КРОЗ ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ ДО ТРАЈНОГ ПАМЋЕЊА : ПЕТОГОДИШЊИЦА КОСОВСКОМЕТОХИЈСКОГ ОДБОРА МАТИЦЕ СРПСКЕ

**Сажетак:** У раду је представљена делатност Косовскометохијског одбора Матице српске од оснивања 2018. до 2024. године. Овај Одбор својим радом жели да укаже на материјално и духовно наслеђе Срба на Косову и Метохији, као и да их својим деловањем презентује домаћој и међународној јавности. Једна од опредељености Одбора је да, у сарадњи са постојећим институцијама које имају сличне циљеве, унапреди свој рад у правцу дигитализације материјалне и духовне баштине Срба на Косову и Метохији. С обзиром на комплексност посла и не малу финансијску потпору која је потребна за поменути делатност, Одбор се нада подршци свих заинтересованих. Све горе наведено доприноси доступности и промоцији културне баштине што и јесте један од задатака културних и научних институција као што је Матица српска.

**Кључне речи:** Матица српска, Косовскометохијски одбор, материјално и духовно наслеђе, дигитализација.

### Through Digitization to Lasting Memory: The Five-Year Anniversary of the Kosovo and Metohija Committee of Matica srpska

*Abstract: This paper presents the activities of the Kosovo and Metohija Committee of Matica srpska from its establishment in 2018 to 2024. Through its work, the Committee aims to highlight the material and spiritual heritage of Serbs in Kosovo and Metohija and to present it to both the domestic and international public. One of the Committee's key commitments is to enhance its efforts in the digitization of the material and spiritual heritage of Serbs in Kosovo and Metohija, in cooperation with existing institutions that share similar goals. Given the complexity of the task and the significant financial support required for this endeavor, the Committee hopes for the support of all interested parties. All the above contributes to the accessibility and promotion of cultural heritage, which is one of the core missions of cultural and academic institutions such as Matica srpska.*

*Keywords: Matica srpska, Kosovo and Metohija Committee, material and spiritual heritage, digitization.*

## Увод

Матица српска као најстарија културна, књижевна и научна институција у Србији, са циљем да обавља делатност на пољу очувања и презентовања свеукупног културно-историјског наслеђа Срба, основала је своје одборе у Темишвару, Сентандреји и Подгорици. Они имају за циљ да буду веза земље матице са Србима у расејању и тако јачају и подстичу њихове напоре на одржавању културно-историјских веза.

Тежак положај Срба на простору Косова и Метохије, угроженост културно-историјских добара и положаја Српске православне цркве, Матица српска је препознала као разлог за додатно ангажовање, у оквиру својих делатности.

Тим поводом, у фебруару 2018. године основан је Косовскометохијски одбор. Очување и представљање значајног културно-историјског блага Срба домаћој и међународној јавности, најважнији је и примарни задатак овог тела. Својим радом Одбор жели да укаже на материјално и духовно наслеђе Срба које говори о њиховом вековном постојању на овим просторима.

Приликом оснивања Косовскометохијског одбора 2018. године, за председника је изабрана проф. др Валентина Питулић, редовни професор Универзитета у Косовској Митровици, наставник српског језика и књижевности у Богословији св. Кирила и Методија у Призрену, за потпредседника је именован мр Живојин Ракочевећ, а посао секретара обавља др Александра Новаков, стручни сарадник Лексикографског одељења Матице српске. Чланови Одбора су еминентни професори, доктори наука, академици и научни сарадници, историчари књижевности, уметности, лингвисти, методичари, теолози и социолози.

Широк је дијапазон делатности Одбора, те обухвата издавачку делатност, промоцију књига, организовање изложби, концерата и научних скупова.

На седници која је одржана 3. јула 2018. године у Новом Саду, конституисан је Косовскометохијски одбор Матице српске, а на основу дискусије, између осталог, закључено је да су задаци Одбора следећи: организација предавања еминентних научника, писаца, културних делатника; представљање значајних књига у срединама широм Косова и Метохије; да се и у Матици српској представи делатност и активност Срба са Косова и Метохије; да се Одбор укључи у организовање и осмишљавање програма Михољданских свечаности у Великој Хочи; да се попуњавају фондови библиотека на Косову и Метохији (Богословије у Призрену, Филозофског факултета у Косовској Митровици, Светоархангелске библиотеке, школских библиотека); да се у Матици српској организују научни скупови са косовскометохијским темама; да се покрене периодична публикација у Матици српској у којој би се објављивале теме везане за Косово и Метохију; да се објављују монографије косовскометохијских градова које би биле мултидисциплинарне и служиле као сведочанства о њима.

На другој седници, која је одржана у Зборници Богословије св. Кирила и Методија у Призрену октобра 2018. године, закључено је да треба посветити пажњу интернет презентацији српског духовног и културног наслеђа, као и садашњем стваралаштву са простора Косова и Метохије. На сајту Матице српске у оквиру сајта Косовскометохијског одбора би се једном таквом интернет базом података обједињавало све што је у вези са културним, материјалним и духовним наслеђем Косова и Метохије, као и савремено стваралаштво у области културе. Одбор би изабрао стручњаке, саветнике за историју, лингвистику, књижевност, уметност, фолклор и друге области који би давали смернице за

систематско и планско прикупљање материјала, и тиме их учинио доступним пре свега млађим генерацијама. Препозната је важност да се младима укаже на значај очувања богатог и значајног стваралаштва српског народа на овим просторима.

### **Манифестације и сарадња Косовскометохијског одбора са другим установама**

Своју делатност Одбор реализује организујући манифестацију *Недеља Косова и Метохије у Матици српској*. У оквиру ове манифестације, Одбор организује низ предавања познатих стручњака из разних области, промоције књига, уз пратеће програме као што су песничке вечери, изложбе, уметнички програми, представе, у циљу промовисања косовскометохијских стваралаца или радова са том тематиком.

У октобру 2018. године, у организацији са Богословијом св. Кирила и Методија из Призрена, прослављене су *Михољданске свечаности* у свечаној сали Призренске богословије. Следеће године, као и 2022, свечаности су организоване у сарадњи и са Црквеном општином Велика Хоча, уз суорганизацију Фондације „Симонида“ у Призрену и Великој Хочи.

У организацији Косовскометохијског одбора Матице српске и Фондације „Симонида“ 2018. године, у Новом Саду је гостовала Епархија рашко-призренска, на челу са његовим преосвештенством епископом рашко-призренским господином Теодосијем. У Српском народном позоришту исте године одржан је концерт ученика Призренске богословије, под руководством професора Дејана Ристића. Наредног дана, у Свечаној сали Матице српске, представљена је књига „Задужбине Косова и Метохије, историјско, духовно и културно наслеђе српског народа“. У оквиру програма присутни су имали прилику да погледају изложбу фотографија „Од Метохије до васкрсења“ ауторке Оливере Радић.

Наредне, 2019. године у Српском народном позоришту је организован концерт Косовских божура и Иване Жигон. Том приликом отворена је изложба фотографија „Светиње Шар-планине, Призрена и околине“, ауторке др Александре Новаков.

Сарадњом Одбора, Фондације „Симонида“ и Гимназије „Јован Јовановић Змај“ у Матици српској је одржано предавање „Српска традиционална култура и књижевност“.

Следеће, 2020. године у Српском народном позоришту представљен је музички диск „Песме из Старе Србије“ призренских богослова.

У суорганизацији Малог ликовног салона Културног центра Новог Сада, Дома културе „Грачаница“ и Косовскометохијског одбора Матице српске, отворена је изложба младих вајара Косова и Метохије.

У организацији Одбора, Друштва пријатеља манастира Св. архангела код Призрена и Дома културе „Грачаница“ одржани су *Спасовдански дани* у Призрену 2019. године. У оквиру Спасовданских дана у Призрену 2023. године, у Свечаној сали Богословије у Призрену представљене су књиге проф. др Митре Рељић: „Српска гробља на Косову и Метохији, уништена споменичка и језичка баштина“ и „Идентитет и интегритет српског језика на Косову и Метохији“.

На овим манифестацијама, кроз године постојања Одбора, могле су се видети и чути документи и сведочења о историји и развоју културе и уметности на овим просторима. Постојао је животу богат обичајима, музиком и фолклором. С обзиром на друштвено-политичку ситуацију и демографске промене, чување докумената сваке врсте на овај начин, организовањем манифестација је неоспорно нужно. Следећи корак би била дигитализација, која би и са техничке стране сачувала писану баштину.

## Издавачка делатност

Поред горе наведених активности, Одбор је велику пажњу посветио и издавачкој делатности. Књиге које су објављене под окриљем Одбора заиста дају неизмерљив научни допринос изучавању нематеријалне и материјалне заоставштине српске културе на овим просторима. Теме које су обухваћене, од српског језика, Призренске богословије, обичаја, песама, споменичке културе, показују колико се широко и свеобухватно Одбор бавио питањима српске културе. Од оснивања до 2024. објављене су:

1. Ненад Љубинковић: „Од Косовске битке до косовске легенде“, Нови Сад, 2018.
2. Зборник радова: „Савремена српска фолклористика“ V, Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије у словенском контексту“, Београд – Призрен – Нови Сад, 2018.
3. Александра Новаков: „Српске светиње Шар-планине, Призрена и околине“, Нови Сад, 2019.
4. Александар Петровић, Данко Камчевски, „Косово на крају историје, сажета анализа привида“, Нови Сад, 2019.
5. Славиша Недељковића: „Дахијска времена на Косову и Метохији (1878–1899)“, Нови Сад, 2019.
6. Урош Шешум: „Српска четничка акција (1897–1908), Оружана дипломатија“, Нови Сад 2019.
7. Сања Ранковић: Мирјана Закић, „Српско певачко наслеђе централног дела Косова и Метохије“, Нови Сад, 2019.
8. Митра Рељић: „Српска гробља на Косову и Метохији, уништене споменичка и језичка баштина“, Нови Сад, 2020.
9. Иван Степанович Јастребов: „Обичаји и песме Срба у Турској у Призрену, Пећи, Морави и Дебру“, Београд, 2020.
10. Милена Гостовић: „Косовски вилајет 1879 – 1900. Годишњи извештаји (Салнаме)“, Нови Сад, 2021.
11. Зборник радова: „Призренска богословија: живот, мисија, допринос, 150 година од оснивања (1871–2021) и 10 година од обнове рада у Призрену (2011–2021)“, Призрен – Нови Сад, 2021.
12. Митра Рељић: „Идентитет и интегритет српског језика на Косову и Метохији“, Нови Сад, 2022.

И тако, Одбор, Матица српска, установе културе у Новом Саду, Српска православна црква, народ са Косова и Метохије и интелектуалци, визионари и добротвори, из године у годину, теже да прикупе и учине доступним материјале сваког формата о историји и будућности Срба, српске културе и уметности. Огромним трудом, а пре свега ентузијазмом и љубављу бележе и презентују све што јесте баштина Срба на Косову и Метохији.

## Дигитализација у служби чувара памћења

Културна добра – од археолошких налаза и историјских докумената, преко уметничких дела и архитектуре, до нематеријалне баштине као што су језици, обичаји и традиције – чине темељ идентитета народа и човечанства. Међутим, ова добра су изложена разним утицајима: природном пропадању, ратним разарањима, климатским променама, крађама, па чак и забору. У овом контексту, дигитализација се намеће као кључни,

револуционарни алат у борби за њихово очување, приступачност и трајно преношење будућим нараштајима.

Значај дигитализације се огледа у заштити од губитка и оштећења, унапређењу приступачности, подстицању истраживања, документовању и ревитализацији нематеријалне баштине.

Изазови и ограничења дигитализације: високи трошкови реализације, техничка сложеност процеса, неуједначеност стандарда која отежава употребу и међусобну размену, питање ауторских права и интелектуалног власништва, питање аутентичности и контекста дигиталне копије, неједнаки приступ технологији и дигиталним вештинама искључује поједине групе (старије, сиромашније) и проблем обезбеђења континуираног финансирања.

Примери добре праксе на Западном Балкану:

### 1. Србија:

Народна библиотека Србије (НБС) – Дигитална Народна библиотека: стварање највеће дигиталне збирке српске културне баштине (књиге, часописи, рукописи, старе мапе, фотографије и плакати (нпр. збирка "Српске новине 19. века")).

Народни музеј Србије - Дигитална збирка: археолошких, нумизматичких и уметничких колекција. Као и 3D скенирање кључних експоната (нпр. средњовековни натписи, римске скулптуре) за виртуелне изложбе. Урађено у сарадњи са пројектом Europeana<sup>251</sup>.

Пројекат "Растко"<sup>252</sup> - Дигитална библиотека српске културе. Нематеријална баштина, књижевност, теологија и историја. Садржи више од 10.000 дигитализованих књига, докумената и аудио записа (нпр. дела св. Саве).

Архив Србије - Дигитализација архивске грађе најугроженијих докумената (средњовековне повеље, турски дефтери). Заштићено више од 500.000 страница од пропадања.

Манастир Хиландар (Света Гора) - Дигитализација рукописа у сарадња са Универзитетом у Мичигену. Значај се огледа у томе што је сачувано више од 800 српских и грчких рукописа (12–18. век), укључујући и "Хиландарски типик". Доступна онлајн база података за истраживаче.

### 2. Црна Гора:

Национална библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" (НБЦГ) - Дигитална библиотека црногорске књижевне и историјске баштине.

Садржи више од 50.000 дигитализованих јединица (књиге, часописи, фотографије).

---

<sup>1</sup> [Интернет портал](#) који нуди приступ милионима [књига](#), [слика](#), [филмова](#), [музејских дела](#) и архивских записа који су дигитализовани широм [Европе](#). Више од 3.000 [установа](#) широм Европе је допринело развоју Europeane, а међу познатијим су [Ријксмузеум у Амстердаму](#), [Британска библиотека](#) и [Лувр](#).

<sup>2</sup> Међународни пројекат електронске [културне](#) размене и прва интернет [библиотека](#) на [српском језику](#), почео са радом у [септембру 1997](#). године. Мрежа је електронских библиотека стручних установа и локалних заједница посвећених уметностима, традицијама и друштвеним наукама у оквиру Матице и изван њених граница.

Народни музеј Црне Горе - Виртуелни музеј, 3D дигитализација археолошких налаза (нпр. римски мозаици из Рисанске виле) и етнографских предмета.

Иновацију представља креирање VR изложби (нпр. виртуелни обилазак музеја кроз апликацију). Овај пројекат "Montenegro Digital Heritage"<sup>253</sup> је остварен уз подршку UNESCO-а.

Пројекат "Бока" - Дигитализација поморске баштине тј. нематеријална баштина Бококоторског залива (поморске традиције, песме, обичаји).

Архив Црне Горе - Дигитализација микрофилмова - конверзија микрофилмова са најстаријим документима (отомански, млетачки) у дигитални формат. На тај начин је заштићено више од 1,5 милиона страница од пропадања.

Јавни РТВ сервис РТЦГ - Дигитални архив подразумева дигитализацију аудиовизуелне баштине (радио и ТВ емисије од 1960-их).

Значај се огледа у сачуваном више од 20.000 сати аудио/видео записа о културним догађајима.

### 3. Регионални пројекти и сарадње

Пројекат "Western Balkans Digital Heritage" (WBDH)

Циљ: Повезивање дигиталних колекција из Србије (НБС, Архив Србије), Црне Горе (Национална библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, Народни музеј Црне Горе), БиХ (Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине) и Северне Македоније (Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“)

Резултат пројекта је платформа са више од 100.000 дигитализованих предмета, доступна преко Europeane.

Финансирала је ЕУ (IPA фондови).

UNESCO-ов програм „Memory of the World“<sup>254</sup>

Примери укључивања:

Србија: „Мирослављево јеванђеље“ (дигитализација у НБС).

Црна Гора: „Октоих првогласник“ (дигитална верзија у ЦНБ)

Проблеми у дигитализацији културне баштине на Западном Балкану нису технички, већ системски: произилазе из политичке нестабилности, недостатка ресурса и слабе регионалне сарадње. Док пројекти попут WBDH-а показују потенцијал, прави напредак захтева политичку вољу за прекид циклуса пројектне зависности и изградњи трајних капацитета. Без тога, дигитална баштина регије остаће фрагментирана, неприступачна и угрожена – супротно од њене основне сврхе: очувања за будуће генерације.

Будућност дигитализације у очувању баштине огледа се у примени вештачке

<sup>3</sup> Онлајн платформа за промовисање виртуелних 3D модела културно-историјских споменика Црне Горе.

<sup>4</sup> Основан 1992. године, представља међународну иницијативу усмерену на очување и омогућавање приступа документарном наслеђу света, са циљем да заштити документарне збирке од губитка, оштећења и занемаривања, обезбеђујући њихову доступност садашњим и будућим генерацијама.

интелигенције, проширеној и виртуелној стварности, блокчејн (осигурање аутентичности), 3Д штампи, грађанској науци и јачању међународних мрежа, дељењу ресурса и развоју стандарда за дугорочну одрживост дигиталних архива. Дигитализација нуди неупоредиву заштиту од губитка, демократизује приступ, отвара нове хоризонте за истраживање и едукацију, те пружа моћне алате за документацију нематеријалне баштине. Иако суочена са изазовима трошкова, технологије, стандардизације и етике, њени бенефити далеко надмашују недостатке. Будућност очувања културне баштине неизбежно лежи у симбиози традиционалних метода чувања и иновативних дигиталних технологија. Улагање у дигитализацију је улагање у очување нашег колективног сећања, идентитета и наслеђа за генерације које долазе. Кључ успеха лежи у континуираном финансирању, међуинституционалној сарадњи, развоју стандарда и, што је најважније, у остваривању темељне сврхе: чинењу културне баштине живом, релевантном и доступном свима.

## Закључак

На основу горе изложених тема, радова и садржаја којима се бавио Косовскометохијски одбор Матице српске сматрамо да сав материјал који је био у фокусу његовог интересовања заслужје адекватно документовање и дигитализовање. Материјална и нематеријална добра која су приказана на поменутим седницама и манифестацијама, или била тема издавачке делатности Одбора морају се сачувати.

У складу са задацима Косовскометохијског одбора Матице српске, дигитализација би била један од кључних начина реализације постављених циљева. Изазови који се јављају у том процесу су свакако присутни и у региону, а то су:

1. Финансијска несигурност и неодрживост. Дигитализација захтева значајна улагања у опрему, софтвере, стручњаке и одржавање. Потребна је дугорочна стратегија
2. Техничка недовољност и неједнаки стандарди што отежава интеграцију
3. Недостатак стручног кадра и капацитета
4. Законска и правна нејасноћа
5. Друштвени и политички изазови
6. Недостатак јавног интереса и дигитални јаз
7. Техничка зависност о спољним партнерима

Током пет година деловања Косовскометохијског одбора Матице српске, посведочена је чврста опредељеност да се истраје у остваривању постављених задатака. Матица српска је показала да има снаге и могућности, воље и љубави да снажно и истрајно подржи српски народ на Косову и Метохији у борби за правду и опстанак. Аргументовано и научно поткрепљено изнова и изнова показује и доказује вековну присутност српског народа на овим просторима. Деловањем у Србији, али и на просторима Косова и Метохије, налази начине да осветљава живот Срба на овим просторима кроз историју. Надамо се да ће постојећи елан и убудуће, проналазећи нове начине, наставити да нас све храбри и јача за будућа искушења и борбе које нас чекају на путу ка заједничком суживоту.

## Литература

1. Bibliotečka asocijacija Bosne i Hercegovine, *Baštinske institucije u post(digitalnom) dobu: Zbornik radova sa konferencije*, oktobar 2024 (Sarajevo: Bibliotečka asocijacija Bosne i Hercegovine, 2024), <https://bam.ba/bastinske-institucije-u-postdigitalnom-dobu-zbornik-radova>.
2. Europeana. 2025. *Europeana Collections*. Accessed August 11, 2025. <https://www.europeana.eu/en>.
3. Ilić, Marina, “Digitalne platforme i nematerijalna baština Bokokotorskog zaliva,” *Mediterranski kulturni dijalozi*, br. 8 (2022): 88–102.
4. Institut za pomorsku kulturu Crne Gore, *Pomorska tradicija Boke Kotorske: Digitalni pristup očuvanju nematerijalnog nasleđa* (Podgorica: IPKCG, 2023).
5. Lučić, Sonja, “Digitalizacija kulturnog nasleđa i autorsko pravo,” *Baština*, br. 58 (2023): 273–88, pristupljeno marta 2025, <https://aseestant.ceon.rs/index.php/bastina/article/view/36863>.
6. Marković, Nikola, “Pomorske tradicije Boke Kotorske: Projekat digitalne arhivizacije i multimedijalne prezentacije,” u *Kulturna baština Jadranskog primorja*, uredio M. Petrović, 123–40 (Herceg Novi: Univerzitet Crne Gore, 2021).
7. National Library of Serbia, “Digitalna Narodna Biblioteka Srbije,” pristupljeno marta 2025, <https://digitalna.nbs.rs/>.
8. Perović, Jovana, “Očuvanje i digitalizacija nematerijalne kulturne baštine Bokokotorskog zaliva,” *Časopis za kulturnu baštinu Crne Gore* 15, br. 2 (2023): 45–63.
9. Projekat Rastko, *Elektronska biblioteka srpske i balkanske kulture*, pokrenut 1998, pristupljeno marta 2025, <https://www.rastko.rs>.
10. Central National Library of Montenegro, “Crnogorska Digitalna Biblioteka,” pristupljeno marta 2025, <https://digitalna.cnb.me/>.
11. Western Balkans Digital Heritage (WBDH), “Regional Digital Platform,” pristupljeno marta 2025, <https://wbdh.eu/>.